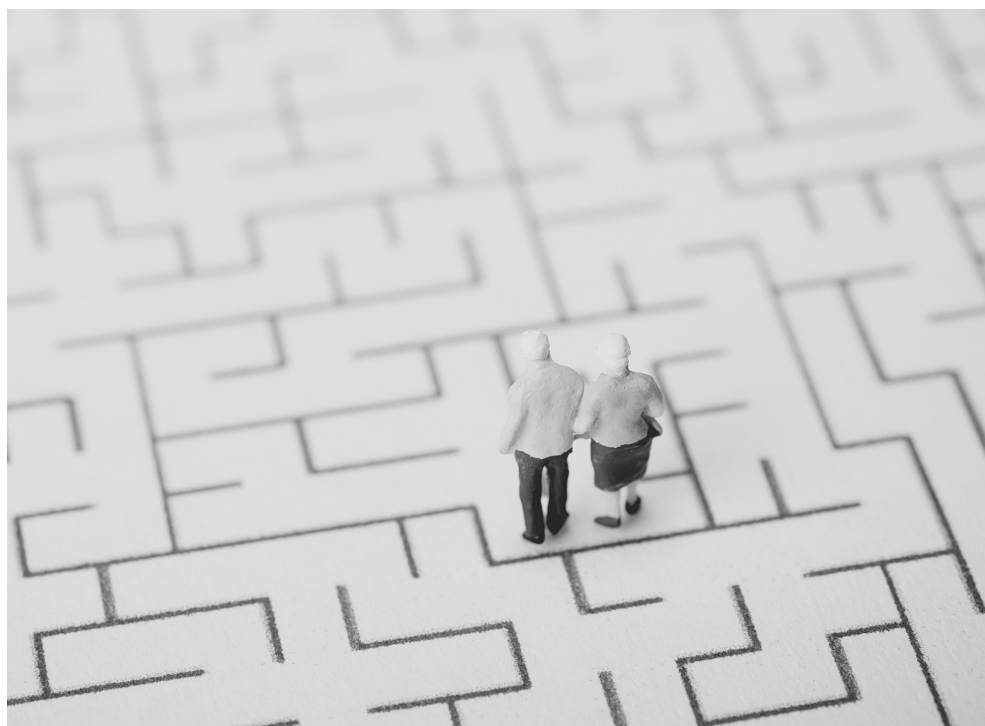


Justyna Antczak-Kujawin

---



**Zaburzenia sprawności  
leksykalno-semantycznej  
w otępieniu  
alzheimerowskim  
na tle starzenia się  
fizjologicznego**



LOGOPEDIA

**Zaburzenia sprawności  
leksykalno-semantycznej  
w otępieniu  
alzheimerowskim  
na tle starzenia się  
fizjologicznego**



WYDAWNICTWO  
UNIWERSYTETU  
ŁÓDZKIEGO

Justyna Antczak-Kujawin

---

**Zaburzenia sprawności  
leksykalno-semantycznej  
w otępieniu  
alzheimerowskim  
na tle starzenia się  
fizjologicznego**

Justyna Antczak-Kujawin – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny  
Instytut Filologii Polskiej i Logopedii, Zakład Dialektologii Polskiej i Logopedii  
90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENT  
*Stanisław Milewski*

REDAKTOR INICJUJĄCY  
*Urszula Dzieciatkowska*

OPRACOWANIE REDAKCYJNE  
*Danuta Bąk*

SKŁAD I ŁAMANIE  
*Munda – Maciej Torz*

KOREKTA TECHNICZNA  
*Leonora Gralka*

PROJEKT OKŁADKI  
*Agencja Reklamowa efectoro.pl*

Zdjęcie wykorzystane na okładce: Stock Adobe/beeboys

Rysunki prezentowane w aneksie autorstwa Małgorzaty Pertkiewicz

© Copyright by Justyna Antczak-Kujawin, Łódź 2021  
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

Publikacja jest udostępniona na licencji Creative Commons  
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-NC-ND)

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego  
Wydanie I. W.10038.20.0.M

Ark. wyd. 11,3; ark. druk. 17,375

ISBN 978-83-8220-537-4  
e-ISBN 978-83-8220-538-1  
<https://doi.org/10.18778/8220-537-4>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego  
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8  
[www.wydawnictwo.uni.lodz.pl](http://www.wydawnictwo.uni.lodz.pl)  
e-mail: [ksiegarnia@uni.lodz.pl](mailto:ksiegarnia@uni.lodz.pl)  
tel. 42 665 58 63

# SPIS TREŚCI

---

|                                                                                                          |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>WYKAZ SKRÓTÓW</b> .....                                                                               | 9  |
| <b>WSTĘP</b> .....                                                                                       | 11 |
| ROZDZIAŁ I                                                                                               |    |
| <b>OTĘPIENIE ALZHEIMEROWSKIE Z PERSPEKTYWY GERONTO-LINGWISTYKI I LOGOPEDII</b> .....                     | 17 |
| 1. Definiowanie terminu „otępienie” .....                                                                | 17 |
| 2. Kliniczne kryteria rozpoznawania otępienia alzheimerowskiego .....                                    | 18 |
| 3. Diagnozowanie zaburzeń mowy i komunikacji w otępieniu alzheimerowskim ..                              | 23 |
| 4. Zaburzenia mowy i komunikacji w otępieniu alzheimerowskim .....                                       | 24 |
| ROZDZIAŁ II                                                                                              |    |
| <b>SPRAWNOŚĆ LEKSYKALNO-SEMANTYCZNA W KONTEKŚCIE ROZ-<br/>WOJU MOWY I JĘZYKA</b> .....                   | 27 |
| 1. Pojęcie sprawności leksykalno-semantycznej z perspektywy różnych dyscy-<br>plin naukowych .....       | 27 |
| 2. Anomia jako zaburzenie aktualizowania nazw .....                                                      | 30 |
| 3. Modele dostępu do „słownika umysłowego” a modele przetwarzania języka ...                             | 31 |
| ROZDZIAŁ III                                                                                             |    |
| <b>METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH</b> .....                                                                  | 33 |
| 1. Problematyka i cele badań .....                                                                       | 33 |
| 2. Etapy postępowania badawczego .....                                                                   | 33 |
| 3. Charakterystyka badanych grup .....                                                                   | 34 |
| 3.1. Grupa właściwa .....                                                                                | 34 |
| 3.2. Grupa kontrolna .....                                                                               | 40 |
| 4. Metoda badania sprawności leksykalno-semantycznej osób w wieku senioralnym                            | 43 |
| 4.1. Założenia teoretyczne proponowanej metody badania sprawności leksy-<br>kalno-semantycznej .....     | 43 |
| 4.2. Struktura narzędzia do badania sprawności leksykalno-semantycznej<br>osób w wieku senioralnym ..... | 45 |
| 5. Charakterystyka materiału empirycznego i sposób jego analizy .....                                    | 66 |
| 5.1. Typologia zaburzeń nazywania i rodzaje kompensacji w przypadku anomii ..                            | 67 |
| 5.2. Typologia innowacji frazeologicznych współczesnej polszczyzny .....                                 | 71 |
| 5.3. Klasyfikacja semantyczna modyfikacji związków frazeologicznych .....                                | 73 |

## ROZDZIAŁ IV

|                                                                                                                                              |           |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>POZIOM SPRAWNOŚCI LEKSYKALNO-SEMANTYCZNEJ OSÓB<br/>W WIEKU SENIORALNYM STARZEJĄCYCH SIĘ FIZJOLOGICZNIE ...</b>                            | <b>77</b> |
| 1. Ocena sprawności leksykalno-semantycznej osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie .....                                   | 77        |
| 1.1. Peryfrazy .....                                                                                                                         | 78        |
| 1.2. Parafazje semantyczne .....                                                                                                             | 80        |
| 1.3. Ominięcia .....                                                                                                                         | 82        |
| 2. Analiza ilościowa wyników badania rozumienia leksemów i nazywania w grupie osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie ..... | 84        |
| 2.1. Liczba odpowiedzi odroczonej i porażek a wiek seniorów .....                                                                            | 86        |
| 2.2. Liczba porażek a wykształcenie seniorów .....                                                                                           | 86        |
| 2.3. Analiza porównawcza językowych strategii zastępczych w grupie kontrolnej .....                                                          | 88        |
| 3. Znajomość frazeologizmów u osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie .....                                                 | 91        |
| 4. Analiza ilościowa wyników badań znajomości frazeologizmów w grupie kontrolnej .....                                                       | 93        |

## ROZDZIAŁ V

|                                                                                                                                                   |            |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>ZABURZENIA SPRAWNOŚCI LEKSYKALNO-SEMANTYCZNEJ U OSÓB<br/>Z OTEPIENIEM ALZHEIMEROWSKIM .....</b>                                                | <b>101</b> |
| 1. Charakterystyka językowych strategii zastępczych stosowanych w przypadku deficytów leksykalnych przez osoby z otępieniem alzheimerowskim ..... | 101        |
| 1.1. Peryfrazy (omówienia) .....                                                                                                                  | 101        |
| 1.2. Parafazje semantyczne .....                                                                                                                  | 103        |
| 1.3. Parafazje fonologiczne .....                                                                                                                 | 112        |
| 1.4. Pamięć pierwszej litery lub sylaby .....                                                                                                     | 113        |
| 1.5. Parafazje mieszane .....                                                                                                                     | 114        |
| 1.6. Parafazje leksykalne .....                                                                                                                   | 115        |
| 1.7. Neologizmy słowotwórcze .....                                                                                                                | 116        |
| 1.8. Ominięcia .....                                                                                                                              | 117        |
| 1.9. Quasi-nominacja przy użyciu zaimków .....                                                                                                    | 120        |
| 1.10. Błędy percepcyjne .....                                                                                                                     | 121        |
| 1.11. Wyrazy niezwiązane .....                                                                                                                    | 121        |
| 1.12. Peryfrazy niezwiązane semantycznie .....                                                                                                    | 122        |
| 1.13. Persewercje .....                                                                                                                           | 123        |
| 1.14. Kompensacje za pomocą pisma i gestów .....                                                                                                  | 125        |
| 2. Analiza ilościowa wyników badań rozumienia leksemów i nazywania u osób z otępieniem alzheimerowskim .....                                      | 125        |
| 2.1. Zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej u osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego .....                                      | 125        |
| 2.2. Zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej u osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego .....                                  | 139        |

|                                                                                                                                                                                            |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 3. Charakterystyka innowacji frazeologicznych oraz semantycznych modyfikacji frazeologizmów u osób z otępieniem alzheimerowskim .....                                                      | 152 |
| 3.1. Typy innowacji frazeologicznych i ich egzemplifikacja .....                                                                                                                           | 153 |
| 3.2. Rodzaje modyfikacji semantycznych frazeologizmów i ich egzemplifikacja .....                                                                                                          | 165 |
| 4. Analiza ilościowa wyników badania znajomości frazeologizmów u osób z otępieniem alzheimerowskim .....                                                                                   | 173 |
| 4.1. Zaburzenia struktury i semantyki frazeologizmów u osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego .....                                                                             | 173 |
| 4.2. Zaburzenia struktury i semantyki frazeologizmów u osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego .....                                                                         | 182 |
| <b>WNIOSKI KOŃCOWE</b> .....                                                                                                                                                               | 191 |
| 1. Poziom sprawności leksykalno-semantycznej osób starzejących się fizjologicznie a osób z otępieniem alzheimerowskim .....                                                                | 191 |
| 2. Porównanie zaburzeń sprawności leksykalno-semantycznej u osób z łagodnym i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim .....                                                                | 194 |
| 2.1. Poziom sprawności leksykalno-semantycznej a zaburzenia przetwarzania słuchowego u seniorów .....                                                                                      | 195 |
| 2.2. Progresywność zaburzeń sprawności leksykalno-semantycznej u osób z otępieniem alzheimerowskim .....                                                                                   | 196 |
| 2.3. Przejściowe (chwilowe) trudności leksykalno-semantyczne a stadium otępienia alzheimerowskiego .....                                                                                   | 197 |
| 2.4. Poziom sprawności leksykalno-semantycznej a wiek i wykształcenie seniora .....                                                                                                        | 198 |
| 3. Językowe strategie zastępcze w przypadku trudności leksykalno-semantycznych u osób starzejących się fizjologicznie oraz osób z łagodnym i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim ..... | 199 |
| 4. Modyfikacje struktury i semantyki frazeologizmów u osób starzejących się fizjologicznie oraz osób z łagodnym i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim .....                            | 204 |
| 5. Implikacje dla praktyki logopedycznej .....                                                                                                                                             | 207 |
| <b>ZAKOŃCZENIE</b> .....                                                                                                                                                                   | 211 |
| <b>LITERATURA</b> .....                                                                                                                                                                    | 213 |
| <b>WYKAZ TABEL</b> .....                                                                                                                                                                   | 221 |
| <b>WYKAZ WYKRESÓW</b> .....                                                                                                                                                                | 225 |
| <b>ANEKS</b> .....                                                                                                                                                                         | 229 |
| <b>SUMMARY</b> .....                                                                                                                                                                       | 277 |





## WYKAZ SKRÓTÓW

---

|         |                                                                                                                                                                           |
|---------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| I       | – pierwsze badanie                                                                                                                                                        |
| II      | – drugie badanie                                                                                                                                                          |
| III     | – trzecie badanie                                                                                                                                                         |
| ACE-III | – Skala Funkcjonowania Poznawczego Addenbrooke’a (ang. <i>Addenbrooke’s Cognitive Examination</i> )                                                                       |
| AD      | – choroba Alzheimera (ang. <i>Alzheimer Disease</i> )                                                                                                                     |
| ASF     | – aktualizowanie struktury frazeologizmu                                                                                                                                  |
| Cz      | – Czasownik                                                                                                                                                               |
| DSM-5   | – V edycja klasyfikacji zaburzeń psychicznych Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego ( <i>Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders</i> )                |
| DSM-IV  | – IV edycja klasyfikacji zaburzeń psychicznych Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego ( <i>Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders</i> )               |
| EF      | – etykietowanie frazeologizmu                                                                                                                                             |
| F       | – osoby starzejące się fizjologicznie                                                                                                                                     |
| ICD-10  | – Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych (ang. <i>International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems</i> ) |
| K       | – kobieta                                                                                                                                                                 |
| Ł       | – łagodna faza otępienia alzheimerowskiego                                                                                                                                |
| M       | – mężczyzna                                                                                                                                                               |
| MMSE    | – Krótka Skala Oceny Stanu Psychicznego (ang. <i>Mini-Mental State Examination</i> )                                                                                      |
| n       | – liczba leksemów z danej kategorii semantycznej                                                                                                                          |
| NCD     | – zaburzenie neuropoznawcze (ang. <i>neurocognitive disorder</i> )                                                                                                        |
| NIA/AA  | – nowe kryteria diagnostyczne Narodowego Instytutu Starzenia (NIA – National Institute on Aging) i Stowarzyszenia Alzheimera (AA – Alzheimer’s Association)               |
| NK      | – nazywanie konfrontacyjne                                                                                                                                                |
| NO      | – nazywanie oralne                                                                                                                                                        |
| PPA-G   | – wariant agramatyczny pierwotnej afazji postępującej                                                                                                                     |
| Prz     | – przymiotnik                                                                                                                                                             |

|        |   |                                                                                                        |
|--------|---|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| PSJP   | – | <i>Podręczny Słownik Języka Polskiego</i> , oprac. Elżbieta Sobol                                      |
| Rz     | – | rzeczownik                                                                                             |
| SFNow. | – | <i>Słownik frazeologiczny w układzie tematycznym i alfabetycznym</i> ,<br>red. nauk. Alicja Nowakowska |
| SS     | – | <i>Słownik synonimów</i> , red. Andrzej Dąbrówka, Ewa Geller, Ryszard<br>Turczyn                       |
| TRZ    | – | Test Rysowania Zegara                                                                                  |
| U      | – | umiarkowana faza otępienia alzheimerowskiego                                                           |
| WZF    | – | wyjaśnianie znaczenia frazeologizmu                                                                    |

## WSTĘP

---

Problematyka starości i funkcjonowania umysłowego ludzi u schyłku życia mieści się w obszarze badawczym wielu dyscyplin naukowych, m.in. nauk medycznych<sup>1</sup>, psychologii i neuropsychologii<sup>2</sup>, socjologii czy gerontologii społecznej<sup>3</sup>. Jednak problem funkcjonowania osób starszych w zakresie dotyczących ich zmian w językowym porozumiewaniu się, towarzyszących starości zarówno fizjologicznej, jak i naznaczonej procesami patologicznymi, wciąż nie jest do końca poznany i szeroko opisany w polskiej literaturze językoznawczej.

---

<sup>1</sup> Wspomnieć należy o pracach: *Neurogeriatria. Praktyczne problemy neurologii w wieku podeszłym* pod red. Antoniego Prusińskiego (2004); *Choroba Alzheimera w teorii i praktyce klinicznej* Marii Barcikowskiej i Adama Bilikiewicza (2004); *Diagnostyka i leczenie otępień. Rekomendacje zespołu ekspertów Polskiego Towarzystwa Alzheimerowskiego* (2012); *Łagodne zaburzenia poznawcze (Mild Cognitive Impairment MCI). Rozpoznanie, różnicowanie, postępowanie* Tomasza Gabryelewicza (2003); *Otępienie* pod red. Andrzeja Szczudlika, Marii Barcikowskiej i Pawła Liberskiego (2004); *Choroby otępienne. Teoria i praktyka* pod red. Jerzego Leszka (2011); *Zaburzenia funkcji poznawczych w chorobach psychicznych* pod red. Aliny Borkowskiej (2005); *Praktyczna psychogeriatria. Rozpoznanie i postępowanie w zaburzeniach psychicznych u chorych w wieku podeszłym* Tomasza Sobowa (2010).

<sup>2</sup> Prace z zakresu psychologii i neuropsychologii podejmujące zagadnienie starości i funkcjonowania poznawczego seniorów to np.: *Starość. Jak ją widzi psychologia* pod red. Marii Kielar-Turskiej (2016); *Specyficzne właściwości posługiwania się językiem przez osoby w wieku senioralnym* Marii Kielar-Turskiej i Karoliny Byczewskiej-Konieczny (2014); *Zaburzenia w funkcjonowaniu człowieka z perspektywy neuropsychologii klinicznej* pod red. Anny Herzyk i Danuty Kądziaławy (1996); *Wprowadzenie do neuropsychologii klinicznej* Anny Herzyk (2005); *Afazja pierwotna postępująca* Krzysztofa Jodzio (1999); *Pamięć, mowa a mózg* (2003) i *Diagnostyka neuropsychologiczna w praktyce klinicznej* (2011) Krzysztofa Jodzio; *Otępienie czołowo-skroniowe. Ujęcie neuropsychologiczne* Henryka Olszewskiego (2008); *Afazjologia* (1999) i *Rehabilitacja neuropsychologiczna. Procesy poznawcze i emocjonalne* (2009) Marii Pąchalskiej.

<sup>3</sup> Do prac z zakresu socjologii i gerontologii społecznej opisujących starość zalicza się np.: *Człowiek wobec starości. Szkice z gerontologii społecznej* Adama Zycha (1999); *Ludzie starsi w perspektywie socjologicznej* Marka Niezabitowskiego (2007); *Człowiek z chorobą Alzheimera w rodzinie i środowisku lokalnym* pod red. Agnieszki Nowickiej i Wioletty Baziuk (2011).

Jak stwierdza Waldemar Tłokiński, pionier w zakresie badania mowy ludzi u schyłku życia, w literaturze naukowej poświęconej problematyce starzenia się przez długi okres panowało fałszywe przekonanie, że „wszystko w człowieku może się z wiekiem zmienić z wyjątkiem mowy” (Tłokiński, 1990, s. 15). Jego monografia *Mowa ludzi u schyłku życia* (1990) jest pierwszą w Polsce pracą omawiającą funkcjonowanie językowe osób starzejących się fizjologicznie z uwzględnieniem zmian lingwistycznych, zmian konwersacyjnych oraz zmian pragmatycznych w zachowaniach komunikacyjnych osób starszych.

Książka Waldemara Tłokińskiego (1990) to opracowanie z zakresu psychologii komunikowania się ludzi u schyłku życia. Autor przedstawił wyniki analizy zmian w aktach mowy ludzi starszych, zarejestrowanych przez ich opiekunów. W badaniach wzięło udział 300 par (osoba starsza i jej opiekun). Każdemu opiekunowi stawiano pytania typu: 1) „Co w mowie osoby starszej zauważam, że zmienia się i w jakim stopniu?”; 2) „Co w rozmowie z osobą starszą zmienia się coraz bardziej w wypowiedzi tej osoby? Co mnie niepokoi, co utrudnia porozumiewanie się?”; 3) „Co w wypowiedziach osoby starszej ulega coraz większym zmianom wraz z wiekiem?”. Zadaniem osób badanych (opiekunów) było ustosunkowanie się do każdego pytania poprzez zaznaczenie swojej oceny na 5-stopniowej skali przy odpowiednim hasle (tj. potencjalnej odpowiedzi). Badacz skupił się na ocenie trzech poziomów zachowań komunikacyjnych i opisał tym samym trzy rodzaje zmian w mowie ludzi starzejących się fizjologicznie: 1) zmiany lingwistyczne, czyli zmiany składniowe i prozodyjne; 2) zmiany konwersacyjne, takie jak gaśnięcie jasności oraz informatywności wypowiedzi; 3) zmiany pragmatyczne, ujawniające się jako całkowita niepewność komunikacyjna, niezadowolienie, aktywizacja<sup>4</sup> skierowana na siebie (Tłokiński, 1990, s. 38–101).

Większe zainteresowanie badaczy zagadnieniem mowy i komunikacji osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie pojawiło się znacznie później, bo dopiero na początku XXI wieku (Świątek, 2007; Stolarczyk-Zielonka, 2010; Krajewska, 2012; Milewski, Kaczorowska-Bray, 2014; Tłokiński i Olszewski, 2014; 2015; Kluj-Kozłowska i Sitek, 2016; Milewski, Kaczorowska-Bray, Kamińska, 2016; Humeniuk, 2017; Milewski, Kaczorowska-Bray, 2017; Michalik, Kaczorowska-Bray, Milewski, Solak, 2018). W większości są to jednak prace o charakterze artykułów naukowych, a nie monografii wyczerpujących całościowo zagadnienie mowy i języka osób w wieku senioralnym.

Ważną i cenną monografią, stanowiącą zbiór artykułów dotyczących logopedycznych aspektów geriatry oraz gerontologii, jest *Nowa logopedia*, t. 5: *Diagnoza*

---

<sup>4</sup> Aktywizacja skierowana na siebie wzmaga zachowania językowe dokonujące się w tzw. mowie wewnętrznej. Na oznaczenie mowy wewnętrznej stosuje się także termin cerebracja (Baudouin de Courtenay, 1889; Kaczmarek, 1988). Wynikiem mowy wewnętrznej jest pozbawiony postaci dźwiękowej tekst pomyślany (Grabias, 1997b, s. 10).

i terapia logopedyczna osób dorosłych i starszych pod redakcją Mirosława Michalika (2014). To praca, w której zaprezentowano zarówno teoretyczno-metodologiczne założenia procesu diagnostyczno-terapeutycznego w odniesieniu do osób dorosłych i starszych, wyrosłe z neurolingwistyki, lingwistyki mentalnej, psychologii i socjologii humanistycznej, jak i praktyczne procedury i strategie postępowania logopedycznego w przypadkach zaburzeń komunikowania się osób dorosłych i starszych (np. z demencją, chorobą Alzheimera, jękaniem, pragnozją, autyzmem).

W polskiej literaturze językoznawczej i logopedycznej na uwagę zasługują także dwie monografie Anety Domagały opisujące zachowania językowe osób w wieku starszym z otępieniem w przebiegu choroby Alzheimera: *Zachowania językowe w demencji. Struktura wypowiedzi w chorobie Alzheimera* (2007) oraz *Narracja i jej zaburzenia w otępieniu alzheimerowskim* (2015). Są to prace poświęcone głównie problematyce sprawności narracyjnej i sprawności interakcyjnej w otępieniu alzheimerowskim. Autorka w oparciu o autorską *Skalę sprawności narracyjnych* dokonała analizy i interpretacji zachowań językowych osób z otępieniem alzheimerowskim, z uwzględnieniem oceny ich sprawności narracyjnej, tj. samodzielnych wypowiedzi monologowych, obserwacji ich zachowań w sytuacji badania oraz dokonywanej przez nich oceny własnych możliwości językowych i doświadczanych problemów.

Pionierską publikacją, będącą próbą całościowego ujęcia zagadnień z zakresu gerontologopedii<sup>5</sup>, jest nowa publikacja pod redakcją Waldemara Tłokińskiego, Stanisława Milewskiego i Katarzyny Kaczorowskiej-Bray pt. *Gerontologopedia* (2018). To monografia składająca się z trzech części: 1) Wprowadzenie do komunikowania się w starości; 2) Komunikacja w procesie fizjologicznego starzenia się; 3) Komunikacja powikłana procesami patologicznymi. Ma ona charakter wielodyscyplinarny, bowiem zawiera rozważania na temat komunikacji osób starzejących się fizjologicznie, ale także naznaczonych procesami patologicznymi, poczynione przez szerokie grono specjalistów, m.in. psychologów, neuropsychologów, geriatrów, neurologów, audiologów, otolaryngologów, językoznawców i logopedów.

*Choroba Alzheimera. Zaburzenia komunikacji językowej* Anety Domagały i Emilii Sitek (2018) to najnowsza praca monograficzna poświęcona problematyce komunikacji językowej w chorobie Alzheimera. Podejmowane w monografii zagadnienia (np. aspekty diagnostyczne w przypadku choroby Alzheimera, komunikacja językowa i jej zaburzenia w chorobie Alzheimera, postępowanie logopedyczne w zakresie terapii pośredniej i bezpośredniej w chorobie Alzheimera, nefarmakologiczne oddziaływania terapeutyczne w chorobie Alzheimera) zostały omówione z perspektywy logopedy i neuropsychologa.

---

<sup>5</sup> Gerontologopedia to „subdyscyplina logopedii, wyjaśniająca procesy komunikowania się słownego ludzi w starszym wieku, starzejących się fizjologicznie lub z towarzyszącymi zjawiskami patologii zdrowotnej (np. afazja, otępienie)” (Tłokiński, Milewski, Kaczorowska-Bray, 2018, s. 17).

Problematyka zaburzeń sprawności leksykalno-semantycznej u osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie oraz osób w różnych fazach rozwojowych otępienia alzheimerowskiego w polskiej literaturze językoznawczej i logopedycznej pozostaje wciąż nie w pełni opisana. Na gruncie logopedii i językoznawstwa dostrzega się bowiem brak opracowań o charakterze monograficznym, podejmujących całościowo zagadnienie związane z zaburzeniami o charakterze leksykalno-semantycznym w otępieniu alzheimerowskim. Częściowo problemy leksykalno-semantyczne osób starzejących się patologicznie omawia Aneta Domagała (2007; 2015; 2018). Autorka opisuje trudności leksykalne doświadczane przez badanych pacjentów podczas ich spontanicznych wypowiedzi pojawiających się w toku indywidualnych rozmów. Do oceny wypowiedzi konstruowanych przez badanych na temat osób, miejsca, sytuacji i zdarzeń zaprezentowanych na zdjęciach sytuacyjnych posłużyła badaczce autorska technika diagnostyczna, tj. *Skala sprawności narracyjnych*. Zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu alzheimerowskim zostały więc w pracy Anety Domagały (2015) omówione w oparciu o analizę spontanicznych wypowiedzi osób badanych.

Jak dotąd, w Polsce nie objęto badaniami nazywania tzw. konfrontacyjnego<sup>6</sup>, czyli umiejętności aktualizowania nazwy z użyciem bodźca wzrokowego (np. ilustracji), oraz nazywania tzw. oralnego, czyli umiejętności podawania nazwy w oparciu o bodziec słuchowy (np. na podstawie definicji wyrazu), u osób starzejących się patologicznie w przebiegu choroby Alzheimera<sup>7</sup>. Ponadto w Polsce dotychczas nie przeprowadzono badań o charakterze longitudinalnym<sup>8</sup>, czyli badań podłużnych, które umożliwiłyby prześledzenie zmian w funkcjonowaniu językowym, ze szczególnym uwzględnieniem postępujących problemów leksykalno-semantycznych osób starzejących się fizjologicznie i patologicznie, tj. z otępieniem alzheimerowskim. Podjęcie tematu będącego przedmiotem niniejszego opracowania jest próbą wypełnienia tej luki w badaniach nad zaburzeniami sprawności językowych osób w stanach otępiennych.

Głównym celem pracy jest ocena sprawności leksykalno-semantycznej oraz analiza językowych strategii zastępczych<sup>9</sup> występujących w przypadku deficytów leksykalno-semantycznych u osób w różnych fazach rozwojowych otępienia w przebiegu

---

<sup>6</sup> Termin *nazywanie tzw. konfrontacyjne* upowszechnił się dzięki pracy D. J. Done'a i T. M. Gale'a (1997), zaś termin *nazywanie tzw. oralne* – K. M. Millera i in. (2010).

<sup>7</sup> Badania w odniesieniu do anomii proprialnej w porównaniu z anomią apelatywną z uwzględnieniem nazywania konfrontacyjnego i nazywania oralnego zostały przeprowadzone przez Małgorzatę Rutkiewicz-Hanczewską (2016) u osób po udarze w półkuli lewej i prawej.

<sup>8</sup> Longitudinalne studium przypadku osoby z anomią w wariacie agramatycznym pierwotnej afazji postępującej (PPA-G) zostało omówione w monografii Małgorzaty Rutkiewicz-Hanczewskiej (2016).

<sup>9</sup> W niniejszej pracy na określenie językowych strategii zastępczych stosuje się także termin „strategia kompensacyjna”, „technika kompensacyjna”, „kompensacja”.



choroby Alzheimera. Oceny rozumienia i aktualizowania leksemów oraz frazeologizmów, charakteryzujących się wysoką frekwencją użycia w języku polskim, dokonano przy użyciu autorskiego narzędzia do badania sprawności leksykalno-semantycznej.

Zaplanowane badania własne zostały ukierunkowane na analizę deficytów leksykalno-semantycznych występujących u pacjentów z otępieniem alzheimerowskim w fazie łagodnej i umiarkowanej. Przeprowadzone badania przybrały charakter longitudinalny i umożliwiły prześledzenie zmian w funkcjonowaniu językowym osób z otępieniem alzheimerowskim, objawiających się narastaniem u nich zaburzeń nazywania. Przyjęta strategia badawcza, zasadzająca się na prowadzeniu podłużnych badań, umożliwiła zatem:

- 1) zarejestrowanie postępujących objawów anomii (czyli zaburzeń nazywania) u pacjentów z otępieniem alzheimerowskim w fazie łagodnej i umiarkowanej oraz ewentualnych problemów leksykalnych u osób w wieku podeszłym bez objawów otępienia, czyli osób starzejących się fizjologicznie, stanowiących grupę kontrolną w badaniach;
- 2) opisanie językowych strategii kompensowania problemów anomicznych<sup>10</sup> przez osoby w łagodnej i umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego, czyli analizę porównawczą strategii radzenia sobie z postępującymi błędami nazywania u pacjentów w różnych fazach zaawansowania choroby Alzheimera zaobserwowanych na przestrzeni trzech lat.

Obok słownictwa ocenie została także poddana frazeologia, czyli drugi składnik podsystemu leksykalnego polszczyzny. Materiał badawczy pozyskano od pacjentów z otępieniem alzheimerowskim, stanowiących właściwą grupę badawczą, oraz osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie, należących do grupy kontrolnej. Celem analizy materiału było:

- 1) omówienie zakłóceń w realizacji związków frazeologicznych objawiających się modyfikacjami ich struktury formalnej oraz struktury znaczeniowej;
- 2) stworzenie rejestru kategorii zmian<sup>11</sup> w zakresie struktury frazeologizmów (tj. rodzajów innowacji frazeologicznych) oraz ich zmian znaczeniowych (tj. rodzajów semantycznych modyfikacji frazeologicznych) zaobserwowanych na przestrzeni trzech lat u pacjentów w różnych fazach zaawansowania choroby Alzheimera.

---

<sup>10</sup> Wykaz technik kompensowania błędów nazywania zarejestrowany w badanych grupach został opracowany w odwołaniu do różnorodnych klasyfikacji błędów nazywania omówionych głównie w literaturze afazjologicznej (por. Maruszewski, 1966, s. 139–202; Domagała, 2015, s. 149–207; Rutkiewicz-Hanczewska, 2016, s. 99–138).

<sup>11</sup> Scharakteryzowane w pracy kategorie zmian dotyczące formy i treści frazeologizmów zostały opisane w odwołaniu do: 1) językoznawczej klasyfikacji błędów frazeologicznych Danuty Buttler (1987); 2) typologii innowacji frazeologicznych współczesnej polszczyzny Stanisława Bąby (1986; 1989) oraz 3) klasyfikacji semantycznej zamierzonych modyfikacji związków frazeologicznych Grażyny Majkowskiej (1988).



Monografia składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, wniosków końcowych oraz zakończenia. We wstępie przedstawiono stan badań nad zaburzeniami sprawności językowej i komunikacyjnej osób w wieku senioralnym oraz sformułowano cel i założenia pracy. W rozdziale pierwszym opisane zostały wstępne zagadnienia teoretyczne, tj. definicje terminu „otępienie”, kliniczne kryteria rozpoznawania otępienia alzheimerowskiego, schemat diagnozy logopedycznej oraz rodzaje zaburzeń poznawczo-językowych w otępieniu alzheimerowskim. W rozdziale drugim omówiono pojęcie sprawności leksykalno-semantycznej oraz modele dostępu do „słownika umysłowego”. Rozdział trzeci poświęcono przedstawieniu metodologii badań własnych. W rozdziale czwartym i piątym zaprezentowano wyniki badań własnych. Przeprowadzono analizę jakościową, polegającą na wskazaniu konkretnych strategii kompensacyjno-adaptacyjnych stosowanych przez badane osoby w przypadku deficytów leksykalno-semantycznych oraz analizę ilościową otrzymanych wyników badań zorientowaną głównie na charakterystykę porównawczą sposobów radzenia sobie z postępującymi błędami nazywania u osób starzejących się fizjologicznie oraz osób w różnych fazach zaawansowania choroby Alzheimera zaobserwowanych u nich na przestrzeni trzech lat. W podsumowaniu i zakończeniu pracy zostały przedstawione wnioski płynące z przeprowadzonych badań. Do pracy została także dołączona literatura przedmiotu, wykaz tabel i wykresów, wykaz stosowanych skrótów oraz obszerny aneks zawierający autorskie narzędzie do badania sprawności leksykalno-semantycznej.

Monografia jest zaktualizowaną wersją rozprawy doktorskiej *Zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu alzheimerowskim* (2019), napisanej pod kierunkiem dr hab. Ireny Jaros, prof. UŁ (promotor pomocniczy dr Ewa Gacka) w Zakładzie Dialektologii Polskiej i Logopedii Instytutu Filologii Polskiej i Logopedii Uniwersytetu Łódzkiego.

## ROZDZIAŁ I

# OTĘPIENIE ALZHEIMEROWSKIE Z PERSPEKTYWY GERONTOLINGWISTYKI I LOGOPEDII

---

### 1. Definiowanie terminu „otępienie”

„Otępienie” (demencja, zespół otępienny) to zespół objawów spowodowany chorobą mózgu, zwykle o charakterze przewlekłym lub postępującym, obejmujący zaburzenia wyższych funkcji korowych, takich jak pamięć, myślenie, orientacja, funkcje wzrokowo-przestrzenne, rozumienie, liczenie, zdolność uczenia się, ocena oraz język. Ponadto zaburzeniom funkcji poznawczych towarzyszą zwykle zmiany emocjonalno-osobowościowe oraz zaburzenia psychopatologiczne, co objawia się obniżeniem kontroli nad reakcjami emocjonalnymi, społecznymi, zachowaniem i motywacją (*Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania...*, 2000, s. 51; Herzyk, Jodzio, 2008, s. 29).

Zespół otępienny oznacza więc spadek możliwości umysłowych człowieka oraz nabytą deteriorację procesów poznawczych. Powoduje to trudności w pracy, problemy w życiu codziennym oraz wyraźne pogorszenie dotychczasowego funkcjonowania ogólnego (Szczudlik, Parnowski, 2012, s. 1). Otępienie jest syndromem klinicznym występującym w przebiegu różnych chorób wieku senioralnego, w tym najczęściej w przebiegu choroby Alzheimera, choroby naczyniowej mózgu czy choroby Parkinsona. Pojawia się ponadto w następstwie urazów czaszkowo-mózgowych oraz guzów wewnątrzczaszkowych (*Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania...*, 2000, s. 51). Na gruncie różnych nauk, w tym medycznych<sup>1</sup> i neuropsychologicznych, podkreśla się progresywny

---

<sup>1</sup> Na gruncie nauk medycznych otępienie definiuje się w odniesieniu do kryteriów diagnostycznych wypracowanych przez zespoły specjalistów pracujących na Zachodzie. Są to Kryteria Międzynarodowej Klasyfikacji Chorób i Problemów Zdrowotnych (ICD-10) oraz zbliżone do nich konstrukcyjnie Kryteria Amerykańskiego Stowarzyszenia Psychiatryków (DSM-IV) (por. Bilikiewicz i in., 1999; Parnowski, 1998; Szczudlik, Parnowski, 2012). Oprócz tych uznanych kryteriów, w ostatnim czasie powstały także nowe Kryteria Narodowego Instytutu Badań Starzenia i Stowarzyszenia Alzheimerowskiego (NIA/AA), których omówienie znajduje się w pracy A. Szczudlika i T. Parnowskiego (2012).

i nieodwracalny charakter zaburzeń procesów poznawczych będących konsekwencją patologicznych zmian (zwyrodnień, degeneracji) w tkance nerwowej i naczyniach krwionośnych mózgu oraz stopniowego wyczerpywania się zasobów mózgowych (Herzyk, 2005).

Na gruncie językoznawstwa i logopedii termin otępienie definiuje się jako „warunkowany chorobą otępienną proces pogarszającego się funkcjonowania umysłowego i społecznego człowieka, powodujący jego niewydolność i zmierzający zwykle do uogólnionej deterioracji umysłowej oraz – funkcjonalnie – do desocjalizacji” (Domagała, 2015a, s. 36–37). Choć zaburzenia mowy i komunikacji nie stanowią obligatoryjnego kryterium diagnostycznego otępienia, to jednak mogą dotyczyć osoby z zaburzeniami poznawczymi. Zgodnie z logopedyczną klasyfikacją zaburzeń mowy Stanisława Grabiasa (2012; 2015, s. 30–34) zaburzenia mowy i komunikacji u osób z otępieniem (demencją), będące wynikiem zamierania neuronów i układów synaptycznych oraz ujawniające się najwyraźniej w chorobie Alzheimera, sytuuje się w kategoriach zaburzeń mowy, związanych z rozpadem kompetencji językowej i komunikacyjnej, dla których procedurą logopedyczną jest stabilizowanie rozpadu, a niekiedy (np. w przypadku afazji) odbudowa wszystkich typów kompetencji i usprawnianie realizacji<sup>2</sup> (Grabias, 2015, s. 33).

Jak zaznacza Aneta Domagała: „Rozległość zaburzeń (poznawczych i pozapoznawczych) pozostaje w ścisłej zależności z dynamiką zmian – pojawiających się bądź narastających powoli lub gwałtownie, skokowo; czasowo stabilnych czy nawet wycofujących się” (2015, s. 37). Toteż zaburzenia mowy i komunikacji w otępieniu ulegają pogorszeniu w związku z postępującym procesem deterioracji umysłowej i desocjalizacji. Ponadto zmiany w funkcjonowaniu językowym seniora mają charakter układowy. Dotykają nie tylko osobę chorą, ale również osoby z jej otoczenia. Zmiany wewnątrzpochodne to zmiany zachowań językowych osoby chorej, zaś zewnątrzpochodne dotyczą zmian w funkcjonowaniu osób z otoczenia chorego i ich zachowań językowych w kontakcie z chorym (Domagała, 2015, s. 43). Te zmiany, widoczne w kontakcie językowym osoby bliskiej, członka rodziny czy opiekuna chorego z nim samym, wtórnie wpływają na osobę chorą.

## **2. Kliniczne kryteria rozpoznawania otępienia alzheimerowskiego**

Otępienie alzheimerowskie należy do najczęstszych rodzajów zespołu otępiennego. W jego przebiegu obserwuje się postępujące i nieodwracalne zaburzenia poznawczo-językowe dotykające osoby w wieku senioralnym. W Polsce otę-

---

<sup>2</sup> Zaburzenia mowy związane z rozpadem kompetencji językowej i komunikacyjnej to, oprócz zaburzeń mowy w demencji, także afazja, pragnozja i schizofazja (Grabias, 2015, s. 33).

pienie alzheimerowskie (inaczej: otępienie typu alzheimerowskiego, otępienie typu Alzheimer, otępienie w przebiegu choroby Alzheimer) jest rozpoznawane przede wszystkim na podstawie kryteriów diagnostycznych ICD-10 (zob. tab. 1) lub DSM-IV (zob. tab. 2), zastąpione w 2013 r. w Stanach Zjednoczonych przez DSM-5<sup>3</sup> (zob. tab. 3).

Tabela 1. Kryteria diagnostyczne otępienia alzheimerowskiego według ICD-10

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Spełnione ogólne kryteria zespołu otępiennego<sup>4</sup> oraz:</p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1) podstępny początek ze stopniowym narastaniem objawów i pogarszaniem się stanu chorego;</li> <li>2) brak dowodów klinicznych i wyników badań wskazujących na możliwość wystąpienia otępienia jako rezultatu innych chorób układowych lub chorób mózgu; brak nagłego, tak jak w udarze, początku oraz objawów ogniskowego uszkodzenia ośrodkowego układu nerwowego.</li> </ol> |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

Źródło: *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Opisy kliniczne i wskazówki diagnostyczne*, Kraków–Warszawa 2000, za: Barcikowska, 2012, s. 62.

Tabela 2. Kryteria diagnostyczne otępienia alzheimerowskiego według DSM-IV

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>A. Rozwój licznych deficytów poznawczych przejawiających się:</p> <ol style="list-style-type: none"> <li>1) zaburzeniami pamięci (osłabiona zdolność do uczenia się nowych albo przypominania poprzednio wyuczonych informacji);</li> <li>2) obecnością jednego lub więcej z następujących objawów: <ol style="list-style-type: none"> <li>a) afazja,</li> <li>b) apraksja,</li> <li>c) agnozja,</li> <li>d) zaburzenia działań wykonawczych (planowanie, organizacja, ustalanie kolejności, uogólnianie).</li> </ol> </li> </ol> |
| <p>B. Zaburzenia poznawcze w kryterium A1 i A2 powodują znaczące zaburzenie funkcjonowania społecznego lub zawodowego i wykazują znaczące pogorszenie w porównaniu z poprzednim poziomem funkcjonowania.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
| <p>C. Przebieg charakteryzuje się stopniowym początkiem i ciągłym narastaniem zaburzeń poznawczych.</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |

<sup>3</sup> W Polsce kryteria diagnostyczne DSM-5 zostały upowszechnione dzięki publikacji Jamesa Morisona *DSM-5 bez tajemnic. Praktyczny przewodnik dla klinicystów* (2016).

<sup>4</sup> Ogólne kryteria diagnostyczne otępienia, wypracowane przez zespoły specjalistów na Zachodzie, zostały omówione m.in. w pracy A. Szczudlika i T. Parnowskiego (2012).

Tabela 2 (cd.)

|                                                                                                                                                                                                                                                         |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| D. Zaburzenia poznawcze w kryterium A1 i A2 nie są spowodowane żadnym z wymienionych poniżej czynników:                                                                                                                                                 |
| 1) inne choroby ośrodkowego układu nerwowego, które powodują postępujące deficyty pamięci i innych funkcji poznawczych (choroba naczyniowa mózgu, choroba Parkinsona, choroba Huntingtona, krwiał podtwardówkowy, wodogłowie normotensyjne, guz mózgu); |
| 2) stany i choroby, o których wiadomo, że mogą być przyczyną otępienia (niedoczynność tarczycy, niedobór witaminy B12, niedobór kwasu foliowego, niedobór niacyny, hiperkalcemia, kiła układu nerwowego, zakażenie HIV);                                |
| 3) stany spowodowane substancjami toksycznymi.                                                                                                                                                                                                          |
| E. Deficyty poznawcze nie występują wyłącznie w przebiegu zaburzeń świadomości.                                                                                                                                                                         |
| F. Obecności tych deficytów nie można wyjaśnić lepiej występowaniem innego zaburzenia (choroby psychicznej) z zakresu osi I, np. depresji czy schizofrenii.                                                                                             |

Źródło: *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, wyd. 4, American Psychiatric Association, Washington 1994, za: Barcikowska, 2012, s. 62.

Tabela 3. Zasadnicze cechy zaburzenia neuropoznawczego<sup>5</sup> spowodowanego chorobą Alzheimera według DSM-5

| Postać NCD                                                                      | Poważne NCD spowodowane chorobą Alzheimera                     |         | Łagodne NCD spowodowane chorobą Alzheimera               |         |
|---------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------|---------|----------------------------------------------------------|---------|
|                                                                                 | prawdopodobne                                                  | możliwe | prawdopodobne                                            | możliwe |
|                                                                                 | Spełnia kryteria poważnego/łagodnego NCD                       |         |                                                          |         |
|                                                                                 | Podstępny początek, stopniowe nasilenie się niepełnosprawności |         |                                                          |         |
| Liczba naruszonych domen*                                                       | co najmniej 2                                                  |         | co najmniej 1                                            |         |
| Pozytywne dowody genetyczne (badania lub wywiad rodzinny) na chorobę Alzheimera | poważne NCD spowodowane prawdopodobną chorobą Alzheimera       | –       | łagodne NCD spowodowane prawdopodobną chorobą Alzheimera | –       |

<sup>5</sup> W DSM-5 zamiast terminu „otępienie/demencja” używa się terminu „zaburzenie neuropoznawcze” (*neurocognitive disorder* – NCD), chociaż pozwala się na stosowanie terminu „otępienie” w etiologii podtypów zaburzeń, w których to określenie jest standardem, np. „otępienie typu alzheimerowskiego”.

| Postać NCD                                                                                  | Poważne NCD spowodowane chorobą Alzheimera                     |                                                                         | Łagodne NCD spowodowane chorobą Alzheimera |                                                       |
|---------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------|-------------------------------------------------------|
|                                                                                             | prawdopodobne                                                  | możliwe                                                                 | prawdopodobne                              | możliwe                                               |
|                                                                                             | Spełnia kryteria poważnego/łagodnego NCD                       |                                                                         |                                            |                                                       |
|                                                                                             | Podstępny początek, stopniowe nasilenie się niepełnosprawności |                                                                         |                                            |                                                       |
| Liczba naruszonych domen*                                                                   | co najmniej 2                                                  |                                                                         | co najmniej 1                              |                                                       |
| Systematyczne stopniowe pogarszanie; brak występowania dłuższych okresów stabilizacji stanu | obecne wszystkie 3 czynniki – poważne NCD spowodowane          | jeśli brak któregośkolwiek z tych 3 czynników – poważne NCD spowodowane | –                                          | obecne wszystkie 3 czynniki – poważne NCD spowodowane |
| Brak dowodów na przyczyny mieszane                                                          | podobną chorobą Alzheimera                                     | możliwą chorobą Alzheimera                                              |                                            | możliwą chorobą Alzheimera                            |
| Pogorszenie pamięci i zdolności uczenia się                                                 |                                                                |                                                                         |                                            |                                                       |

\* Mianem „domeny neuropoznawczej” określa się grupę funkcji, które dotyczą jakiegoś aspektu myślenia, postrzegania lub pamięci. W DSM-5 wyróżnia się następujące domeny: uwagę złożoną, uczenie się i pamięć, funkcje percepcyjno-motoryczne, funkcje wykonawcze, język, poznanie społeczne (Morrison, 2016, s. 536–540).

Źródło: J. Morrison, *DSM-5 bez tajemnic. Praktyczny przewodnik dla klinicystów*, tłum. R. Andruszko, Kraków 2016, s. 551.

W 2011 roku ukazały się także nowe kryteria diagnostyczne otępienia typu alzheimerowskiego, zwane kryteriami NIA/AA, opracowane przez Narodowy Instytut Badań Starzenia i Stowarzyszenie Alzheimerowskie (zob. tab. 4).

Tabela 4. Nowe kryteria diagnostyczne otępienia w chorobie Alzheimera według NIA/AA

Prawdopodobne otępienie w AD rozpoznaje się, jeżeli pacjent:

1. Spełnia ogólne kryteria otępienia oraz dodatkowo stwierdza się:
  - A. Skryty początek. Objawy rozpoczynają się stopniowo w ciągu miesięcy lub lat, a nie nagle – w ciągu godzin lub dni.
  - B. Jednoznaczny wywiad mówiący o pogorszeniu funkcjonowania poznawczego na podstawie opisu lub obserwacji chorego.
  - C. Początkowe i najwyraźniejsze ubytki funkcjonowania poznawczego, ustalone na podstawie wywiadu i badania klinicznego, należą do jednej z następujących kategorii:

Tabela 4 (cd.)

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>a. Zaburzenia amnestyczne – jest to najczęstszy zespół manifestujący się w otępieniu w AD. Objawy ubytkowe powinny obejmować upośledzenie uczenia się i przypominania świeżo wyuczonych informacji. Powinny również występować inne cechy zaburzeń funkcjonowania poznawczego w co najmniej jednym dodatkowym zakresie.</p> <p>b. Zaburzenia nieamnestyczne:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Manifestacja językowa – najwyraźniejsze ubytki dotyczą znajdowania słów, ale powinny występować również ubytki w innych zakresach funkcjonowania poznawczego;</li> <li>• Manifestacja wzrokowo-przestrzenna – najwyraźniejsze ubytki dotyczą poznawczych sprawności przestrzennych i obejmują agnozę przedmiotów, upośledzone rozpoznawanie twarzy, symultanagnozę i aleksję. Powinny występować ubytki w innych zakresach funkcjonowania poznawczego;</li> <li>• Zaburzenia funkcji wykonawczych – najwyraźniejsze ubytki dotyczą upośledzonego wnioskowania, osądu i rozwiązywania problemów. Powinny występować ubytki w innych zakresach funkcjonowania poznawczego.</li> </ul> <p>D. Rozpoznanie prawdopodobnego otępienia w AD nie powinno być stawiane, jeżeli istnieją dane wskazujące na:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>a. istotną współistniejącą chorobę naczyniową mózgu, definiowaną w wywiadzie przez udar mózgu, powiązany czasowo z wystąpieniem lub nasileniem się upośledzenia funkcji poznawczych lub obecność mnogich albo rozległych zawałów lub nasilonych zmian hiperintensywnych w istocie białej lub</li> <li>b. kluczowe cechy otępienia z ciałami Lewy’ego inne niż samo otępienie lub</li> <li>c. wyraźne cechy behawioralnej odmiany otępienia czołowo-skroniowego lub</li> <li>d. wyraźne cechy odmiany semantycznej pierwotnej afazji postępującej lub pierwotnej afazji postępującej bez płynności mowy/z agramatyzmami lub</li> <li>e. dane wskazujące na inną współistniejącą aktywną chorobę neurologiczną lub współistniejącą chorobę inną niż neurologiczna albo stosowanie leków, które mogłyby mieć istotny wpływ na funkcjonowanie poznawcze.</li> </ul> | <p>Prawdopodobne otępienie w AD ze zwiększonym stopniem pewności:</p> <p>1. Prawdopodobne otępienie w AD z udokumentowanym pogorszeniem – istnieją dane wskazujące na postępujące pogorszenie funkcjonowania poznawczego w kolejnych ocenach opartych na informacjach od osoby dobrze znającej pacjenta i na badaniu funkcji poznawczych, albo w postaci badania neuropsychologicznego, albo standaryzowanych badań stanu umysłowego;</p> |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|



2. Prawdopodobne ołępienie w AD u nosiciela mutacji genetycznej powodujacej AD – istnieją dane wskazujace na sprawczą mutację genetyczną (w genie *APP*, *PSEN1* lub *PSEN2*);
3. Prawdopodobne ołępienie w AD z danymi wskazujacymi na proces patofizjologiczny AD – stanowią o tym wyniki badań markerów biologicznych (markery biologiczne odkładania się w mózgu białka amyloidu beta; markery biologiczne zejściowego zwyrodnienia lub uszkodzenia neuronalnego).

Źródło: G.M. McKhann i in., *The diagnosis of dementia due to Alzheimer's disease. Recommendations from the National Institute on Aging-Alzheimer's Association workgroups on diagnostic guidelines for Alzheimer's disease*, „Alzheimer's Dementia” 2011, no. 3, s. 263–269, za: Barcikowska, 2012, s. 63–64.

### **3. Diagnozowanie zaburzeń mowy i komunikacji w ołępieniu alzheimerowskim**

Ocena logopedyczna osób w wieku senioralnym powinna być prowadzona w oparciu o analizę wyników badań specjalistycznych (m.in. neuropsychologicznych, neurologicznych, psychiatrycznych), dane uzyskane z wywiadu (zebranego od badanego i osób z jego najbliższego otoczenia) i obserwacji zachowań komunikacyjnych pacjenta. Ponadto w diagnozowaniu zaburzeń mowy w ołępieniu alzheimerowskim analizie poddaje się wyniki badań kwestionariuszowych i prób eksperymentalno-klinicznych (Panasiuk, 2015, s. 969–970; 2018, s. 385).

Badanie logopedyczne w przypadkach schorzeń wieku senioralnego, w tym w kierunku rozpoznania ołępienia w chorobie Alzheimer'a, winno uwzględniać: ocenę sprawności interakcyjnych (rozumienie i budowanie zachowań werbalnych: dialogowych i monologowych), ocenę sprawności komunikacyjnych (rozumienie i użycie językowych reguł społecznych, sytuacyjnych i pragmatycznych), ocenę językowej sprawności systemowej (rozumienie i realizowanie jednostek podsystemu fonetyczno-fonologicznego, morfologicznego, leksykalno-semantycznego, syntaktycznego), ocenę umiejętności czytania, pisania i liczenia oraz ocenę funkcji prymarnych (tj. gryzienie, żucie i połykanie) (Panasiuk, 2015, s. 971; 2018, s. 386–387; Domagała, 2015b, s. 1002–1003).

Taka struktura badania logopedycznego pozwala na wieloaspektową ocenę funkcjonowania poznawczo-językowego pacjenta senioralnego oraz rozpoznanie objawów zmian patologicznych w przebiegu różnych schorzeń wieku senioralnego, w tym: zaburzeń językowych i komunikacyjnych w łagodnych zaburzeniach poznawczych, w różnych rodzajach ołępienia, w przebiegu afazji pierwotnej postępującej, dyzartrii/anartrii, afazji, pragnozji, mutyzmu kinetycznego, zespołu psychoorganicznego czy w związku z niedosłuchem i głuchotą (Panasiuk, 2018, s. 387–388).



W odniesieniu do diagnozowania zaburzeń mowy w otępieniu w przebiegu choroby Alzheimerera, Aneta Domagała, autorka standardów postępowania logopedycznego w otępieniu alzheimerowskim (por. Domagała, 2015b, s. 995–1021), podkreśla potrzebę ukierunkowania badania logopedycznego osób z otępieniem w przebiegu AD na rozpoznanie osiowych objawów zaburzeń mowy w otępieniu alzheimerowskim, do których zaliczają się: zaburzenia leksykalno-semantyczne, obniżenie (redukcja) złożoności syntaktycznej wypowiedzi oraz zaburzenia struktury tekstu przy braku zaburzeń sprawności fonetyczno-fonologicznej i zachowanej względnie długo poprawności gramatycznej oraz umiejętności czytania i pisanie (Domagała, 2015, s. 1004).

Postępowanie diagnostyczne w otępieniu alzheimerowskim powinno polegać na pozyskaniu danych o poziomie sprawności językowych i komunikacyjnych, umiejętności czytania i pisanie pacjenta, a także jego zainteresowaniach i preferowanych rodzajach aktywności językowo-komunikacyjnej, z uwzględnieniem: 1) funkcjonowania pacjenta w okresie przed zachorowaniem; 2) obrazu zmian zachodzących w przebiegu choroby Alzheimerera oraz 3) aktualnego stanu pacjenta (Domagała, 2015, s. 1003–1004).

#### **4. Zaburzenia mowy i komunikacji w otępieniu alzheimerowskim**

Zaburzenia mowy i komunikacji w otępieniu alzheimerowskim nie są izolowanym objawem, tzn. współlistnieją z innymi objawami choroby Alzheimerera – zaburzeniami funkcji poznawczych i zaburzeniami zachowania. Rozwijają się one na przestrzeni kilku lat. Mają więc charakter progresywny. O ile w początkowej fazie otępienia alzheimerowskiego zaburzenia językowe są trudno uchwytnie, to w miarę narastania zaburzeń dementywnych, czyli postępującej deterioracji umysłowej, pogłębiają się i stają się bardziej zauważalne. W zaawansowanej fazie otępienia alzheimerowskiego następuje już całkowity rozpad systemu komunikacyjnego, objawiający się zniesieniem zdolności mówienia i rozumienia (tzw. mutyzm akinetyczny) (Bidzan i in., 2010; Pąchalska, Łukaszewska, 2011; Domagała, 2015a, s. 102).

Zaburzenia językowe w otępieniu alzheimerowskim dotyczą przede wszystkim zaburzeń sprawności leksykalno-semantycznej. Mowa osób ma postać tzw. „mowy pustej” (ang. *empty speech*), czyli „mowy bez treści, z niewielkim zasobem konkretnego słownictwa i małą liczbą pojęć” (Olszewski, 2008, s. 200) przy nienaruszeniu reguł gramatycznych i składniowych (Grzywa, 2009). Postępujące pogorszenie w funkcjonowaniu poznawczym osoby w wieku senioralnym powoduje także postępującą deteriorację semantyczną. Jej typowym objawem są trudności z odnajdywaniem słów, czyli obniżony poziom gotowości słowa oraz zaburzenia fluencji (płynności) słownej. Problemom w aktualizacji (przy-

wolowaniu) nazw towarzyszy syndrom TOT (ang. *tip-of-the-tongue state*), czyli charakterystyczny „stan metakognitywny” (Kornell, Metcalfe, 2006, s. 248, za: Rutkiewicz-Hanczewska, 2016, s. 90–92), a raczej uczucie, że jest się blisko wyszukania nazwy docelowej, rozumiane jako „mam to na końcu języka”. Zjawisko TOT polega więc na tym, że osoba nie może przywołać szukanej nazwy, ale niejednokrotnie ma zachowaną pamięć pierwszej/ostatniej litery lub sylaby słowa docelowego (Kielar-Turska, Byczewska-Konieczny, 2014, s. 437–439). Zaburzenia nazywania, rozumiane jako problemy w przypominaniu sobie nazw rzeczy, przedmiotów, miejsc, imion znanych osób itp., określa się terminem dysnomia/anomia.

Kolejnym zasadniczym objawem zaburzeń językowych w ołępieniu alzheimerowskim są zaburzenia sprawności interakcyjnych. W wypowiedziach dialogowych osób z chorobą Alzheimera stwierdza się bowiem: problemy z referencją, nieoczekiwane zmiany tematów rozmów, wtrącanie słów, wyrażeń lub tematów z poprzednich rozmów (persewercje), wycofywanie się z rozmowy, długie pauzy, milczenie lub nadmierny werbalizm, automatyzmy i komentarze metajęzykowe. U chorych występują również trudności w budowaniu logiczno-treściowej struktury wypowiedzi monologicznej (Domagała, 2007; 2015). Wtórne objawy trudności leksykalnych uwiadcniają się więc na płaszczyźnie syntaktycznej wypowiedzi. Zakłócenia w strukturze syntaktycznej zdań czy dłuższych wypowiedzi osób z ołępieniem alzheimerowskim należy wiązać z dotykającymi te osoby deficytami leksykalno-semantycznymi (Domagała, 2018, s. 98).

Co więcej, osoby w łagodnej i umiarkowanej fazie ołępienia alzheimerowskiego mają kłopoty z budowaniem wypowiedzi pisemnych oraz z czytaniem ze zrozumieniem. Problemem pozostaje dla osoby chorej dekodowanie znaczenia przeczytanego tekstu oraz umiejętność pisania ze słuchu przy jednocześnie dość długo zachowanej technice czytania i pisania.

U osób z ołępieniem alzheimerowskim ujawniają się także zaburzenia sprawności narracyjnych, czyli trudności w zakresie kreowania wypowiedzi determinowanych gatunkowo (różnych form opisu i opowiadania). Wskazuje się na istotne trudności z realizacją wypowiedzi w aspekcie superstrukturalnym – z aktywizowaniem wzorców formalnych bądź zachowaniem ich w toku realizacji wypowiedzi (Domagała, 2015a, s. 427).

Zaburzeniu w ołępieniu alzheimerowskim ulegają ponadto sprawności komunikacyjne. Dotyczą one zaburzeń w zakresie językowej sprawności społecznej (umiejętności dostosowania wypowiedzi do rangi społecznej współrozmówcy), sytuacyjnej (umiejętności realizowania wypowiedzi adekwatnie do danej sytuacji komunikacyjnej), pragmatycznej (umiejętności osiągnięcia celu wypowiedzi i realizacji intencji komunikacyjnej) (Domagała, 2007; 2015; 2018, s. 152–176).



## ROZDZIAŁ II

# SPRAWNOŚĆ LEKSYKALNO-SEMANTYCZNA W KONTEKŚCIE ROZWOJU MOWY I JĘZYKA

---

### 1. Pojęcie sprawności leksykalno-semantycznej z perspektywy różnych dyscyplin naukowych

W językoznawstwie, w interpretacji twórcy strukturalizmu – Ferdinanda de Saussure’a, na pojęcie mowy (*langage*) składają się dwa jej aspekty: język (*langue*) i mówienie (*parole*) (1961). Według niego język to twór społeczny i abstrakcyjny, zaś mówienie to zjawisko jednostkowe i konkretne. Mówienie jest więc indywidualną realizacją języka, który z kolei jest ideą (społeczną i abstrakcyjną) mówienia. Język to system wyrazów i reguł gramatycznych (*langue* = gramatyka + słownik), który umożliwia porozumiewanie się między wszystkimi członkami danego społeczeństwa (Heinz, 1983; Milewski, 1976). Społeczny wymiar języka dobitnie podkreśla Ferdinand de Saussure, twierdząc, że język „jest częścią społeczną mowy, znajdującą się poza jednostką, która sama nie może go ani stworzyć, ani zmienić; istnieje jedynie na mocy pewnego rodzaju umowy zawartej między członkami danej społeczności” (1961, s. 30).

Na gruncie logopedii mowa definiowana jest jako „zespół czynności, jakie przy udziale języka wykonuje człowiek, poznając rzeczywistość i przekazując jej interpretację innym uczestnikom życia społecznego” (Grabias, 1997b, s. 10; Grabias, 2001; Grabias, 2015). Mowa to rodzaj zachowań językowych, spełniających różne funkcje: 1) poznawczą – za pomocą języka człowiek zdobywa wiedzę, tkwiącą w umyśle i będącą reprezentacją rzeczywistości; 2) komunikacyjną – za pomocą języka człowiek jest w stanie porozumiewać się (werbalnie i niewerbalnie) z innymi członkami grupy społecznej; 3) socjalizacyjną i grupotwórczą – człowiek, poznając rzeczywistość i komunikując się z innymi członkami grupy społecznej, podlega procesowi socjalizacji, czyli poznaje uczestników grupy społecznej oraz reguły zachowań w niej obowiązujące (Grabias, 1997b).

Zgodnie z teorią gramatyki generatywnej, której twórcą był Noam Chomsky, w umysłach użytkowników danego języka istnieje „mechanizm” pozwalający im budować zdania gramatycznie poprawne i sensowne. Ten mechanizm to nieuświadomiona wiedza gramatyczna, czyli kompetencja językowa (Chomsky, 1957; 1982). W ujęciu socjolingwistycznym mowę definiuje się jako układ

kompetencji (językowej i komunikacyjnej) i sposobów realizowania wypowiedzi językowych (za: Grabias, 1997b, s. 14). Kompetencja językowa to „inwentarz fonemów, leksemów oraz reguły budowania gramatycznie poprawnych i sensownych zdań: kompetencja fonologiczna, morfologiczna i składniowa”, zaś kompetencja komunikacyjna to „wiedza na temat statusu kodów językowych i na temat reguł budowania wypowiedzi odpowiednich do sytuacji: kompetencja stylistyczna, społeczna, sytuacyjna i pragmatyczna” (Grabias, 1997b, s. 14). O nabywaniu i rozwoju tych kompetencji decydują określone sprawności: biologiczne (procesy percepcyjne i realizacyjne) i realizacyjne (komunikacyjne czynności umysłowe) (Grabias, 1997b, s. 31). W procesie komunikacji językowej istotne są sprawności biologiczne, tzn. sprawny słuch fizyczny, właściwie funkcjonujący słuch fonematyczny oraz słuch muzyczny, mobilny mózg i wydolna pamięć, właściwie funkcjonujący obwodowy układ nerwowy i działające bez zakłóceń mięśniowe, a czasami i kostne układy narządów mowy. Ponadto znaczące są umysłowe sprawności realizacyjne, czyli sprawność systemowa (fonologiczna, morfologiczna, leksykalna, semantyczna, syntaktyczna) oraz sprawność komunikacyjna (społeczna, sytuacyjna, pragmatyczna) (Grabias, 1997a; 1994).

Proces kształtowania się języka w umyśle człowieka (pozostającego w normie biologicznej i umysłowej) i rozwoju jego mowy rozpoczyna się samoistnie i przyjmuje się, że trwa do siódmego roku życia. W tym okresie dziecko nabywa umiejętności komunikacyjne i sprawności interakcyjne. Ponadto staje się biegłe w rozpoznawaniu i realizowaniu jednostek podsystemu fonologicznego języka. Wykształca umiejętność rozumienia i budowania struktur składniowych. Rozwija umiejętność rozumienia i użycia reguł morfologicznych oraz prowadzenia operacji słowotwórczych i metalingwistycznych. Przez cały etap kształtowania się mowy, a nawet w dalszych okresach funkcjonowania człowieka, powiększa swój zasób leksykalny.

Umiejętność posługiwania się zasobem leksykalnym danego języka, określana nie tylko przez liczbę przyswojonych przez daną osobę jednostek leksykalnych, lecz również przez zdolność do świadomego i trafnego ich używania zgodnie z ich znaczeniem, określa się mianem sprawności leksykalno-semantycznej. Zasób leksykalny (słownictwo) jednostki jest odzwierciedleniem jej wiedzy o świecie i przejawem rozumienia relacji między zjawiskami. Badania dowodzą, iż zdrowy i mobilny mózg człowieka ma zdolność do gromadzenia ludzkich doświadczeń i ich porządkowania w pojęcia według uspołecznionego schematu (Grabias, 2010, s. 24; 2015, s. 20). Sprawność leksykalno-semantyczna oznacza więc umiejętność nazywania, czyli zdolność do określania rzeczywistości za pomocą wyrażen symbolicznych. Symbolami są zaś słowa (wyrazy, leksemy), będące podstawowym składnikiem podsystemu leksykalnego języka, które odnoszą się do pewnych określonych zjawisk naszego otoczenia. Spełniają więc one funkcję semantyczną (Milewski, 2006, s. 57).

## Według językoznawców słownictwo:

stanowi swego rodzaju magazyn znaków językowych – elementów, którymi operują reguły gramatyczne. [...] W przeciwieństwie do gramatyki, stanowiącej strukturę wysoce wewnętrznie zorganizowaną (regularną), w zasadzie zamkniętą i względnie stabilną, słownictwo tworzy system o znacznie niższym stopniu wewnętrznej organizacji, otwarty (łatwość wchłaniania nowych elementów – jednostek słownikowych), charakteryzujący się wysokim stopniem nieregularności, stosunkowo mało stabilny. [...] Nie oznacza to jednak, że słownictwo pozbawione jest wewnętrznej struktury. Strukturę tę tworzy skomplikowana sieć funkcjonalnych i formalnych (strukturalnych) współzależności istniejących między leksemami w systemie słownikowym danego języka (Laskowski, 1999, s. 538).

System słownikowy języka stanowi więc ustalony i znany wszystkim użytkownikom danego języka, wewnętrznie usystematyzowany zbiór leksemów, będący odzwierciedleniem uporządkowanego obrazu świata. To dzięki wspólności tego obrazu członkowie danego społeczeństwa są w stanie się ze sobą porozumiewać (Milewski, 2006, s. 58). Znajomość słownictwa stanowi podstawę skutecznego komunikowania się. Rozwój słownika umysłowego<sup>1</sup> jest kluczowy dla ogólnego rozwoju językowego człowieka. Jakikolwiek więc ograniczenia zasobu słownikowego, czyli zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej, przyczyniają się do zakłóceń w procesie językowego porozumiewania się (Grabias, 2015, s. 20).

Jak człowiek nabywa sprawność leksykalno-semantyczną? Rozwój systemu leksykalno-semantycznego odbywa się stadialnie. Według Marii Zarębiny, badaczki rozwoju mowy dziecka, jego słownik składa się z trzech warstw, które odpowiadają trzem stadiom rozwojowym (1994, s. 116, 130). Zgodnie z badaniami autorki w czwartym kwartale życia dziecka, czyli w 10. miesiącu, zaczyna rozwijać się pierwsza warstwa słownikowa, którą buduje około 50–100 wyrazów, w tym samodzielne wyrazy subiektywne: wykrzykniki, wyrazy prymarnie nazywające: rzeczowniki i czasowniki oraz w mniejszym zakresie – wyrazy sekundarnie nazywające: przymiotniki i przysłówki oraz wyrazy wskazujące: zaimki (Zarębina, 1994, s. 113–114, 116).

Drugie stadium rozwoju słownictwa rozpoczyna się około 24. miesiąca życia dziecka. Charakteryzuje się gwałtownym przyrostem słownictwa, które liczy wówczas około 500 leksemów. Ten przyrost jest związany z powiększeniem repertuaru fonetyczno-fonologicznego języka oraz rozwojem fleksji w mowie dziecka. W okresie od 24. do 36. miesiąca życia znacznie powiększa się liczba

---

<sup>1</sup> Termin „słownik umysłowy” jest powszechnie używany w literaturze psycholingwistycznej. Oznacza zasób leksykalny języka etnicznego rozumiany jako dynamiczna struktura lokująca się w pamięci długotrwałej, zawierająca słowa oraz ich charakterystykę semantyczną, gramatyczną i fonetyczną (Aitchison, 2003; Kurcz, 1992; 2005).



rzeczowników i czasowników. Ponadto utrwalają się wyrazy sekundarnie nazywające, czyli przymiotniki i przysłówki, oraz wyrazy wskazujące: zaimki. Pojawiają się również wyrazy szeregujące – liczebniki oraz morfemy luźne: przyimki i spójniki (Zarębina, 1994, s. 116–130).

W trzecim stadium rozwojowym, trwającym od 36. miesiąca życia do 5./6. roku życia, utrwalają się wszystkie części mowy, zwłaszcza wyrazy szeregujące oraz morfemy luźne, których rozwój trwa do końca wieku szkolnego. Z badań Marii Zarębiny wynika, iż wielkość słownika dziecka w wieku 6 lat wynosi około 4000–6000 leksemów, w tym rzeczowników – około 50%, czasowników – około 25%, przymiotników i przysłówków łącznie – około 13%, a pozostałych wyrazów – około 10%. Struktura słownika dziecka 6-letniego jest zbliżona do struktury słownika umysłowego dorosłego użytkownika języka (Zarębina, 1994, s. 130–136).

Choć badania nad rozwojem mowy dziecka dowodzą, iż rozwój systemu leksykalno-semantycznego odbywa się szczególnie w okresie dzieciństwa, to pełną dojrzałość językową oraz świadomość leksykalną człowiek nabywa i rozwija przez całe swoje życie. Proces opanowywania znaczeń wyrazów jest skomplikowany i przebiega na kilku płaszczyznach. Jest on zależny od dojrzałości biologicznej (procesu dojrzewania sensorycznego człowieka), czyli możliwości gromadzenia doświadczeń i wiedzy o świecie za pomocą zmysłów: smaku, dotyku, wzroku, słuchu, węchu, czucia, równowagi. To za ich pomocą człowiek odbiera różnego rodzaju wrażenia, które stopniowo nazywa i opisuje. Na poziom sprawności leksykalno-semantycznej wpływają także możliwości intelektualno-poznawcze jednostki i jej indywidualne doświadczenia oraz stymulacja środowiskowo-społeczna (Porayski-Pomsta, 2015).

## 2. Anomia jako zaburzenie aktualizowania nazw

Zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej objawiające się ograniczeniem lub brakiem umiejętności nazywania to anomia. Typowym objawem tych zaburzeń są m.in. minimalizacja zasobu słownikowego, uproszczenie struktury znaczeniowej wyrazu do relacji wyraz–desygnat oraz trudności w wyszukiwaniu nazw ze słownika mentalnego, czyli niemożność przypomnienia sobie danej nazwy. Zaburzenia nazywania, czyli anomia, manifestują się więc zaburzeniami lub znacznym ograniczeniem dostępu do słownika leksykalnego (Pąchalska, 2003, s. 626; Kertesz, 2010, s. 42).

Liczni badacze zgodnie twierdzą, że najbardziej narażona na trudności w aktualizowaniu nazw jest grupa osób starszych (Tłokiński, 1990, s. 47; Domagała, 2015a, s. 91). Wiek senioralny stanowi zatem czynnik, który istotnie wpływa na poziom aktualizacji nazw. Przyczyn zaburzeń sprawności leksykalno-semantycznej u osób starszych należy upatrywać w tzw. generalnym zwalnianiu i deficytach inhibicji (za: Rutkiewicz-Hanczewska, 2016, s. 86). Osoby w wieku podeszłym

potrzebują bowiem więcej czasu do realizacji różnych zadań czy operacji mentalnych (tzw. spowolnienie myślowe) oraz są narażone na dodatkowe, mało istotne informacje, występujące w czasie procesu aktualizowania nazw (tzw. zahamowanie procesu myślenia).

Dotkliwych problemów leksykalno-semantycznych doświadczają nie tylko osoby starzejące się fizjologicznie. Zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej obserwuje się także u osób, u których starzenie się ma przebieg patologiczny, czyli osób z łagodnymi zaburzeniami poznawczymi, z uszkodzeniami mózgu, z chorobami otępiennymi oraz z chorobami neurodegeneracyjnymi, w tym z chorobą Alzheimera. Jak podkreśla Aneta Domagała, anomia stanowi znaczącą cechę początkowej fazy choroby Alzheimera (2007, s. 193; 2015, s. 94–95).

### 3. Modele dostępu do „słownika umysłowego” a modele przetwarzania języka

W literaturze psycholingwistycznej na oznaczenie zasobu leksykalnego języka etnicznego, rozumianego jako dynamiczna i uporządkowana struktura lokująca się w pamięci długotrwałej, zawierająca słowa oraz ich charakterystykę semantyczną, gramatyczną i fonetyczną, używa się terminu „słownik umysłowy” (Aitchison, 2003; Kurcz, 1992; 2005). Dyskusyjne wśród badaczy kognitywizmu oraz psycholingwistyki pozostaje zagadnienie modelu dostępu do leksykonu umysłowego. Najczęściej proponowany jest jednak dwustopniowy model organizacji słownika umysłowego. Poziom pierwszy ma charakter semantyczny i uwzględnia semantyczną reprezentację słowa. Tu odbywa się aktywacja poziomu *lemma* (czyli słowa nieuformowanego fonologicznie). Na poziomie drugim zaś powstaje fonologiczna reprezentacja słowa (Levelt, 1989, s. 182, za: Rutkiewicz-Hanczewska, 2016, s. 355).

Do wyjaśnienia procesów dostępu do reprezentacji leksykalnych danego słowa w tzw. słowniku umysłowym posłuży omówienie modelu logogenowego Te-saka (2006). Jest to tzw. wielozmysłowy model przepracowywania (tj. przetwarzania) języka na poziomie słów, który składa się z systemów: semantycznych, analitycznych, kodowania i przechowywania w pamięci oraz kanałów przekazywania informacji (za: Pękacka, 2007, s. 99–100).

Centralną pozycję w modelu logogenowym zajmuje „system semantyczny” (kognitywny, poznawczy), który zawiera wszystkie znaczenia wyrazów. Jest on uporządkowany w formie sieci i ma ścisły związek z czterema słownikami: 1) wejściowym słownikiem audytywnym; 2) wejściowym słownikiem wizualnym; 3) wyjściowym słownikiem fonologicznym; 4) wyjściowym słownikiem ortograficznym. Wejściowe słowniki audytywny i wizualny zawierają audytywne i grafematyczne formy słów (tj. fonem–grafem), które są znane osobie mówiącej. Te słowniki nie odnoszą się do znaczenia słów, lecz informują, czy poszukiwana



nazwa jest znana mówiącemu. Z kolei wyjściowe słowniki fonologiczny i ortograficzny zawierają wszystkie fonologiczne i graficzne formy słów (Tesak, 2006, za: Pękacka, 2007, s. 100–101).

Model logogenowy wyjaśnia dwie ścieżki przetwarzania języka i mowy, tym samym wyszukiwania słów ze słownika umysłowego, tj. ścieżkę audytywną i wizualną. Na ścieżce audytywnej aktualizacja słów przebiega wzdłuż następującej drogi: 1) analiza akustyczna (audytywna); 2) konwersja akustyczno-fonemiczna; 3) audytywny słownik wejściowy; 4) system semantyczny; 5) wyjściowy słownik fonologiczny; 6) bufor fonematyczny; 7) konwersja fonem–głoska/dźwięk; 8) procedura (realizacja) neuromięśniowa. Z kolei na ścieżce wizualnej wyszukiwanie słów przebiega następująco: 1) analiza wizualna (audytywna); 2) konwersja wizualno-grafemiczna; 3) wejściowy słownik wizualny; 4) system semantyczny; 5) wyjściowy słownik ortograficzny; 6) bufor grafemiczny; 7) konwersja grafem–allograf; 8) wzorzec graficzno-motoryczny; 9) realizacja neuromięśniowa. Dla nadzorowania procesu artykułowania (realizacji neuromięśniowej) duże znaczenie mają audytywne i wizualne pętle sprzężenia zwrotnego (*feedback*) (Tesak, 2006, za: Pękacka, 2017, s. 100–101).

Inny model wyjaśniający mechanizm dostępu do słownika umysłowego to propozycja modelu przepracowywania i rozumienia języka Levelta (1989; 1993). W jego centrum znajduje się słownik, do którego mówiący sięga w procesie rozumienia oraz produkcji słownej. Słownik ten zawiera formę podstawową (tj. lemma), czyli znaczenie leksykalne i informację gramatyczną oraz formę morfologiczno-fonologiczną (tj. „leksem”). Istotną rolę w produkcji zdań odgrywa konceptualizator, w którym powstaje intencja mówienia. Ta intencja zostaje jako informacja prewerbalna przekazana do tzw. dekodera informacji. Następnie odbywa się proces dekodowania gramatycznego i fonologicznego. Dekodowanie gramatyczne to przetwarzanie informacji z formy podstawowej (lemma) na poziomie syntaktyczno-morfologicznym, zaś dekodowanie fonologiczne to przetwarzanie informacji leksykalnej na poziomie fonologicznym. W wyniku tych procesów zostaje utworzony plan fonetyczny, który jest przekazany do artykulatora (Levelt, 1989; 1993, za: Pękacka, 2017, s. 102–104).

Analiza dwóch modeli przetwarzania języka dowodzi, iż istnieją cztery różne źródła dostępu do leksykonu (słownika) umysłowego: dla mówienia, pisania oraz mówionego (tj. słuchanie) i wzrokowego (m.in. czytanie) rozpoznawania słów (por. Rutkiewicz-Hanczewska, 2016, s. 356–361). W tym miejscu warto odwołać się do modelu rozpoznawania osób, obiektów i nazw zaproponowanego przez T. Valentine’a, T. Brennena i S. Bredarta (1966). W modelu omówiony został dwustopniowy dostęp do nazw (własnych i pospolitych), tj. poziom wzrokowy i słuchowy. Stanowi więc on schemat odzwierciedlający przebieg procesu aktualizacji (wyszukiwania) wyrazu w różnych modalnościach (za: Rutkiewicz-Hanczewska, 2016, s. 359).

## ROZDZIAŁ III

# METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH

---

### 1. Problematyka i cele badań

Przedmiotem zainteresowania w badaniach własnych uczyniono zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej odnotowane na przestrzeni kilku lat w grupie osób pozostających w różnych fazach otępienia alzheimerowskiego oraz w grupie osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie. W związku z powyższym prowadzone badania zostały ukierunkowane na:

- 1) skonstruowanie autorskiego narzędzia do badania sprawności leksykalno-semantycznej, czyli karty diagnostycznej do oceny leksyki i frazeologii u osób w wieku podeszłym starzejących się fizjologicznie oraz osób z otępieniem alzheimerowskim;
- 2) wskazanie i omówienie najczęściej występujących językowych strategii zastępczych w przypadku deficytów leksykalno-semantycznych u osób z otępieniem alzheimerowskim oraz osób senioralnych starzejących się fizjologicznie z uwzględnieniem stopnia nasilenia zaburzeń leksykalno-semantycznych, w tym także zmieniających się konfiguracji strategii kompensacyjnych w przypadku błędów nazywania;
- 3) wskazanie i opisanie najczęstszych kategorii zmian w zakresie struktury frazeologizmów oraz ich zmian znaczeniowych u osób z otępieniem alzheimerowskim oraz osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie z uwzględnieniem postępujących na przestrzeni kilku lat objawów defrazeologizacji.

### 2. Etapy postępowania badawczego

Postępowanie badawcze miało kilka etapów:

1. W pierwszej kolejności skoncentrowano się na przeprowadzeniu badań pilotażowych, których celem było zweryfikowanie i ocena zasadności doboru metod i narzędzi badawczych. W toku badań, prowadzonych od września do listopada 2015 roku, pozyskano osoby z rozpoznaniem otępienia alzheimerowskiego dokonanym na podstawie specjalistycznej diagnozy medycznej i logopedycznej, które następnie włączono do grupy właściwej. Utworzono także grupę osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie, stanowiących w badaniach grupę kontrolną, zrównoważoną z grupą właściwą pod względem wieku, płci, wykształcenia,

pochodzenia. Dzięki badaniu pilotażowemu m.in. zweryfikowano sposób zbierania materiału empirycznego, przetestowano poprawność testu (narzędzia diagnostycznego), ustalono czas trwania badania oraz wielkość grup badanych.

2. Kolejny etap badawczy polegał na zebraniu materiału językowego w oparciu o autorskie narzędzie do badania sprawności leksykalno-semantycznej. Przeprowadzane w latach 2015–2018 badania miały charakter indywidualnych spotkań z pacjentami przebywającymi w zakładach opiekuńczo-leczniczych i domach pomocy społecznych znajdujących się na terenie województwa łódzkiego. Zostało nimi objętych ogółem 60 osób, w tym 30 osób ze stwierdzonym zespołem otępiennym w chorobie Alzheimera oraz 30 osób w wieku podeszłym (powyżej 65. roku życia) bez zdiagnozowanego otępienia (starzejących się fizjologicznie), stanowiących grupę kontrolną.

W toku prowadzonych badań z każdym pacjentem spotkano się trzy razy:

- I badanie było prowadzone od listopada 2015 r. do lutego 2016 r.;
- II badanie – od listopada 2016 r. do lutego 2017 r.;
- III badanie – od listopada 2017 r. do lutego 2018 r.

3. Następnie zgromadzony materiał badawczy, stanowiący transkrypcję zarejestrowanych nagrań oraz notatki dokonywane na bieżąco podczas badania oraz bezpośrednio po nim, został poddany analizie i interpretacji. Oceniono sprawność leksykalno-semantyczną badanych osób, następnie zanalizowano uzyskane odpowiedzi w kierunku omówienia najczęściej występujących językowych strategii zastępczych w przypadku deficytów leksykalno-semantycznych oraz kategorii zmian w zakresie struktury frazeologizmów oraz ich zmian znaczeniowych. Wyniki badania zostały opracowane zarówno pod względem jakościowym, jak i ilościowym.

### 3. Charakterystyka badanych grup

W badaniach właściwych wzięło udział ogółem 60 osób, w tym 30 osób z otępieniem alzheimerowskim (grupa właściwa) oraz 30 osób starzejących się fizjologicznie (grupa kontrolna).

#### 3.1. Grupa właściwa

Grupę właściwą stanowiło 15 osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego, w tym 7 kobiet oraz 8 mężczyzn oraz 15 osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego, w tym 8 kobiet oraz 7 mężczyzn. Do badań nie zostały włączone osoby w zaawansowanej fazie otępienia alzheimerowskiego ze względu na właściwy dla tej grupy chorych całkowity rozpad umiejętności rozumienia i mówienia, tj. utratę umiejętności posługiwania się językiem. Uzyskanie jakiejkolwiek odpowiedzi w grupie pacjentów z zaawansowaną fazą otępienia alzheimerowskiego nie byłoby zatem możliwe. W tabeli 5 zamieszczono szczegółową charakterystykę badanych osób (z grupy właściwej) z uwzględnieniem ich wieku, płci i wykształcenia.

Tabela 5. Charakterystyka badanej grupy właściwej

| Lp. | Kod pacjenta* | Wiek**<br>(lata; miesiące) | Płeć      | Wykształcenie | Faza otępienia<br>alzheimerowskiego |
|-----|---------------|----------------------------|-----------|---------------|-------------------------------------|
| 1.  | KŁ1           | 74; 2                      | kobieta   | wyższe        | łagodna                             |
| 2.  | KŁ2           | 76; 4                      | kobieta   | wyższe        | łagodna                             |
| 3.  | KŁ3           | 81; 3                      | kobieta   | wyższe        | łagodna                             |
| 4.  | KŁ4           | 83; 6                      | kobieta   | wyższe        | łagodna                             |
| 5.  | KŁ5           | 85; 5                      | kobieta   | średnie       | łagodna                             |
| 6.  | KŁ6           | 87; 7                      | kobieta   | wyższe        | łagodna                             |
| 7.  | KŁ7           | 91; 2                      | kobieta   | podstawowe    | łagodna                             |
| 8.  | MŁ8           | 74; 3                      | mężczyzna | wyższe        | łagodna                             |
| 9.  | MŁ9           | 78; 8                      | mężczyzna | wyższe        | łagodna                             |
| 10. | MŁ10          | 81; 1                      | mężczyzna | średnie       | łagodna                             |
| 11. | MŁ11          | 85; 5                      | mężczyzna | wyższe        | łagodna                             |
| 12. | MŁ12          | 87; 8                      | mężczyzna | podstawowe    | łagodna                             |
| 13. | MŁ13          | 87; 10                     | mężczyzna | średnie       | łagodna                             |
| 14. | MŁ14          | 88; 10                     | mężczyzna | podstawowe    | łagodna                             |
| 15. | MŁ15          | 92; 6                      | mężczyzna | podstawowe    | łagodna                             |
| 16. | KU16          | 78; 3                      | kobieta   | średnie       | umiarkowana                         |
| 17. | KU17          | 80; 10                     | kobieta   | podstawowe    | umiarkowana                         |
| 18. | KU18          | 82; 8                      | kobieta   | średnie       | umiarkowana                         |
| 19. | KU19          | 83; 6                      | kobieta   | podstawowe    | umiarkowana                         |
| 20. | KU20          | 88; 11                     | kobieta   | średnie       | umiarkowana                         |
| 21. | KU21          | 89; 9                      | kobieta   | podstawowe    | umiarkowana                         |
| 22. | KU22          | 89; 1                      | kobieta   | podstawowe    | umiarkowana                         |
| 23. | KU23          | 92; 5                      | kobieta   | podstawowe    | umiarkowana                         |
| 24. | MU24          | 74; 4                      | mężczyzna | wyższe        | umiarkowana                         |
| 25. | MU25          | 84; 4                      | mężczyzna | podstawowe    | umiarkowana                         |
| 26. | MU26          | 84; 6                      | mężczyzna | wyższe        | umiarkowana                         |
| 27. | MU27          | 86; 11                     | mężczyzna | wyższe        | umiarkowana                         |
| 28. | MU28          | 89; 8                      | mężczyzna | średnie       | umiarkowana                         |
| 29. | MU29          | 93; 4                      | mężczyzna | średnie       | umiarkowana                         |
| 30. | MU30          | 93; 9                      | mężczyzna | podstawowe    | umiarkowana                         |

\* Kod pacjenta uwzględnia: 1) płeć: K – kobieta, M – mężczyzna; 2) fazę otępienia alzheimerowskiego: Ł – łagodna, U – umiarkowana; 3) przypisany mu numer (od 1 do 30).

\*\* Podany wiek to wiek odnotowany w I badaniu (prowadzonym od listopada 2015 r. do lutego 2016 r.).

Źródło: opracowanie własne.

Do grupy właściwej zostali włączeni pacjenci, u których na podstawie analizy wyników badań klinicznych, czyli specjalistycznego badania neurologicznego, psychiatrycznego i neuropsychologicznego, zdiagnozowano otępienie w przebiegu choroby Alzheimera. W diagnozie logopedycznej, oprócz przeprowadzenia wywiadu z chorym, jego opiekunem bądź personelem medycznym placówki, w której przebywa pacjent, wykonano badanie funkcji poznawczych przy użyciu przesiewowych narzędzi diagnostycznych, tj. *Testu Rysowania Zegara* (ang. *The Clock-Drawing Test*) (Sunderland i in., 1989)<sup>1</sup>, *Krótkiej Skali Oceny Stanu Psychicznego* (ang. *Mini-Mental State Examination*) (Folstein i in., 1975)<sup>2</sup> oraz badanie sprawności językowych przy zastosowaniu wybranych prób diagnostycznych z *Bostońskiego Testu do Diagnozy Afazji* (ang. *Boston Diagnostic Aphasia Examination*) (Goodglass, Kaplan, 1972; 1983)<sup>3</sup>. Wyniki ilościowe wybranych prób dia-

---

<sup>1</sup> *Test Rysowania Zegara* (TRZ) w wersji opracowanej przez Sunderlanda i in. (1989) pozwala ocenić orientację wzrokowo-przestrzenną. Badanego prosi się, by na czystej kartce: 1) Narysował tarczę zegara z oznaczonymi na niej godzinami; 2) Umieścił wskazówki tak, by wskazywały godzinę „2:45”. Wykonanie zadania oceniane jest według następujących kryteriów i punktacji: 10–6 pkt – rysowanie całego zegara jest generalnie poprawne (10 pkt – wskazówki są na właściwych pozycjach, np. wskazówka godzinowa zbliża się do godziny 3; 9 pkt – drobne pomyłki w położeniu wskazówek; 8 pkt – wyraźne błędy w położeniu obu wskazówek; 7 pkt – wskazówki są zdecydowanie źle położone; 6 pkt – niewłaściwe użycie wskazówek, np. oznaczanie wskazanego czasu cyfrowo lub zakreślanie godzin, mimo powtarzania instrukcji); 5–1 pkt – rysowanie tarczy zegara (koła i cyfr) jest zaburzone (5 pkt – grupowanie cyfr po jednej stronie zegara lub ich odwracanie; 4 pkt – dalsze zaburzenie sekwencji cyfr. Zegar traci integralność – brakuje cyfr lub są poza tarczą; 3 pkt – tarcza i cyfry nie są ze sobą powiązane. Brak wskazówek; 2 pkt – rysunek wskazuje, że coś z instrukcji zostało zrozumiane, ale bardzo słabo przypomina zegar; 1 pkt – próba rysowania nie zostaje podjęta albo wyniku nie można zinterpretować) (za: Krzymiński, 1995, s. 25–26).

<sup>2</sup> *Krótką Ocena Stanu Psychicznego* (MMSE) w wersji według M.F. Folstein, S.E. Folstein, P.R. Mc Hugh (1975) to proste narzędzie przesiewowe, pozwalające ocenić następujące funkcje poznawczo-językowe: 1) orientację w czasie i miejscu; 2) zapamiętywanie; 3) uwagę i liczenie; 4) przypominanie; 5) funkcje językowe, tj. nazywanie, powtarzanie, wykonywanie poleceń i pisanie; 6) prakcję konstrukcyjną. Maksymalny wynik możliwy do uzyskania podczas badania to 30 punktów. Wyniki odpowiadające wartościom poniżej 27 punktów (szczególnie u osób z wysokim wykształceniem) należy traktować jako podstawę do przeprowadzenia dalszego szczegółowego badania klinicznego mającego na celu potwierdzenie bądź wykluczenie zespołu otępiennego. Ze względu na znaczący wpływ wieku i wykształcenia na uzyskany wynik proponuje się, by u osób z niskim wykształceniem, zwłaszcza w najstarszych grupach wiekowych, obniżyć punkt odjęcia do poziomu 22/23 pkt.

<sup>3</sup> Z *Bostońskiego Testu do Diagnozy Afazji* (Goodglass, Kaplan, 1972; 1983) wykorzystano próby diagnostyczne, takie jak: 1) badanie rozumienia wyrazów polegające na

agnostycznych przeprowadzonych trzykrotnie, tj. 1) w listopadzie 2015 r., 2) w listopadzie 2016 r., 3) w listopadzie 2017 r., przedstawiono w tabelach 6 i 7.

Tabela 6. Wyniki badania funkcji poznawczych w grupie właściwej przy użyciu Testu Rysowania Zegara (TRZ) i Krótkiej Skali Oceny Stanu Psychicznego (MMSE)

| Wyniki uzyskane w testach: TRZ* (maks. 10); MMSE** (maks. 30)*** |                            |                             |                              |
|------------------------------------------------------------------|----------------------------|-----------------------------|------------------------------|
| Kod pacjenta                                                     | I badanie listopad 2015 r. | II badanie listopad 2016 r. | III badanie listopad 2017 r. |
| KŁ1                                                              | 5; 23                      | 5; 22                       | 5; 21                        |
| KŁ2                                                              | 5; 22                      | 5; 22                       | 4; 20                        |
| KŁ3                                                              | 5; 19                      | 5; 19                       | 4; 17                        |
| KŁ4                                                              | 5; 22                      | 4; 22                       | 4; 21                        |
| KŁ5                                                              | 5; 23                      | 4; 22                       | 4; 22                        |
| KŁ6                                                              | 4; 19                      | 4; 19                       | 4; 17                        |
| KŁ7                                                              | 4; 19                      | 4; 19                       | 4; 18                        |
| MŁ8                                                              | 5; 19                      | 5; 19                       | 5; 16                        |
| MŁ9                                                              | 5; 20                      | 5; 20                       | 5; 16                        |
| MŁ10                                                             | 4; 19                      | 4; 19                       | 4; 15                        |
| MŁ11                                                             | 5; 19                      | 4; 19                       | 4; 19                        |
| MŁ12                                                             | 4; 19                      | 3; 19                       | 3; 19                        |
| MŁ13                                                             | 3; 19                      | 4; 19                       | 3; 19                        |
| MŁ14                                                             | 3; 21                      | 3; 21                       | 3; 20                        |
| MŁ15                                                             | 3; 20                      | 3; 20                       | 3; 19                        |
| KU16                                                             | 5; 16                      | 4; 16                       | 4; 14                        |
| KU17                                                             | 4; 12                      | 4; 12                       | 4; 11                        |
| KU18                                                             | 3; 15                      | 4; 14                       | 3; 12                        |
| KU19                                                             | 3; 13                      | 3; 12                       | 3; 11                        |
| KU20                                                             | 3; 15                      | 3; 15                       | 3; 13                        |

wskazywaniu obrazków po usłyszeniu nazwy desygnatu danego przedmiotu, litery, figury, czynności; 2) badanie rozumienia poleceń prostych typu „Proszę zacisnąć pięść” i złożonych typu „Proszę położyć ołówek na kartce, potem odłożyć go z powrotem”; 3) badanie fluencji słownej (kategorialnej), polegające na wymienieniu jak najwięcej nazw zwierząt w ciągu 60 sekund; 4) czytanie głośne zdań zapisanych na kartce; 5) formułowanie tekstu pisanego, czyli napisanie jak najwięcej o tym, co widzi się na obrazku w ciągu 2 minut.

Tabela 6 (cd.)

| Wyniki uzyskane w testach: TRZ* (maks. 10); MMSE** (maks. 30)*** |                               |                                |                                 |
|------------------------------------------------------------------|-------------------------------|--------------------------------|---------------------------------|
| Kod pacjenta                                                     | I badanie<br>listopad 2015 r. | II badanie<br>listopad 2016 r. | III badanie<br>listopad 2017 r. |
| KU21                                                             | 3; 14                         | 3; 14                          | 3; 14                           |
| KU22                                                             | 3; 13                         | 2; 13                          | 2; 12                           |
| KU23                                                             | 3; 14                         | 3; 14                          | 2; 13                           |
| MU24                                                             | 4; 18                         | 4; 17                          | 4; 17                           |
| MU25                                                             | 3; 15                         | 3; 15                          | 2; 14                           |
| MU26                                                             | 4; 17                         | 3; 16                          | 3; 16                           |
| MU27                                                             | 3; 18                         | 4; 17                          | 3; 17                           |
| MU28                                                             | 2; 17                         | 2; 16                          | 2; 15                           |
| MU29                                                             | 2; 17                         | 2; 16                          | 1; 15                           |
| MU30                                                             | 2; 15                         | 1; 14                          | 2; 13                           |

\* TRZ – *Test Rysowania Zegara*.

\*\* MMSE – *Krótką Oceną Stanu Psychicznego*.

\*\*\* Interpretacja wyników uzyskanych w teście MMSE: 30–27 pkt – wynik prawidłowy; 26–24 pkt – zaburzenia poznawcze bez otępienia; 23–19 pkt – otępienie łagodne; 18–11 pkt – otępienie umiarkowane; 10–0 pkt – otępienie głębokie.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 7. Wyniki badania sprawności językowych w grupie właściwej przy użyciu *Bostońskiego Testu do Diagnozy Afazji*

| Kod pacjenta | Rozumienie wyrazów (maks. 72) i poleceń (maks. 15) |       |       | Fluencja słowna* |    |     | Czytanie zdań (maks. 10) |    |     | Formułowanie tekstu pisanego (maks. 5) |    |     |
|--------------|----------------------------------------------------|-------|-------|------------------|----|-----|--------------------------|----|-----|----------------------------------------|----|-----|
|              | Badanie                                            |       |       | Badanie          |    |     | Badanie                  |    |     | Badanie                                |    |     |
|              | I                                                  | II    | III   | I                | II | III | I                        | II | III | I                                      | II | III |
| KŁ1          | 71; 8                                              | 68; 8 | 66; 7 | 3                | 4  | 3   | 10                       | 10 | 9   | 3                                      | 3  | 3   |
| KŁ2          | 70; 9                                              | 70; 9 | 68; 8 | 3                | 4  | 4   | 9                        | 9  | 9   | 3                                      | 3  | 3   |
| KŁ3          | 60; 7                                              | 68; 8 | 68; 8 | 3                | 4  | 3   | 10                       | 9  | 10  | 2                                      | 3  | 3   |
| KŁ4          | 54; 7                                              | 60; 7 | 60; 7 | 3                | 3  | 3   | 9                        | 9  | 9   | 2                                      | 3  | 2   |
| KŁ5          | 56; 6                                              | 65; 8 | 64; 6 | 2                | 3  | 2   | 8                        | 8  | 7   | 3                                      | 3  | 2   |
| KŁ6          | 51; 7                                              | 68; 7 | 67; 8 | 2                | 4  | 3   | 10                       | 8  | 8   | 3                                      | 4  | 3   |



| Kod pacjenta | Rozumienie wyrazów (maks. 72) i poleceń (maks. 15) |       |       | Fluencja słowna* |    |     | Czytanie zdań (maks. 10) |    |     | Formułowanie tekstu pisanego (maks. 5) |    |     |
|--------------|----------------------------------------------------|-------|-------|------------------|----|-----|--------------------------|----|-----|----------------------------------------|----|-----|
|              | Badanie                                            |       |       | Badanie          |    |     | Badanie                  |    |     | Badanie                                |    |     |
|              | I                                                  | II    | III   | I                | II | III | I                        | II | III | I                                      | II | III |
| KŁ7          | 50; 6                                              | 50; 5 | 45; 5 | 2                | 3  | 2   | 8                        | 7  | 7   | 2                                      | 2  | 2   |
| MŁ8          | 70; 8                                              | 70; 8 | 68; 7 | 3                | 4  | 4   | 8                        | 9  | 9   | 2                                      | 3  | 3   |
| MŁ9          | 51; 9                                              | 52; 8 | 50; 8 | 2                | 3  | 3   | 7                        | 8  | 8   | 2                                      | 3  | 2   |
| MŁ10         | 70; 10                                             | 68; 9 | 66; 8 | 3                | 3  | 3   | 8                        | 7  | 7   | 1                                      | 2  | 1   |
| MŁ11         | 57; 5                                              | 56; 6 | 56; 5 | 1                | 3  | 3   | 6                        | 7  | 7   | 1                                      | 3  | 2   |
| MŁ12         | 52; 7                                              | 50; 7 | 50; 6 | 2                | 2  | 1   | 9                        | 7  | 7   | 2                                      | 2  | 1   |
| MŁ13         | 46; 8                                              | 48; 7 | 48; 6 | 2                | 2  | 1   | 8                        | 6  | 6   | 2                                      | 2  | 1   |
| MŁ14         | 50; 10                                             | 50; 9 | 50; 8 | 2                | 1  | 1   | 8                        | 6  | 5   | 3                                      | 2  | 1   |
| MŁ15         | 45; 5                                              | 45; 5 | 45; 4 | 1                | 1  | 0   | 6                        | 5  | 5   | 1                                      | 1  | 1   |
| KU16         | 58; 9                                              | 58; 8 | 58; 7 | 4                | 3  | 3   | 7                        | 7  | 7   | 3                                      | 3  | 3   |
| KU17         | 56; 8                                              | 56; 7 | 54; 7 | 3                | 2  | 2   | 6                        | 6  | 6   | 3                                      | 2  | 2   |
| KU18         | 57; 8                                              | 57; 6 | 56; 5 | 2                | 2  | 2   | 7                        | 6  | 6   | 3                                      | 2  | 1   |
| KU19         | 60; 8                                              | 60; 6 | 60; 4 | 3                | 2  | 2   | 6                        | 6  | 5   | 2                                      | 1  | 2   |
| KU20         | 55; 6                                              | 52; 5 | 50; 4 | 4                | 3  | 2   | 6                        | 5  | 5   | 2                                      | 2  | 2   |
| KU21         | 56; 6                                              | 55; 7 | 55; 5 | 2                | 2  | 1   | 5                        | 5  | 5   | 1                                      | 1  | 1   |
| KU22         | 40; 5                                              | 41; 5 | 40; 4 | 2                | 1  | 0   | 5                        | 5  | 5   | 2                                      | 2  | 1   |
| KU23         | 40; 4                                              | 36; 4 | 35; 4 | 2                | 0  | 0   | 6                        | 5  | 5   | 2                                      | 2  | 1   |
| MU24         | 67; 9                                              | 64; 8 | 65; 8 | 4                | 4  | 2   | 7                        | 7  | 7   | 3                                      | 3  | 2   |
| MU25         | 58; 7                                              | 56; 8 | 55; 4 | 2                | 3  | 2   | 7                        | 6  | 6   | 4                                      | 3  | 2   |
| MU26         | 65; 8                                              | 64; 6 | 65; 7 | 3                | 3  | 2   | 7                        | 6  | 6   | 3                                      | 3  | 3   |
| MU27         | 67; 9                                              | 67; 9 | 68; 9 | 3                | 2  | 2   | 7                        | 7  | 6   | 3                                      | 3  | 2   |
| MU28         | 53; 7                                              | 50; 7 | 52; 7 | 2                | 2  | 2   | 6                        | 5  | 5   | 3                                      | 3  | 1   |
| MU29         | 59; 7                                              | 62; 8 | 60; 7 | 2                | 1  | 1   | 5                        | 4  | 4   | 2                                      | 1  | 1   |
| MU30         | 55; 6                                              | 50; 4 | 51; 4 | 2                | 1  | 0   | 4                        | 4  | 3   | 1                                      | 1  | 1   |

\* Interpretacja ilościowa wyników badania fluencji słownej opracowana w oparciu o punktację zawartą w polskiej adaptacji testu ACE-III (Senderecka, Zabawa, Kluj-Kozłowska i in., 2014): >17 słów/60 sekund – 7 pkt; 14–17 słów/60 sekund – 6 pkt; 11–13 słów/60 sekund – 5 pkt; 8–10 słów/60 sekund – 4 pkt; 6–7 słów/60 sekund – 3 pkt; 4–5 słów/60 sekund – 2 pkt; 2–3 słowa/60 sekund – 1 pkt; <2 słów/60 sekund – 0 pkt.

Źródło: opracowanie własne.



### 3.2. Grupa kontrolna

Grupę kontrolną w badaniach stanowiło 30 osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie, w tym 15 kobiet w przedziale wieku od 65. do 92. roku życia i 15 mężczyzn w wieku od 66. do 93. roku życia. Dane szczegółowe dotyczące osób badanych z grupy kontrolnej zostały przedstawione w tabeli 8.

Tabela 8. Charakterystyka grupy kontrolnej

| Lp. | Kod pacjenta* | Wiek** (lata; miesiące) | Płeć      | Wykształcenie |
|-----|---------------|-------------------------|-----------|---------------|
| 1.  | KF1           | 65; 4                   | kobieta   | wyższe        |
| 2.  | KF2           | 67; 2                   | kobieta   | wyższe        |
| 3.  | KF3           | 69; 4                   | kobieta   | wyższe        |
| 4.  | KF4           | 72; 5                   | kobieta   | średnie       |
| 5.  | KF5           | 75; 8                   | kobieta   | podstawowe    |
| 6.  | KF6           | 78; 4                   | kobieta   | średnie       |
| 7.  | KF7           | 78; 10                  | kobieta   | wyższe        |
| 8.  | KF8           | 79; 3                   | kobieta   | wyższe        |
| 9.  | KF9           | 83; 3                   | kobieta   | podstawowe    |
| 10. | KF10          | 84; 5                   | kobieta   | podstawowe    |
| 11. | KF11          | 86; 7                   | kobieta   | średnie       |
| 12. | KF12          | 87; 8                   | kobieta   | średnie       |
| 13. | KF13          | 89; 4                   | kobieta   | podstawowe    |
| 14. | KF14          | 89; 9                   | kobieta   | średnie       |
| 15. | KF15          | 92; 1                   | kobieta   | podstawowe    |
| 16. | MF16          | 66; 3                   | mężczyzna | wyższe        |
| 17. | MF17          | 68; 7                   | mężczyzna | wyższe        |
| 18. | MF18          | 70; 4                   | mężczyzna | wyższe        |
| 19. | MF19          | 71; 5                   | mężczyzna | wyższe        |
| 20. | MF20          | 71; 9                   | mężczyzna | wyższe        |
| 21. | MF21          | 74; 6                   | mężczyzna | średnie       |
| 22. | MF22          | 76; 8                   | mężczyzna | podstawowe    |
| 23. | MF23          | 78; 3                   | mężczyzna | podstawowe    |
| 24. | MF24          | 85; 6                   | mężczyzna | średnie       |
| 25. | MF25          | 86; 9                   | mężczyzna | podstawowe    |
| 26. | MF26          | 87; 2                   | mężczyzna | średnie       |

| Lp. | Kod pacjenta* | Wiek** (lata; miesiące) | Płeć      | Wykształcenie |
|-----|---------------|-------------------------|-----------|---------------|
| 27. | MF27          | 89; 3                   | mężczyzna | średnie       |
| 28. | MF28          | 92; 2                   | mężczyzna | podstawowe    |
| 29. | MF29          | 92; 4                   | mężczyzna | średnie       |
| 30. | MF30          | 93; 5                   | mężczyzna | podstawowe    |

\* Kod pacjenta uwzględnia: 1) płeć: K – kobieta, M – mężczyzna; 2) przebieg procesu starzenia się: F – fizjologiczne starzenie się; 3) przypisany mu numer (od 1 do 30).

\*\* Podany wiek to wiek odnotowany w I badaniu (prowadzonym od listopada 2015 r. do lutego 2016 r.).

Źródło: opracowanie własne.

Do grupy kontrolnej zakwalifikowano osoby starzejące się fizjologicznie, czyli osoby bez zaburzeń neurologicznych, w tym z wykluczeniem chorób otępiennych. Ponadto kryterium wykluczającym z badań były uszkodzenia narządu słuchu, wzroku, uniemożliwiające realizację procedury badania, czyli niedosłuch lub głuchota (w sytuacji braku aparatu słuchowego lub uzyskiwania niskich korzyści z aparowania) oraz nieskorygowana wada wzroku, w tym: jaskra, zaćma. Podobnie jak w grupie właściwej, w celu ustalenia poziomu funkcjonowania poznawczo-językowego osób z grupy kontrolnej, przeprowadzono przesiewowe badanie funkcji poznawczo-językowych<sup>4</sup> przy wykorzystaniu *Testu Rysowania Zegara* (ang. *The Clock- Drawing Test*) (Sunderland i in., 1989) oraz *Krótkiej Skali Oceny Stanu Psychicznego* (ang. *Mini-Mental State Examination*) (Folstein i in., 1975). Wyniki ilościowe uzyskane w testach TRZ i MMSE przez osoby z grupy kontrolnej prezentuje tabela 9.

Tabela 9. Wyniki badania funkcji poznawczych w grupie kontrolnej

| Wyniki uzyskane w testach: TRZ (maks. 10); MMSE (maks. 30) |                               |                                |                                 |
|------------------------------------------------------------|-------------------------------|--------------------------------|---------------------------------|
| Kod pacjenta                                               | I badanie<br>listopad 2015 r. | II badanie<br>listopad 2016 r. | III badanie<br>listopad 2017 r. |
| KF1                                                        | 10; 30                        | 10; 30                         | 10; 29                          |
| KF2                                                        | 10; 30                        | 10; 30                         | 10; 30                          |

<sup>4</sup> W przypadku badania osób z grupy kontrolnej, ze względu na osiągnięte wysokie wyniki w TRZ i MMSE, zrezygnowano ze szczegółowej i całościowej oceny sprawności językowej. Podczas swobodnej rozmowy z każdym pacjentem i badania u niego funkcji poznawczych nie stwierdzono nieprawidłowości w funkcjonowaniu językowo-komunikacyjnym badanej osoby.

Tabela 9 (cd.)

| Wyniki uzyskane w testach: TRZ (maks. 10); MMSE (maks. 30) |                               |                                |                                 |
|------------------------------------------------------------|-------------------------------|--------------------------------|---------------------------------|
| Kod pacjenta                                               | I badanie<br>listopad 2015 r. | II badanie<br>listopad 2016 r. | III badanie<br>listopad 2017 r. |
| KF3                                                        | 10; 29                        | 9; 29                          | 10; 29                          |
| KF4                                                        | 9; 30                         | 10; 29                         | 9; 30                           |
| KF5                                                        | 9; 28                         | 9; 27                          | 9; 28                           |
| KF6                                                        | 9; 28                         | 9; 29                          | 9; 28                           |
| KF7                                                        | 10; 28                        | 9; 28                          | 9; 28                           |
| KF8                                                        | 10; 28                        | 10; 28                         | 10; 28                          |
| KF9                                                        | 8; 27                         | 9; 27                          | 9; 27                           |
| KF10                                                       | 8; 28                         | 8; 28                          | 8; 27                           |
| KF11                                                       | 9; 27                         | 8; 28                          | 9; 28                           |
| KF12                                                       | 9; 27                         | 8; 28                          | 8; 27                           |
| KF13                                                       | 8; 27                         | 8; 27                          | 7; 27                           |
| KF14                                                       | 8; 27                         | 8; 28                          | 8; 27                           |
| KF15                                                       | 8; 27                         | 8; 27                          | 7; 27                           |
| MF16                                                       | 10; 29                        | 10; 29                         | 10; 29                          |
| MF17                                                       | 10; 28                        | 10; 29                         | 10; 28                          |
| MF18                                                       | 10; 30                        | 10; 29                         | 9; 29                           |
| MF19                                                       | 10; 29                        | 9; 29                          | 9; 29                           |
| MF20                                                       | 9; 30                         | 9; 28                          | 9; 28                           |
| MF21                                                       | 10; 28                        | 10; 28                         | 9; 28                           |
| MF22                                                       | 9; 28                         | 9; 27                          | 9; 28                           |
| MF23                                                       | 9; 27                         | 8; 27                          | 8; 27                           |
| MF24                                                       | 9; 27                         | 9; 27                          | 9; 27                           |
| MF25                                                       | 9; 28                         | 9; 28                          | 9; 27                           |
| MF26                                                       | 9; 27                         | 9; 27                          | 9; 27                           |
| MF27                                                       | 9; 29                         | 9; 27                          | 9; 27                           |
| MF28                                                       | 9; 27                         | 8; 27                          | 8; 27                           |
| MF29                                                       | 9; 28                         | 8; 27                          | 8; 27                           |
| MF30                                                       | 8; 27                         | 8; 27                          | 8; 27                           |

Źródło: opracowanie własne.

#### **4. Metoda badania sprawności leksykalno-semantycznej osób w wieku senioralnym**

Badanie poziomu sprawności leksykalno-semantycznej osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie i z otępieniem alzheimerowskim zostało przeprowadzone przy zastosowaniu przygotowanego na potrzeby tego badania narzędzia umożliwiającego ocenę leksyki i frazeologii.

##### **4.1. Założenia teoretyczne proponowanej metody badania sprawności leksykalno-semantycznej**

Zgodnie z poglądami językoznawców słownictwo jest systemem, „hierarchią ugrupowań słownych, powiązanych określonymi zależnościami znaczeniowymi” (Buttler, 1967, s. 42), a nie zbiorem jednostek całkowicie autonomicznych. Warto przywołać koncepcje Ferdynanda de Saussure’a (1961), który język traktował jako zamknięty system elementów powiązanych wzajemnymi zależnościami, gdzie zmiana jednego elementu pociąga za sobą przeobrażenia całego układu. Strukturalistyczna teoria języka Ferdynanda de Saussure’a pozwoliła zobaczyć leksykę jako podsystem językowy, na który składa się zbiór jednostek leksykalnych wzajemnie powiązanych i wewnętrznie uporządkowanych (de Saussure, 1961, za: Buttler, 1967, s. 43). Zgodnie z przedstawionymi założeniami słownictwo daje się ułożyć w pola leksykalno-semantyczne, czyli zespoły tematyczne.

##### **Porządkowanie leksyki w pola leksykalno-semantyczne**

Idea podziału rzeczywistości odbieranej przez człowieka na pola pojęciowe (czy też leksykalno-semantyczne) wywodzi się z koncepcji filozoficznej Wilhelma von Humboldta (2002). Jej podstawową tezę było widzenie języka jako „mapy rzeczywistości”, „świata pośredniczącego”. Według Wilhelma von Humboldta język odgrywa znaczącą rolę w procesie poznawania świata, bowiem dostarcza człowiekowi narzędzi do interpretowania zjawisk rzeczywistości. Język jest więc pośrednikiem między człowiekiem i rzeczywistością (Humboldt, 2002, za: Buttler, 1967, s. 44). Humboldtowska koncepcja języka legła u podstaw wszystkich ważniejszych teorii pól leksykalnych, m.in. Josta Triera (1973), Leo Weisenberga (1950), Waltera Porziga (1957). Jost Trier, uznawany za twórcę pierwszej koncepcji pola znaczeniowego, pojęcie „pole wyrazowe”<sup>5</sup> wyjaśniał następująco:

---

<sup>5</sup> W polskiej literaturze językoznawczej termin „pole leksykalne (wyrazowe)” został upowszechniony między innymi przez Walerego Pisarka (1967), Danutę Buttler (1967) i Ryszarda Tokarskiego (1984; 2006).

To nie pojedynczy znak coś mówi, lecz system całości znaków może coś mówić wobec pojedynczych znaków. W ten sposób słowo kojarzy się z pozostałymi słowami tego samego pola pojęciowego w całość o własnych prawach i od tej całości otrzymuje swój zakres znaczeniowy. Właściwe znaczenie jakiegoś słowa poznajemy dopiero wtedy, gdy odgraniczymy je od znaczenia sąsiednich i przeciwstawnych słów. Ma ono sens tylko jako część całości, albowiem znaczenie występuje tylko w ramach pola (Trier, 1973, za: Pisarek, 1967, s. 497).

Teoria Josta Triera dowodzi systemowego ujęcia strony znaczeniowej słownictwa. Jednym z głównych kierunków badań nad teorią pól wyrazowych było zbudowanie słownika danego języka uporządkowanego według tematycznego układu słownictwa. Pierwsze próby podziału rzeczywistości językowej na grupy tematyczne znajdują się w pracach Franza Dornseiffa (1933) oraz Rudolfa Halliga i Walthera von Wartburga (1952). Na gruncie polskim próby tematycznego uporządkowania słownictwa były podejmowane w pracach m.in. Zofii Cygal-Krupy (1986) oraz Andrzeja Markowskiego (1992).

Warto wspomnieć także o kognitywnym podejściu do badań nad językiem i ujmowania rzeczywistości. Według badań językoznawstwa kognitywnego, stojącego w opozycji do językoznawstwa strukturalnego czy generatywnego, człowiek porządkuje świat, używając kategorii o różnego typu strukturze prototypowej, zorganizowanej hierarchicznie (Kominek, 2015, s. 25). Proces porządkowania obiektów (fizycznych i mentalnych, abstrakcyjnych) nazywa się kategoryzowaniem (Kleiber, 2003, s. 13). Jest to „wyodrębnianie elementów rzeczywistości podobnych do siebie pod pewnymi względami i równocześnie różnych pod tymi względami od innych elementów” (Trzebiński, 1981, s. 54). Kategoria, pojęcie tożsame z innymi nazwami: reprezentacja kategorii, kategoria pojęciowa, a także pojęcie, to rodzaj lub klasa, typ, grupa. Wedle założeń reprezentantów językoznawstwa kognitywnego, kategorię należy wyjaśniać w oparciu o pojęcie prototypu, czyli najlepszego (najbardziej reprezentatywnego) egzemplarza czy też okazu danej kategorii, tzn. że kategorie zawierają elementy, które są lepszymi egzemplarzami od innych (Kleiber, 2003, s. 47).

Proponowane narzędzie do badania sprawności leksykalno-semantycznej osób w wieku senioralnym opiera się na koncepcji podziału zasobu leksykalnego polszczyzny na pola leksykalno-semantyczne Andrzeja Markowskiego (1992). Zbudowano je zgodnie z założeniami wspomnianego językoznawcy:

Konstruując schemat zależności leksykalno-semantycznych dla wyrazów wspólnych dzisiejszej polszczyzny, wyszliśmy z założenia [...], że ma on odzwierciedlać naiwnosemantyczny stosunek do rzeczywistości językowej tzw. przeciętnego użytkownika języka. Stosunek taki jest z kolei odbiciem swoistego, zdroworozsądkowego pojmowania i interpretowania rzeczywistości [...] tak by skonstruowany model jak najlepiej odzwierciedlał stosunki panujące w rzeczywistości psychicznej i – przede wszystkim – językowej, charakterystycznej dla użytkownika współczesnej polszczyzny (Markowski, 1992, s. 84).

Proponowany przez Andrzeja Markowskiego (1992) podział leksyki wspólnej różnym odmianom współczesnej polszczyzny uwzględnia pięćdziesiąt pól leksykalno-semantycznych: „Ciało, jego części, cechy i wygląd”, „Rozwój ciała”, „Ruch ciała”, „Działanie ciała, zmysły, choroby”, „Jedzenie i jego przyrządzanie”, „Ubranie, ozdoby, materiały”, „Mieszkanie i jego wyposażenie”, „Dbłość o ciało: higiena, porządkowanie, leczenie, wypoczynek”, „Uczucia, emocje, oceny uczuciowe i emocjonalne”, „Wola i oceny z nią związane”, „Rozum, pamięć, wyobrażenia i oceny z nimi związane”, „Charakter człowieka i jego cechy”, „Moralność i oceny z nią związane”, „Literatura”, „Teatr i film”, „Muzyka”, „Malarstwo i rzeźba”, „Wiara”, „Religia”, „Stosunki międzyludzkie – ogólnie”, „Stosunki rodzinne”, „Stosunki przyjacielskie i towarzyskie”, „Stosunki służbowe”, „Stosunki ogólnospołeczne”, „Zachowanie i postępowanie”, „Język”, „Szkoła i wychowanie”, „Nauka”, „Zwyczaje i obyczaje”, „Rozrywka i zabawa”, „Sport wyczynowy”, „Urząd, państwo, polityka”, „Wojsko”, „Łączność i wymiana informacji”, „Komunikacja, podróż”, „Handel i usługi”, „Miało i jego urządzenia”, „Wieś i jej otoczenie”, „Praca fizyczna”, „Własność”, „Gospodarka”, „Niebo i gwiazdy”, „Pogoda”, „Ziemia – przyroda nieożywiona”, „Rośliny”, „Zwierzęta”, „Cechy materii”, „Przestrzeń”, „Czas”, „Liczba i liczenie”. Pola te łączą się w dwanaście zespołów pól: „Moje ciało”, „To, co służy mojemu ciału”, „Mój umysł”, „To, co służy mojemu umysłowi”, „Moja wiara”, „To, co służy mojej wierze”, „Mój stosunek do innych”, „To, co służy mnie i innym”, „Mój stosunek do rzeczy”, „To, co służy mnie wobec rzeczy”, „Świat”, „Właściwości świata”. Z kolei każde dwa zespoły pól tworzą sferę pojęciową: „Ja jako istota fizyczna”, „Ja jako istota psychiczna”, „Ja wobec Boga”, „Ja wobec ludzi”, „Ja wobec rzeczy”, „Ja wobec natury”, a te wyznaczają dwie makrosfery: „Ja wobec siebie” i „Ja wobec tego, co poza mną” (Markowski, 1992, s. 84–94).

#### **4.2. Struktura narzędzia do badania sprawności leksykalno-semantycznej osób w wieku senioralnym**

Zastosowane narzędzie diagnostyczne do badania sprawności leksykalno-semantycznej osób starzejących się fizjologicznie i osób z otępieniem alzheimerowskim składa się z następujących dwóch części:

##### **1) Leksyka**

Pierwsza część narzędzia<sup>6</sup> pozwala na ocenę leksyki. Punktem wyjścia przy konstruowaniu pierwszej części „Leksyka” było wydzielenie pól leksykalno-semantycznych obejmujących leksemy dotyczące życia codziennego. Wybór

---

<sup>6</sup> Struktura części pierwszej testu, poświęconej słownictwu, została już omówiona w moim artykule pt. *O metodach badań sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu – z perspektywy logopedy* (2017).

zespołów tematycznych podyktowany był w dużej mierze potrzebą dotarcia do słownika umysłowego przeciętnego użytkownika języka. Spośród pięćdziesięciu grup tematycznych proponowanych przez Andrzeja Markowskiego (1992) wybrano dwanaście pól leksykalno-semantycznych<sup>7</sup>: 1) „Ciało, jego części, cechy i wygląd”, 2) „Pokarmy i ich przyrządzanie”, 3) „Odzież i ozdoby”, 4) „Mieszkanie i jego wyposażenie”, 5) „Wiara i religia”, 6) „Rodzina”, 7) „Zwyczaje i obyczaje”, 8) „Środki transportu”, 9) „Praca”, 10) „Czas i pogoda”, 11) „Rośliny” i 12) „Zwierzęta”. W ich obręb włączono konkretne leksemy reprezentujące różne części mowy – w większości rzeczowniki i czasowniki, w mniejszym zakresie przymiotniki. Wyboru określonych leksemów z danej kategorii semantycznej dokonano w oparciu o:

– analizę wyników badania fluencji słownej, przeprowadzonego w grupie 30 osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie (czyli w grupie kontrolnej w badaniach właściwych). Podczas badania pacjentom polecano wymienienie jak najwięcej słów z danej kategorii semantycznej: 1) „Ciało, jego części, cechy i wygląd”, 2) „Pokarmy i ich przyrządzanie”, 3) „Odzież i ozdoby”, 4) „Mieszkanie i jego wyposażenie”, 5) „Wiara i religia”, 6) „Rodzina”, 7) „Zwyczaje i obyczaje”, 8) „Środki transportu”, 9) „Praca”, 10) „Czas i pogoda”, 11) „Rośliny” i 12) „Zwierzęta”. Badanym osobom wyjaśniano, aby podawały słowa, których same na co dzień często używają albo po prostu pierwsze skojarzenia przychodzące im do głowy związane z danym tematem: „Proszę podać słowa używane przez Pana/Panią lub pierwsze skojarzenia, które przychodzą Pani/Panu do głowy, związane z tematem... (np. człowiek – części ciała, cechy wyglądu, czynności wykonywane przez człowieka itp.)”. Pacjentom dawano czas do namysłu, nie stosowano ograniczeń czasowych.

– analizę wybranego słownika frekwencyjnego polszczyzny współczesnej, tj. słownika Haliny Zgólkowej *Słownictwo współczesnej polszczyzny mówionej. Lista frekwencyjna i rangowa* (1983).

W tabeli 10 zamieszczono wyniki badania fluencji słownej oraz wyniki analizy słownika frekwencyjnego z uwzględnieniem leksemów z danej kategorii tematycznej, najczęściej podawanych przez badane osoby i ich frekwencji użycia w języku polskim.

---

<sup>7</sup> Wybrano takie pola leksykalno-semantyczne, które uważa się za najbardziej typowe, tj. mieszczące w sobie powszechnie znane każdemu użytkownikowi języka polskiego leksemy. Moim założeniem było prowadzenie z badanym rozmów na tematy codzienne, powszechne i znane każdemu.



Tabela 10. Lista leksemów, które weszły w skład narzędzia, z uwzględnieniem frekwencji ich użycia w języku polskim

| Kategoria semantyczna i zaktualizowane leksemy                          | Liczba osób, które zaktualizowały nazwę w badaniu fluencji słownej | Frekwencja użycia nazwy według słownika frekwencyjnego H. Zgółkovej (1983) |
|-------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------|
| „Ciało, jego części, cechy i wygląd” n* = 14<br>Rz = 4, Prz = 3, Cz = 7 |                                                                    |                                                                            |
| nos                                                                     | 30                                                                 | 2                                                                          |
| włosy                                                                   | 30                                                                 | brak                                                                       |
| ręka                                                                    | 30                                                                 | 26                                                                         |
| noga                                                                    | 30                                                                 | 13                                                                         |
| wysoki                                                                  | 29                                                                 | 56                                                                         |
| stary                                                                   | 28                                                                 | 67                                                                         |
| łysy                                                                    | 26                                                                 | 2                                                                          |
| pisać                                                                   | 30                                                                 | 42                                                                         |
| czytać                                                                  | 28                                                                 | 24                                                                         |
| siedzieć                                                                | 29                                                                 | 78                                                                         |
| biegać                                                                  | 24                                                                 | 2                                                                          |
| tańczyć                                                                 | 20                                                                 | 15                                                                         |
| spać                                                                    | 30                                                                 | 23                                                                         |
| myć się                                                                 | 30                                                                 | 4                                                                          |
| „Pokarmy i ich przyrządzanie” n = 12<br>Rz = 7, Prz = 2, Cz = 3         |                                                                    |                                                                            |
| mleko                                                                   | 29                                                                 | 2                                                                          |
| herbata                                                                 | 30                                                                 | 8                                                                          |
| chleb                                                                   | 30                                                                 | 8                                                                          |
| jajko                                                                   | 30                                                                 | 3, jaja (3)                                                                |
| garnek                                                                  | 27                                                                 | brak                                                                       |
| łyżka                                                                   | 29                                                                 | łyżeczki (2)                                                               |
| nóż                                                                     | 29                                                                 | 3                                                                          |
| kwaśny                                                                  | 26                                                                 | brak                                                                       |
| słodki                                                                  | 28                                                                 | 4                                                                          |
| gotować                                                                 | 30                                                                 | 6, ugotować (1)                                                            |
| jeść                                                                    | 30                                                                 | 27                                                                         |
| pić                                                                     | 30                                                                 | 22                                                                         |



Tabela 10 (cd.)

| Kategoria semantyczna i zaktualizowane leksemy                    | Liczba osób, które zaktualizowały nazwę w badaniu fluencji słownej | Frekwencja użycia nazwy według słownika frekwencyjnego H. Zgółkowej (1983) |
|-------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------|
| „Odzież i ozdoby”<br>n = 12<br>Rz = 7, Prz = 2, Cz = 3            |                                                                    |                                                                            |
| sandały                                                           | 24                                                                 | brak                                                                       |
| koszula                                                           | 29                                                                 | brak                                                                       |
| sweter                                                            | 30                                                                 | 1, sweterek (2), sweter (3)                                                |
| spodnie                                                           | 30                                                                 | 6                                                                          |
| czapka                                                            | 29                                                                 | 1, czapeczka (1), czapa (2)                                                |
| pasek                                                             | 25                                                                 | 1                                                                          |
| zegarek                                                           | 27                                                                 | 1                                                                          |
| dziurawy                                                          | 28                                                                 | brak                                                                       |
| brudny                                                            | 25                                                                 | 4                                                                          |
| prać                                                              | 28                                                                 | 1                                                                          |
| prasować                                                          | 27                                                                 | brak                                                                       |
| ubrać się                                                         | 30                                                                 | 9                                                                          |
| „Mieszkanie i jego wyposażenie” n = 13<br>Rz = 9, Prz = 2, Cz = 2 |                                                                    |                                                                            |
| drzwi                                                             | 30                                                                 | 18                                                                         |
| stół                                                              | 30                                                                 | 16                                                                         |
| łóżko                                                             | 30                                                                 | 7                                                                          |
| szafa                                                             | 29                                                                 | 4                                                                          |
| lodówka                                                           | 27                                                                 | 3, lodóweczka (1)                                                          |
| pralka                                                            | 26                                                                 | brak                                                                       |
| telewizor                                                         | 25                                                                 | 5                                                                          |
| żelazko                                                           | 24                                                                 | brak                                                                       |
| telefon                                                           | 29                                                                 | 3                                                                          |
| otwarte                                                           | 23                                                                 | 8                                                                          |
| zamknięte                                                         | 20                                                                 | brak                                                                       |
| malować                                                           | 29                                                                 | 18                                                                         |
| sprzątać                                                          | 28                                                                 | 1, sprzątnąć (1)                                                           |

| Kategoria semantyczna<br>i zaktualizowane leksemy | Liczba osób, które<br>zaktualizowały nazwę<br>w badaniu fluencji<br>słownej | Frekwencja użycia<br>nazwy według słownika<br>frekwencyjnego H. Zgółkowej<br>(1983) |
|---------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------|
| „Wiara i religia”<br>n = 5<br>Rz = 4, Cz = 1      |                                                                             |                                                                                     |
| krzyż                                             | 30                                                                          | 2                                                                                   |
| kościół                                           | 30                                                                          | 25                                                                                  |
| ksiądz                                            | 30                                                                          | 22                                                                                  |
| ministrant                                        | 26                                                                          | brak                                                                                |
| modlić się                                        | 30                                                                          | brak                                                                                |
| „Rodzina”<br>n = 5<br>Rz = 5                      |                                                                             |                                                                                     |
| matka                                             | 30                                                                          | 1, mama (23), mamusia (8),<br>mamuśka (3)                                           |
| ojciec                                            | 30                                                                          | 22, tata (10), tatusiek (1),<br>tatuś (17)                                          |
| dziadek                                           | 30                                                                          | 2, dziaduś (1)                                                                      |
| babcia                                            | 30                                                                          | 10, babka (9), babusia (1)                                                          |
| dziecko                                           | 30                                                                          | 88                                                                                  |
| „Zwyczaje i obyczaje”<br>n = 5<br>Rz = 2, Cz = 3  |                                                                             |                                                                                     |
| choinka                                           | 30                                                                          | brak                                                                                |
| święconka                                         | 29                                                                          | brak                                                                                |
| (za)pukać                                         | 29                                                                          | 1                                                                                   |
| (przy)witać się                                   | 26                                                                          | przywitać (1), witać (1)                                                            |
| (po)żegnać się                                    | 25                                                                          | żegnać (1), pożegnać (1)                                                            |
| „Środki transportu”<br>n = 9<br>Rz = 6, Cz = 3    |                                                                             |                                                                                     |
| autobus                                           | 30                                                                          | 12                                                                                  |
| pociąg                                            | 29                                                                          | 8                                                                                   |
| rower                                             | 30                                                                          | 1                                                                                   |
| samochód                                          | 30                                                                          | samochód (22), por. auto (3)                                                        |
| samolot                                           | 25                                                                          | brak                                                                                |
| statek                                            | 24                                                                          | brak                                                                                |
| prowadzić (samochód)                              | 29                                                                          | prowadzić (57), por. kierować (7)                                                   |

Tabela 10 (cd.)

| Kategoria semantyczna i zaktualizowane leksemy       | Liczba osób, które zaktualizowały nazwę w badaniu fluencji słownej | Frekwencja użycia nazwy według słownika frekwencyjnego H. Zgółkowej (1983) |
|------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------|
| jechać                                               | 30                                                                 | 65                                                                         |
| pływać                                               | 27                                                                 | 1                                                                          |
| „Praca”<br>n = 10<br>Rz = 7, Cz = 3                  |                                                                    |                                                                            |
| fryzjer                                              | 30                                                                 | brak                                                                       |
| strażak                                              | 30                                                                 | 2                                                                          |
| lekarz                                               | 30                                                                 | 17                                                                         |
| listonosz                                            | 26                                                                 | brak                                                                       |
| nauczyciel                                           | 25                                                                 | 89, nauczycielka (8)                                                       |
| policjant                                            | 24                                                                 | brak, por. milicjant (7)                                                   |
| malarz                                               | 28                                                                 | 1                                                                          |
| (u)gasić (pożar)                                     | 29                                                                 | 1                                                                          |
| (z)brać (chorego)                                    | 29                                                                 | 8                                                                          |
| (na)uczyć                                            | 26                                                                 | nauczyć (11), uczyć (61)                                                   |
| „Czas i pogoda”<br>n = 10<br>Rz = 4, Prz = 2, Cz = 4 |                                                                    |                                                                            |
| noc                                                  | 30                                                                 | 11                                                                         |
| gwiazdy                                              | 29                                                                 | gwiazda (1), gwiazdka (2)                                                  |
| słońce                                               | 30                                                                 | 4, słoneczko (1)                                                           |
| księżyc                                              | 27                                                                 | 2                                                                          |
| słoneczny                                            | 30                                                                 | brak                                                                       |
| deszczowy                                            | 30                                                                 | brak, por. deszcz (3)                                                      |
| padać (w zn. pada deszcz)                            | 30                                                                 | 8                                                                          |
| grzmieć (o burzy)                                    | 30                                                                 | brak                                                                       |
| wiać (o wietrze)                                     | 30                                                                 | brak, por. wiatr (2)                                                       |
| świecić (o słońcu)                                   | 30                                                                 | 2                                                                          |
| „Rośliny”<br>n = 8<br>Rz = 4, Cz = 4                 |                                                                    |                                                                            |
| marchew                                              | 30                                                                 | brak                                                                       |
| pomidor                                              | 30                                                                 | brak                                                                       |

| Kategoria semantyczna i zaktualizowane leksemy | Liczba osób, które zaktualizowały nazwę w badaniu fluencji słownej | Frekwencja użycia nazwy według słownika frekwencyjnego H. Zgółkowej (1983) |
|------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------|
| maliny                                         | 29                                                                 | brak                                                                       |
| jabłko                                         | 30                                                                 | 1, jabłuszko (2)                                                           |
| podlewać                                       | 28                                                                 | brak                                                                       |
| zrywać (o owocu)                               | 28                                                                 | 3                                                                          |
| grabić                                         | 27                                                                 | brak                                                                       |
| kosić                                          | 25                                                                 | brak                                                                       |
| „Zwierzęta”<br>n = 9<br>Rz = 9                 |                                                                    |                                                                            |
| kot                                            | 30                                                                 | 1                                                                          |
| pies                                           | 30                                                                 | 12, piesek (1)                                                             |
| koń                                            | 30                                                                 | 14, konik (1)                                                              |
| krowa                                          | 30                                                                 | 5                                                                          |
| świnia                                         | 30                                                                 | 2, świnka (1)                                                              |
| kaczka                                         | 30                                                                 | 1                                                                          |
| kura                                           | 29                                                                 | 2                                                                          |
| baran                                          | 26                                                                 | 1                                                                          |
| bocian                                         | 25                                                                 | brak                                                                       |

\* Objaśnienie użytych skrótów: n – liczba leksemów z danej kategorii semantycznej; Rz – rzeczownik; Prz – przymiotnik; Cz – Czasownik.

Źródło: opracowanie własne.

Część pierwsza narzędzia składa się z trzech zadań diagnostycznych:

1. **Rozumienie nazw zilustrowanych desygnatów**, którego celem była ocena rozumienia 112 leksemów. Do badania rozumienia wyrazów wykorzystano ilustracje<sup>8</sup> rysowane czarną kreską, przygotowane odpowiednio przez grafika na potrzeby testu. Przed pacjentem eksponowano jednorazowo 4 obrazy. Badający podawał ustnie nazwę jednego z nich, a zadaniem badanego

---

<sup>8</sup> Zestaw obrazków wykorzystywanych w podteście nazywania został umieszczony w aneksie. Są to czarno-białe ilustracje stworzone na wzór materiałów wykorzystywanych przez badaczy anomii (por. Martins, Loureiro, Rodrigues, Dias, Slade, 2010; Rutkiewicz-Hanczewska, 2016).

było wskazanie odpowiedniej ilustracji. Instrukcja była następująca: „Proszę wskazać, gdzie...”.

2. **Nazywanie tzw. konfrontacyjne z użyciem ilustracji**, którego celem była ocena nazywania obiektów prezentowanych wzrokowo z wykorzystaniem ilustracji. Zadaniem badanej osoby było nazwanie 112 obrazków przedstawiających różne przedmioty, obiekty, miejsca, osoby, organizmy, zjawiska (68 rzeczowników), czynności i stany (33 czasowników), cechy istot żywych, rzeczy, zjawisk (11 przymiotników). Każdy z badanych otrzymywał następującą instrukcję: „Za chwilę pokażę Panu/Pani ilustrację. Proszę powiedzieć, co Pan/Pani na niej widzi: 1) Co to jest?; 2) Kto to jest?; 3) Co (on/ona) robi?; 4) Jaki/-a on/ona jest?”.
3. **Nazywanie tzw. oralne na podstawie usłyszanej definicji wyrazu**, którego celem była ocena rozumienia i aktualizowania 112 leksemów na podstawie wysłuchanej definicji wyrazu. Procedura badania brzmiała następująco: „Za chwilę odczytam Panu/Pani opis jakiegoś przedmiotu, osoby, czynności lub cechy. Proszę powiedzieć, o jaki wyraz chodzi: 1) Co to jest... ?; 2) Kto to jest...?; 3) Co robi człowiek, który...?; 4) Jaki jest...? Przykładowo: Kto to jest... osoba, która zawodowo gasi pożar? (strażak)”. W tabeli 11 podano przykładowe definicje wykorzystane w podteście nazywania oralnego na podstawie usłyszanej definicji wyrazu.

Tabela 11. Wykaz przykładowych definicji wykorzystanych w podteście nazywania oralnego

| Definicja (leksem)                                                          |
|-----------------------------------------------------------------------------|
| Co to jest...? / Kto to jest...?                                            |
| ‘narzędzie do krojenia składające się z metalowego ostrza’ (nóż)            |
| ‘buty zakładane latem, z odkrytymi palcami i piętą’ (sandały)               |
| ‘dolna część ubrania z długimi nogawkami’ (spodnie)                         |
| ‘ozdoba noszona na nadgarstku służąca do wskazywaniu czasu’ (zegarek)       |
| ‘mebel do leżenia i spania’ (łóżko)                                         |
| ‘urządzenie do prasowania ubrań’ (żelazko)                                  |
| ‘duchowny chrześcijański, który odprawia mszę świętą’ (ksiądz)              |
| ‘ścięte drzewko przystrajane bombkami na okres Bożego Narodzenia’ (choinka) |
| ‘potrawy w koszyczku święcone w kościele w Wielką Sobotę’ (święconka)       |
| ‘pojazd mający dwa koła, pedały, siodełko i kierownicę’ (rower)             |
| ‘pojazd na kołach napędzany silnikiem, przewożący osoby’ (samochód)         |
| ‘osoba zajmująca się leczeniem ludzi chorych’ (lekarz)                      |
| ‘pracownik poczty doręczający listy i inne przesyłki’ (listonosz)           |

|                                                                 |
|-----------------------------------------------------------------|
| ‘osoba trudniąca się uczeniem dzieci w szkole’ (nauczyciel)     |
| ‘warzywo o grubym, pomarańczowym korzeniu’ (marchew)            |
| ‘owoc jabłoni’ (jabłko)                                         |
| ‘zwierzę, które miauczy’ (kot)                                  |
| ‘zwierzę, które szczeka’ (pies)                                 |
| ‘zwierzę hodowlane, które daje mleko’ (krowa)                   |
| ‘ptak hodowlany znoszący jajka’ (kura)                          |
| Co robi człowiek, który...?                                     |
| ‘zapoznaje się z treścią książki, gazety’ (czyta)               |
| ‘kreśli coś na papierze długopisem’ (pisze)                     |
| ‘jest pogrążony we śnie’ (śpi)                                  |
| ‘przemieszcza się szybko’ (biega)                               |
| ‘przygotowuje w kuchni obiad’ (gotuje)                          |
| ‘spożywa coś do jedzenia’ (je)                                  |
| ‘włada na siebie ubranie, obuwie’ (ubiera się)                  |
| ‘pokrywa ściany farbą’ (maluje)                                 |
| ‘porusza się w rytm muzyki’ (tańczy)                            |
| ‘doprowadza pokój do porządku’ (sprząta)                        |
| ‘odmawia modlitwę’ (modli się)                                  |
| ‘podaje komuś dłoń na „dzień dobry”’ (wita się)                 |
| ‘roztaje się z kimś, podając mu dłoń na pożegnanie’ (żegna się) |
| ‘kieruje samochodem’ (prowadzi)                                 |
| ‘podróżuje statkiem’ (płynie)                                   |
| Jaki jest...?                                                   |
| ‘człowiek mający wiele lat’ (stary)                             |
| ‘człowiek nie mający włosów na głowie’ (łysy)                   |
| ‘smak cytryny’ (kwaśny)                                         |

Źródło: opracowanie własne.

## 2) Frazeologia

Druga część narzędzia do badania sprawności leksykalno-semantycznej umożliwia ocenę frazeologii. Podczas badania sprawdzano znajomość (rozumienie i aktualizowanie) tych związków frazeologicznych, które charakteryzują się w języku polskim wysoką frekwencją użycia zgodnie z ich znaczeniem.

Frekwencyjność występowania danych frazeologizmów w mowie użytkowników języka polskiego ustalono dzięki badaniom pilotażowym, którymi objęto grupę 30 osób w wieku podeszłym starzejących się fizjologicznie (czyli grupę kontrolną w badaniach właściwych). Badania w grupie kontrolnej dokonano przy wykorzystaniu eksperymentalnej wersji testu do badania znajomości frazeologizmów zawierającego 300 związków frazeologicznych. Frazeologizmy te zostały zaczerpnięte z dwóch opracowań słownikowych, tj. *Słownika frazeologicznego języka polskiego* pod redakcją Stanisława Skorupki (1985) oraz *Słownika frazeologicznego w układzie tematycznym i alfabetycznym* pod redakcją Alicji Nowakowskiej (2003). Zadaniem badanych osób było udzielenie odpowiedzi na trzy pytania: 1) Czy zna Pan/Pani związek typu...?; 2) Czy używa Pan/Pani związku typu...?; 3) Co to znaczy...?

Analiza wyników badania pilotażowego pozwoliła na wyłonienie 100 związków frazeologicznych, charakteryzujących się wysoką częstotliwością występowania w mowie badanych seniorów, których starzenie nie jest naznaczone patologicznymi zmianami otępiennymi, oraz ich dobrą znajomością. Te frazeologizmy zostały przyporządkowane do trzech pól leksykalno-semantycznych: 1) „Człowiek – jego określenia i cechy charakteru”; 2) „Człowiek i jego otoczenie”; 3) „Człowiek w społeczeństwie”. Wykaz frazeologizmów, które zostały włączone do właściwej wersji narzędzia do badania sprawności leksykalno-semantycznej przedstawia tabela 12.

Tabela 12. Wykaz frazeologizmów włączonych do właściwej wersji narzędzia do badania sprawności leksykalno-semantycznej osób w wieku senioralnym

|                                                                                |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            |
|--------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>„Człowiek – jego określenia i cechy charakteru”<br/>(50 frazeologizmów)</p> | <p>brzydkie kaczątko, chłop jak dąb, cicha woda, ciepłe kluchy [kluski], czarna owca, czarny charakter, dusza towarzystwa, dziesiąta woda po kisielu, farbowany lis, gruba ryba, kłębek nerwów, kozioł ofiarny, kura domowa, leń patentowany, niewierny Tomasz, ofiara losu, panna [dziewczyna, córka] na wydaniu [do wzięcia], prawa ręka czyjaś, przyjaciel od serca, przyjazna dusza, ranny ptaszek, wilk w owczej skórce, być do tańca i do rózańca, mieć miękkie serce, mieć serce na dłoni, muchy by nie zabił [nie skrzywdził], podawać – podać komuś [wyciągnąć do kogoś] braterską dłoń, z otwartymi rękami [ramionami], wykładać – wyłożyć karty na stół, wyłożyć kawę na ławę, chodzić własnymi drogami [ścieżkami], płynąć [iść, pójść] pod prąd, kuć żelazo póki gorące, nie dawać – nie dać [nie pozwolić] w kaszę sobie dmuchać, w gorącej wodzie kąpany, harować [tyrać, orać] jak wół [osioł, koń], robota pali się komuś w rękach, żyć nad [ponad] stan, zostawiać – zostawić kogoś na lodzie, odpukać w niemalowane drewno [drzewo], siedzieć (cicho) jak mysz pod miotłą, być [znaleźć się] pod czymś pantoflem, mieć dwie lewe ręce (do czegoś), uparty jak osioł, leżeć do góry brzuchem, leżeć plackiem, siedzieć z założonymi rękami, dumny jak paw, pozjadać wszystkie rozumy, zadzierać nosa</p> |
|--------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

|                                                    |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |
|----------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| „Człowiek i jego otoczenie”<br>(20 frazeologizmów) | <i>leje jak z cebra, pod gołym niebem, pogoda pod psem, cztery ściany [kąty], dziki lokator, iść – pójść na bruk, mieszkać kątem, siedzieć [żyć] na walizkach, wrócić na stare śmieci, zamykać – zamknąć coś na cztery spusty, bębenki komuś pękają, cisza [cicho] jak makiem zasiał, pchać się [walić, wciskać się] gdzieś drzwiami i oknami, groch z kapustą, sodoma i gomora, tuż pod nosem, pod ręką, lekki jak piórko, ostry jak brzytwa, tani jak barszcz</i>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |
| „Człowiek w społeczeństwie”<br>(30 frazeologizmów) | <i>słomiana wdowa, syn marnotrawny, bazgrać [pisać] jak kura pazurem [łapać], pisać coś na kolanie, ciężki [twardy] kawałek chleba, czarna robota, pracować na czarno, robota pali się komuś w rękach, urabiać – zrobić sobie ręce po łokcie, zakasać rękawy, złota rączka, dobijać – dobić targu, coś idzie [sprzedaje się, rozchodzi się] jak świeże [cieple] bułeczki, na krechę [kreskę], ciulać [składać, zbierać] grosz do grosza, mieć forsy jak lodu, odkładać – odłożyć coś na czarną godzinę, wyrzucać – wyrzucić pieniądze w błoto, przymykać – przymknąć oko [oczy] na coś, schodzić – zejść na manowce [na bezdroża], umywać ręce (od czegoś), upaść nisko, zakazany owoc, biedny jak mysz kościelna, czepiać się jak rzep psiego ogona, czuć się jak ryba w wodzie, żyć z kimś jak pies z kotem, gumowe ucho, robić maślane oczy, widzieć czubek własnego nosa</i> |

Źródło: opracowanie własne.

Podczas badania właściwego osobom w wieku senioralnym starzejącym się fizjologicznie i z otępieniem alzheimerowskim proponowano trzy próby diagnostyczne:

1. **Etykietowanie**, czyli ocena znajomości frazeologizmów poprzez dopasowywanie związku frazeologicznego do opisu jego znaczenia. W tej próbie przed badanym jednorazowo prezentowano 4 etykiety z zapisanymi frazeologizmami oraz 4 etykiety z wyjaśnieniem znaczenia danego frazeologizmu. Badano znajomość znaczeń 100 frazeologizmów. Osobom badanym podawano następującą instrukcję<sup>9</sup>: „Za chwilę rozłożę przed Panem/Panią 4 etykiety z zapisanym związkiem frazeologicznym, np. *w gorącej wodzie kąpany*. Będą to stałe, utrwalone w języku polskim związki wyrazowe o utartym, przenośnym znaczeniu typu *uparty jak osioł, leje jak z cebra, cisza jak makiem zasiał*.

<sup>9</sup> Przed rozpoczęciem właściwego badania pacjentowi dokładnie objaśniano procedurę badania, a także wspólnie z pacjentem rozwiązywano kilka przykładów próbnych. Badanie rozpoczynano, kiedy badający miał pewność, że pacjent rozumie, na czym polega jego zadanie w konkretnej próbie diagnostycznej.



Następnie rozłożę 4 etykiety z wyjaśnieniem znaczenia tych związków, np. *‘ktoś niecierpliwy, kto działa bez zastanowienia’*. Zadaniem Pana/Pani jest dopasować etykiety”. W tabeli 13 przedstawiono przykładowe etykiety prezentowane badanym w tej próbie.

Tabela 13. Wykaz frazeologizmów wykorzystanych w podteście etykietowania i wyjaśnienie ich znaczeń

| Frazeologizm                     | Wyjaśnienie znaczenia                                                                                             |
|----------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>brzydkie kaczątko</i>         | ‘osoba nieefektna, wywołująca litość, współczucie’                                                                |
| <i>chłop jak dąb</i>             | ‘postawny, silny, dobrze zbudowany mężczyzna’                                                                     |
| <i>cicha woda</i>                | ‘o kimś pozornie spokojnym, nieśmiałym’                                                                           |
| <i>ciepłe kluchy [kluski]</i>    | ‘o człowieku powolnym, nieumiejącym zatroszczyć się o własne sprawy, niesamodzielnym, mało energicznym’           |
| <i>czarna owca</i>               | ‘wyrzutek jakiejś społeczności, osoba wyróżniająca się złymi cechami, ktoś, kto zachowuje się inaczej niż reszta’ |
| <i>czarny charakter</i>          | ‘zły człowiek’                                                                                                    |
| <i>dusza towarzystwa</i>         | ‘osoba wesoła, dowcipna, skupiająca wokół siebie innych i zabawiająca ich swoimi żartami’                         |
| <i>dziesiąta woda po kisielu</i> | ‘daleki krewny’                                                                                                   |
| <i>farbowany lis</i>             | ‘oszust, człowiek nieszczerzy, obłudny’                                                                           |
| <i>gruba ryba</i>                | ‘ważna, wpływowa osoba zajmująca wysokie stanowisko’                                                              |
| <i>kłębek nerwów</i>             | ‘o osobie bardzo nerwowej, roztrzęsionej’                                                                         |
| <i>koziół ofiarny</i>            | ‘człowiek, na którego zrzuca się całą odpowiedzialność, zwykle za coś, czego nie zrobił’                          |
| <i>kura domowa</i>               | ‘pogardliwe określenie kobiety zajmującej się wyłącznie prowadzeniem domu i wychowaniem dzieci’                   |
| <i>leń patentowany</i>           | ‘ktoś wyjątkowo leniwy’                                                                                           |
| <i>niewierny Tomasz</i>          | ‘ktoś nieufny, chcący wszystko samodzielnie sprawdzić’                                                            |
| <i>ofiara losu</i>               | ‘człowiek niezaradny, mało energiczny’                                                                            |
| <i>wstać lewą nogą</i>           | ‘mieć zły humor’                                                                                                  |
| <i>prawa ręka czyjaś</i>         | ‘osoba w dużym stopniu pomagająca komuś’                                                                          |
| <i>przyjaciół od serca</i>       | ‘bardzo dobry, zaufany przyjaciel’                                                                                |
| <i>przyjazna dusza</i>           | ‘ktoś przyjazny, życzliwie nastawiony’                                                                            |
| <i>ranny ptaszek</i>             | ‘ktoś, kto wcześniej wstaje’                                                                                      |
| <i>wilk w owczej skórce</i>      | ‘ktoś, kto udaje kogoś dobrego, a w rzeczywistości jest zły’                                                      |
| <i>być do tańca i do różańca</i> | ‘umieć i dobrze się bawić, i dobrze pracować’                                                                     |

| Frazeologizm                                                   | Wyjaśnienie znaczenia                                                                                            |
|----------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>mieć miękkie serce</i>                                      | ‘być dobrym, łatwo się wzruszać’                                                                                 |
| <i>mieć serce na dłoni</i>                                     | ‘być dobrym, szczerym, otwartym wobec innych’                                                                    |
| <i>muchy by nie zabił [nie skrzywdził]</i>                     | ‘o kimś, kto jest bardzo dobry, nie potrafi nikogo skrzywdzić’                                                   |
| <i>podawać – podać komuś [wyciągnąć do kogoś] pomocną dłoń</i> | ‘pomagać komuś’                                                                                                  |
| <i>z otwartymi rękami [ramionami]</i>                          | ‘życzliwie, serdecznie, z radością’                                                                              |
| <i>wykładać [rzucać] karty na stół</i>                         | ‘ujawniać swoje plany’                                                                                           |
| <i>wyłożyć kawę na ławę</i>                                    | ‘wyjaśnić coś prosto, w przystępny sposób; powiedzieć coś otwarcie, szczerze’                                    |
| <i>chodzić własnymi drogami [ścieżkami]</i>                    | ‘kierować się w życiu własnymi zasadami, postępować po swojemu’                                                  |
| <i>płynąć [iść, pójść] pod prąd</i>                            | ‘robić rzeczy przez innych nieakceptowane, postępować inaczej niż jakaś grupa ludzi, sprzeciwiać się większości’ |
| <i>kuć żelazo póki gorące</i>                                  | ‘wykorzystywać pomyślną sytuację’                                                                                |
| <i>nie dawać [nie pozwolić] w kaszę sobie dmuchać</i>          | ‘być zaradnym, niezależnym, umieć się bronić’                                                                    |
| <i>w gorącej wodzie kąpany</i>                                 | ‘ktoś nierozważny, niecierpliwy, działający bez zastanowienia’                                                   |
| <i>harować [tyrać, orać] jak wół [osioł, koń]</i>              | ‘bardzo ciężko pracować’                                                                                         |
| <i>robotą pali się komuś w rękach</i>                          | ‘ktoś pracuje bardzo szybko i wydajnie’                                                                          |
| <i>żyć ponad stan</i>                                          | ‘wydawać więcej pieniędzy, niż się zarabia, żyć rozrzutnie’                                                      |
| <i>zostawić kogoś na lodzie</i>                                | ‘pozostawiać kogoś samemu sobie w trudnej sytuacji’                                                              |
| <i>odpukać w niemalowane drewno</i>                            | ‘gest, który ma zabezpieczyć przed pechem, zapewnić szczęście’                                                   |
| <i>siedzieć (cicho) jak mysz pod miotłą</i>                    | ‘starać się nie zwracać na siebie uwagi’                                                                         |
| <i>być [znaleźć się] pod czyimś pantoflem</i>                  | ‘być podporządkowanym komuś’                                                                                     |
| <i>mieć dwie lewe ręce (do czegoś)</i>                         | ‘być niezaradnym, nie umieć zrobić wielu rzeczy’                                                                 |
| <i>uparty jak osioł</i>                                        | ‘bardzo uparty’                                                                                                  |

Tabela 13 (cd.)

| Frazeologizm                                                   | Wyjaśnienie znaczenia                                                                  |
|----------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>leżeć do góry brzuchem</i>                                  | ‘nic nie robić, leniuchować’                                                           |
| <i>leżeć plackiem</i>                                          | ‘leżeć nieruchomo przez dłuższy czas’                                                  |
| <i>siedzieć z założonymi rękami</i>                            | ‘nie robić nic w danej sprawie’                                                        |
| <i>dumny jak paw</i>                                           | ‘bardzo dumny’                                                                         |
| <i>pozjadać wszystkie rozumy</i>                               | ‘ironicznie o kimś, kto uważa, że wie wszystko’                                        |
| <i>zadzierać nosa</i>                                          | ‘wywyższać się, być zarozumiałym’                                                      |
| <i>leje jak z cebra</i>                                        | ‘pada ulewny deszcz’                                                                   |
| <i>pod gołym niebem</i>                                        | ‘na świeżym powietrzu, na zewnątrz budynku’                                            |
| <i>pogoda pod psem</i>                                         | ‘bardzo brzydka, zwykle deszczowa pogoda’                                              |
| <i>cztery ściany [kąty]</i>                                    | ‘dom, mieszkanie’                                                                      |
| <i>dziki lokator</i>                                           | ‘człowiek mieszkający gdzieś nielegalnie’                                              |
| <i>iść [pójść] na bruk</i>                                     | ‘stracić mieszkanie, dom, schronienie’                                                 |
| <i>mieszkać kątem</i>                                          | ‘mieszkać u kogoś, wynajmować część mieszkania’                                        |
| <i>siedzieć [żyć] na walizkach</i>                             | ‘być przygotowanym do wyjazdu’                                                         |
| <i>wrócić na stare śmieci</i>                                  | ‘wrócić tam, gdzie się dawniej pracowało lub mieszkało’                                |
| <i>zamknąć coś na cztery spusty</i>                            | ‘zamykać coś bardzo dokładnie, szczelnie’                                              |
| <i>bębenki komuś pękają</i>                                    | ‘o bardzo dużym hałasie’                                                               |
| <i>cisza [cicho] jak makiem zasiał</i>                         | ‘zupełna cisza, bardzo cicho’                                                          |
| <i>pchać się [walić, wciskać się] gdzieś drzwiami i oknami</i> | ‘w odniesieniu do dużej grupy ludzi: starać się szybko gdzieś dostać lub coś osiągnąć’ |
| <i>groch z kapustą</i>                                         | ‘nieład, zamęt, nieporządek’                                                           |
| <i>sodoma i gomora</i>                                         | ‘wielkie zamieszanie, rozgardiasz, zepsucie moralne, upadek obyczajów’                 |
| <i>tuż pod nosem</i>                                           | ‘bardzo blisko’                                                                        |
| <i>pod ręką</i>                                                | ‘na miejscu, blisko’                                                                   |
| <i>lekki jak piórko</i>                                        | ‘bardzo lekki’                                                                         |
| <i>ostry jak brzytwa</i>                                       | ‘bardzo ostry’                                                                         |
| <i>tani jak barszcz</i>                                        | ‘bardzo tani’                                                                          |
| <i>słomiana wdowa</i>                                          | ‘kobieta pozostająca dłuższy czas bez męża’                                            |
| <i>syn marnotrawny</i>                                         | ‘ktoś, kto porzuca własną społeczność, rodzinę; ktoś, kto zawinił i opamiętał się’     |

| Frazeologizm                                                                 | Wyjaśnienie znaczenia                                                                   |
|------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>bazgrać [pisać] jak kura pazurem</i>                                      | ‘pisać brzydko, niestarannie, nieczytelnie, niewyraźnie’                                |
| <i>pisać coś na kolanie</i>                                                  | ‘pisać bardzo niestarannie, szybko, nie przemyślawszy dobrze tego, co się chce napisać’ |
| <i>ciężki [twardy] kawałek chleba</i>                                        | ‘sposób zarabiania, który wymaga wiele pracy’                                           |
| <i>czarna robota</i>                                                         | ‘ciężka praca fizyczna, często marnie opłacana’                                         |
| <i>pracować na czarno</i>                                                    | ‘pracować nieoficjalnie, nielegalnie, potajemnie’                                       |
| <i>robota pali się komuś w rękach</i>                                        | ‘ktoś pracuje bardzo szybko i wydajnie’                                                 |
| <i>urabiać sobie ręce po łokcie</i>                                          | ‘pracować bardzo ciężko, za dużo pracować’                                              |
| <i>zakasać rękawy</i>                                                        | ‘energicznie przystąpić do pracy’                                                       |
| <i>złota rączka</i>                                                          | ‘ktoś, kto potrafi samodzielnie wykonać wiele rzeczy’                                   |
| <i>dobijać targu</i>                                                         | ‘dokonywać transakcji’                                                                  |
| <i>coś idzie [sprzedaje się, rozchodzi się] jak świeże [ciepłe] bułeczki</i> | ‘coś dobrze się sprzedaje’                                                              |
| <i>na krechę [kreskę]</i>                                                    | ‘na kredyt, zadłużając się, nie płacąc od razu’                                         |
| <i>ciulać [składać, zbierać] grosz do grosza</i>                             | ‘oszczędzać’                                                                            |
| <i>mieć forsy jak lodu</i>                                                   | ‘mieć dużo pieniędzy’                                                                   |
| <i>odkładać – odłożyć coś na czarną godzinę</i>                              | ‘odkładać pieniądze na cięższy, trudniejszy okres w życiu’                              |
| <i>wyrzucać pieniądze w błoto</i>                                            | ‘wydawać pieniądze nierozsądnie’                                                        |
| <i>przymykać – przymknąć oko [oczy] na coś</i>                               | ‘udawać, że się nie zauważa czegoś niewłaściwego’                                       |
| <i>schodzić – zejść na manowce [na bezdroża]</i>                             | ‘zaczynać postępować źle, nieuczciwie’                                                  |
| <i>umywać ręce (od czegoś)</i>                                               | ‘nie brać za coś odpowiedzialności’                                                     |
| <i>upaść nisko</i>                                                           | ‘stracić honor, godność’                                                                |
| <i>zakazany owoc</i>                                                         | ‘coś, co jest niedozwolone, ale kuszące’                                                |
| <i>biedny jak mysz kościelna</i>                                             | ‘bardzo biedny’                                                                         |
| <i>czepiać się jak rzep psiego ogona</i>                                     | ‘być natrętnym, uparcie trzymać się kogoś, czegoś’                                      |
| <i>czuć się jak ryba w wodzie</i>                                            | ‘czuć się gdzieś świetnie, znajdować się w korzystnym dla siebie położeniu’             |

Tabela 13 (cd.)

| Frazeologizm                        | Wyjaśnienie znaczenia                                                  |
|-------------------------------------|------------------------------------------------------------------------|
| <i>żyć z kimś jak pies z kotem</i>  | ‘klócić się ciągle, mieć z kimś złe stosunki, żyć z kimś w niezgodzie’ |
| <i>gumowe ucho</i>                  | ‘donosiciel’                                                           |
| <i>robić maślane oczy</i>           | ‘spoglądać z zachwytem, często bezmyślnie’                             |
| <i>widzieć czubek własnego nosa</i> | ‘być egoistą, dbać tylko o siebie’                                     |

Źródło: opracowanie własne.

2. **Aktualizowanie struktury frazeologizmu** poprzez uzupełnianie zdań z tzw. „luką” właściwym składnikiem frazeologizmu. W tej próbie diagnostycznej osoba badana była proszona o podanie pełnej struktury związku frazeologicznego po przeczytaniu przez osobę badającą przykładowych zdań z tzw. „luką”, które badany powinien uzupełnić brakującym składnikiem frazeologizmu, tworząc tym samym przykład użycia danego związku frazeologicznego w konkretnej wypowiedzi. Polecenie podawane osobom badanym brzmiało następująco: „Proszę, aby Pan/Pani uzupełniła zdanie o brakujący wyraz. Będę Pana/Panią pytała o znane i utrwalone w języku polskim związki wyrazowe typu *uparty jak osioł*, *leje jak z cebra*, *cisza jak makiem zasiał*. Przykładowo: Krzysztof znów musi przepisać wypracowanie, bo pisze (jak kto?) ... pazurem i nauczyciel nie może przeczytać jego pisma”. W tabeli 14 zamieszczono przykładowe zdania z tzw. „luką” wykorzystane w podteście aktualizowania struktury danego związku frazeologicznego.

Tabela 14. Wykaz frazeologizmów i przykładowe zdania z tzw. „luką” wykorzystane w podteście aktualizowania struktury frazeologizmu

| Frazeologizm*                    | Zdanie z tzw. „luką”                                                                                        |
|----------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>brzydkie kaczątko</i>         | Jaka śliczna panna z niej wyrosła! Dawniej trzymała się z dala od ludzi. Wszyscy mówili o niej brzydkie ... |
| <i>chłop jak dąb</i>             | Marek z łatwością podnosi kilkadziesiąt kilogramów. Mówi się o nim chłop jak ...                            |
| <i>cicha woda</i>                | Anka niby taka spokojna i nieśmiała, ale tak naprawdę to taka ... woda.                                     |
| <i>ciepłe kluchy</i><br>[kluski] | Marek to powolny, niesamodzielnny mężczyzna. Takie z niego ciepłe ...                                       |
| <i>czarna owca</i>               | W naszej rodzinie nigdy nie było rozwodów, ale w końcu musiała się znaleźć jakaś czarna...                  |

| Frazeologizm*                          | Zdanie z tzw. „luką”                                                                                                                      |
|----------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>czarny</b> charakter                | Karol to aktor, który lubi grać złe postacie. On wciela się w ... charakter.                                                              |
| <b>dusza</b> towarzys-<br>stwa         | Ania jest zawsze wesoła, dowcipna i zabawia innych swoimi żartami. To taka ... towarzystwa.                                               |
| <b>dziesiąta woda po<br/>kisielu</b>   | Olek to mój bardzo daleki krewny. To dziesiąta ... po ...                                                                                 |
| <b>farbowany</b> lis                   | Nigdy nie darzyłam go zaufaniem. Robert to oszust. Jest nie-<br>szczerzy i fałszywy. To taki ... lis.                                     |
| <b>gruba</b> ryba                      | Dyrektor w naszym mieście to znana osoba. Każdy się z nim<br>liczy. To ... ryba.                                                          |
| <b>kłębek</b> nerwów                   | Hanka zgodziła się na rozwód, ale nie podejrzewała, że będzie ją<br>to kosztowało tyle zdrowia. Kobieta jest ... nerwów.                  |
| <b>koziół ofiarny</b>                  | Szef zrzucił na Marka całą odpowiedzialność za coś, czego nie<br>zrobił. Stał się kozłem ...                                              |
| <b>kura</b> domowa                     | Iwona bardzo lubi zajmować się domem: gotowaniem, praniem,<br>prasowaniem, sprzątaniem. Wcale jej nie przeszkadza, że jest ...<br>domową. |
| <b>leń patentowany</b><br>[śmierdzący] | Koniec lenistwa! Już czas wstawać, ty leniu...                                                                                            |
| <b>niewierny</b> Tomasz                | Mój mąż nigdy nie wierzy na słowo. Zawsze musi dwa razy<br>sprawdzić. Jest jak ...Tomasz.                                                 |
| <b>ofiara</b> losu                     | To dobry chłopak, ale trzeba nim pokierować, bo taka z niego ...<br>losu.                                                                 |
| <b>wstać lewą nogą</b>                 | Olek ma bardzo zły dzień. Chyba ... lewą ...                                                                                              |
| <b>prawa ręka</b>                      | Swojej zastępczyni dyrektor mógł powierzyć wszystkie sprawy<br>i był o nie spokojny. Była jego prawą ...                                  |
| <b>przyjaciół od serca</b>             | To mój bardzo dobry i zaufany kolega. Jest jak ... od serca.                                                                              |
| <b>przyjazna dusza</b>                 | Mirek jest bardzo przyjazny i życzliwy. Mówi się o nim przyjazna<br>...                                                                   |
| <b>ranny</b> ptaszek                   | Magda lubi wczesnie wstawać. To ... ptaszek.                                                                                              |
| <b>wilk w owczej<br/>skórze</b>        | Bogdan tylko udaje kogoś dobrego, a w rzeczywistości jest zły.<br>Moim zdaniem to ... w ... skórze.                                       |
| <b>być do tańca i do<br/>rózańca</b>   | On umie i dobrze się bawić, i dobrze pracować. To chłopak do<br>... i do ...                                                              |
| <b>mieć miękkie serce</b>              | Rafał to dobry chłopak. Łatwo się wzrusza. On ... miękkie ...                                                                             |
| <b>mieć serce na dłoni</b>             | To jest bardzo dobry, szczerzy i otwarty człowiek. Ma dosłownie<br>serce na ...                                                           |

Tabela 14 (cd.)

| Frazeologizm*                                                       | Zdanie z tzw. „luką”                                                                                                          |
|---------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>muchy</b> by nie zabił<br>[nie skrzywdził]                       | Michał jest bardzo dobry. On nie potrafiłby skrzywdzić człowieka. Nawet ... by nie zabił.                                     |
| <b>podać</b> komuś [wy-<br>ciągnąć do kogoś]<br>pomocną <b>dłoń</b> | Gdy w pożarze rodzina straciła cały dobytek, ktoś ... im pomocną ...                                                          |
| z <b>otwartymi</b> rękami<br>[ramionami]                            | Przywitali ich bardzo radośnie i serdecznie – z ... rękami.                                                                   |
| <b>wykładać</b> [rzuc-<br>cać] <b>karty</b> na stół                 | Przyszedł poprosić o rękę ich córki. Podczas kolacji szczerze ujawnił swoje zamiary. On ... na stół.                          |
| <b>wyłożyć</b> kawę na <b>ławę</b>                                  | Nie mogliśmy dojść do porozumienia, ale wreszcie Zenek powiedział szczerze, o co mu naprawdę chodzi. Wreszcie ... kawę na ... |
| chodzić <b>własnymi</b><br>drogami [ścieżkami]                      | On zawsze postępuje po swojemu według swoich zasad. Inni mówią, że on chodzi ... drogami.                                     |
| płynąć [iść, pójść]<br>pod <b>prąd</b>                              | On zawsze sprzeciwiał się panującym zasadom i postępował inaczej niż wszyscy. Zawsze płynął pod ...                           |
| kuć <b>żelazo</b> póki<br><b>gorące</b>                             | Szef jest dzisiaj w wyśmienitym nastroju. Pójdę do niego i poproszę o podwyżkę. Trzeba kuć ... póki ...                       |
| nie dawać [nie<br>pozwolić] w kaszę<br>sobie <b>dmuchać</b>         | Lepiej uważaj na lekcjach pani od matematyki, ona nie da sobie w kaszę ...                                                    |
| w <b>gorącej</b> wodzie<br>kąpany                                   | Marek kupił dom bez namysłu. On zawsze działa bez zastanowienia. Jest w ... wodzie kąpany.                                    |
| harować [tyrać,<br>orać] jak <b>wół</b><br>[osioł, koń]             | On bardzo ciężko pracuje, żeby utrzymać rodzinę. Haruje jak ...                                                               |
| robota <b>pali</b> się<br>komuś w <b>rękach</b>                     | Nie chciało mu się pracować, ale po urlopie i powrocie do pracy robota ... mu się w ...                                       |
| <b>żyć</b> ponad stan                                               | Karol zawsze był lekkoduchem i hazardzistą. Chociaż miał rodzinę na utrzymaniu, ... ponad stan.                               |
| zostawić kogoś na<br><b>lodzie</b>                                  | Szefowa wyjechała na wakacje i zostawiła swoich pracowników na ...                                                            |
| <b>odpukać</b> w <b>nie-<br/>malowane</b> drewno                    | Nie mów więcej, że możesz nie zdać egzaminów. Lepiej ... w ... drewno.                                                        |
| <b>siedzieć</b> (cicho)<br>jak <b>mysz</b> pod<br>miotłą            | Chłopiec zbił dzbanek, ale liczył na to, że nikt tego nie zauważy, kiedy będzie ... cicho jak ... pod miotłą.                 |

| Frazeologizm*                                        | Zdanie z tzw. „luką”                                                                                            |
|------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>być [znaleźć się] pod czymś <b>pan-toflem</b></i> | On nie umie samodzielnie podjąć żadnej decyzji. Zaraz po ślubie znalazł się pod ...                             |
| <i>mieć dwie <b>lewe</b> ręce (do czegoś)</i>        | Jej mąż to wielka niezdara. Do każdej naprawy kobieta musi wzywać fachowca, bo mąż ma dwie ... ręce.            |
| <i><b>uparty</b> jak osioł</i>                       | Zrób wreszcie to, o co cię proszę i nie bądź taki ... jak osioł.                                                |
| <i>leżeć do góry <b>brzuchem</b></i>                 | Wszyscy pracowali, a on nie robił nic. Leżał do góry ...                                                        |
| <i>leżeć <b>plackiem</b></i>                         | Monika leżała ... na słońcu przez długi czas i spiekła się na raka.                                             |
| <i><b>siedzieć</b> z założonymi <b>rękami</b></i>    | Zacznij coś robić. Poszukaj pracy. Nie możesz ... z założonymi ...                                              |
| <i><b>dumny</b> jak paw</i>                          | Sabina zajęła pierwsze miejsce w konkursie poetyckim. Jej matka chodzi ... jak paw.                             |
| <i><b>pozjadać</b> wszystkie rozumy</i>              | Tomek myśli, że wszystko wie. Zachowuje się jakby ... wszystkie rozumy.                                         |
| <i><b>zadzierać</b> nosa</i>                         | Ona jest bardzo zarozumiała. Myśli, że jak skończyła studia, to już wszystko wie najlepiej. Cały czas ... nosa. |
| <i>leje jak z <b>cebra</b></i>                       | Okropna dziś ulewa. Nie pójdę na spacer, bo leje jak z ...                                                      |
| <i>pod <b>gołym</b> niebem</i>                       | Koncert był na świeżym powietrzu, pod ... niebem.                                                               |
| <i>pogoda pod <b>psem</b></i>                        | Koncert nie mógł się udać, bo pogoda była pod ...                                                               |
| <i>cztery ściany <b>[kąty]</b></i>                   | Bardzo chcę mieć już własny dom, swoje cztery ...                                                               |
| <i><b>dziki</b> lokator</i>                          | W tym budynku mieszkało nielegalnie dużo ludzi, ale już usunięto tych ... lokatorów.                            |
| <i>iść [pójść] na <b>bruk</b></i>                    | Od dawna nie płacił czynszu za mieszkanie, więc w końcu poszedł na ...                                          |
| <i><b>mieszkać</b> kątem</i>                         | Alicja straciła pracę i nie było jej stać na kupno własnego mieszkania, więc długo ... kątem u swoich krewnych. |
| <i><b>siedzieć</b> [żyć] na walizkach</i>            | Termin wylotu przesunięto o dwie godziny, więc ... na walizkach, nie wiedząc, czym się zająć.                   |
| <i>wrócić na <b>stare</b> śmieci</i>                 | Długo mieszkał w Krakowie, ale niedawno wrócił na ... śmieci.                                                   |
| <i><b>zamknąć</b> coś na <b>cztery</b> spusty</i>    | Wyjeżdżają na długie wakacje, więc ... dom na ... spusty.                                                       |
| <i><b>bębenki</b> komuś pękają</i>                   | Na meczu był taki hałas, że ... pękały.                                                                         |



Tabela 14 (cd.)

| Frazeologizm*                                                                              | Zdanie z tzw. „luką”                                                                        |
|--------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------|
| <i>cisza [cicho] jak makiem <b>zasiał</b></i>                                              | Gdy rozpoczęła się uroczystość, w sali zrobiło się cicho jak makiem ...                     |
| <i><b>pchać się</b> [walić, wciskać się] gdzieś drzwiami i <b>oknami</b></i>               | Wszyscy chcieli tam się dostać, więc pchali się drzwiami i ...                              |
| <i><b>groch z kapustą</b></i>                                                              | Anna ma bałagan w szafie – groch z ...                                                      |
| <i><b>sodoma i gomora</b></i>                                                              | Kiedy wróciłam do domu, zastałam tam wielkie zamieszanie, jednym słowem – sodoma i ...      |
| <i><b>tuż pod nosem</b></i>                                                                | Mieszkam w centrum, a park mam tuż pod ...                                                  |
| <i><b>pod ręką</b></i>                                                                     | Jako szef telefon muszę mieć zawsze pod ...                                                 |
| <i><b>lekki jak piórko</b></i>                                                             | Spakowałam tylko drobne rzeczy, więc walizka jest ... jak piórko.                           |
| <i><b>ostry jak brzytwa</b></i>                                                            | Nowy nóż jest ... jak brzytwa.                                                              |
| <i><b>tani jak barszcz</b></i>                                                             | Ten płaszcz kupiłam z wyprzedaży, był ... jak barszcz.                                      |
| <i><b>słomiana wdowa</b></i>                                                               | Jej mąż wyjechał w dłuższą podróż, więc została ... wdową.                                  |
| <i><b>syn marnotrawny</b></i>                                                              | Karol wrócił skruszony do ojca po wielu latach jak syn ...                                  |
| <i><b>bazgrać [pisać] jak kura <b>pazurem</b></b></i>                                      | On pisze niewyraźnie, jak kura ...                                                          |
| <i><b>pisać coś na <b>kolanie</b></b></i>                                                  | Za to wypracowanie dostał marną ocenę, bo napisał je szybko na ... i nie przemyślał tematu. |
| <i><b>ciężki [twardy] kawałek chleba</b></i>                                               | Praca w kopalni to ... kawałek chleba.                                                      |
| <i><b>czarna robota</b></i>                                                                | Chwytał się każdej pracy, każdej ... roboty, byle tylko zarobić jak najwięcej.              |
| <i><b>pracować na czarno</b></i>                                                           | Wiele osób ... na czarno, bez umowy.                                                        |
| <i><b>robota <b>pali</b> się komuś w rękach</b></i>                                        | Po powrocie do pracy z urlopu, robota ... mu się w rękach.                                  |
| <i><b>urabiać sobie ręce po <b>łokcie</b></b></i>                                          | Od miesiąca urabia sobie ręce po ..., ale i tak nie udało jej się skończyć pracy.           |
| <i><b>zakasać rękawy</b></i>                                                               | Byli pełni werwy do pracy – ... rękawy, chwycili pędzle i pokój umalowali w kilka godzin.   |
| <i><b>złota rączka</b></i>                                                                 | Mój tata to ... rączka, bo wszystko potrafi zrobić sam.                                     |
| <i><b>dobijać targu</b></i>                                                                | Wreszcie ... targu – udało mu się kupić wymarzony dom.                                      |
| <i><b>coś idzie [sprzedaje się, rozchodzi się] jak <b>świeże</b> [ciepłe] bułeczki</b></i> | To był znakomity piosenkarz, więc bilety na jego koncert zawsze szły jak ... bułeczki.      |

| Frazeologizm*                                    | Zdanie z tzw. „luką”                                                                     |
|--------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------|
| na <b>kreczę</b> [kreskę]                        | On często kupuje na ... i zadłuża się w miejscowym sklepie.                              |
| <b>ciulać</b> [składać, zbierać] grosz do grosza | Marek oszczędza pieniądze na nowy samochód. On ... grosz do grosza.                      |
| mieć forsy jak <b>łodu</b>                       | On jest bardzo bogaty. Ma forsy jak ...                                                  |
| odkładać [odłożyć] coś na <b>czarną</b> godzinę  | Maria odkłada pieniądze z emerytury na ... godzinę.                                      |
| wyrzucać <b>pieniądze</b> w błoto                | Karol nigdy nie przemyśli zakupów, często wyrzuca więc ... w błoto.                      |
| przymykać [przymknąć] <b>oko</b> [oczy] na coś   | Ona często przymyka ... na złe zachowanie swojego syna.                                  |
| schodzić [zejść] na <b>manowce</b> [na bezdroża] | Karol spotyka się z nieuczciwymi ludźmi. On schodzi na ...                               |
| umywać <b>ręce</b> (od czegoś)                   | On nie czuje się odpowiedzialny za kłopoty rodzinne. Umywa od tego ...                   |
| upaść <b>nisko</b>                               | On uważa, że nie upadł jeszcze tak ..., żeby prosić o pomoc.                             |
| <b>zakazany</b> owoc                             | On wie, że palenie papierosów jest szkodliwe, ale przecież ... owoc smakuje najbardziej. |
| <b>biedny</b> jak mysz kościelna                 | Jego firma upadła, więc teraz jest ... jak mysz kościelna.                               |
| <b>czepiać się</b> jak rzep psiego ogona         | Ona uparła się na remont domu i ... się tego pomysłu jak rzep psiego ogona.              |
| czuć się jak <b>ryba</b> w wodzie                | On uwielbia śpiewać, więc na scenie czuje się jak ... w wodzie.                          |
| żyć z kimś jak <b>pies</b> z kotem               | Oni kłócą się od lat. Żyją ze sobą jak ... z kotem.                                      |
| <b>gumowe</b> ucho                               | On donosi na kolegów, więc mówią na niego ... ucho.                                      |
| robić <b>maślane</b> oczy                        | Zosia od roku kocha się w Sławku. Kiedy go widzi, robi do niego ... oczy.                |
| widzieć czubek własnego <b>nosa</b>              | On nigdy nikomu nie pomógł i widzi tylko czubek własnego ...                             |

\* Wytłuszczonym drukiem zaznaczono składniki frazeologizmu, o których zaktualizowanie badany był proszony.

Źródło: opracowanie własne.

3. **Wyjaśnianie znaczenia frazeologizmu**, w której to próbie badanemu polecano: „Proszę wyjaśnić, co oznacza... (np. siedzieć na walizkach)?”. Badano znajomość znaczenia 100 związków frazeologicznych (wykaz frazeologizmów zamieszczono w tabeli 12).

Struktura narzędzia do badania sprawności leksykalno-semantycznej (leksyki i frazeologii), zastosowanego w badaniach osób starzejących się fizjologicznie i osób z otępieniem alzheimerowskim, została tak zaplanowana, aby umożliwić zbadanie zarówno umiejętności rozumienia, jak i aktualizowania (przywoływania) nazwy (danego słowa) czy związku frazeologicznego. Ponadto w zakresie oceny nazywania leksemów świadomie zastosowano dwie różne formy badania: 1) nazywanie konfrontacyjne na podstawie ilustracji; 2) nazywanie oralne na podstawie definicji wyrazu. Taki sposób badania pozwala na ocenę porównawczą, tj. obserwację zaburzeń sprawności leksykalno-semantycznej osób w wieku senioralnym w różnych jej aspektach<sup>10</sup>.

## 5. Charakterystyka materiału empirycznego i sposób jego analizy

Materiał empiryczny stanowią wyniki trzech badań (przeprowadzonych na przestrzeni trzech lat) w grupie kontrolnej oraz w grupie właściwej z uwzględnieniem w każdym badaniu 6 zadań diagnostycznych (3 oceniających leksykę oraz 3 oceniających frazeologię), proponowanych osobom starzejącym się fizjologicznie i osobom z otępieniem alzheimerowskim.

W każdym podteście oceniającym leksykę zgromadzono więc 3360 odpowiedzi w grupie kontrolnej oraz tyle samo (3360) odpowiedzi w grupie właściwej. W podtestach oceniających frazeologię – 3000 odpowiedzi w grupie kontrolnej oraz tyle samo (3000) odpowiedzi w grupie właściwej.

Podczas każdego badania odpowiedzi osób badanych były rejestrowane cyfrowo z użyciem dyktafonu oraz na bieżąco zapisywane na specjalnie przygotowa-

---

<sup>10</sup> W pracach zagranicznych badaczy za typowy objaw anomii w otępieniu alzheimerowskim uznaje się zaburzenia nazywania konfrontacyjnego (Done, Gale, 1997; Gale i in., 2009; Holmes i in., 2006; Kremin i in., 2001; za: Domała, 2015a, s. 95). Zaobserwowano jednak także przypadki, kiedy nazywanie obrazków nie ulegało zaburzeniom przy jednocześnie dość poważnych ograniczeniach fluencji słownej i obniżonej sprawności leksykalnej w wypowiedziach spontanicznych (Shuren i in., 1993) czy też przy zaburzeniach nazywania oralnego, czyli przy podawaniu nazwy na podstawie definicji wyrazu (Miller, 2010, za: Domała, 2015a, s. 96). Słuszne zatem wydaje się zróżnicowanie formy badania sprawności leksykalno-semantycznej i zorientowanie badań własnych na analizę porównawczą, tj. zestawienie wyników badań nazywania konfrontacyjnego i nazywania oralnego.

nych kartach odpowiedzi. Zgromadzony materiał został poddany transkrypcji<sup>11</sup> w toku wielokrotnego odsłuchiwania zarejestrowanych nagrań oraz porównany z zapiskami uzupełnianymi na bieżąco podczas badania oraz bezpośrednio po badaniu.

W pierwszej kolejności wyniki badania każdej osoby zostały zanalizowane i zinterpretowane osobno. Następnie dokonano całościowej analizy materiału, która przybrała dwojaki charakter:

- 1) jakościowy – scharakteryzowanie rodzajów strategii zastępczych stosowanych w przypadku trudności leksykalnych w odwołaniu do różnorodnych klasyfikacji błędów nazywania omówionych głównie w literaturze afazjologicznej (por. Maruszewski, 1966, s. 139–202; Domagała, 2015, s. 149–207; Rutkiewicz-Hanczewska, 2016, s. 99–138) oraz typów innowacji frazeologicznych i rodzajów semantycznych modyfikacji związków frazeologicznych zarejestrowanych u badanych osób w odwołaniu do: 1) językoznawczej klasyfikacji błędów frazeologicznych Danuty Buttler (1987); 2) typologii innowacji frazeologicznych współczesnej polszczyzny Stanisława Bąby (1986; 1989) oraz 3) klasyfikacji semantycznej zamierzonych modyfikacji związków frazeologicznych Grażyny Majkowskiej (1988).
- 2) ilościowy – opracowanie wyników badań pod względem ilościowym w celu dokonania analizy porównawczej poziomu sprawności w zakresie nazywania konfrontacyjnego i oralnego oraz strategii radzenia sobie z postępującymi błędami nazywania u pacjentów w różnych fazach zaawansowania choroby Alzheimera zaobserwowanych u nich na przestrzeni trzech lat.

### **5.1. Typologia zaburzeń nazywania i rodzaje kompensacji w przypadku anomii**

Zaburzenia w zakresie wyszukiwania nazwy docelowej, czyli anomia, są w literaturze przedmiotu w różnoraki sposób klasyfikowane i opisywane ze względu na różne kryteria, np. kompensacyjne, lokalizacyjne (funkcjonalnie i anatomicznie), leksykalne, kategoryjne, modalności<sup>12</sup>.

W badaniach własnych zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej zostały omówione w odniesieniu do typologii anomii ze względu na rodzaj zastosowanych kompensacji wobec ujawniających się problemów anomicznych.

---

<sup>11</sup> Odpowiedzi badanych zostały zapisane zgodnie z regułami ortograficznymi i przy zastosowaniu konwencjonalnych znaków interpunkcyjnych.

<sup>12</sup> Wyczerpującą charakterystykę wszystkich typów anomii znaleźć można w pracy Małgorzaty Rutkiewicz-Hanczewskiej *Neurobiologia nazywania. O anomii propriajnej i apelatywnej* (2016, s. 81–160). Autorka opisuje różne typy anomii, przywołując ustalenia zagranicznych badaczy anomii.

W polskiej literaturze przedmiotu istnieje kilka mniej lub bardziej złożonych klasyfikacji błędów nazywania i strategii kompensacyjno-adaptacyjnych (por. Łopatkiewicz, 1961; Żarski, 1964; Maruszewski, 1966; Panasiuk, 2000; Pąchalska, 2003; Domagała, 2007; 2015; Rutkiewicz-Hanczewska, 2016).

Wedle najnowszej typologii M. Rutkiewicz-Hanczewskiej (2016), odwołującej się do wyników zagranicznych badań nad anomią (por.: Goldstein, 1948; Goodglass, 1993; Chenery i in., 1996; Roach i in., 1996; Blanken, 2000; Kemmerer, Tranel, 2000; Laine, Martin, 2006), w zakresie błędów nazywania wyróżnić można kilka rodzajów strategii kompensacyjnych<sup>13</sup>:

1) **Kompensacje semantyczne**, czyli peryfrazy lub parafazje semantyczne:

**Peryfrazą**, inaczej omówienie, to opis obiektu. Posługiwanie się peryfrazami potwierdza zachowanie semantycznej wiedzy o obiektach, których nazwy dana osoba nie może zaktualizować. Wyróżnia się dwa rodzaje omówień: 1) zastępcze omówienia, które przybierają formę opisu o cechach obiektu i jego funkcji, np. *do prania taka* (pralka)<sup>14</sup>, *takie czerwone, okrągłe i do jedzenia* (jabłko); 2) negatywne omówienia, które przekazują treści o tym, czym lub kim dany obiekt nie jest, np. *to nie jest lekarz* (nauczyciel), *to coś innego niż jabłko* (maliny). Inny podział peryfraz uwzględnia: 1) peryfrazę denotacyjną, która zawiera cechy definicyjne o obiekcie i przyjmuje postać definicji leksykalnej, np. *ten, co gasi pożar* (strażak), *taki, co obcina i te fryzury robi* (fryzjer); 2) peryfrazę konotacyjną, która ujawnia skojarzenia z obiektem, jego wyglądem, funkcją itp., np. *takie czerwone* (jabłko), *takie do zupy* (garnek).

**Parafazje semantyczne** to rodzaj kompensacji polegającej na podaniu innego wyrazu niż docelowy, który jednak pozostaje względem słowa właściwego w określonej relacji semantycznej. Parafazja semantyczna stanowi rodzaj słowa zastępczego (zamiennika), które sygnalizuje związek semantyczny (kategorialny, tematyczny, synonimiczny, antonimiczny itp.) z wyrazem docelowym. W postaci słów zastępczych występują inne jednostki z hierarchicznej struktury leksykonu umysłowego, tj.:

- a) **meronimy**, czyli wyrazy oznaczające część jakiejś całości, np. *koło* zamiast *samochód*, *palec* zamiast *ręka* i **holonimy**<sup>15</sup>, czyli wyrazy nadrzędne oznaczające całość złożoną z pewnych części. Są to zastępniki będące w relacji częstkowości (meronimia) do wyrazu docelowego, tzn. uwzględniają relację *część – całość*.

<sup>13</sup> Typologię zaburzeń nazywania i rodzaje kompensacji w przypadku anomii omawiam za M. Rutkiewicz-Hanczewską (2016).

<sup>14</sup> Dla lepszego zilustrowania omawianej strategii kompensacyjnej podaję konkretny przykład odnotowany w badaniach własnych.

<sup>15</sup> Holonimów nie odnotowano w badaniach własnych. Przykładem holonimu jest np. *ciało* zamiast *noga*, *pociąg* zamiast *wagon*.

- b) **hiperonimy**, czyli wyrazy nadrzędne o szerokim zakresie, np. *owoc* zamiast *jabłko*, *warzywo* zamiast *pomidor*, **hiponimy**, czyli wyrazy podrzędne, które mają bardzo wąski zakres i bogatą treść, np. *maliny* zamiast *owoc*, *wilczur* zamiast *pies* oraz **kohiponimy**, czyli współhiponimy, np. *gruszka* zamiast *jabłko*, *pietruszk*a zamiast *marchew*. Są to zastępniki będące w relacji hierarchiczności do wyrazu szukanego.
  - c) **synonimy**, czyli wyrazy równoważne znaczeniowo lub zbliżone semantycznie z wyrazem docelowym, np. *pląsać* (tańczyć), *pitrasić* (gotować), *wyrośnięty* (wysoki).
  - d) **antonimy**, czyli wyrazy przeciwstawne. W skład antonimów wchodzi: 1) antonimy właściwe, np. *młody* (stary), *wysoki* (niski); 2) wyrazy komplementarne, np. *otwarte* (zamknięte), *ręka* (noga); 3) konwersy, np. *uczeń* (nauczyciel), *dzień* (noc).
  - e) **substytuty zanegowane**, czyli słowa podkreślające, że wyszukane słowo nie jest tym, o które chodzi typu *nie ...* (krowa), *tylko ...* (baran). Przykładowo: *nie taki mały, tylko ...* (wysoki), *nie, że tak pisać, tylko no ...* *to drugie* (czytać).
- 2) **Kompensacje formalne**, czyli słowa zastępcze, które nawiązują do słowa właściwego w sposób formalny, tzn. odnoszą się do jego struktury. Są to:
- a) **parafazje fonologiczne** (inaczej fonemiczne), czyli słowa, które pod względem formalnym przypominają wyraz docelowy, ale nie występują w zasobie słownikowym języka polskiego. Są to wyrazy powstające na skutek takich zjawisk językowych, jak: substytucja (zastępowanie) różnych dźwięków lub sylab tworzących wyraz docelowy, metateza (przestawianie), elizja (opuszczanie) głosek, sylab w wyrazie lub epenteza (wstawienie) dodatkowej głoski lub sylaby w wyrazie. Na przykład: *kolusza* (koszula), *urawy* (dziurawy), *stot* (stół), *ubietać* (ubierać).
  - b) **parafazje neologistyczne**<sup>16</sup>, czyli struktury niezwiązane z postacią aktualizowanego wyrazu, niewystępujące w zasobie słownikowym języka polskiego, które mogą stanowić struktury niezrozumiałe dla odbiorcy.
  - c) **pamięć pierwszej litery lub sylaby**, czyli zachowanie pamięci tylko pierwszej litery lub sylaby szukanego wyrazu, np. *a...*, *a...* (autobus), *to jest no... no...* (noga).
- 3) **Kompensacje niejednorodne**, czyli słowa zastępcze, które powiązane są ze słowem docelowym w sposób bardziej złożony, tj. będące z nim w różnych relacjach – o charakterze semantycznym czy formalnym (fonologicznym).

---

<sup>16</sup> Parafazji neologistycznych w badaniach własnych nie zarejestrowano. W badaniach M. Rutkiewicz-Hanczewskiej (2016, s. 107) przywołane zostały następujące parafazje neologistyczne, m.in. *apleorka* (zasłona), *galizek* (kalosze), *kuskoska* (koszulka).



Należą do nich:

- a) **parafazje mieszane** to nowo powstałe słowo, które nawiązuje do słowa szukanego w sposób fonologiczny (np. podobieństwo nagłosu wyrazu), jak i semantyczny (przynależność do tej samej kategorii semantycznej). Przykładowo: *kogut* (koń), *samolot* (samochód), *spódnica* (spodnie).
  - b) **parafazje leksykalne** to strategia kompensacyjna polegająca na zastępowaniu wyrazu docelowego słowem bliskobrzmiącym (podobieństwo nagłosu wyrazu), lecz o zupełnie odmiennym znaczeniu (brak podobieństwa semantycznego). Przykładowo: *mlaska* (mleko), *heca* (herbata), *noc* (nos).
  - c) **kontaminacje**, czyli połączenia dwu struktur w funkcji wyrazu docelowego. W efekcie powstaje nowe słowo (neologizm), które składa się z jednostek będących z wyrazem docelowym w relacji semantycznej i formalnej, np. *krawaszula* <krawat i koszula> (koszula), *stółko* <stół i łóżko> 'łóżko', *kościądz* <kościół i ksiądz> 'kościół'. Są to nowe słowa, które nie występują w zasobie słownikowym języka polskiego.
- 4) **Kompensacje w postaci wyrazów przypadkowych**, czyli słowa zastępcze w żaden sposób (formalny, znaczeniowy) niepowiązane z wyrazem docelowym. Są to:
- a) **wyrazy niezwiązane** ze słowem docelowym (brak związku na poziomie fonologicznym czy znaczeniowym), np. *kawa* zamiast *sandały*, *koło* zamiast *lodówka*, *lato* zamiast *myć się*.
  - b) **peryfrazy niezwiązane semantycznie**, czyli niezwiązane omówienia przyjmujące postać: przypadkowych fraz, często niedokończonych (urwanych) fraz o cechach tzw. quasi-nominalizacji, niekompletnych fraz bądź quasi-nominacji przy użyciu zaimków, np. *ten, co tak chce tego no...* (kościół), *tak jak się jest, to ten właśnie jest* (żegnać się), *to takie, takie...* *ten właśnie to...* (zegarek).
  - c) **błędy percepcyjne**, czyli błędy wzrokowe pojawiające się z uwagi na zaburzenia rozpoznawania, postrzegania i widzenia, np. *wąż* zamiast *pasek*, *pudło* zamiast *szafa*.
  - d) **perseweracje**, które oznaczają powtórzenia ostatnio wypowiedzianego słowa w odpowiedzi na nowy bodziec. Są one skutkiem zaburzeń mechanizmu blokowania w tzw. pętli sensoryczno-motorycznej mowy. Przykładowo: badana zamiast słowa *sandały* aktualizuje wyraz niezwiązany z szukany *kawa*, który jest wielokrotnie powtarzany podczas kolejnych prób nazywania innych desygnatów, por. *no i ten...* *kawa właśnie* (koszula) i dalej: *a jak ten...* *idzie no i ten...* *to kawa* (kościół).
  - e) **ominięcia**, czyli brak odpowiedzi, przybierające różną postać: długich pauz (cisza), komentarzy informujących o swoich trudnościach (typu *nie wiem; wiem, ale nie powiem; jak to się nazywa...*), odpowiedzi inicjujących (typu *To jest...*, *To się nazywa...*) oraz próśb o odpowiedź

(typu *jak to powiedzieć?, jak to się mówi?*). Przykładowo: *No jak taki... no jest właśnie taki... Ojejku, nie przypominę sobie teraz* (pauza) *No nie wiem* (kwaśny); *Zaraz, zaraz, kiedy się mówi... no...* (pauza) *Ojejku, jak to mam powiedzieć? No sama to mi ciężko* (telewizor).

- 5) **Kompensacje za pomocą pisma lub gestów**, czyli wykorzystywanie komunikacji pisemnej lub kanału gestowego.

## 5.2. Typologia innowacji frazeologicznych współczesnej polszczyzny

Innowację frazeologiczną należy rozumieć jako odchylenie od normy frazeologicznej<sup>17</sup>, które może być następstwem świadomych lub nieświadomych zabiegów (Bąba, 2009, s. 22). Przyczynami zamierzonych innowacji frazeologicznych są np.: chęć zaskoczenia odbiorcy (komizm językowy, żart słowny) czy bunt przeciw postępującej szablonizacji języka. Zaś czynniki sprawcze innowacji niezamierzonych tkwią w:

niedostatecznej czy tylko powierzchownej znajomości struktury frazeologizmu, jego znaczenia i zakresu łączliwości leksykalnej, niewłaściwym wyróżnicowaniu go z tła tożsamościowego (utożsamianie zwrotów podobnych pod względem treści i brzmienia), presji sytuacji na wypowiadającego się w danej chwili (pośpiech, rozregulowana pamięć frazeologiczna, trudności w kojarzeniu faktów), wreszcie – w ignorowaniu tradycji kulturowej, z której zwrot bierze swój początek, w wypadaniu mówiących z nurtu historii polszczyzny (Bąba, 2009, s. 31).

Wśród innowacji frazeologicznych współczesnej polszczyzny Stanisław Bąba (2009) wyróżnia:

- 1) **Innowacje uzupełniające**<sup>18</sup>, czyli powstające na skutek wyboru frazeologizmu spoza normy, np. zapożyczenia zewnętrzne, zapożyczenia wewnętrzne oraz indywidualizmy frazeologiczne (Bąba, 2009, s. 25). Stanisław Bąba pisze:

Innowacje uzupełniające powstają nie tylko w związku ze wzbogacaniem się rzeczywistości o takie elementy, które trzeba nazwać, lecz także z potrzeby wyrażania stosunku do rzeczywistości. Są one przejawem stałego wzbogacania zasobu frazeologicznego współczesnej polszczyzny (2009, s. 25).

---

<sup>17</sup> Poprzez termin *norma frazeologiczna* należy rozumieć „zbiór zaaprobowanych przez polską społeczność językową frazeologizmów oraz reguł określających sposób realizacji ich tożsamości w tekstach” (Bąba, 2009, s. 31).

<sup>18</sup> Tego typu innowacji frazeologicznej nie zarejestrowano w badaniach własnych. Według S. Bąby innowacje uzupełniające to najczęściej zapożyczenia zewnętrzne w postaci kalki, np. *siła przebicia*, *nabolała sprawa* (2009, s. 25).



- 2) **Innowacje modyfikujące** stanowią wynik naruszenia ustabilizowanej struktury frazeologizmu – jego płaszczyzny leksykalnej (składu komponentów) i płaszczyzny gramatycznej (formy gramatycznej komponentów). Zmiany dotyczące składu komponentów powstają w następstwie zabiegów, takich jak: uzupełnianie, redukcje, wymiana komponentu, kontaminacja dwóch frazeologizmów, zaś zmiany gramatyczne polegają na zniesieniu ograniczeń fleksyjnych, słowotwórczych danego komponentu oraz przekształceniu schematu składniowego związku frazeologicznego (Bąba, 2009, s. 26).

Wyróżnia się kilka podtypów innowacji modyfikujących. Są to:

- a) **innowacje skracające**, które są wynikiem uszczuplenia składu leksykalnego danego frazeologizmu. Na przykład<sup>19</sup>: *No taki ten... No wciela się taki... Charakter* (czarny charakter); *No tak oszukuje, to taki... No lis jest* (farbowany lis); *No wiem, wiem... Nie zabił, właśnie nie zabiłby* (muchy by nie zabił); *To się mówi, że płynie tak* (płynąć pod prąd).
- b) **innowacje rozwijające**, które powstają poprzez uzupełnienie składu leksykalnego frazeologizmu nowymi komponentami, np. *To, że kuje mocne żelazo póki jest gorące* (kuć żelazo póki gorące); *Jak nie myśli, tylko szybko... Taki w gorącej i mokrej wodzie kąpany jest* (w gorącej wodzie kąpany); *No to rozłożył tak je... No się mówi, że tak z tymi... Rękami... Z mocno otwartymi rękami się wita* (z otwartymi rękami).
- c) **innowacje wymieniające**, czyli takie, które powstają w wyniku wymiany komponentu frazeologicznego na jakiś inny wyraz, np. *No jest taki z niego... No niedobry jest, to taki... Ciemny charakter* (czarny charakter); *Silny ten... No z niego ten... Chłop jak... Jak sosna* (chłop jak dąb); *Dobry jest taki ten... Od serca kolega* (przyjaciół od serca).
- d) **innowacje kontaminujące**, które są wynikiem skrzyżowania dwóch frazeologizmów, charakteryzujących się bliskością znaczeń i tożsamością barwy. Przykładowo: *No płynie... Płynie pod... To... Płynie własnymi drogami, po swojemu* (płynąć pod prąd, por. *chodzić własnymi drogami*); *No koniec się mówi. Że już rzucił kawę na stół* (wykładać [rzucać] karty na stół, por. *wyłożyć kawę na ławę*); *No takie ciepłe polelum z niego jest* (ciepłe kluchy, por. *lelum polelum*).
- e) **innowacje regulujące** powstają w ten sposób, że niekategorialne formy komponentu traktuje się tak jak kategorialne. Przekształcenia obejmują: zmiany w zakresie kategorii liczby, zmiany w zakresie kategorii strony, zmiany w zakresie kategorii aspektu, zmiany słowotwórczej postaci komponentu lub zmiany schematu składniowego (Bąba, 2009, s. 27–28). Przykładowo: *Dobry taki... Ma serca na dłoniach się mówi* (mieć serce na dłoni); *No tak wita się z otwartą ręką* (z otwartymi rękami); *No chłop taki z niego jak*

<sup>19</sup> Przywołane przykłady innowacji frazeologicznych pochodzą z badań własnych.

*dąbek* (chłop jak dąb); *A to brzydkie kaczę takie* (brzydkie kaczątko); *A jak za dużo to haruje właśnie jak wólek taki głupi* (harować jak wół).

- 3) **Innowacje rozszerzające**<sup>20</sup> to innowacje powstające w wyniku rozszerzenia łączliwości leksykalnej frazeologizmu, np. rozszerzenie schematu łączliwości leksykalnej frazeologizmu (Bąba, 2009, s. 28).

### 5.3. Klasyfikacja semantyczna modyfikacji związków frazeologicznych

Modyfikacja semantyczna związku frazeologicznego to zmiana treści tego związku, która narusza utrwalone w społecznym zwyczaju językowym znaczenie frazeologizmu. Prowadzi do zachwiania idiomatyczności związku frazeologicznego. Modyfikacji semantycznej mogą towarzyszyć jednocześnie zmiany formalne dotyczące struktury związku frazeologicznego (Majkowska, 1988, s. 149).

Grażyna Majkowska wyróżnia dwa rodzaje semantycznych modyfikacji:

- 1) **Modyfikacje nieświadome**, które powstają w wyniku niedostatecznej znajomości struktury i znaczenia frazeologizmu, zatem prowadzą do błędu językowego;
- 2) **Modyfikacje świadome**, które są rodzajem odstępstwa od normy frazeologicznej, jednak stanowią świadome zamierzenia autora (są funkcjonalne). Modyfikacje świadome są traktowane jako przejaw kreatywności językowej (1988, s. 143).

Zdaniem autorki modyfikację treści i formy frazeologizmu należy uznać za celową, jeśli:

1. pojawia się w specjalnie zbudowanym kontekście, uzasadniającym jej celowość;
2. jest „uderzająca”, wyraźnie odbiega od normy frazeologicznej;
3. jest oryginalna, jednostkowa i nieseryjna;
4. intencja nadawcy wyrażona poprzez użycie tego chwytu da się powiązać z cechami konstytutywnymi felietonu jako gatunku publicystycznego (1988, s. 149).

W polskiej literaturze językoznawczej wszelkie modyfikacje struktury związków frazeologicznych oraz użycie ich w odmiennym znaczeniu bądź nieodpowiednim kontekście uznaje się za błąd frazeologiczny (Buttler, 1987, s. 212–213). Każda modyfikacja leksykalna frazeologizmu pociąga za sobą pewne następstwa. Danuta Buttler wymienia:

- 1) skrócenie barwy stylistycznej członów związku frazeologicznego;
- 2) naruszenie sensowności frazeologizmu;
- 3) niezamierzony przez autora tekstu efekt komiczny (1987, s. 220).

<sup>20</sup> Innowacji rozszerzających nie zarejestrowano w badaniach własnych. Według S. Bąby przykładem innowacji rozszerzającej jest rozszerzenie schematu łączliwości leksykalnej frazeologizmu *ktoś rzuca klody pod nogi komuś* do realizacji schematu *kto + rzuca klody pod nogi + czemu* (Bąba, 2009, s. 28).

Grażyna Majkowska zaś scharakteryzowała dziewięć podstawowych typów zmian znaczeniowych zachodzących w obrębie frazeologizmów:

- 1) **osłabienie metaforyczności związku frazeologicznego** (aż do wysunięcia na plan pierwszy znaczenia dosłownego), czyli każde zakłócenie treści związku frazeologicznego osiągane za pomocą różnych zabiegów formalnych, które utrudnia odczytanie frazeologizmu jako semantycznej całości, tzn. „narusza jego znaczenie globalne przez ujawnienie więzi motywacyjnej między znaczeniem strukturalnym a realnym” (Majkowska, 1988, s. 153). Przykładowo<sup>21</sup>: *No cicha woda, że nie rusza się tak?* (cicha woda ‘o kimś pozornie spokojnym, nieśmiałym’); *A takie ciepły, to gorące i nie je się* (ciepłe kłuchy ‘o człowieku powolnym, nieumiejącym zatroszczyć się o własne sprawy, niesamodzielnym, mało energicznym’); *A to znaczy, że duża taka jest, wielka taka, że ciężko podnieść* (gruba ryba ‘ważna, wpływowa osoba zajmująca wysokie stanowisko’).
- 2) **zamierzona dwuznaczność**, czyli świadoma gra znaczeń – dosłownego i metaforycznego (zabawa słowem).
- 3) **defrazeologizacja pozorna związku frazeologicznego**, czyli

zabieg polegający na umieszczeniu frazeologizmu w takim kontekście i (lub) takim zmodyfikowaniu tego frazeologizmu, by przy pierwszym czytaniu odżyło jego znaczenie dosłowne. Oznacza to zamierzone naruszenie zasady zharmonizowania frazeologizmu z tłem leksykalnym wypowiedzi (Majkowska, 1988, s. 155).

Jest więc to świadome zaszyfrowanie treści frazeologizmu, dzięki „umieszczeniu jej w kontekście maskującym” (Majkowska, 1988, s. 156).

- 4) **modyfikacja antonimiczna związku frazeologicznego**, czyli taki rodzaj modyfikacji frazeologicznej, w której nowa treść, na skutek przekształceń formalnych, jest przeciwstawna treści tradycyjnego związku frazeologicznego czy też z nią sprzeczna. Najczęściej modyfikacje antonimiczne powstają w wyniku redukcji bądź wprowadzenia elementu negacji (Majkowska, 1988, s. 157). Przykładowo: *No jak wstaje lewą, to tak ma dobry dzień i śmieje się i taki zadowolony jest* (wstać lewą nogą ‘mieć zły humor’); *No jak taki by i muchę zabił, to taki zły jest...* (muchy by nie zabił ‘o kimś, kto jest bardzo dobry, nie potrafi nikogo skrzywdzić’).
- 5) **uszczegółowienie, konkretyzacja treści związku frazeologicznego**, które odbywa się poprzez dostosowanie frazeologizmów do treści określonej wypowiedzi. Są to celowe modyfikacje, które mają sens jedynie w konkretnym kontekście (Majkowska, 1988, s. 158).

---

<sup>21</sup> Przywołane przykłady semantycznych modyfikacji frazeologicznych pochodzą z badań własnych.

- 6) **rozszerzenie znaczenia związku frazeologicznego**, czyli wzbogacenie tradycyjnego związku frazeologicznego o nowe elementy treści. Jest ono najczęściej osiągane dzięki zamierzonej kontaminacji, czyli połączeniu dwóch frazeologizmów często podobnych pod względem formalnym (Majkowska, 1988, s. 159). Przykładowo: *No to znaczy... Jak podaje takie otwarte dłonie, to, że tak daje jaki prezent komuś* (z otwartymi rękami 'życzliwie, serdecznie, z radością', por. podawać komuś pomocną dłoń 'pomagać komuś'; tu: *podać otwarte dłonie* 'dać (wręczyć) prezent'); *A jak nie daje tak sobie w żelazo kuć, to taki jest...* *No silny bardzo, ma siły dużo* (nie dawać w kaszę sobie dmuchać 'być zaradnym, niezależnym, umieć się bronić', por. *kuć żelazo* póki gorące 'wykorzystywać pomyślną sytuację'; tu: *nie dać sobie w żelazo kuć* 'być silnym, mieć dużo siły').
- 7) **aluzja**, rozumiana jako nawiązanie do treści i formy związku tradycyjnego poprzez użycie jego zmodyfikowanej struktury.
- 8) **przekształcenia związku frazeologicznego w kierunku asemantyzacji** to z kolei modyfikacja polegająca na takich przekształceniach formalnych związku, że zmodyfikowane połączenie zaczyna funkcjonować na zasadzie absurdałnego skojarzenia czy nonsensownego żartu słownego (Majkowska, 1988, s. 161).
- 9) **zmiana zabarwienia emocjonalnego i stylistycznego związku frazeologicznego** osiągana za pomocą upotocznienia związku frazeologicznego, intensyfikacji treści emocjonalnej oraz degradacji stylistycznej frazeologizmu (Majkowska, 1988, s. 162). Przykładowo: *A z niego taki koziołek jest* (koziół ofiarny 'człowiek, na którego zrzuca się całą odpowiedzialność, zwykle za coś, czego nie zrobił'; tu: użycie formy deminutywnej *koziółek* (z przyrostkiem *-ek*), nacechowanej emocjonalnie i wyrażającej ironiczny stosunek); *Jak ktoś jest taki dobry, to taka duszyczka jest z niego dobra* (przyjazna dusza 'ktoś przyjazny, życzliwie nastawiony'; tu: użycie zdrobnienia *duszyczka* (z przyrostkiem *-yczka*) wpływa na intensyfikację treści frazeologizmu i wyraża pozytywny stosunek).



## ROZDZIAŁ IV

# **POZIOM SPRAWNOŚCI LEKSYKALNO-SEMANTYCZNEJ OSÓB W WIEKU SENIORALNYM STARZEJĄCYCH SIĘ FIZJOLOGICZNIE**

---

### **1. Ocena sprawności leksykalno-semantycznej osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie**

Analiza wyników badań w grupie kontrolnej potwierdziła, że osoby w wieku senioralnym starzejące się fizjologicznie rzadko doświadczają trudności w zakresie rozumienia słów. Podczas trzech badań kontrolnych zadanie polegające na rozumieniu nazw zilustrowanych desygnatów zostało za każdym razem wykonane przez badanych poprawnie. Świadczy to o braku zaburzeń na poziomie połączeń między słuchowym rozpoznawaniem wyrazów a semantyką, czyli identyfikacją nazwy z danym obiektem prezentowanym wizualnie.

Ponadto uzyskane wyniki badań dowodzą, że osoby w wieku senioralnym starzejące się fizjologicznie na względnie dobrym poziomie utrzymują umiejętność nazywania tzw. konfrontacyjnego oraz oralnego. Podtesty aktualizowania nazwy na podstawie ilustracji oraz nazywania w oparciu o definicję, z nielicznymi wyjątkami, zostały wykonane przez badanych seniorów prawidłowo.

Rzadko obserwowane były przypadki, kiedy osoby w wieku starszym miały trudności z aktualizacją słowa docelowego w badaniu nazywania konfrontacyjnego i oralnego. W tych nielicznych przypadkach zaobserwowano jednak u badanych wykorzystywanie różnych językowych strategii zastępczych<sup>1</sup>. Były to:

---

<sup>1</sup> W niniejszym podrozdziale zostały omówione przykłady językowych strategii zastępczych stosowanych w przypadku trudności leksykalnych przez badane osoby. Analiza ilościowa (szczegółowe dane liczbowe) zaobserwowanych zjawisk została omówiona w dalszej części pracy.

### 1.1. Peryfrazy

Peryfrazy, inaczej omówienia, to realizacje zastępcze dla słowa docelowego, które stanowią przeważnie opis cech fizycznych obiektu, jego funkcji lub czynności z nim związanych. Mają one charakter kompensacji semantycznych<sup>2</sup>.

W zgromadzonym materiale osoby badane najczęściej stosowały krótkie omówienia, w których wyjaśniały przeznaczenie, funkcję denotatu słowa docelowego oraz czynności wykonywane z danym przedmiotem lub związane z daną osobą. Potwierdzają to poniższe przykłady:

KF9.NKI<sup>3</sup>: *To jest... no do spania jest (łóżko)*<sup>4</sup>

KF13.NKI: *Tam się trzyma ubrania różne (szafa)*

KF13.NKI: *A to jest... No, żeby z kimś rozmawiać, dzwoni się i można rozmawiać (telefon)*

---

<sup>2</sup> Mariusz Maruszewski (1966) w swoich badaniach nad zachowaniami językowymi osób z afazją charakteryzuje omówienia jako typ zachowania polegający na wypowiedzianiu przez chorego zamiast nazwy pokazanego przedmiotu licznych sformułowań dotyczących różnych jego cech, zastosowania, osobistych wspomnień dotyczących tego przedmiotu. W omówieniach ujawnia się więc swego rodzaju opisowy ekwiwalent nazwy, świadczący o prawidłowym rozpoznaniu przedmiotu. Badacz wyróżnia kilka kategorii omówień: 1) omówienia, w których dominują skojarzenia ze względu na czynności wykonywane z danym przedmiotem; 2) omówienia, w których dominują skojarzenia ze względu na pochodzenie przedmiotu lub jego umiejscowienie w czasie bądź przestrzeni; 3) omówienia, w których dominują wspomnienia konkretnej sytuacji, w jakiej miało miejsce osobiste zetknięcie się z danym przedmiotem; 4) omówienia, w których dominuje wymienianie cech przedmiotu (1966: 153–156).

<sup>3</sup> W niniejszej pracy przykłady wypowiedzi osób badanych opatrzone są kodem pacjenta, gdzie: K – kobieta; M – mężczyzna; F – osoba starzejąca się fizjologicznie; Ł – osoba z łagodnym otępieniem alzheimerowskim; U – osoba z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim. Ponadto każdemu pacjentowi został przypisany numer (od 1 do 30). Następnie wskazano, w którym badaniu i podteście odnotowano daną odpowiedź, gdzie: NK – nazywanie konfrontacyjne; NO – nazywanie oralne; EF – etykietowanie frazeologizmu; ASF – aktualizowanie struktury frazeologizmu; WZF – wyjaśnianie znaczenia frazeologizmu; I – pierwsze badanie; II – drugie badanie; III – trzecie badanie.

<sup>4</sup> Przy omówieniu danego przykładu, odnotowanego w badaniach własnych, w nawiasie podaje się słowo docelowe lub frazeologizm, o którego zaktualizowanie bądź wyjaśnienie znaczenia badany był proszony. Przy niektórych przykładach podawane jest także znaczenie danej kompensacji bądź modyfikacji wraz z symbolem źródła, tj. danego słownika, przy pomocy którego objaśniano przykład. Użyte w pracy skróty to: PSJP – *Podręczny Słownik Języka Polskiego*, oprac. Elżbieta Sobol; SS – *Słownik synonimów*, red. Andrzej Dąbrówka, Ewa Geller, Ryszard Turczyn; SFNow. – *Słownik frazeologiczny w układzie tematycznym i alfabetycznym* pod red. nauk. Alicji Nowakowskiej.



- KF15.NKI: *Tam się jedzenie trzyma. No różne jedzenie jest tam (lodówka)*
- MF21.NKI: *To taki ten... No leczy ludzi, leki daje jak chory jest (lekarz)*
- MF27.NKI: *A tu no... Ten, co obcina włosy (fryzjer)*
- KF4.NKII: *To jest takie do krojenia (nóż)*
- KF9.NKII: *To jest do siedzenia, żeby usiąść tu (krzesło)*
- KF9.NKII: *A to no... Leży się tu i śpi (łóżko)*
- MF28.NKIII: *Tym się no... Prasuje się tym ubrania (żelazko)*
- KF10.NKIII: *To taki ten... No na filmy jest... Ogląda się tam filmy (telewizor)*
- KF15.NKII: *To jest takie... Takie co na niebie świeci jak ciepło jest (słońce)*
- MF21.NKII: *To ten, co no... Uczy dzieci (nauczyciel)*
- MF23.NKII: *Taki, co porządku pilnuje, no złodziei łapie i kierowców też po pijaku (policjant)*
- KF14.NKIII: *A to się no... Zakłada się na nogi, takie się ubiera w nie (spodnie)*
- KF5.NOII: *A czyli te... Do noszenia latem, no na nogach (sandaly)*

Zarejestrowano również grupę omówień, w których dominują wspomnienia konkretnych sytuacji i osobistych doświadczeń osoby badanej świadczące o zeknieniu się z danym przedmiotem bądź częstym wykonywaniem danej czynności:

- MF21.NKIII: *To mi potrzebne jest jak gotować chcę coś do jedzenia, to wtedy tam gotuję (garnek)*
- MF21.NKIII: *A jak idę, no gdzie na wesele, to biorę... No do wnuczki to ten... To zakładam zawsze takie eleganckie właśnie jak to... (koszula)*
- MF22.NKIII: *A to wiem. To jeździ się... Ja to właśnie całe życie na tym do sklepu czy gdzie, bo samochodu nie mam (rower)*
- MF23.NKIII: *A to jest taki na rękę... Ja też całe życie noszę, o tu mam (wskazuje na swój zegarek) (zegarek)*
- MF29.NKIII: *Ja tam chodzę się modlić, w niedziele chodzę na mszę, a i czasem w tygodniu (kościół)*
- MF29.NKIII: *To na święta szykuję, tam kładę, co chcę święcić do jedzenia (święconka)*
- KF12.NOI: *A ten... No taki... No właśnie ja mam taki, co ciepło mi... Zimą czy jak zimno jest to właśnie go mam, bo to od córki dostałam, wie Pani? (sweter)*
- KF4.NOIII: *A to wiem... Ja to też zawsze tak robię... Bo jak tak się robi, no to właśnie tak Bóg daje wszystko... No ja to często i do kościoła, i w domu... (modlić się)*
- MF30.NOIII: *A ja to też lubię... I obiad, i inne. Ja dobre robię i wnuczek to zawsze lubił moje te... No te... Goląbki (gotować)*

Zanotowano również peryfrazy, które odwołują się do cech fizycznych danego obiektu:

KF4.NOI: *To jest... No takie ostre jest* (nóż)

KF5.NOI: *To takie buty z palcami na wierzchu* (sandały)

KF13.NOI: *A to ma koła... Ten... To taki z kołami i pedały też ma...* (rower)

KF14.NOI: *To jest no... Owoc taki... Czerwona taka skórka, słodkie jest* (jabłko)

KF10.NKI: *To to jest... Drzewko takie zielone... Zielone takie żywe czy nie* (choinka)

KF13.NOI: *Wiem, wiem... No to jest takie... Czerwony jest i taki... No dobry taki okrągły, czerwony* (pomidor)

## 1.2. Parafazje semantyczne

W odpowiedziach badanych osób odnotowano przykłady parafazji semantycznych, czyli przywoływanie innych wyrazów niż docelowe, ale pozostających względem siebie w określonej relacji semantycznej<sup>5</sup>.

### 1) Hiperonimy

Osoby starsze starzejące się fizjologicznie najczęściej aktualizowały wyrazy zastępcze będące w relacji hierarchiczności do wyrazy szukanego. Zaobserwowano następujące przykłady hiperonimów, czyli nazw nadrzędnych względem szukanego słowa:

KF5.NKI: *To jest no... owoc jest* (maliny)  
[tu: *owoc* 'maliny']

KF9.NKI: *To jest do ubrania, no ubranie* (koszula)  
[tu: *ubranie* 'koszula']

KF10.NKI: *To taki pojazd jest* (autobus)  
[tu: *pojazd* 'autobus']

MF28.NKI: *To jest ten... No taki zawód, praca taka* (listonosz)  
[tu: *zawód, praca* 'listonosz']

MF22.NKI: *To zwierzę jest* (baran)  
[tu: *zwierzę* 'baran']

---

<sup>5</sup> Według R. Tokarskiego (1984) wyrazy pozostają względem siebie w określonych relacjach znaczeniowych, takich jak: hiponimia, synonimia, antonimia i komplementarność.

KF4.NKII: *To taki jest... No ptak taki* (bocian)  
[tu: *ptak* 'bocian']

KF10.NKII: *To jest takie no... Urządzenie* (pralka)  
[tu: *urządzenie* 'pralka']

KF13.NKII: *To jest no warzywo* (pomidor)  
[tu: *warzywo* 'pomidor']

MF26.NKII: *A tu to jest no... Mebel* (szafa)  
[tu: *mebel* 'szafa']

KF15.NKIII: *To są buty. Buty, tak* (sandaly)  
[tu: *buty* 'sandaly']

MF23.NKIII: *A to jest taki sprzęt* (telewizor)  
[tu: *sprzęt* 'telewizor']

KF4.NOI: *No tak, tak... Narzędzie takie* (nóż)  
[tu: *narzędzie* 'nóż']

KF14.NOI: *Czyli taki... No zawód taki. To, co się robi* (fryzjer)  
[tu: *zawód* 'fryzjer']

KF6.NOII: *No to, że jest tak... No taka roślina* (marchew)  
[tu: *roślina* 'marchew'; por. marchew to roślina warzywna]

MF29.NOIII: *A to są te... No obuwie takie* (sandaly)  
[tu: *obuwie* 'sandaly']

## 2) Kohiponimy

W zebranych materiale zarejestrowano ponadto przykłady kohiponimów, czyli hiponimów jednego wyrazu nadrzędnego, wydzielanych na podstawie takiego samego kryterium znaczeniowego:

MF24.NKII: *To jest no... pietruszka* (marchew)  
[tu: *pietruszka* 'marchew'; por. pietruszka i marchew to nazwy roślin warzywnych]

MF26.NKII: *Jak to jest? To przecież jest, no... Ogórek* (pomidor)  
[tu: *ogórek* 'pomidor'; por. ogórek i pomidor to nazwy roślin warzywnych]

MF27.NKII: *To jest ten... Nóż* (łyżka)  
[tu: *nóż* 'łyżka'; por. nóż i łyżka to narzędzia kuchenne]

KF14.NOI: *Tak, tak... To motor* (rower)  
[tu: *motor* 'rower'; por. motor i rower to nazwy pojazdów]

## 3) Synonimy

Wśród przykładów parafazji semantycznych zanotowano również słowa zastępcze o charakterze synonimicznym. Były to najczęściej synonimy ekspresywne, czyli nacechowane emocjonalnie, np.:

KF4.NKI: *To jest taki dzidziuś (dziecko)*

[tu: *dzidziuś* 'dziecko'; por. *dzidziuś* pieszcz. <małeńkie dziecko>, PSJP, s. 175]

KF5.NKI: *Tu? To jest przecież dziadunio już taki stary (dziadek)*

[tu: *dziadunio* 'dziadek'; por. *dziadunio* <pieszczotliwie o dziadku>, PSJP, s. 174]

MF22.NKII: *A tu jest taki... No wielki lekarzyna (lekarz)*

[tu: *lekarzyna* 'lekarz'; por. *lekarzyna* <pogardliwie, z lekceważeniem lub politowaniem o lekarzu>, SDor., s. 1224]

MF22.NKII: *A to znowu jest... No też się mówi na takiego... Glina (policjant)*

[tu: *glina* 'policjant'; *glina* pogard. <policjant>, PSJP, s. 231]

Zapisano także dwa przykłady synonimów stylistycznych będących rodzajem potocyzmów:

KF12.NKI: *Bryka taka, no bryka, tak (samochód)*

[tu: *bryka* 'samochód'; por. *bryka* pot. <samochód>, SS, s. 638]

KF15.NKII: *Oj to jest taki kocur. Ja nie lubię ich, niemiłe takie są (kot)*

[tu: *kocur* 'kot'; por. *kocur* pot. <dorośli samiec kota domowego>, PSJP, s. 337]

### 1.3. Ominięcia

Innym rodzajem strategii kompensacyjnej wykorzystywanej przez osoby w wieku senioralnym starzejące się fizjologicznie były ominięcia. Ich postać była dość zróżnicowana.

#### 1) Długie pauzy

Najczęściej badani stosowali długie pauzy, dawali sobie czas do namysłu i informowali o konieczności dłuższego zastanowienia się poprzez komentarze (powtarzające się u wielu badanych i przyjmujące podobną postać) typu:

MF22.NKI: *On ten... no... No zaraz, zaraz... (pauza) Nie powiem.*

KF9.NKII: *Wiem, wiem... Zaraz sobie przypomnę... (pauza) No... Ojej... (pauza) Nie wiem.*

KF14.NKII: *Tak, tak... To się nazywa... Yyy... Mówi się... (pauza) Yyy... Nie przypomnę sobie teraz.*

KF13.NKIII: *To znaczy... Ojejku, zaraz... (pauza) Chwilę jeszcze... No nie wiem.*

MF30.NKIII: *No właśnie, to... yyy... Zaraz, zaraz... Niech sobie przypomnę... (pauza)*

KF5.NOI: *Tak, tak... To... yyy... (pauza) Momencik... (pauza)*

KF6.NOI: *A to jest... O matko... (pauza) Yyy... Nie powiem.*

MF26.NOI: *No tak... Tak, tak... Ojej, muszę pomyśleć (pauza)*

KF9.NOII: *No, no... Właśnie to jest to... No to, co... (pauza) No wiem przecież.*

KF15.NOIII: *Yyy... Oj... No... Eee... (pauza) Nie pamiętam.*

## 2) Prośby o odpowiedź

Podczas prób przypomnienia sobie danej nazwy, badani często zwracali się bezpośrednio do współrozmówcy z prośbą o odpowiedź, o czym przekonują pytania kierowane do badającego, przykładowo:

MF28.NKI: *Wiem, kto to jest... Ojejku... Jak to powiedzieć?*

MF21.NKI: *To znaczy... Co on robi? Jak to się mówi?*

KF10.NKII: *Zaraz, już mówię... To chyba jest, no? No jak to powiedzieć?*

MF24.NKII: *No, no... On ten... No wiem... Jak to się mówi, proszę Pani?*

KF14.NKIII: *A tu to nie jest to...? No co?*

KF15.NOI: *Ojej, jak to powiedzieć?*

MF25.NOI: *Zaraz... Chwileczkę... Proszę Pani, jak to jest? Musi mi Pani pomóc.*

KF4.NOII: *To co? Jaki to? Sama nie powiem.*

MF24.NOII: *No rozumiem, ale zaraz... Pomoże mi Pani?*

MF22.NOIII: *Te... No to są te... A jak to jest?*

## 3) Autokomentarze

Ominięcia stosowane przez badanych przyjmowały również charakter informowania badającego o własnych trudnościach leksykalnych. W odpowiedziach osób starszych pojawiały się więc autokomentarze typu:

MF23.NKI: *To też wiem... Zaraz, zaraz... Już ta głowa nie taka, nie przypomnę sobie.*

MF23.NKII: *A to się mówi tak... No tak się mówi... Że... Ojej, zabrakło mi słowa.*

KF4.NKIII: *No wiem, co to jest... Zaraz powiem... Jak już mi ciężko... Nie wiem, czy powiem... Widzi Pani? Ta głowa już nie taka...*

KF13.NKIII: *To jest... Wiem, co to jest, ale wypadło mi z głowy...*

KF5.NKIII: *To wiem, co to jest, tylko nie wiem jak to powiedzieć...*

KF9.NKIII: *Nie pamiętam, jak to się nazywa...*

KF15.NOI: *Wiem, o co Pani pyta, ale nie przypomnę sobie... Może za chwilę.*

MF24.NOI: A ja wiem, że mam kłopoty... No już tak ładnie to nie mówię.

KF10.NOII: Powiem, ale muszę pomyśleć... Bo ja muszę trochę dłużej pomyśleć.

MF25.NOIII: Czyli taki... No jest taki... To wiem, o co chodzi, ale zapomniałem na tę chwilę.

Podczas badania osób starszych starzejących się fizjologicznie obserwowano przejściowe trudności z aktualizacją słowa docelowego. Były to sytuacje, w których badani sygnalizowali wprost swoje trudności z przypomnieniem danego słowa, jednak miały one charakter chwilowy. Seniorzy dawali sobie czas do namysłu i w efekcie samodzielnie pokonywali przejściowe trudności leksykalne. Odpowiedzi odroczone przyjmowały najczęściej postać typu:

MF27.NKI: A to widzę, że to jest to... No, ojejku... (pauza) Przecież to nos (nos)

KF5.NKII: A jak taka z rodziny... To jest no bliska rodzina (pauza) Babcia (babcia)

KF3.NKIII: A tutaj to on... No... Niech mi się przypomni... To słowo zaraz powiem... (pauza) Śpi (spać)

MF23.NOI: Ojej, wiem, o co Pani pyta. Zaraz powiem... (pauza) Stół to jest (stół)

KF13.NOII: To? No to jest przecież... Chwila... (pauza) Nóż (nóż)

MF17.NOII: No to jest... No ta do... (pauza) Zaraz, wiem, wiem. Pralka (pralka)

MF25.NOIII: A tak, tak... Czyli to jest... (pauza) To taki... Rower (rower)

## **2. Analiza ilościowa wyników badania rozumienia leksemów i nazywania w grupie osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie**

We wszystkich podtestach w każdym z trzech badań osoby starsze starzejące się fizjologicznie uzyskiwały bardzo wysokie wyniki, świadczące tym samym o braku zaburzeń w zakresie rozumienia wyrazów oraz zachowanej na dobrym poziomie umiejętności nazywania.

W podteście rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów w dwóch pierwszych badaniach seniorzy osiągnęli maksymalną liczbę poprawnych odpowiedzi. W III badaniu procent poprawnych odpowiedzi był bliski 100%. Bardzo wysoki procent poprawnych odpowiedzi (prawie 100%) odnotowano także w dwóch pozostałych testach: podteście nazywania konfrontacyjnego oraz podteście nazywania oralnego. Wyniki ilościowe przedstawiające procent poprawnych odpowiedzi uzyskanych w grupie kontrolnej w poszczególnych podtestach zawarto w tabeli 15.

Tabela 15. Zestawienie procentowe poprawnych odpowiedzi uzyskanych w grupie kontrolnej w poszczególnych podtestach

| Poszczególne badania | Podtest rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów (%) | Podtest nazywania konfrontacyjnego (%) | Podtest nazywania oralnego (%) |
|----------------------|-------------------------------------------------------|----------------------------------------|--------------------------------|
| I badanie            | 100,00                                                | 98,01                                  | 97,20                          |
| II badanie           | 100,00                                                | 97,80                                  | 97,05                          |
| III badanie          | 98,99                                                 | 97,26                                  | 96,87                          |

Źródło: opracowanie własne.

Odpowiedzi odroczone<sup>6</sup> oraz porażki stanowiły znikomy procent odpowiedzi we wszystkich trzech badaniach. W tabelach 16 i 17 umieszczono ich szczegółowe zestawienie procentowe. Dane te potwierdzają, że uzyskane wyniki w poszczególnych podtestach na przestrzeni trzech lat (tj. w trzech kolejnych badaniach) są porównywalne, co świadczy o utrzymywaniu się zasadniczo na tym samym poziomie umiejętności rozumienia oraz nazywania wyrazów pospolitych przez osoby starsze starzejące się fizjologicznie.

Tabela 16. Zestawienie procentowe odroczonej odpowiedzi uzyskanych w grupie kontrolnej w poszczególnych podtestach

| Poszczególne badania | Podtest rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów (%) | Podtest nazywania konfrontacyjnego (%) | Podtest nazywania oralnego (%) |
|----------------------|-------------------------------------------------------|----------------------------------------|--------------------------------|
| I badanie            | 0,00                                                  | 1,25                                   | 1,64                           |
| II badanie           | 0,00                                                  | 1,43                                   | 1,91                           |
| III badanie          | 1,01                                                  | 1,93                                   | 1,91                           |

Źródło: opracowanie własne.

---

<sup>6</sup> Pojęcie „odroczonej odpowiedzi” oznacza przejściowe trudności z aktualizacją słowa docelowego. W niniejszej pracy wprowadzone zostało na oznaczenie tego rodzaju odpowiedzi, kiedy badani wykazywali chwilowe problemy z przywołaniem danej nazwy, najczęściej dawali sobie czas do namysłu i w efekcie samodzielnie pokonywali chwilowe trudności leksykalno-semantyczne. Pojęciem tym posługuje się w swoich badaniach M. Rutkiewicz-Hanczewska (2016), zaś A. Domała (2015) wyróżnia przejściowe, przewyżnione trudności w aktualizowaniu nazw.



Tabela 17. Zestawienie procentowe porażek odnotowanych w grupie kontrolnej w poszczególnych podtestach

| Poszczególne badania | Podtest rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów (%) | Podtest nazywania konfrontacyjnego (%) | Podtest nazywania oralnego (%) |
|----------------------|-------------------------------------------------------|----------------------------------------|--------------------------------|
| I badanie            | 0,00                                                  | 0,74                                   | 1,16                           |
| II badanie           | 0,00                                                  | 0,77                                   | 1,04                           |
| III badanie          | 0,00                                                  | 0,81                                   | 1,22                           |

Źródło: opracowanie własne.

### 2.1. Liczba odpowiedzi odroczonej i porażek a wiek seniorów

W badaniu nazywania tzw. konfrontacyjnego oraz oralnego opóźnienie podczas udzielania odpowiedzi notowano we wszystkich trzech badaniach. Zaobserwowano, że najczęściej odpowiedzi odroczone rejestrowano u osób powyżej 80. roku życia. We wszystkich trzech badaniach nazywania osoby w wieku 65–80 lat udzielały od 1 do 2 odpowiedzi odroczonej, a w przypadku seniorów powyżej 80. roku życia było to maksymalnie do 5 odpowiedzi odroczonej.

W badaniu rozumienia nazw pospolitych odpowiedzi odroczone pojawiły się tylko w III badaniu. Odnotowano je u dziewięciorga seniorów w wieku powyżej 85. roku życia (od 2 do 5 odpowiedzi odroczonej).

Porażki odnotowano we wszystkich trzech badaniach nazywania konfrontacyjnego i nazywania oralnego. W obu podtestach osoby badane popełniały maksymalnie od 1 do 4 błędów. W grupie wiekowej od 65. do 80. roku życia odnotowano maksymalnie 2 błędy, zaś pomyłek u seniorów powyżej 80. roku życia było od 1 do 4.

### 2.2. Liczba porażek a wykształcenie seniorów

We wszystkich trzech badaniach nazywania konfrontacyjnego i oralnego odpowiedzi błędne zarejestrowano w grupie seniorów z wykształceniem średnim i podstawowym. Nie odnotowano porażek u seniorów z wykształceniem wyższym.

W I badaniu nazywania konfrontacyjnego porażki zapisano u 5 kobiet i 4 mężczyzn z wykształceniem podstawowym (od 1 do 2 błędów) oraz u 2 kobiet i 4 mężczyzn z wykształceniem średnim (od 1 do 2 błędów). W II badaniu – u 7 osób (4 kobiet i 3 mężczyzn) z wykształceniem podstawowym (od 2 do

3 błędów) oraz 3 kobiet i 4 mężczyzn z wykształceniem średnim (od 1 do 2 błędów). Zaś w III badaniu – u 5 kobiet i 4 mężczyzn z wykształceniem podstawowym (od 1 do 4 błędów) oraz 3 kobiet i 2 mężczyzn z wykształceniem średnim (od 1 do 2 błędów).

W przypadku badania nazywania oralnego błędne odpowiedzi zarejestrowano w każdym z trzech badań: 1) w I badaniu – u 3 kobiet i 5 mężczyzn z wykształceniem podstawowym (od 2 do 4 błędów) oraz 4 kobiet i 5 mężczyzn z wykształceniem średnim (od 1 do 3 błędów); 2) w II badaniu – u 5 kobiet i 4 mężczyzn z wykształceniem podstawowym (od 1 do 4 błędów) oraz 4 kobiet i 3 mężczyzn z wykształceniem średnim (od 1 do 3 błędów); 3) w III badaniu – u 3 kobiet i 5 mężczyzn z wykształceniem podstawowym (od 2 do 4 błędów) oraz 4 kobiet i 5 mężczyzn z wykształceniem średnim (od 1 do 3 błędów). W tabeli 18 zamieszczono dane liczbowe porażek odnotowanych w badaniach nazywania u seniorów starzejących się fizjologicznie.

Tabela 18. Zestawienie ilościowe porażek odnotowanych w badaniach nazywania u seniorów z wykształceniem podstawowym i średnim

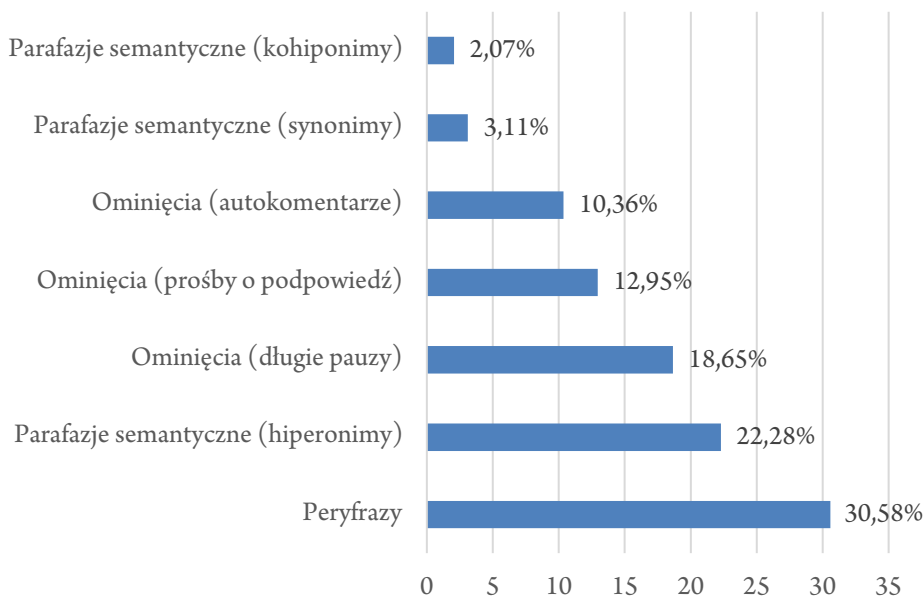
| Kod pacjenta | Liczba porażek w I badaniu<br>NK; NO | Liczba porażek w II badaniu<br>NK; NO | Liczba porażek w III badaniu<br>NK; NO | Kod pacjenta | Liczba porażek w I badaniu<br>NK; NO | Liczba porażek w II badaniu<br>NK; NO | Liczba porażek w III badaniu<br>NK; NO |
|--------------|--------------------------------------|---------------------------------------|----------------------------------------|--------------|--------------------------------------|---------------------------------------|----------------------------------------|
| KP5          | 2; 2                                 | 0; 2                                  | 2; 2                                   | KŚ4          | 1; 2                                 | 2; 2                                  | 1; 2                                   |
| KP9          | 2; 0                                 | 3; 2                                  | 1; 0                                   | KŚ6          | 0; 1                                 | 1; 2                                  | 2; 2                                   |
| KP10         | 2; 0                                 | 2; 1                                  | 1; 0                                   | KŚ11         | 0; 0                                 | 0; 0                                  | 0; 0                                   |
| KP13         | 2; 2                                 | 2; 4                                  | 2; 2                                   | KŚ12         | 1; 1                                 | 0; 1                                  | 0; 1                                   |
| KP15         | 2; 3                                 | 3; 4                                  | 3; 4                                   | KŚ14         | 0; 3                                 | 1; 3                                  | 2; 3                                   |
| MP22         | 2; 2                                 | 2; 1                                  | 2; 2                                   | MŚ21         | 2; 2                                 | 1; 0                                  | 2; 1                                   |
| MP23         | 1; 2                                 | 2; 1                                  | 2; 2                                   | MŚ24         | 0; 3                                 | 2; 0                                  | 0; 3                                   |
| MP25         | 0; 3                                 | 2; 0                                  | 0; 3                                   | MŚ26         | 1; 2                                 | 2; 2                                  | 0; 2                                   |
| MP28         | 2; 3                                 | 0; 2                                  | 1; 3                                   | MŚ27         | 2; 2                                 | 1; 2                                  | 0; 2                                   |
| MP30         | 1; 4                                 | 0; 3                                  | 4; 4                                   | MŚ29         | 2; 2                                 | 0; 3                                  | 2; 3                                   |

Oznaczenia: KP – kobieta z wykształceniem podstawowym; MP – mężczyzna z wykształceniem podstawowym; KŚ – kobieta z wykształceniem średnim; MŚ – mężczyzna z wykształceniem średnim; NK – nazywanie konfrontacyjne; NO – nazywanie oralne.

Źródło: opracowanie własne.

### 2.3. Analiza porównawcza językowych strategii zastępczych w grupie kontrolnej

W przypadku nielicznych trudności z aktualizacją słowa docelowego osoby starsze sięgały po różne językowe strategie zastępcze. Na wykresie 1 zamieszczono ich procentowe zestawienie.

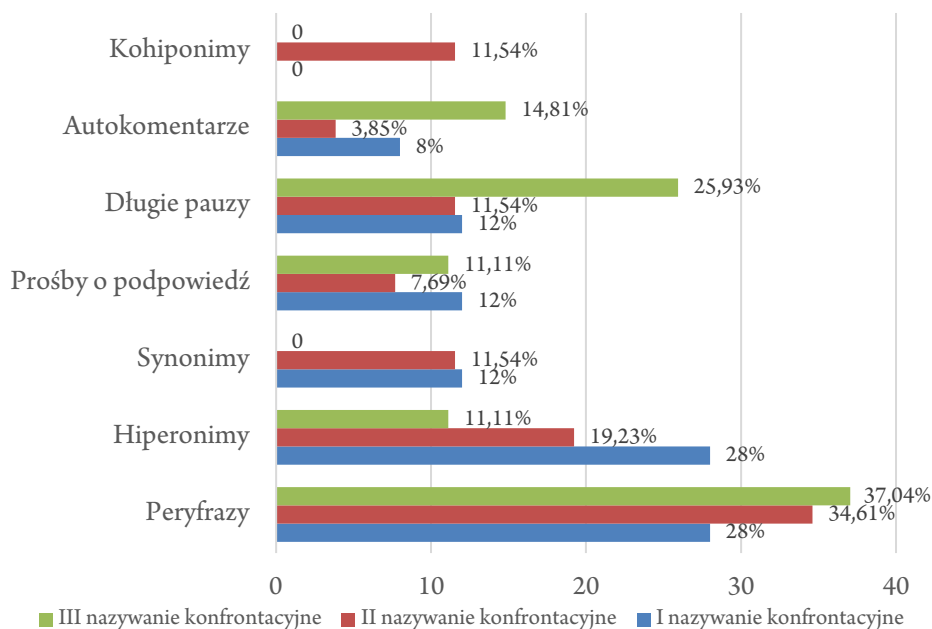


Wykres 1. Językowe strategie zastępcze odnotowane u osób z grupy kontrolnej we wszystkich badaniach

Źródło: opracowanie własne.

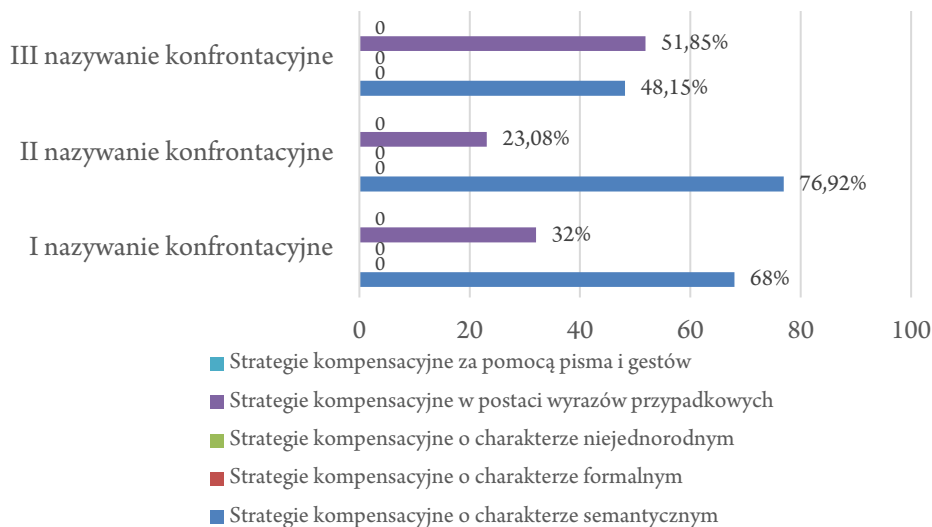
W nazywaniu konfrontacyjnym z użyciem ilustracji najczęściej wykorzystywaną językową strategią kompensacyjną w każdym z trzech badań była peryfrazą. Równie często badani stosowali hiperonimy – szczególnie w I i II badaniu oraz ominięcia w postaci długich pauz – jak w badaniu III. Na wykresie 2 zestawiono najczęściej wykorzystywane strategie zastępcze w trzech badaniach nazywania konfrontacyjnego w grupie kontrolnej.

Podsumowując, podczas oceny nazywania konfrontacyjnego seniorzy starzejący się fizjologicznie najczęściej sięgali po następujące strategie zastępcze: w I (68%) i II (76,92%) badaniu – strategie kompensacyjne o charakterze semantycznym, a w III (51,85%) – strategie kompensacyjne w postaci wyrazów przypadkowych (zob. wykres 3).



Wykres 2. Językowe strategie zastępcze stosowane w trzech badaniach nazywania konfrontacyjnego w grupie kontrolnej

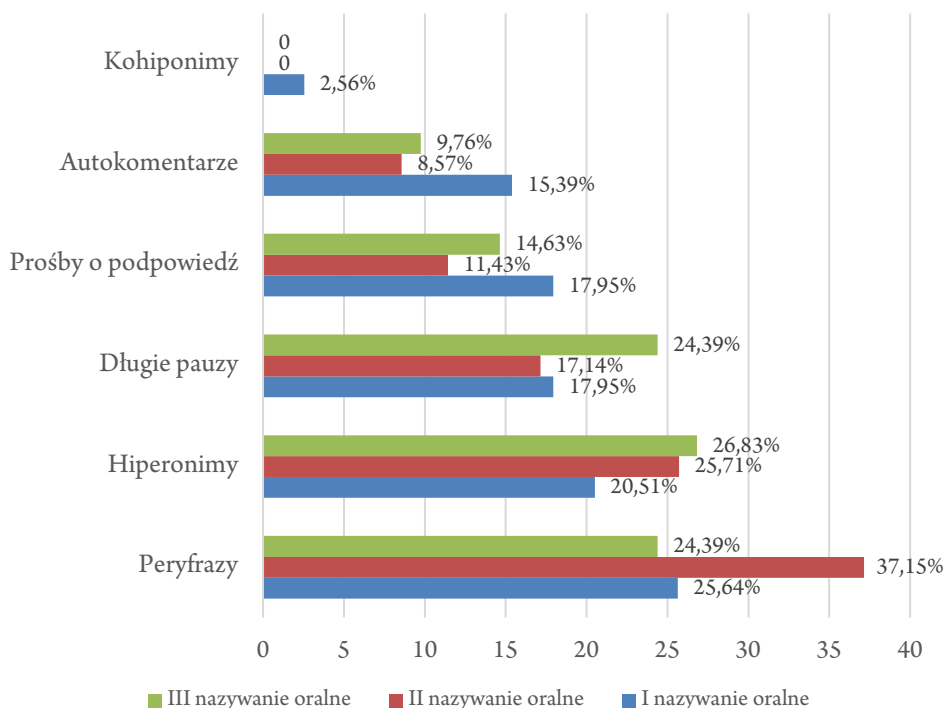
Źródło: opracowanie własne.



Wykres 3. Zestawienie procentowe rodzajów językowych strategii kompensacyjnych stosowanych w badaniu nazywania konfrontacyjnego przez osoby starsze się fizjologicznie

Źródło: opracowanie własne.

W nazywaniu oralnym na podstawie usłyszaney definicji wyrazu osoby badane najczęściej sięgały po peryfrazy (w I i II badaniu) oraz hiperonimy (w III badaniu). W I i II badaniu odnotowano również wysoki procent użycia hiperonimów, ominięć w postaci długich pauz i próśb o odpowiedź. W III badaniu osoby starsze oprócz hiperonimów chętnie korzystały także z peryfraz oraz ominięć w postaci długich pauz. Wykres 4 ilustruje najczęściej wykorzystywane językowe strategie kompensacyjne w trzech badaniach nazywania oralnego w grupie kontrolnej.

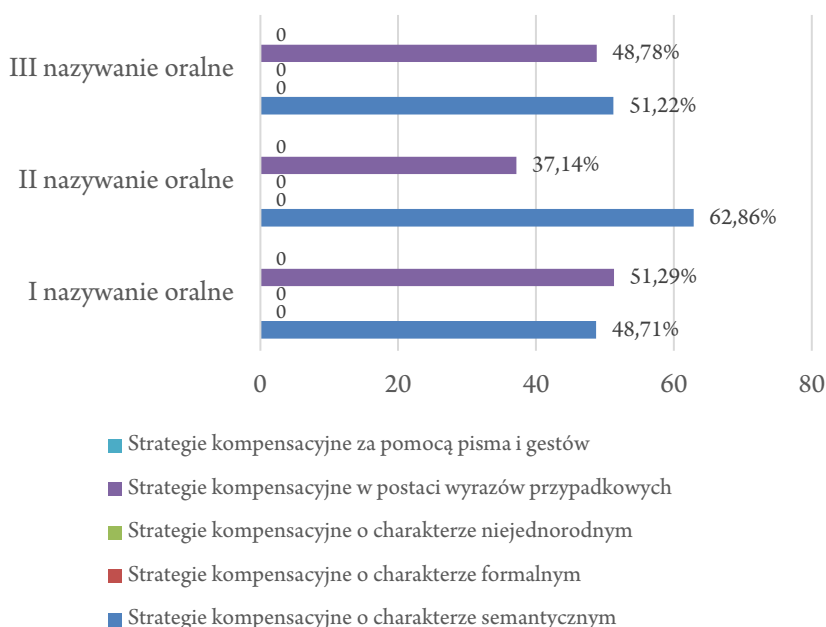


Wykres 4. Językowe strategie zastępcze stosowane w trzech badaniach nazywania oralnego w grupie kontrolnej

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowując, analiza wyników podtestu nazywania oralnego wykazała, że do najczęściej używanych strategii kompensacyjnych przez osoby starzejące się fizjologicznie należą: 1) w I badaniu – strategie kompensacyjne w postaci wyrazów przypadkowych (51,29%); 2) w II badaniu – strategie kompensacyjne o charakterze semantycznym (62,86%); 3) w III badaniu – również strategie kompensacyjne o charakterze semantycznym (51,22%). Na wykresie 5 zamiesz-

czono szczegółowe zestawienie rodzajów językowych strategii kompensacyjnych stosowanych w badaniu nazywania oralnego.



Wykres 5. Zestawienie procentowe rodzajów językowych strategii kompensacyjnych stosowanych w badaniu nazywania oralnego przez osoby starzejące się fizjologicznie

Źródło: opracowanie własne.

### 3. Znajomość frazeologizmów u osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie

Analiza materiału językowego, pozyskanego w toku prowadzonych badań oceniających rozumienie i aktualizowanie struktury związków frazeologicznych, wykazała, że osoby w wieku senioralnym starzejące się fizjologicznie zachowują na względnie dobrym poziomie znajomość frazeologizmów, charakteryzujących się wysoką frekwencją ich użycia w języku polskim.

Choć zaobserwowano przykłady zmian w zakresie struktury i semantyki związków frazeologicznych, to jednak były to rzadkie przypadki. Poniżej w tabeli 19 przedstawiono wyniki jakościowe (z uwzględnieniem przykładowych pomyłek) uzyskane w dwóch podtestach, oceniających aktualizację struktury i wyjaśnienie znaczenia frazeologizmu, przez osoby z grupy kontrolnej.

Tabela 19. Wyniki jakościowe uzyskane przez osoby w wieku senioralnym starzejące się fizjologicznie w podtestach aktualizowania struktury frazeologizmu i wyjaśniania znaczenia frazeologizmu

| Kod pacjenta   | Rodzaj innowacji frazeologicznej/semantycznej modyfikacji frazeologicznej | Przykładowe pomyłki u osób badanych                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |
|----------------|---------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| KF4.<br>ASFI   | innowacja wymieniająca                                                    | <i>A to ten... No <u>nieładne kaczątko</u>.</i><br>por. <i>brzydkie kaczątko</i> ‘osoba nieefekowna, wywołująca litość, współczucie’ (SFNow., s. 269), tu: przymiotnikowy komponent frazeologiczny został wymieniony na wyraz pozostający z nim w relacji synonimicznej – <i>nieładny</i> ‘nie będący ładnym, niepiękny, nieurodzivy; dość brzydki’ (PSJP, s. 527)                                                                                    |
| KF5.<br>ASFIII | innowacja rozwijająca                                                     | <i>No jak taki jest ten... No dobry, to <u>muchy ani komara by nie zabił</u> – tak się mówi.</i><br>por. <i>muchy by nie zabił</i> ‘o kimś, kto jest bardzo dobry, nie potrafi nikogo skrzywdzić’ (SFNow., s. 335), tu: do frazeologizmu, którego znaczenie zostało odczytane prawidłowo, zostaje dodany dodatkowy składnik – rzeczownik <i>komar</i> – należący do tej samej kategorii semantycznej, co rzeczownik <i>mucha</i> , czyli nazwy owadów |
| KF6.<br>ASFII  | innowacja regulująca                                                      | <i>A ten... Taki uparty jest to <u>jak osły uparty</u>.</i><br>por. <i>uparty jak osioł</i> ‘bardzo uparty’ (SFNow., s. 425), tu: użycie rzeczownikowego składnika frazeologicznego <i>osioł</i> w liczbie mnogiej – <i>osły</i>                                                                                                                                                                                                                      |
| KF9.<br>ASFI   | innowacja skracająca                                                      | <i>No bawi się, że ho ho. To się mówi, że <u>jest do różańca</u>.</i><br>por. <i>być do tańca i do różańca</i> ‘umieć i dobrze się bawić, i dobrze pracować’ (SFNow., s. 270), tu: zaktualizowana została tylko część frazeologizmu                                                                                                                                                                                                                   |
| MF22.<br>WZFII | rozszerzenie znaczenia tradycyjnego frazeologizmu                         | <i>Ofiara losu? To taka osoba, co ten... Na wojnie <u>zginęła taka o... ofiara</u>.</i><br>por. <i>ofiara losu</i> ‘człowiek niezaradny, mało energiczny’ (SFNow., s. 351); tu: frazeologizmowi zostaje nadane nowe znaczenie ‘osoba, która zginęła na wojnie’                                                                                                                                                                                        |



| Kod pacjenta    | Rodzaj innowacji frazeologicznej/semantycznej modyfikacji frazeologicznej | Przykładowe pomyłki u osób badanych                                                                                                                                                                                                                                                                                                  |
|-----------------|---------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| MF23.<br>WZFIII | zmiana zabarwienia emocjonalnego frazeologizmu                            | <i>A no to takie grube rybisko to taki ważny, że ho ho.</i><br>por. <i>gruba ryba</i> ‘ważna, wpływowa osoba zajmująca wysokie stanowisko’ (SFNow., s. 299); tu: frazeologizm został odczytany poprawnie, jednak jego treść została zintensyfikowana przez użycie zgrubienia <i>rybisko</i> (z przyrostkiem <i>-isko</i> )           |
| MF25.<br>WZFI   | osłabienie metaforyczności frazeologizmu                                  | <i>No jak w gorącej jest kąpany wodzie, czyli no w gorącej, a nie zimnej się myje.</i><br>por. <i>w gorącej wodzie kąpany</i> ‘ktoś nierozważny, niecierpliwy, działający bez zastanowienia’ (SFNow., s. 431); tu: frazeologizm został odczytany dosłownie ‘myć się w gorącej wodzie’                                                |
| MF27.<br>WZFII  | osłabienie metaforyczności frazeologizmu                                  | <i>A jak płynie pod prąd, czyli tak płynie w rzece, no to tak ciężko jest pod prąd</i><br>por. <i>płynąć pod prąd</i> ‘robić rzeczy przez innych nieakceptowane, postępować inaczej niż jakaś grupa ludzi, sprzeciwiać się większości’ (SFNow., s. 362); tu: frazeologizm zostaje odczytany dosłownie ‘pływać pod prąd, np. w rzece’ |

Źródło: opracowanie własne.

#### 4. Analiza ilościowa wyników badań znajomości frazeologizmów w grupie kontrolnej

U osób starzejących się fizjologicznie, stanowiących w badaniach grupę kontrolną, zaobserwowano dobrą znajomość związków frazeologicznych. Świadczą o tym uzyskane wyniki badań, obejmujące trzy rodzaje podtestów (etykietowanie, aktualizowanie struktury i wyjaśnianie znaczenia frazeologizmów).

W trzech badaniach w każdym podteście osoby w wieku senioralnym osiągnęły wysoki procent prawidłowych odpowiedzi – bliski 100% (zob. tab. 20). Odroczone odpowiedzi (zob. tab. 21) oraz porażki (zob. tab. 22) stanowiły znikomy procent.

Tabela 20. Zestawienie procentowe poprawnych odpowiedzi uzyskanych w grupie kontrolnej w poszczególnych podtestach

| Poszczególne badania | Podtest etykietowania (%) | Podtest aktualizowania struktury frazeologizmu (%) | Podtest wyjaśniania znaczenia frazeologizmu (%) |
|----------------------|---------------------------|----------------------------------------------------|-------------------------------------------------|
| I badanie            | 98,07                     | 97,80                                              | 98,13                                           |
| II badanie           | 97,74                     | 97,07                                              | 97,67                                           |
| III badanie          | 96,26                     | 96,60                                              | 97,60                                           |

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 21. Zestawienie procentowe odroczonej odpowiedzi uzyskanych w grupie kontrolnej w poszczególnych podtestach

| Poszczególne badania | Podtest etykietowania (%) | Podtest aktualizowania struktury frazeologizmu (%) | Podtest wyjaśniania znaczenia frazeologizmu (%) |
|----------------------|---------------------------|----------------------------------------------------|-------------------------------------------------|
| I badanie            | 0,93                      | 0,70                                               | 1,00                                            |
| II badanie           | 1,13                      | 0,97                                               | 1,50                                            |
| III badanie          | 2,07                      | 1,43                                               | 1,30                                            |

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 22. Zestawienie procentowe porażek odnotowanych w grupie kontrolnej w poszczególnych podtestach

| Poszczególne badania | Podtest etykietowania (%) | Podtest aktualizowania struktury frazeologizmu (%) | Podtest wyjaśniania znaczenia frazeologizmu (%) |
|----------------------|---------------------------|----------------------------------------------------|-------------------------------------------------|
| I badanie            | 1,00                      | 1,50                                               | 0,87                                            |
| II badanie           | 1,13                      | 1,96                                               | 0,83                                            |
| III badanie          | 1,67                      | 1,97                                               | 1,10                                            |

Źródło: opracowanie własne.

### 1) Etykietowanie

U badanych osób rzadko obserwowano trudności w zakresie etykietowania (dopasowywania frazeologizmu do opisu jego znaczenia). W I badaniu 15 osób (50%), w tym 9 kobiet i 6 mężczyzn, osiągnęło maksymalną liczbę prawidłowych odpowiedzi. Było to 10 osób z wykształceniem wyższym, 4 osoby z wykształceniem

średnim oraz 1 osoba z wykształceniem podstawowym. Pozostałych 15 badanych osób także zdobyło wysokie wyniki – od 94 do 98 poprawnych odpowiedzi. Porażki zostały zanotowane u 11 osób, w tym u 9 osób z wykształceniem podstawowym – od 2 do 4 pomyłek oraz u 2 osób z wykształceniem średnim – 2 pomyłki.

W II badaniu u badanych osób zarejestrowano od 92 do 100 prawidłowych odpowiedzi. Maksymalna liczba punktów została osiągnięta przez 12 osób (40%), w tym 6 kobiet i 6 mężczyzn. Wśród nich było 10 osób z wykształceniem wyższym i 2 osoby z wykształceniem średnim. Nieprawidłowych odpowiedzi (od 2 do 4) udzieliło 10 osób (5 – z wykształceniem średnim i 5 – z wykształceniem podstawowym).

W III badaniu odnotowano od 92 do 100 prawidłowych odpowiedzi. Maksymalną liczbę poprawnych odpowiedzi zapisano u 2 osób z wykształceniem wyższym i 1 osoby z wykształceniem średnim. Błędne odpowiedzi zaobserwowano u 16 osób (od 2 do 4 pomyłek).

W tabeli 23 zawarto wyniki ilościowo-jakościowe podtestu etykietowania uzyskane przez osoby w wieku senioralnym starzejące się fizjologicznie.

Tabela 23. Wyniki ilościowo-jakościowe podtestu etykietowania uzyskane przez osoby w wieku senioralnym starzejące się fizjologicznie

| Kod pacjenta | Liczba porażek w I; II; III badaniu | Przykładowe pomyłki u osób badanych                                                                                                                                                        |
|--------------|-------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| KF4          | 0; 0; 2                             | <i>ofiara losu</i> – ‘ktoś nieufny, chcący wszystko samodzielnie sprawdzić’; por. <i>niewierny Tomasz</i> – ‘człowiek niezaradny, mało energiczny’                                         |
| KF5          | 4; 4; 2                             | <i>w gorącej wodzie kąpany</i> – ‘ktoś, kto pracuje bardzo szybko i wydajnie’; por. <i>robotą pali się komuś w rękach</i> – ‘ktoś nierozważny, niecierpliwy, działający bez zastanowienia’ |
| KF6          | 0; 2; 2                             | <i>zadzierać nosa</i> – ‘bardzo uparty’; por. <i>dumny jak paw</i> – ‘wywyższać się, być zarozumiałym’                                                                                     |
| KF10         | 0; 0; 2                             | <i>koziół ofiarny</i> – ‘ktoś wyjątkowo leniwy’; por. <i>leń patentowany</i> – ‘człowiek, na którego zrzuca się odpowiedzialność, zwykle za coś, czego nie zrobił’                         |
| KF11         | 0; 2; 4                             | <i>chodzić własnymi drogami</i> – ‘ujawniać swoje plany’; por. <i>wykładać karty na stół</i> – ‘kierować się w życiu własnymi zasadami, postępować po swojemu’                             |
| KF12         | 0; 0; 2                             | <i>kuć żelazo póki gorące</i> – ‘być zaradnym, niezależnym, umieć się bronić’; por. <i>nie dawać w kaszę sobie dmuchać</i> – ‘wykorzystywać pomyslną sytuację’                             |

Tabela 23 (cd.)

| Kod pacjenta | Liczba porażek w I; II; III badaniu | Przykładowe pomyłki u osób badanych                                                                                                                                                                                 |
|--------------|-------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| KF13         | 2; 0; 4                             | <i>siedzieć z założonymi rękami</i> – ‘bardzo uparty’; por. <i>uparty jak osioł</i> – ‘nie robić nic w danej sprawie’                                                                                               |
| KF14         | 2; 2; 2                             | <i>mieszkać kątem</i> – ‘dom, mieszkanie’; por. <i>cztery ściany</i> – ‘mieszkanie u kogoś, wynajmować część mieszkania’                                                                                            |
| KF15         | 2; 0; 4                             | <i>ciężki kawałek chleba</i> – ‘pracować nieoficjalnie, nielegalnie, potajemnie’; por. <i>pracować na czarno</i> – ‘sposób zarabiania, który wymaga wiele pracy’                                                    |
| MF21         | 2; 2; 2                             | <i>dziki lokator</i> – ‘być przygotowanym do wyjazdu’; por. <i>siedzieć na walizkach</i> – ‘człowiek mieszkający gdzieś nielegalnie’                                                                                |
| MF22         | 4; 4; 4                             | <i>na krechę</i> – ‘oszczędzać’; por. <i>ciulać grosz do grosza</i> – ‘na kredyt, zadłużając się, nie płacąc od razu’                                                                                               |
| MF23         | 4; 4; 4                             | <i>robić maślane oczy</i> – ‘być egoistą, dbać tylko o siebie’; por. <i>widzieć czubek własnego nosa</i> – ‘spoglądać z zachwytem, często bezmyślnie’                                                               |
| MF25         | 2; 4; 4                             | <i>czepiać się jak rzep psiego ogona</i> – ‘czuć się gdzieś świetnie, znajdować się w korzystnym dla siebie położeniu’; por. <i>czuć się jak ryba w wodzie</i> – ‘być natrętnym, uparcie trzymać się kogoś, czegoś’ |
| MF27         | 4; 4; 4                             | <i>czepiać się jak rzep psiego ogona</i> – ‘kłócić się ciągle, mieć z kimś złe stosunki’; por. <i>żyć z kimś jak pies z kotem</i> – ‘być natrętnym, uparcie trzymać się kogoś, czegoś’                              |
| MF28         | 2; 0; 4                             | <i>cicha woda</i> – ‘osoba nieefektowna, wywołująca litość, współczucie’; por. <i>brzydkie kaczątko</i> – ‘o kimś pozornie spokojnym, nieśmiałym’                                                                   |
| MF29         | 0; 2; 0                             | <i>farbowany lis</i> – ‘ważna, wpływowa osoba zajmująca wysokie stanowisko’; por. <i>gruba ryba</i> – ‘oszust, człowiek nieuczciwy, obłudny’                                                                        |
| MF30         | 2; 0; 4                             | <i>klębek nerwów</i> – ‘człowiek, na którego zrzuca się całą odpowiedzialność, zwykle za coś, czego nie zrobił’; por. <i>koziół ofiarny</i> – ‘o osobie bardzo nerwowej, roztrzęsionej’                             |

Źródło: opracowanie własne.

## 2) Aktualizowanie struktury frazeologizmu

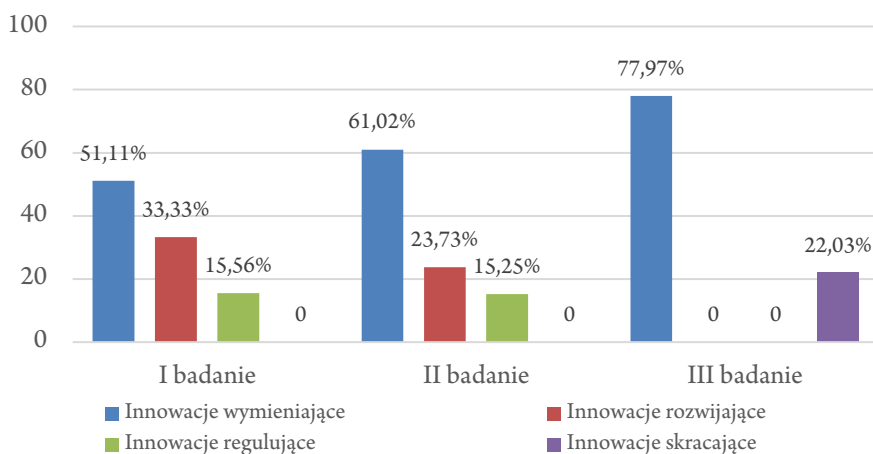
W I badaniu osoby udzieliły od 93 do 100 prawidłowych odpowiedzi. 11 osób zdobyło maksymalną liczbę prawidłowych odpowiedzi, w tym 10 osób z wykształceniem wyższym i 1 osoba z wykształceniem średnim. Porażki zostały

odnotowane u 19 osób badanych. U 8 osób z wykształceniem średnim było ich od 1 do 4, a u 11 osób z wykształceniem podstawowym – od 2 do 5.

W II badaniu prawidłowych odpowiedzi było od 92 do 100. Maksymalną ich liczbę uzyskało 5 osób z wykształceniem wyższym. Błędne odpowiedzi zapisano u 19 osób, w tym u 8 badanych z wykształceniem średnim (od 2 do 4) oraz u 11 osób z wykształceniem podstawowym (od 2 do 5).

W III badaniu zarejestrowano od 92 do 100 poprawnych odpowiedzi. 100 prawidłowych odpowiedzi udzieliły 2 osoby z wykształceniem wyższym. U 9 osób z wykształceniem średnim zapisano od 1 do 4 pomyłek. 11 osób z wykształceniem podstawowym udzieliło od 1 do 5 błędnych odpowiedzi. U osób z wykształceniem wyższym w żadnym z trzech badań nie zanotowano porażek.

Nieprawidłowe odpowiedzi, zarejestrowane u osób z wykształceniem średnim i podstawowym, skutkowały aktualizacją frazeologizmów o zmodyfikowanej strukturze. Na wykresie 6 przedstawiono zestawienie procentowe odnotowanych w grupie kontrolnej typów frazeologicznych innowacji.



Wykres 6. Zestawienie procentowe typów frazeologicznych innowacji odnotowanych u osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie w podteście aktualizowania struktury frazeologizmu

Źródło: opracowanie własne.

W I badaniu odnotowano trzy typy frazeologicznych innowacji. Osoby najczęściej (51,11%) tworzyły innowacje wymieniające. Dość często (33,33%) pojawiały się także innowacje rozwijające. Rzadziej (15,56%) były tworzone innowacje regulujące.

W II badaniu, w porównaniu z wynikami uzyskanymi w I badaniu, wzrasta liczba innowacji wymieniających (61,02%). W mniejszym zakresie osoby

z grupy kontrolnej tworzyły także innowacje rozwijające (23,73%) i regulujące (15,25%).

W III badaniu najczęściej stosowaną innowacją frazeologiczną była innowacja wymieniająca (77,97%). W porównaniu z wynikami w dwóch poprzednich badaniach – jej procent jest jeszcze wyższy. Nie odnotowano użycia innowacji rozwijających czy regulujących, jednak w 22,02% pojawiły się innowacje skracające.

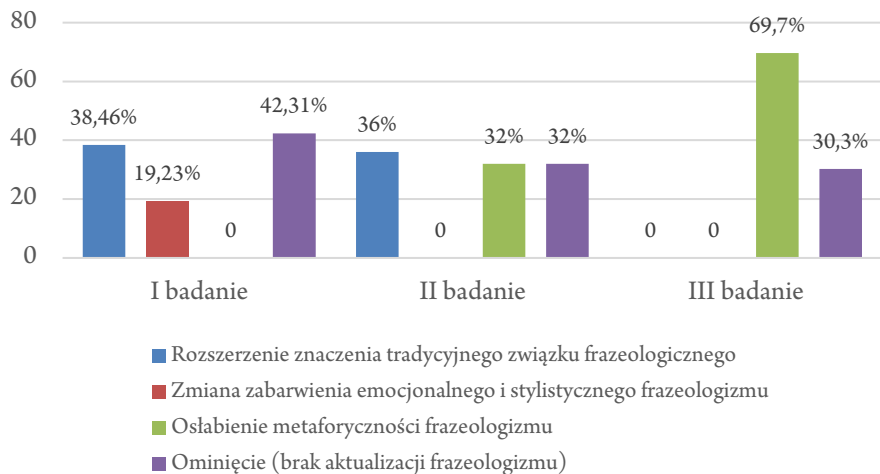
### 3) Wyjaśnianie znaczenia frazeologizmu

W I badaniu odnotowano od 95 do 100 poprawnych odpowiedzi. Maksymalną liczbę prawidłowych odpowiedzi zapisano u 10 osób z wykształceniem wyższym. Porażki (od 1 do 3) zarejestrowano u 11 osób z wykształceniem podstawowym.

W II badaniu poprawnych odpowiedzi było od 95 do 100, w tym maksymalną liczbę odnotowano u 5 osób z wykształceniem wyższym. Błędne odpowiedzi zostały odnotowane u 11 osób z wykształceniem podstawowym. Zawierały one od 1 do 4 pomyłek.

W III badaniu zanotowano od 95 do 100 prawidłowych odpowiedzi. 5 osób z wykształceniem wyższym udzieliło 100 poprawnych odpowiedzi. Porażki były notowane u 11 osób z wykształceniem podstawowym. Średnio osoby te popełniały od 1 do 4 pomyłek.

Błędne odpowiedzi skutkowały tworzeniem różnego rodzaju semantycznych modyfikacji frazeologicznych. Ich zestawienie zaprezentowano na wykresie 7.



Wykres 7. Zestawienie procentowe rodzajów semantycznych modyfikacji frazeologicznych odnotowanych u osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie w podteście wyjaśniania znaczenia frazeologizmu

Źródło: opracowanie własne.

W I badaniu 42,31% stanowiły odpowiedzi, w których badani odmawiali podjęcia próby aktualizacji frazeologizmu (tj. ominięcia). Odnotowano dwa rodzaje semantycznych modyfikacji frazeologicznych: rozszerzenie znaczenia (38,46%) oraz zmianę zabarwienia emocjonalnego i stylistycznego (19,23%).

W II badaniu ominięcia stanowiły 32%. Ponadto zarejestrowano rozszerzenie znaczenia tradycyjnego związku frazeologicznego (36%) oraz osłabienie metaforyczności frazeologizmu (32%). Zaś w III badaniu osłabienie metaforyczności frazeologizmu (69,7%) było jedynym rodzajem semantycznej modyfikacji frazeologizmu, a 30,3% stanowiły ominięcia.





## ROZDZIAŁ V

# ZABURZENIA SPRAWNOŚCI LEKSYKALNO-SEMANTYCZNEJ U OSÓB Z OTĘPIENIEM ALZHEIMEROWSKIM

---

### **1. Charakterystyka językowych strategii zastępczych stosowanych w przypadku deficytów leksykalnych przez osoby z otępieniem alzheimerowskim**

Analiza materiału badawczego wykazała, że zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej dotyczą osoby z otępieniem alzheimerowskim już w początkowym stadium choroby. Zaburzenia te dotyczą przede wszystkim nazywania tzw. oralnego, które objawiają się problemami z aktualizacją słowa docelowego w oparciu o usłyszaną definicję wyrazu.

Ponadto u osób z otępieniem alzheimerowskim występują zaburzenia nazywania tzw. konfrontacyjnego, czyli trudności z przywołaniem nazwy docelowej na podstawie bodźca wzrokowego (tj. ilustracji). Zarówno zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej w zakresie nazywania oralnego, jak i nazywania konfrontacyjnego mają charakter progresywny, tzn. postępujący, o czym przekonują wyniki badań uzyskane na przestrzeni trzech lat.

Deficyty leksykalno-semantyczne występujące u osób z otępieniem alzheimerowskim są przez nie kompensowane poprzez wykorzystanie różnych językowych strategii zastępczych. Należą do nich<sup>1</sup>:

#### **1.1. Peryfrazy (omówienia)**

Osoby badane często sięgały po peryfrazy, inaczej omówienia, czyli wyrażenia o charakterze opisowym, zastępujące pojedyncze wyrazy docelowe, które są znaczeniowo tożsame z wyrazem, w miejsce którego zostały podstawione.

---

<sup>1</sup> W niniejszym podrozdziale zostały omówione przykłady językowych strategii zastępczych stosowanych w przypadku trudności leksykalnych przez badane osoby. Analiza ilościowa (tj. szczegółowe dane liczbowe) zaobserwowanych zjawisk została przedstawiona w dalszej części pracy.

Zarejestrowano przykłady peryfraz, w których badani omawiali przeznaczenie, funkcję denotatu słowa docelowego oraz czynności wykonywane z danym przedmiotem lub związane z daną osobą, np.:

KŁ1.NKI: *Jaki? Taki no z dziurami, że już niedobry do ubrania* (dziurawy)

KŁ1.NKI: *No to jest do spania takie czy do leżenia* (łóżko)

KŁ1.NKII: *No to tu no modlitwy mówi, no po cichu czy na głos odmawia jakie Ojcie Nasz* (modlić się)

KŁ1.NKIII: *No to, co jedzie tak z peronu* (pociąg)

KŁ2.NKI: *Taki do dzwonienia, że zadzwonić* (telefon)

KŁ2.NKII: *Tam się ogląda, no do oglądania* (telewizor)

KŁ6.NKIII: *To jest ten z poczty, tam pracuje* (listonosz)

MŁ13.NKI: *To jest... Ten, co obcina no... włosy* (fryzjer)

MŁ15.NKII: *To jest na ubrania taka...* (szafa)

KŁ1.NOI: *No to w szkole no uczy* (nauczyciel)

KŁ2.NOII: *To czas pokazuje, która tam godzina jest* (zegarek)

KŁ4.NOI: *To taki do mszy służy. Nosi różne i te... No służy* (ministrant)

MŁ8.NOI: *Taki no... Co się gotuje, tam się gotuje zupę* (garnek)

MŁ15.NOII: *On ten... Dzieci no uczy* (nauczyciel)

KU21.NKI: *Jak kto chce się no... No idzie się modlić tam* (kościół)

KU23.NKI: *A kiedy jest tak... No, że świeci tak to i tak... świeci* (słoneczny)

KU20.NKII: *A to taki, co szczeka* (pies)

KU21.NKII: *To widzę to... To jest do jechania gdzieś i tam się jedzie* (samochód)

Odnutowano również omówienia, w których osoby badane opisywały cechy fizyczne danego obiektu, przykładowo:

KŁ2.NKI: *No tu ten... Ma te... no koła ma i pedały* (rower)

KŁ3.NKI: *No taki... No już z wiekiem, ma dużo lat* (stary)

KŁ3.NKII: *To jest takie warzywo czerwone albo jakie...* (pomidor)

KŁ6.NKIII: *Takie te buty, takie paseczki i takie odkryte są nogi, takie na lato* (sandaly)

KŁ6.NKIII: *A to takie zwierzę, rogi takie ma* (baran)

KŁ6.NOI: *No tak, tak... Ten dziób ma taki i czerwone nogi* (bocian)

MŁ8.NOII: *Takie słodkie to są owoce, no takie no... małe* (maliny)

MU27.NKI: *To jest takie... No czerwone i słodkie jest (jabłko)*

MU29.NKII: *Taki ostry jest (nóż)*

Wśród peryfraz zapisano także wyrażenia opisujące wspomnienia osobistych doświadczeń osoby badanej, świadczące o zetknięciu się z danym przedmiotem lub sytuacją, np.:

KŁ1.NKIII: *No to tak jak ja... To jak widzę kogo, co znam, no te... No mówię dzień dobry (witać się)*

KŁ5.NKI: *To jest... To co ja piję. Ja lubię to gorące takie, no słodkie słodzę i piję (herbata)*

MŁ8.NOI: *A to wiem... To ja wiem, bo ja takie no mam... Tak właśnie mam i tak trzymam i tak konewką... Żeby rosły no... (podlewać)*

MŁ9.NOI: *To jest to, co ja mam, ale nie lubię tego na głowie nosić... (czapka)*

KU18.NKI: *Tak, tak... Ja też tak... Bo na głowie to muszę to mieć, bo ja głowę już chorą mam i ja muszę no... No muszę też tak, tak mówi doktor (kapelusz)*

MU26.NKI: *To ja też tak... No wszystkie w domu te... Tak właśnie robiłem i ten... No kiedy już były no... I trzeba było już nowy kolor, to wtedy farbę i ten... No też tak robiłem (malować)*

## 1.2. Parafazje semantyczne

W postaci słów zastępczych pozostających w określonej relacji semantycznej z wyrazem docelowym badane osoby przywoływały:

### 1) Hiperonimy

U badanych odnotowano zastępowanie nazwami nadrzędnymi nazw podrzędnych. W odpowiedziach badanych osób rejestrowano nazwy ogólne charakteryzujące się szerokim zakresem. Najczęściej w postaci hiperonimów stosowano nazwę ogólnej kategorii semantycznej, np.:

KŁ1.NKI: *No to tam się idzie, to jest taki no... Budynek (kościół)*  
[tu: budynek 'kościół']

KŁ1.NKII: *To jest taki pojazd (autobus)*  
[tu: pojazd 'autobus']

KŁ2.NKI: *No tu jest... To ten... No rodzice (matka)*  
[tu: rodzice 'matka'; por. błędna kategoria liczby, tj. użycie liczby mnogiej *rodzice* zamiast *rodzic*]

KŁ2.NKIII: *A tu ten... No... To... Owoce (maliny)*  
[tu: owoce 'maliny']

KŁ2.NKIII: *To zwierzę (kot)*

[tu: *zwierzę* 'kot'; por. kot to ssak, a ssaki to zwierzęta]

KŁ3.NKI: *To jest... No takie picie (herbata)*

[tu: *picie* 'herbata'; por. herbata 'to, co się pije']

KŁ3.NKI: *A to buty takie (sandały)*

[tu: *buty* 'sandały']

MŁ12.NKI: *No to jest... No jedzenie (jajko)*

[tu: *jedzenie* 'jajko'; por. jajko to rodzaj pożywienia, jedzenia]

KŁ3.NKII: *To ten... Odzież, tak można powiedzieć (koszula)*

[tu: *odzież* 'koszula'; por. koszula to okrycie tułowia oraz rąk; okrycie ludzkiego ciała to odzież]

KŁ3.NOI: *To jest no... Takie urządzenie (telewizor)*

[tu: *urządzenie* 'telewizor'; por. telewizor to urządzenie elektroniczne]

KŁ4.NOI: *To jest warzywo (marchew)*

[tu: *warzywo* 'marchew']

KŁ7.NOII: *No meble to są (stół)*

[tu: *meble* 'stół' (użycie rzeczownika w liczbie mnogiej)]

KŁ7.NOIII: *A to jedzenie jest (maliny)*

[tu: *jedzenie* 'maliny'; por. maliny to owoce, a owoce to rodzaj pożywienia, jedzenie]

MŁ15.NOI: *Tu jest to... Owoc (jabłko)*

[tu: *owoc* 'jabłko']

MŁ15.NOII: *To jest ta... To się mówi ptak taki (kaczka)*

[tu: *ptak* 'kaczka'; por. kaczka to ptak wodny]

KU16.NOI: *No właśnie, czyli to jest no... No ciało to jest (noga)*

[tu: *noga* 'ciało'; por. noga to kończyna dolna; kończyna dolna to narząd podpory ciała człowieka służący do przemieszczania się]

KU20.NOI: *A to znaczy, że... Że coś robi po prostu (myć się)*

[tu: *robić coś* 'myć się'; por. myć się to rodzaj czynności; robić znaczy wykonywać jakąś czynność]

KU23.NOI: *To, że no pije taki... Picie takie czy jak to się mówi? No napój taki (mleko)*

[tu: *picie, napój* 'mleko'; por. picie, czyli to, co służy do picia; napój; mleko to napój mleczny]

MU24.NOII: *Czyli, że no... No to jest taki... No pieczywo (chleb)*

[tu: *pieczywo* 'chleb']

MU26.NOII: *A to się je. No wiem, że to jedzenie. To się mówi, że nabiał kupuje (jajko)*

[tu: *jedzenie, nabiał* 'jajka'; por. jajka to nabiał; nabiał to produkty spożywcze, to, co służy do spożycia; jedzenie]

MU29.NOII: *A taka pomarańczowa, no to jest przecież ta roślina* (marchew)  
[tu: *roślina* ‘marchew’]

MU27.NOIII: *Czyli, że no... No idzie się tam... No tej budowli* (kościół)  
[tu: *budowla* ‘kościół’; por. kościół to świątynia; świątynia to budowla]

MU30.NOIII: *A to jest... No to ta... B... Bylina* (marchew)  
[tu: *bylina* ‘marchew’; por. marchew to roślina z gatunku selerowatych; rośliny selerowate to rodzina bylin]

## 2) Hiponimy

Wśród zarejestrowanych odpowiedzi pojawiły się przykłady użycia hiponimów, czyli słów o węższym i podrzędnym znaczeniu w stosunku do słowa docelowego, np.:

KŁ3.NKI: *Taki ten... no taki jest to no... Góral to jest taki...* (rower)  
[tu: *góral* ‘rower’; por. góral to potoczna nazwa roweru górskiego]

KŁ3.NKI: *To taki jest... No chyba ten... Polonez* (samochód)  
[tu: *polonez* ‘samochód’; por. polonez to marka samochodu osobowego]

KŁ5.NKII: *Tu to no... No tak zamiata czy coś innego* (sprzątać)  
[tu: *zamiatać* ‘sprzątać’; por. zamiatać ‘zgarniać, wygarniać, usuwać szczotką, miotłą śmiecie, kurz, odpadki’ PSJP, s. 1223; zamiatanie to jedna z czynności wchodzących w zakres sprzątania; sprzątać ‘doprowadzać do porządku, uczynić coś czystym, ułożyć coś na swoim miejscu’ PSJP, s. 951]

KŁ6.NKIII: *Tu ten... Tak się mówi, że... Odkurza no* (sprzątać)  
[tu: *odkurzać* ‘sprzątać’; por. odkurzać ‘czyścić z kurzu, trzepać’ PSJS, s. 578; odkurzanie jest czynnością składającą się na sprzątanie]

MŁ9.NKIII: *To jest no... Wilczur* (pies)  
[tu: *wilczur* ‘pies’; por. wilczur to potocznie określenie dużego psa, wyglądem przypominającego wilka; często określenie konkretnej rasy psów, tj. owczarka niemieckiego]

MŁ15.NKIII: *Tu to taki idzie no... Jak to? Takie groźne to są no... Owczarki takie* (pies)  
[tu: *owczarek* ‘pies’; por. owczarek niemiecki to jedna z ras psów]

KŁ4.NOI: *No to do jedzenia ten... Taki razowy* (chleb)  
[tu: *razowy* ‘chleb’; por. chleb razowy to jedna z odmian chleba]

MŁ3.NOII: *No wiem, wiem... Zaraz... To taki no... Jamnik* (pies)  
[tu: *jamnik* ‘pies’; por. jamnik to jedna z ras psów]

KŁ7.NOII: *To no... Fiat taki do... Jedzie* (samochód)  
[tu: *fiat* ‘samochód’; por. fiat to jeden z modeli samochodów]

### 3) Kohiponimy

Odnotowano przykłady odpowiedzi, w których badani zamiast słowa docelowego wybierali jeden z elementów ciągu kohiponimicznego, czyli zbioru wyrazów podrzędnych, np.:

KŁ.NKI: *No to jest ten... To patelnia do gotowania* (garnek)  
[tu: *patelnia* 'garnek'; por. *patelnia*, *garnek* to naczynia kuchenne]

KŁ2.NKI: *Taki no... Ten... No widelec* (łyżka)  
[tu: *widelec* 'łyżka'; por. *łyżka* i *widelec* wchodzą w skład sztuców (zastawy kuchennej)]

KŁ2.NKI: *To jest no... Kapelusz jest* (czapka)  
[tu: *kapelusz* 'czapka'; por. *kapelusz* i *czapka* to nakrycia głowy]

MŁ8.NKI: *To koza* (baran)  
[tu: *koza* 'baran'; por. *koza* i *baran* to ssaki z rodziny zwierząt wołowatych]

MŁ9.NKI: *Mówi się, że błyska się* (grzmieć)  
[tu: *błyskać się* 'grzmieć'; por. *błyskawice* i *grzmoty* to efekty towarzyszące burzy]

KŁ2.NKII: *To jest ten... No seler* (marchew)  
[tu: *seler* 'marchew'; por. *seler* i *marchew* to rodzaj roślin (bylin) z rodziny selerowatych]

KŁ3.NKII: *A tu ten... No ogórek* (pomidor)  
[tu: *ogórek* 'pomidor'; por. *ogórek* i *pomidor* to rośliny warzywne]

KŁ4.NKII: *No to ten... No noga* (ręka)  
[tu: *noga* 'ręka'; por. *noga* i *ręka* to kończyny budujące ciało człowieka]

KŁ4.NKIII: *To jest no... Samochód, tak?* (rower)  
[tu: *samochód* 'rower'; por. *samochód* i *rower* to pojazdy]

KŁ5.NKIII: *No to takie no... Jak ucho* (nos)  
[tu: *ucho* 'nos'; por. *ucho* i *nos* to części głowy człowieka]

MŁ12.NKIII: *No to jest ten... No kawa to jest* (herbata)  
[tu: *kawa* 'herbata'; por. *kawa* i *herbata* to napoje]

MŁ14.NKIII: *To jest ten... Statek* (samolot)  
[tu: *statek* 'samolot'; por. *statek* i *samolot* to środki transportu]

KŁ6.NOI: *To ten... No... Szafa* (łóżko)  
[tu: *szafa* 'łóżko'; por. *szafa* i *łóżko* to meble]

KŁ6.NOI: *To się mówi... No... taki lekarz* (strażak)  
[tu: *lekarz* 'strażak'; *lekarz* i *strażak* to nazwy zawodów]

MŁ8.NOI: *To krowa* (świnia)  
[tu: *krowa* 'świnia'; por. *krowa* i *świnia* to zwierzęta hodowlane (gospodarskie)]

ME9.NOII: *To jest pietruska* (marchew)

[tu: *pietruska* 'marchew'; por. pietruszka i marchew to rośliny (byliny) z rodziny selerowatych]

ME10.NOII: *No to... księżyc* (gwiazdy)

[tu: *księżyc* 'gwiazdy'; por. księżyc i gwiazdy to ciała niebieskie]

ME10.NOIII: *Takie poziomki czy truskawki* (maliny)

[tu: *poziomki* czy *truskawki* 'maliny'; por. w funkcji słów zastępczych badany przywołuje dwie nazwy (sam wyraża wątpliwość) – kohiponimy; *poziomki*, *truskawki*, *maliny* to rośliny owocowe z rodziny różowatych]

ME14.NOIII: *To ten... wojskowy* (policjant)

[tu: *wojskowy* 'policjant'; por. *wojskowy* 'ten, który pełni służbę w wojsku'; policjant to funkcjonariusz policji; wojsko i policja to organy państwowe]

ME15.NOIII: *To kot przecież* (pies)

[tu: *kot* 'pies'; por. kot i pies to zwierzęta domowe]

KU16.NKI: *A taki to jest... No to jest... Bułka* (chleb)

[tu: *bułka* 'chleb'; por. bułka i chleb to rodzaje pieczywa]

KU23.NKII: *No czyli takie są to. Te kozaki* (sandały)

[tu: *kozaki* 'sandały'; *kozaki* i *sandały* to rodzaje obuwia]

MU28.NKII: *A to jest do zamykania i otwierania... No brama* (drzwi)

[tu: *brama* 'drzwi'; por. *brama* i *drzwi* to rodzaje ruchomego zamknięcia otworu wejściowego lub wjazdowego do jakiegoś miejsca (budynku, podwórza)]

MU29.NKIII: *Jak to co? No tu się leży i to jest przecież taka wersalka* (łóżko)

[tu: *wersalka* 'łóżko'; por. *wersalka* i *łóżko* to meble]

#### 4) Meronimy

Badane osoby korzystały także ze słów zastępczych będących w relacji częściowości w stosunku do słowa docelowego. Zarejestrowano następujące przykłady meronimów typu składnik–obiekt, czyli wyrazów oznaczających część pewnej całości:

KŁ1.NKI: *To palec* (ręka)

[tu: *palec* 'ręka'; por. palec to u człowieka zakończenie ręki]

KŁ5.NKI: *No to jest to... To żółtko jest* (jajko)

[tu: *żółtko* 'jajko'; por. żółtko to część jajka]

ME10.NKI: *No to jest no do otwierania, to się mówi na to klamka* (drzwi)

[tu: *klamka* 'drzwi'; por. *klamka* to ruchoma rączka przy zamku u drzwi]

ME15.NKI: *To ten... No zapinana... No guziki* (koszula)

[tu: *guziki* 'koszula'; por. *guziki* to element ozdobny ubioru, np. koszuli]



KŁ1.NKII: *No to ten... Koła (rower)*

[tu: *koła* 'rower'; koła to części roweru]

MŁ13.NKII: *To jest no... Słuchawka. Rozmawia się tak (telefon)*

[tu: *słuchawka* 'telefon'; por. słuchawka jest podstawową częścią telefonu]

KŁ2.NKII: *No to jest... Rączka taka (garnek)*

[tu: *rączka* 'garnek'; por. rączka 'coś, co służy do trzymania' to rodzaj uchwytu przymocowanego do garnka]

KŁ6.NKII: *No to jest kromeczka (chleb)*

[tu: *kromeczka* 'chleb'; por. kromeczka (nazwa deminutywna od kromka) to mały kawałek odkrojonego chleba]

MŁ10.NKII: *To ten... Blat jest do jedzenia (stół)*

[tu: *blat* 'stół'; por. blat to potoczna nazwa płyty roboczej, czyli części stołu]

KŁ2.NKIII: *To te są... No... Podeszwy (sandały)*

[tu: *podeszwy* 'sandały'; por. podeszwa to część sandała]

KŁ2.NKIII: *To jest taki... No... Kabelek taki (żelazko)*

[tu: *kabelek* 'żelazko'; por. kabelek (nazwa deminutywna od kabel) to przewód zasilający do żelazka]

MŁ13.NKIII: *To się mówi... e... ele... Ekran (telewizor)*

[tu: *ekran* 'telewizor'; por. ekran to potoczna nazwa części telewizora, na której wyświetlany jest obraz]

MŁ13.NKIII: *To jest no... Kie... Kierownica jest (samochód)*

[tu: *kierownica* 'samochód'; kierownica to element samochodu służący kierowcy do zmiany kierunku jazdy]

MŁ10.NOI: *To jest... Mankiet taki (koszula)*

[tu: *mankiet* 'koszula'; mankiet to zakończenie rękawa jakiegoś stroju, np. koszuli]

MŁ15.NOII: *A to chyba się mówi... Rękaw (koszula)*

[tu: *rękaw* 'koszula'; rękaw to element odzieży, np. koszuli]

MŁ15.NOIII: *Takie te... No nogawki (spodnie)*

[tu: *nogawki* 'spodnie'; por. nogawki to element stroju, np. spodni]

MŁ15.NOIII: *To się mówi... Wagon ten (pociąg)*

[tu: *wagon* 'pociąg'; por. wagon to jeden z elementów pociągu]

KU16.NKI: *A to takie są przecież bombki (choinka)*

[tu: *bombki* 'choinka'; por. bombki to ozdoby zawieszane na choince]

KU20.NKI: *To? A to jest... No zaraz, zaraz... No tu to jest rama i się jedzie tam, gdzie się chce... Tu siada i jedzie (rower)*

[tu: *rama* 'rower'; por. rama to podstawowa część każdego roweru]

KU22.NKII: *A tu to widzę to... To jest paznokiec, tak? (ręka)*

[tu: *paznokiec* 'ręka'; por. paznokiec to osłona i zakończenie palca; palec to zaś zakończenie ręki]



KU23.NKIII: *To są przecież takie te... No takie opony do jechania* (rower)  
[tu: *opony* 'rower'; por. opony składają się na koła rowerowe; koła stanowią część roweru]

MU29.NKIII: *No to zakładane są takie tu... Tu paski takie są* (sandały)  
[tu: *paski* 'sandały'; por. paski to część sandała, która utrzymuje go na stopie]

## 5) Synonimy

Zarejestrowano również korzystanie z zastępników o charakterze synonimicznym. Były to synonimy stylistyczne, należące do różnych odmian i stylów języka, np.:

- a) synonimy przybierające formę potocyzmów (kolokwializmów), czyli wyrazów stosowanych w języku potocznym:

KŁ1.NKI: *To znaczy... No tak... skrobać* (pisać)  
[tu: *skrobać* 'pisać'; por. *skrobać pot.* «pisać, zwłaszcza pisać niedbale, niestarannie, niewyraźnie» WSPP, s. 1057]

MŁ11.NKI: *Tu jest... No berbeć taki* (dziecko)  
[tu: *berbeć* 'dziecko'; por. *berbeć pot.* «małe dziecko; malec, bąk» PSJP, s. 43]

KŁ6.NKII: *Ryczy jak... Burza mocno ryczy* (grzmieć)  
[tu: *ryczeć* 'grzmieć'; por. *ryczeć pot.* «huczeć, grzmieć, rozbrzmiewać» WSPP, s. 1010]

KŁ1.NKIII: *Wali do drzwi* (zapukać)  
[tu: *walić* 'zapukać'; por. *walić pot.* «mocno uderzać» WSPP, s. 1275]

KŁ4.NOI: *Tu to bazgrze coś* (pisać)  
[tu: *bazgrać* 'pisać'; por. *bazgrać pot.* «pisać brzydko, nieczytelnie; nieudolnie rysować, malować» WSPP, s. 59]

MŁ12.NOII: *Tu to obiad no... Pitrası obiad* (gotować)  
[tu: *pitrasıć* 'gotować'; por. *pitrasıć pot.* «przyrządzać jedzenie, gotować (zwłaszcza: gotować naprędce lub byle jak, nieumiejętnie» PSJP, s. 671]

- b) synonimy emocjonalne (ekspresywne), czyli wyrazy bliskoznaczne zróżnicowane pod względem zabarwienia emocjonalnego:

MŁ10.NKI: *Tu taki mały jest brzdąc taki* (dziecko)  
[tu: *brzdąc* 'dziecko'; por. *brzdąc pieszcz.* «o małym dziecku» PSJP, s. 69]

KŁ7.NOI: *Te... No to ten. Kulfon taki nieładny* (nos)  
[tu: *kulfon* 'nos'; por. *kulfon* to pejoratywna nazwa dla «dużego, niezgrabnego nosa» PSJP, s. 389]

- c) inne synonimy stylistyczne:

MŁ10.NOI: *No to się mówi, że pląsa tak (tańczy)*  
 [tu: *pląsać* 'tańczyć'; por. *pląsać książkę*. «tańczyć, hasać» PSJP, s. 674]

## 6) Antonimy

W funkcji parafazji semantycznych zostały użyte również wyrazy zastępcze, będące z wyrazem właściwym w relacji antonimii. Wśród przykładów wyrazów opozycyjnych o przeciwnym znaczeniu zarejestrowano:

- a) antonimy właściwe (*sensu stricto*), czyli słowa przeciwstawne o cechach, które podlegają stopniowaniu, np.:

KŁ1.NKI: *To się mówi, że... Młody (stary)*  
 [tu: *młody* 'stary']

KŁ2.NKII: *Ten... No właśnie jest ten... Niski (wysoki)*  
 [tu: *niski* 'wysoki']

KŁ5.NOI: *No jest... No cytryna tak jak cytryna to słodka (kwaśny)*  
 [tu: *słodka* 'kwaśna']

KŁ9.NOII: *To jest no... Takie... No czyste (brudny)*  
 [tu: *czyste* 'brudne']

- b) wyrazy komplementarne, czyli wyrazy wzajemnie się wykluczające, tzn. para wyrazów, w których zaprzeczenie jednego powoduje stwierdzenie drugiego, np.:

KŁ2.NOII: *A to się mówi na to... Ręka (noga)*  
 [tu: *ręka* 'noga'; *ręka* (kończyna górna) – *noga* (kończyna dolna); to zestawienie można także widzieć jako zbiór kohiponimów]

MŁ9.NOII: *No to jest... Ciemno to... No jak dzień (noc)*  
 [tu: *dzień* 'noc']

MŁ15.NOII: *To to... To matka jest (ojciec)*  
 [tu: *matka* 'ojciec']

- c) konwersje, czyli pary wyrazowe, które pozwalają widzieć to samo zjawisko z dwóch stron, np.:

MŁ15.NKIII: *No to ten... No uczy, czyli ten uczeń (nauczyciel)*  
 [tu: *uczeń* 'nauczyciel']

## 7) Substytuty zanegowane

W wypowiedziach badanych osób zaobserwowano zjawisko tzw. *semantycznej negacji*, będące odmianą antonimicznych lub kategorialnych relacji względem słowa docelowego. Osoby badane w ten sposób podkreślają, że wyszukane słowo, tj. substytut zanegowany, nie jest tym, o które im chodzi, przykładowo:

KŁ1.NKI: *No to wiem, zaraz... Nie te... bułki, nie bułki, nie...* (chleb)

[tu: *nie bułki* 'chleb'; por. bułki i chleb to rodzaje pieczywa]

KŁ1.NKI: *Nie czysty, nie czysty, tylko taki... inaczej* (brudny)

[tu: *nie czysty, tylko taki...* *inaczej* 'brudny'; por. relacja antonimiczna: (*nie*) czysty – brudny]

KŁ1.NKII: *No... Że jest, no nie otwarte* (zamknięte)

[tu: *nie otwarte* 'zamknięte'; por. relacja komplementarności: (*nie*) otwarte – zamknięte]

KŁ2.NKI: *No nie pisać, tylko...* (czytać)

[tu: *nie pisać* 'czytać'; por. relacja kategorialna: *pisać* i *czytać* to nazwy czynności]

KŁ2.NKII: *Nie pije, tylko...* (jeść)

[tu: *nie pić* 'jeść'; por. relacja kategorialna: *pić* i *jeść* to nazwy czynności związanych z jedzeniem]

KŁ3.NKIII: *To jak ten... No nie bluzka, tylko inaczej się mówi* (sweter)

[tu: *nie bluzka* 'sweter'; por. relacja kategorialna: *bluzka* i *sweter* to nazwy odzieży]

KŁ3.NKIII: *Nie truskawki, tylko...* (maliny)

[tu: *nie truskawki* 'maliny'; por. relacja kategorialna: *truskawki* i *maliny* to nazwy owoców]

KŁ4.NKIII: *Nie leżeć, tylko* (spać)

[tu: *nie leżeć* 'spać'; por. relacja kategorialna: *leżeć* i *spać* to nazwy czynności]

MŁ8.NKI: *Tu to nie rysuje, tylko...* (pisać)

[tu: *nie rysować* 'pisać'; por. relacja kategorialna: *rysować* i *pisać* to nazwy czynności]

MŁ8.NKII: *Nie pies, tylko...* (kot)

[tu: *nie pies* 'kot'; por. relacja kategorialna: *pies* i *kot* to nazwy zwierząt domowych]

MŁ9.NKIII: *No tu ten... Nie wita się, tylko inaczej* (żegnać się)

[tu: *nie witać się* 'żegnać się'; por. relacja komplementarności: (*nie*) witać się – żegnać się]

KŁ2.NOI: *Jak to się mówi? Ten... Nie spódnica, tylko dla chłopca ten...* (spodnie)

[tu: *nie spódnica* 'spodnie'; por. relacja kategorialna: *spódnica* i *spodnie* to nazwy odzieży]

KŁ2.NOI: *Nie pada, tylko...* (grzmieć)

[tu: *nie padać* 'grzmieć'; por. relacja kategorialna: *padać* i *grzmieć* to nazwy czynności związanych z pogodą]

KŁ2.NOI: Nie świeci, tylko... (wiał)

[tu: *nie świecić* 'wiał'; por. relacja kategorialna: *świecić* i *wiał* to nazwy czynności związanych z pogodą]

KŁ3.NOI: Nie otwarte, tylko... (zamknięte)

[tu: *nie otwarte* 'zamknięte'; por. relacja komplementarności: (*nie*) *otwarte* – *zamknięte*]

MŁ12.NOI: Jak to? Nie skacze, tylko... (tańczyć)

[tu: *nie skakać* 'tańczyć'; por. relacja kategorialna: *skakać* i *tańczyć* to nazwy czynności związanych z ruchem ciała człowieka]

KŁ3.NOII: A to no znaczy... Nie kosi, tylko... (grabić)

[tu: *nie kosić* 'grabić'; por. relacja kategorialna: *kosić* i *grabić* to nazwy czynności związanych z pielęgnacją roślin]

MŁ15.NOII: Nie stoi, tylko... Nie stać... (siedzieć)

[tu: *nie stać* 'siedzieć'; por. relacja kategorialna: *stać* i *siedzieć* to nazwy czynności związanych z ruchem ciała człowieka]

MŁ15.NOIII: Nie pietruszka, tylko to drugie (marchew)

[tu: *nie pietruszka* 'marchew'; por. relacja kategorialna: *pietruszka* i *marchew* to nazwy roślin warzywnych]

KŁ2.NOIII: To nie ksiądz, tylko... (ministrant)

[tu: *nie ksiądz* 'ministrant'; por. relacja konwersji (odwrotności): (*nie*) *ksiądz* – *ministrant*]

### 1.3. Parafazje fonologiczne

W wypowiedziach badanych osób wśród kompensacji formalnych zarejestrowano parafazje fonologiczne, zwane inaczej fonemicznymi, które przypominają wyraz właściwy, jednak nie należą do zasobu słownikowego języka polskiego. Są to słowa zastępcze, które powstały w wyniku uproszczenia, substytucji, metatez, epentez, elizji głosek lub sylab tworzących aktualizowaną strukturę, np.:

KŁ1.NKI: Prasaje ubrania czy co (prasować)

[tu: *prasaje* 'prasuje'; parafazja fonologiczna powstawała w wyniku substytucji głoski -u- w śródgłosie wyrazu (być może pod wpływem sąsiedztwa fonetycznego: *prasaje* – rodzaj upodobnienia)]

KŁ3.NKI: To te... Takie sandały (sandały)

[tu: *sandały* 'sandały'; forma powstała na skutek epentezy, czyli wstawienia dodatkowych głosek -ad- w śródgłosie wyrazu]

KŁ5.NKII: A to jest... Ojej... To jest... Ze... Zeragek (zegarek)

[tu: *zeragek* 'zegarek'; to przykład metatezy w śródgłosie wyrazu]

KŁ7.NKIII: *A tu jedzie... Jedzie taki... Wo... Worer (rower)*

[tu: *worer* 'rower'; forma powstała w wyniku metatezy (przestawienia) nagłosowej głoski w wyrazie]

MŁ8.NKII: *To się mówi no... Na to się mówi ł... ł... yyy... łyżko (łyżka)*

[tu: *łyżko* 'łyżka'; zauważalna jest substytucja głoski -a w wygłosie wyrazu]

MŁ8.NOII: *To jest ten... te... te... Tefon (telefon)*

[tu: *tefon* 'telefon'; parafazja fonologiczna na skutek elizji śródgłosowej sylaby -le-]

MŁ8.NOIII: *Ślucha i ten... Da... Daba chorego (badać)*

[tu: *daba* 'bada'; to przykład metatezy sylabowej]

MŁ9.NOIII: *No na ubrania to jest no... La... Alka to jest taka (pralka)*

[tu: *alka* 'pralka'; zaktualizowanie niepełnej struktury wyrazowej, tj. elizja struktury fonotaktycznej *pr-* w nagłosie wyrazu]

MŁ11.NOIII: *To się mówi... He... Herhata (herbata)*

[tu: *herhata* 'herbata'; to przykład zastąpienia głoski -b- w śródgłosie wyrazu przez -h-, por. sąsiedztwo fonetyczne: *herhata* – to rodzaj upodobnienia na odległość]

MŁ13.NOIII: *Do... do gotowania ten... Rarnek (garnek)*

[tu: *rarnek* 'garnek'; substytucja dotyczy głoski g- w nagłosie wyrazu; por. sąsiedztwo fonetyczne: *rarnek* – może to świadczyć o upodobnieniu na odległość]

MŁ13.NOIII: *No ten... Cytryna jest no... Śnaśna (kwaśna)*

[tu: *śnaśna* 'kwaśna'; widoczna jest elizja sylaby nagłosowej *kwa-* oraz duplikacja sylaby -śna]

KU19.NKI: *To te... No to są łosy (włosy)*

[tu: *łosy* 'włosy'; doszło do uproszczenia grupy spółgłoskowej *wł-* w nagłosie wyrazu, tj. redukcja głoski *w-*]

KU22.NKI: *No to jedzie te... No mo... mochody (samochód)*

[tu: *mochody* 'samochody'; jest to przykład elizji sylaby *sa-* w nagłosie wyrazu]

MU27.NKII: *No to są te, co lata... No te loty takie (samolot)*

[tu: *loty* 'samoloty'; pojawia się niekompletna struktura wyrazowa na skutek elizji początkowych sylab w wyrazie *samo-*]

MU30.NKII: *No, no... No lubię manily (maliny)*

[tu: *manily* 'maliny'; to przykład metatezy w śródgłosie wyrazu]

MU30.NKII: *To też takie no... No lubię też midory. Dobre, dobre (pomidor)*

[tu: *midory* 'pomidory'; parafazja fonologiczna powstała na skutek elizji sylaby nagłosowej *po-*]

#### 1.4. Pamięć pierwszej litery lub sylaby

Podczas badania niejednokrotnie obserwowano sytuację, kiedy badane osoby nie były w stanie zaktualizować pełnej struktury wyrazowej pomimo zachowanej pamięci pierwszej litery lub sylaby szukanego wyrazu, przykładowo:

- KŁ1.NKI: *No to się mówi na to... Zaraz, zaraz... K... K... Ko... Ko...* (koszula)
- KŁ7.NKII: *Jest... Taki s... s... no mam na końcu głowy* (stary)
- MŁ8.NKI: *Taki ten... No ten yyy... S... S...* (stół)
- MŁ9.NKIII: *To wiem, wiem... N... N... No...* (noga)
- MŁ11.NOI: *To znaczy ten... No lu... Ma... Malu...* (malować)
- MŁ14.NOII: *No zaraz sobie przypomnę... W... W...* (włosy)
- MŁ14.NOIII: *Takie są no... Jak się to mówi? Za... Za...* (zamknięte)
- KU17.NKI: *Tak, tak... To jest przecież... Ojejku, no na b... b...* (pauza) *Nie przypomnę sobie* (baran)
- KU21.NKII: *No, czyli ten... No to ten... Po... po...* (długa pauza) (podlewa)
- MU26.NKII: *No to deszcz ten... Pa... Pa... Nie parasol, ale podobnie* (padać)
- MU24.NKIII: *Tu uczy te... No tego i to ten... No to jest... Na... Na...* (nauczyciel)
- MU30.NOI: *No, no... No wiem, o co chodzi. Zaraz... K... K... K... To jakoś tak było* (kaczka)

### 1.5. Parafazje mieszane

Parafazje mieszane to rodzaj kompensacji niejednorodnych. Są to nowe słowa, które powiązane są ze słowem właściwym zarówno pod względem fonologicznym (podobieństwo brzmieniowe), jak i semantycznym (przynależność do tej samej kategorii semantycznej). Wśród odpowiedzi u badanych zapisano następujące przykłady parafazji mieszanych:

- KŁ2.NKI: *To jest... Sa... Sa... Samochód* (samolot)  
[tu: *samochód* 'samolot'; por. *samochód* i *samolot* to nazwy pojazdów; łączy je podobieństwo nagłosu wyrazu: *samo-*]
- KŁ4.NKI: *No to jest to... No... No... Noga* (nos)  
[tu: *noga* 'nos'; por. *noga* i *nos* to nazwy części ciała człowieka; łączy je podobieństwo nagłosu wyrazu: *no-*]
- KŁ5.NKI: *To jest no... Ko... Koń* (krowa)  
[tu: *koń* 'krowa'; por. *koń* i *krowa* to nazwy zwierząt; łączy je podobieństwo nagłosu wyrazu: *k-*]
- KŁ5.NKI: *A tu jest no... B... Ba... Baran* (bocian)  
[tu: *baran* 'bocian'; por. *baran* i *bocian* to nazwy zwierząt; łączy je podobieństwo nagłosu wyrazu: *b-*]
- KŁ6.NKII: *To jest przecież ten... No te... Telefon* (telewizor)  
[tu: *telefon* 'telewizor'; por. *telefon* i *telewizor* to nazwy urządzeń (elementów wyposażenia mieszkania); łączy je podobieństwo nagłosu wyrazu: *tele-*]

MŁ8.NKII: *To jest to... No pamiętam... J... Ja... Ja... Jabłko (jajko)*  
 [tu: *jabłko* 'jajko'; por. *jabłko* i *jajko* to nazwy produktów spożywczych; łączy je podobieństwo nagłosu wyrazu: *ja-*]

MŁ8.NKIII: *To jest... S... Sto... Stolarz (strażak)*  
 [tu: *stolarz* 'strażak'; por. *stolarz* i *strażak* to nazwy zawodów; łączy je podobieństwo nagłosu wyrazu: *st-*]

MŁ12.NKIII: *Tu? Yyy... Zaraz, zaraz... A... A... Au... Auto (autobus)*  
 [tu: *auto* 'autobus'; por. *auto* 'samochód' i *autobus* to nazwy pojazdów; łączy je podobieństwo brzmieniowe: *auto-*]

MŁ12.NOI: *Taki jest... sło... słony (słodki)*  
 [tu: *słony* 'słodki'; por. *słony* i *słodki* to nazwy określające smak; łączy je podobieństwo brzmieniowe: *sło-*]

MŁ14.NOI: *No wiedziałem... P... Pra... Prasuje (prać)*  
 [tu: *prasuje* 'pierce (prać)'; por. *prasować* i *prać* to nazwy czynności związanych z odzieżą; łączy je podobieństwo nagłosu: *p-*]

KU23.NKI: *No to jest to... No zwierzę to jest... Ten... K... K... Kogut, jakoś tak (koń)*  
 [tu: *kogut* 'koń'; por. *kogut* i *koń* to nazwy zwierząt; łączy je podobieństwo nagłosu wyrazu: *ko-*]

## 1.6. Parafazje leksykalne

Kolejny rodzaj kompensacji niejednorodnych wykorzystywany przez badane osoby to parafazje leksykalne. Są to słowa o identycznym lub zbliżonym nagłosie, śródgłosie lub wygłosie jak słowo docelowe, lecz o zupełnie odmiennym znaczeniu. Poniższe przykłady parafazji leksykalnych poświadczają także zachowanie u badanych pamięci pierwszej litery lub sylaby, np.:

KŁ2.NKI: *No on tu ten... Tak ma... (pauza) Małpa (malować)*  
 [tu: *małpa* 'malować'; por. *małpa* to nazwa zwierzęcia, a *malować* to nazwa czynności; obie nazwy łączy jednak podobieństwo nagłosu wyrazu: *ma-*]

KŁ5.NKII: *To? To jest... No to koala (koszula)*  
 [tu: *koala* 'koszula'; por. *koala* to nazwa zwierzęcia, a *koszula* to nazwa odzieży; łączy je podobieństwo nagłosu wyrazu: *ko-*]

KŁ1.NOI: *No to taki ten... Mini... Miły jest (ministrant)*  
 [tu: *miły* 'ministrant'; por. *miły* to nazwa określająca cechę człowieka, a *ministrant* to nazwa osoby posługującej w kościele; obie nazwy łączy podobieństwo brzmieniowe nagłosu wyrazu: *mi-*; trzeba jednak podkreślić, że badana wykazała pamięć pierwszej sylaby wyrazu docelowego: *mini-*]

KŁ4.NOI: *To znaczy... To chodzi o ten... Te... Teczka, tak? (telewizor)*  
 [tu: *teczka* 'telewizor'; por. *teczka* to nazwa torby, a *telewizor* to nazwa urządzenia domowego; nazwy te łączy podobieństwo nagłosu wyrazu: *te-*]



MŁ9.NOII: *Czyli takie... No to się mówi s... Sło... Słonawe (słoneczny)*  
[tu: *słonawy* 'słoneczny'; por. *słonawy* 'słony' to nazwa określająca smak potrawy, a słoneczny to określenie związane z pogodą; nazwy łączy podobieństwo brzmieniowe nagłosu wyrazu: *sło-*]

MŁ11.NOII: *To się mówi... Lo... Lody (lodówka)*  
[tu: *lody* 'lodówka'; por. *lody* to nazwa deseru, a lodówka to nazwa urządzenia domowego; łączy je podobieństwo brzmieniowe: *lo-*]

MŁ12.NOIII: *Wiem, co to jest... To jest to... Ś... Świe... Świeca, tak? (święconka)*  
[tu: *świeca* 'święconka'; por. *świeca* to nazwa ozdoby, element wyposażenia mieszkania, a święconka to nazwa związana ze zwyczajem religijnym; nazwy łączy podobieństwo nagłosu wyrazu: *świe-*]

KU16.NKI: *To? To jest... Sa... Chyba sa... (pauza) Salata (sandaly)*  
[tu: *salata* 'sandaly'; por. *sałata* to nazwa rośliny warzywnej, a sandały to nazwa obuwia; nazwy łączy podobieństwo nagłosu wyrazu: *sa-*]

MU28.NKII: *Tak, tak. Łó... Łódka się mówi (łóżko)*  
[tu: *łódka* 'łóżko'; por. *łódka* 'łódź' to nazwa statku wodnego, a *łóżko* to nazwa mebla; nazwy te mają podobny nagłos wyrazu: *łó-*]

### 1.7. Neologizmy słotwórcze

Kolejny rodzaj strategii kompensacyjnych to tworzenie nowych konstrukcji słotwórczych. Są to przykłady neologizmów słotwórczych, czyli nowych słów utworzonych od wyrazów już istniejących w języku za pomocą odpowiednich formantów słotwórczych, np.:

KŁ1.NKII: *No taki co maluje to jest ten... No malarzowiec (malarz)*  
[tu: *malarzowiec* 'malarz'; *malarzowiec* 'ten, który maluje' to konstrukcja z podstawą słotwórczą *malarz-* i formantem słotwórczym *-owiec* tworzącym nazwy wykonawców zawodów]

KŁ3.NKII: *No muzyka gra i no ten... No muzyczny (tańczyć)*  
[tu: *muzyczny* 'tańczy'; *muzyczny* 'tańczy do muzyki' to konstrukcja z podstawą słotwórczą *muzycz-*]

KŁ3.NKIII: *To jest policjonowy (policjant)*  
[tu: *policjonowy* 'policjant'; konstrukcja z podstawą słotwórczą *policjon-* i formantem słotwórczym *-owy*, por. *mundurowy*]

KŁ7.NOI: *Konewka z wodą... Co robi? No... Konewkuje (podlewać)*  
[tu: *konewkuje* 'podlewa'; *konewkuje* 'podlewa przy użyciu konewki z wodą' to konstrukcja z podstawą słotwórczą *konewk-* i formantem słotwórczym *-uje*, por. *maluje*]

MŁ13.NOII: *On ten... Z poczty jest... Jak to się mówi? Po... Pocz... Pocztak (listonosz)*  
[tu: *pocztak* 'listonosz'; *pocztak* 'ten, który pracuje na poczcie, pocztowiec, listonosz' to konstrukcja z podstawą słotwórczą *poczt-* i formantem słotwórczym *-ak* tworzącym nazwy wykonawców czynności]



ML10.NOII: *No to jest przecież... No wiem, o co chodzi... No tam się gotuje, ten... G... G... Gotowacz taki (garnek)*

[tu: *gotowacz* ‘garnek’; konstrukcja z formantem słowotwórczym *-acz* tworzącym nazwy wykonawców czynności]

U badanych osób zarejestrowano także struktury słowotwórcze stanowiące rezultat kontaminacji, tj. połączenia dwóch wyrazów (zwykle o podobnym znaczeniu), np.:

KU23.NKI: *No tu się te... No jedzenie tu... Chłodzi tu... Chłodówka taka do jedzenia* (łodówka)

[tu: *chłodówka* ‘łodówka’; *chłodówka* ‘miejsce do chłodzenia jedzenia’ to konstrukcja powstała poprzez kontaminację dwóch słów (wyrazów bliskoznacznych): *chłodziarka* i *łodówka*]

MU26.NOI: *A to jedzie... Jedzie tym... No to taki jest... Auto... (pauza) Autochód* (autobus)

[tu: *autochód* ‘autobus’; *autochód* to konstrukcja stanowiąca rezultat kontaminacji słowotwórczej, tj. połączenia dwóch słów (nazw pojazdów): *autobus* i *samo-chód*]

Zaobserwowano również przykłady nowych konstrukcji słowotwórczych, przede wszystkim derywatów tautologicznych, powstałych w wyniku wymiany formantów lub utworzonych w wyniku dołączenia polskiego sufiksu do wyrazu obcego pochodzenia. Zabiegi te świadczą o problemach pacjentów z właściwym doбором formantu słowotwórczego, przykładowo:

KŁ5.NKII: *To jest ta osoba... Fry... Fryzjak (fryzjer)*

[tu: *fryzjak* ‘fryzjer’; konstrukcja z formantem słowotwórczym *-ak* tworzącym nazwy wykonawców zawodów]

KŁ5.NKIII: *Taki ten... Malacz (malarz)*

[tu: *malacz* ‘malarz’; konstrukcja z formantem słowotwórczym *-acz* tworzącym nazwy wykonawców czynności]

KŁ1.NOIII: *A to ja lubię, no to jest ta... Herbatuszka dobra taka* (herbata)

[tu: *herbatuszka* ‘herbata’; konstrukcja z formantem słowotwórczym *-uszka* tworzącym nazwy deminutywne]

## 1.8. Ominięcia

Ominięcia to kolejna strategia kompensacyjna, która objawia się brakiem aktualizacji słowa docelowego. W przypadku trudności z przypomnieniem sobie danej nazwy badane osoby najczęściej stosowały:

## 1) Długie pauzy

Badani niejednokrotnie dawali sobie czas do namysłu, przerywali swoją wypowiedź i często informowali o potrzebie dłuższego zastanowienia się nad odpowiedzią poprzez komentarze typu:

KŁ1.NKI: *To jest... Ojej... Przecież to jest... No takie... Yyy... Niech pomyślę...*

(długa pauza) *Ojej...* (ksiądz)

[tu: kolejna dłuższa pauza i w końcu porzucenie poszukiwań słowa docelowego]

KŁ6.NKI: *No wiem, wiem... Zaraz, zaraz sobie przypomnę...* (długa pauza) *Jeszcze, zaraz...* [brak odpowiedzi] (prac)

KŁ7.NKII: *A tu jest... Ojej... Chwila, zaraz powiem* (długa pauza) *Nie wiem już sama* (brudny)

[tu: badana po dłuższej pauzie rezygnuje z poszukiwań słowa docelowego]

MŁ9.NKII: *To znaczy ten... Zaraz, moment...* (długa pauza) *Ach, już nie wiem* (dziurawy)

[tu: badany po dłuższej pauzie rezygnuje z poszukiwań; towarzyszy mu frustracja]

MŁ11.NOI: *A to się mówi tak, że... Ojej, jak to... Zaraz powiem...* (długa pauza) *Ojej, chyba już sobie nie przypomnę* (telewizor)

KU16.NKI: *A to...* (długa pauza) *Nie wiem* (święconka)

KU23.NKII: *Idzie do... No to...* (pauza) *Yyy...* (pauza) *Nie pamiętam* (kościół)

MU25.NKIII: *Niech pomyślę...* (pauza) *Ja wiem, ale muszę pomyśleć...* (pauza) (samolot)

Wśród przykładów ominięć słów docelowych odnotowano także zachowania, kiedy badane osoby nie podejmowały w ogóle prób poszukiwania nazwy. Wówczas najczęściej pojawiały się albo długie pauzy (brak odpowiedzi), albo krótkie komentarze typu *nie wiem, nie powiem, nie przypomnę sobie, nie pamiętam*.

## 2) Prośby o odpowiedź

Ominięciom towarzyszyły także kierowane wprost do współrozmówcy pytania z prośbą o odpowiedź. Przyjmowały one najczęściej postać następującą, np.:

KŁ1.NKI: *No to wiem przecież... No jak to powiedzieć? No to jest... Jak się mówi? Na głowę, dobrze mówię?* (czapka)

KŁ1.NKI: *No to jest ten no jedzie ten... Dobrze mówię? Jak to powiedzieć?* (samochód)

MŁ11.NKI: *Tu to no... No on ten... Przy stole, tak? Dobrze mówię? Jak to się mówi?* (siedzieć)

MŁ11.NKI: *No rano też... No ja też... Jak to się mówi? Jak?* (jeść)

MŁ11.NKII: *Tu to... No wiem, ale jak to powiedzieć? (pić)*

MŁ11.NKIII: *To jest taki ten, no ten... Zaraz... Jak się to mówi, proszę Pani? (ojciec)*

MŁ12.NOI: *No to wiem, wiem, przecież to jest to... Ojku... No jak to powiedzieć? No wiem, ale nie powiem sama. Jak to się mówi? (noga)*

MŁ15.NOII: *Jaki? No to ten... No jak to powiedzieć? No widzi Pani wiem, ale sam to nie dam rady... (wysoki)*

MŁ15.NOIII: *Rano no... Jak się wstaje, no to przecież ten... No jak to? Jak to mam powiedzieć? (ubierać się)*

KU19.NKI: *A to nie jest no...? No co? (telewizor)*

MU26.NKII: *Yyy... Nie wiem, jak mam powiedzieć? Jak mam mówić? (prasować)*

KU17.NOI: *Czyli taki... No taki... Jaki? Jaki, jaki? (słodki)*

MU26.NOII: *No, no... Tak, właśnie tak. Jak to się nazywa? (kościół)*

### 3) Autokomentarze

Wypowiedzi badanych osób obfitowały także w autokomentarze. Osoby badane informowały wprost swojego rozmówcę o doświadczanych trudnościach z aktualizacją słowa docelowego. Czasami wyrażały także swoją frustrację spowodowaną doświadczanymi niepowodzeniami w komunikacji. Przykładowo:

KŁ1.NKI: *To zaraz, zaraz sobie przypomnę. No muszę pomyśleć, chwila jeszcze... To ten co... No wiem, ale chwila... Bo ja zapominam czasami (statek)*

MŁ9.NKII: *Jest... No, taki... Yyy... No już nie przypomnę sobie, wiem, ale nie przypomnę sobie (wysoki)*

MŁ14.NKIII: *Wiem, wiem, zaraz... No już pamięć nie ta, no wiem, ale nie na moją głowę już (noga)*

KŁ5.NOI: *Ojej, zaraz... Już ta głowa nie taka... Chyba nie przypomnę sobie (lekarz)*

KŁ3.NOII: *Wiem, o co chodzi... No wiem, ale głowa już nie taka (samolot)*

MŁ10.NOIII: *Wiem, wiem... No wiem, ale jak to... No już dla mnie za ciężko (modelić się)*

KU18.NKI: *To? (wskazuje obrazek) Ojej... To łatwe, ale nie wiem, czy sobie poradzę... Ojku (odczuwane zdenerwowanie) Ojej... Widzi Pani? (samochód)*

KU20.NKII: *A to wiem... Zaraz mi się przypomni... Ojku, jak ja już nie umiem... Nie wiem... Nie umiem (frustracja) (pomidor)*

KU21.NKIII: *To znowu takie... Takie... No... (pauza) O matko, nie dam rady (zdenerwowanie)*

MU25.NOI: *Tak, tak... Tak no... (pauza) Ojej, przecież wiem... Ale już nie powiem* (frustracja)

MU28.NOII: *No... (pauza) Nie wiem, czy powiem. Może inne coś* (stół)

### 1.9. Quasi-nominacja przy użyciu zaimków

W wypowiedziach badanych osób zanotowano przykłady użycia zaimków w miejscu pożądanego nazwy docelowej. W przypadku trudności leksykalnych zaimek był wykorzystywany w funkcji quasi-nazwy, tzn. badani używali zaimków tak, jakby były one nośnikami znaczenia i nie odczuwali potrzeby dookreślenia kontekstu wypowiedzi. Należy dodać, że protezy zaimkowe pojawiające się w wypowiedziach badanych najczęściej były używane w formie, która korelowała z językowym kształtem słowa docelowego, przykładowo:

MŁ9.NOI: *Taki ten... No ten, co jest... To jest to...* (stół)

MŁ10.NOI: *To? To jest ta... Tu jest ta... No... Yyy... Ta, ta... No ta...* (noga)

MŁ10.NOII: *Taki jest... No taki, taki... Ten... Taki właśnie* (wysoki)

MŁ11.NOI: *Ten... Taki... No bez, czyli taki właśnie...* (dziurawy)

MŁ10.NOII: *Taki ten, co... No ten tu ogląda się... Ojejku to ten...* (telewizor)

MŁ12.NOIII: *To ten... Taki ten... No taki, no tu...* (nos)

MŁ12.NOIII: *No to jest taki ten... Ten, co się go...* (chleb)

MŁ13.NOIII: *Taki ten... No bez tych, taki, taki...* (łyśy)

MŁ9.NKI: *Tu to ten... No on to... Robi ten... To znaczy... Ten...* (pisać)

MŁ9.NKII: *Ten... No robi to... Ten no... Tak on ten* (biegać)

MŁ9.NKIII: *No on ten... No robi ten... To znaczy to...* (gotować)

KU20.NKI: *No to jest takie... Że takie jest... No takie, takie...* (kwaśne)

KU21.NKII: *A to jest no... No to taka... No ona... To ona... Ta...* (matka)

MU24.NKII: *A tu to widzę, że to jest... No i to takie jak ciepło jest... No to jest, no to latem świeci* (słońce)

MU25.NKIII: *Taka stoi zawsze u mnie... No taka ma tu te... No i ta jest na święto ubierana* (choinka)

KU18.NOI: *A to jest no... No to... To słodkie jest... To, to...* (jabłko)

KU20.NOII: *No, a jak się no zatnie tym... No bo on ostry jest... On ostry jest* (nóż)

KU21.NOIII: *Tak, tak. To takie na nogi. Zakłada się na nogi je i takie się zapina* (spodnie)

### 1.10. Błędy percepcyjne

Błędy percepcyjne to rodzaj błędów nazywania, które wynikają z zaburzeń postrzegania i widzenia. Traktowane są jako błędy wzrokowe. Ich przykłady ilustrują poniższe wypowiedzi badanych osób:

KŁ1.NKI: *No to jest... Taki długi ten... No taki jak wąż (pasek)*

KŁ6.NKI: *To są takie te... No trójkąty takie (gwiazdy)*

MŁ15.NKI: *Takie no... Koło (słońce)*

MŁ15.NKI: *Tu jest taki... No rogalik (księżyc)*

KŁ6.NKII: *To ten... Taki ten... Sznurek (pasek)*

KŁ6.NKIII: *To jest no... Pudło duże takie (szafa)*

MŁ15.NKIII: *No to takie jest... No kółko takie (jajko)*

MŁ15.NKIII: *To jest... No to jest... Pudło takie jest... (lodówka)*

KŁ6.NOI: *To jest... No kreski takie dwie... Grube takie (krzyż)*

### 1.11. Wyrazy niezwiązane

Wśród językowych strategii zastępczych badane osoby podawały także wyrazy niezwiązane ze słowem docelowym. Są to słowa, które w żaden sposób nie są powiązane semantycznie ani formalnie z wyrazem właściwym. Współrozmówca ma wrażenie, że stanowią one rodzaj wyrazów zupełnie przypadkowych. Omawiane zjawisko ilustrują poniższe przykłady:

KU17.NKI: *A no tak... No mapa taka, mapa (telewizor)*

MU25.NKI: *Jak tak no... Lapać tak (malować)*

KU17.NKII: *Tu? To las taki, grzyby takie, no las, las... (garnek)*

KU19.NKII: *A jak tak tu no... No śpiewać tak właśnie, no... No śpiewać, nie? (zapukać)*

MU28.NKIII: *Ja to ten... No mówię, że to... Kaczka taka (lekarz)*

MU29.NKIII: *A to no chodzę, chodzę tam... No, ojejku... Mata taka. Ojej, mata? Mata, mata (fryzjer)*

KU23.NOI: *To ten... No śłoń taki (łóżko)*

MU30.NOI: *Zaraz, zaraz... Lampa, lampa (pomidor)*

KU23.NOII: *A ten... Koc jest (słońce)*

KU18.NOII: *A no zaraz... Kawa, kawa (nóż)*

MU27.NOII: *A to ten... No ten... Drzewo jest, nie?* (zegarek)

KU22.NOIII: *Chwila, zaraz... No przecież małpa (siedzieć)*

KU23.NOIII: *A ten, ten... Pan taki, no pan (spać)*

MU25.NOIII: *Wata (malarz)*

MU29.NOIII: *Taki... No taki... No ten właśnie... Nóż taki (koszula)*

MU30.NOIII: *A jak gdzie właśnie, no to tak mówi... Ma... Masło, nie?* (święconka)

### 1.12. Peryfrazy niezwiązane semantycznie

W odpowiedziach badanych osób pojawiały się także peryfrazy niezwiązane semantycznie, czyli omówienia danych leksemów występujące w postaci niezamierzonych i przypadkowych fraz, np.:

KU17.NKI: *A to tak jak lato jest wiosną i ten zbieram* (krowa)

KU19.NKII: *No to szary kostium, ten szary załóżę* (siedzieć)

KU21.NKIII: *Jak mu tam? No ten Piotr, co tak siedzi tak* (sandały)

KU22.NOI: *A no, no... Tak jest jak się no czego chce* (stół)

MU30.NOI: *Pani doktor tak mówi* (matka)

KU23.NOI: *No tak, tak... Zapukać i ten do domu iść* (telefon)

KU22.NOII: *Zaraz jak się zje, to ten owoc taki* (rower)

MU25.NOII: *A chodzę i też tak idę* (ubierać się)

KU22.NOIII: *Taki do kręcenia jest na jutro* (choinka)

KU23.NOIII: *To jest wieszak taki, co się tam idzie* (pociąg)

MU29.NOIII: *Takie na rękę się zakłada i tak obracać trzeba* (księżyc)

Wśród peryfaz niezwiązanych semantycznie wystąpiły także niekompletne omówienia mające często postać niedokończonych fraz o cechach quasi-nominacji przy użyciu zaimków, przykładowo:

KU17.NOI: *A jak ten... No to tak... No tak ten zapisze i już* (kosić)

KU22.NOI: *A tam ten... Taki, taki jest... Co ryczy tak* (fryzjer)

MU29.NOII: *Do kościoła i ten... Tam właśnie* (noga)

MU30.NOIII: *To trzeba zobaczyć jak to się ten... Maluje czy jak... I ten...* (bocian)

MU30.NOIII: *Ten też taki właśnie mówi...* (kot)

### 1.13. Perseweracje

W wypowiedziach osób z otępieniem alzheimerowskim notowano perseweracje, czyli powtórzenia ostatnio wypowiedzianego słowa w odpowiedzi na nowy bodziec, np. kolejny obrazek w podteście. Są to tzw. perseweracje ciągłe, obejmujące słowa lub frazy występujące bezpośrednio po oryginalnej wypowiedzi i uporczywie powracające w toku dalszych wypowiedzi mimo braku związku ze słowem szukanym. Poniżej fragment wypowiedzi jednego z badanych potwierdzający zjawisko występowania perseweracji:

MU30.NOI: Zaraz, zaraz... Lampa, lampa (pomidor)  
[użycie wyrazu *lampa* niezwiązanego ze słowem szukanym *pomidor*]

I dalej:

MU30.NOI: A to jak te... No są takie, jak ta lampa jest... Ojej, lampa... Tego nie, tylko... No są takie, takie właśnie małe i... No lampa i bez tego się robi. A tu jest jeszcze... No to jest... Lampa (maliny)

I dalej podobnie:

MU30.NOI: No to też jest właśnie to... Jak lampa właśnie jest... To ten takie większe jest (jabłko)

Inny przykład perseweracji ciągłej:

KU22.NOII: No i ta... Jak to... No nożyczki, tak? (żelazko)

I dalej:

KU22.NOII: A teraz... No te nożyczki, nie? Mówiłam, że takie te... Nożyczki (telefon)

I dalej:

KU22.NOII: No wiem, wiem... Właśnie no to jest... Jak to? No nożyczki jak weźmie (pauza) (otwarty)

Zarejestrowano także przykłady perseweracji nieciągłych, polegających na powtarzaniu tych samych fraz, stwierdzeń, a nawet długich fragmentów wypowiedzi, np.:

MU29.NOII: Do kościoła i ten... Tam właśnie (noga)  
[tu: użycie niedokończony peryfrazы niezwiązanej semantycznie]

I dalej:

MU29.NOII: A jak idę do kościoła... No to właśnie ten... No idę do kościoła i ten... (czapka)

I jeszcze dalej:

MU29.NOII: *Jak już się, to idę do kościoła... No i tam ten... No właśnie tak jak tu... To znaczy tak, że... No idę do kościoła i ten... Widzę to (gwiazdy)*

I dalej podobnie:

MU29.NOII: *Zaraz, jak się to... No to... No idę do kościoła i ten... Też to się tak robi właśnie (podlewać)*

Kolejny przykład perseweracji nieciągłej potwierdza wielokrotne powtarzanie przez badaną osobę tej samej frazy (komunikatu o zabarwieniu emocjonalnym potwierdzającym frustrację i zniecierpliwienie badanego):

MU27.NOIII: *No, no... No to... O matulo jedna... To takie te... O matulo... (autobus)*

I podczas kolejnej odpowiedzi:

MU27.NOIII: *Jabłoni no... No jabłoni... I... O matulo jedna... Nie wiem (jabłko)*

I dalej podobnie:

MU27.NOIII: *Wodą ten... No, no... O matulo jedna... Kiedy ten... No... O matulo [zdenerwowanie] (podlewać)*

Perseweracje nieciągłe mogą także polegać na wielokrotnym powracaniu do tych samych tematów rozmów, tak jak w poniższym przykładzie, ilustrującym wielokrotne nawiązywanie przez badaną do tematu swojej rodziny (opowiadaniu o swoim synu):

KU17.NOIII: *A jak to? No to, że ten... Jak się tak... No tak jak mój syn, to jest taki młody jeszcze i ten... No lubi tak chodzić właśnie i mój syn taki młody jest... I jak ten... No synek ten... (nauczać)*

I dalej:

KU17.NOIII: *No wiem, wiem... Że ten... (pauza) Jak przyjedzie mój syn, to wtedy no... On tak lubił ten... No jak był, to robili takie te... No i syn właśnie chodził i ten... No lubił tak (podlewać)*

I dalej podobnie:

KU17.NOIII: *Tak, tak... A jak już no... No już rodzinę ma i no już... No mój syn już tak... No bo to rodzinę już ma... (kosić)*



Ponadto wielokrotnie w funkcji perseweracji pojawiały się wyrazy silnie naćechowane emocjonalnie, które podkreślały niepokój, zdenerwowanie i frustrację badanych osób z powodu doświadczanych trudności leksykalnych. Były to: wykrzyknienia, wulgaryzmy, przekleństwa.

### 1.14. Kompensacje za pomocą pisma i gestów

Wśród zarejestrowanych strategii kompensacyjno-adaptacyjnych odnotowano także przykłady kompensacji za pomocą pisma lub gestów. W zakresie kompensacji pismem najczęściej obserwowano próby zapisywania na papierze lub na blacie stołu pierwszej litery szukanego słowa. Z kolei zjawisko kompensacji za pomocą gestów potwierdzają poniższe przykłady:

MŁ11.NKI: *No to są... O*, [gest: wskazanie włosów] *tu na głowie* (włosy)

MŁ11.NKII: *Tu te... Żelazkiem* [gest: naśladowanie prasowania] *No tak robi* (prasuje)

MŁ13.NKII: *No robi tak* [gest: naśladowanie kierowania] (kierować)

MŁ15.NKII: *No to znaczy... Ten* [gest: naśladowanie pisania] (pisać)

MŁ13.NOI: *No wiem, co to jest. O, tu mam* [gest: wskazanie nogi], *ale nie przypomnę sobie* (noga)

## 2. Analiza ilościowa wyników badań rozumienia leksemów i nazywania u osób z otępieniem alzheimerowskim

### 2.1. Zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej u osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego

Analiza materiału badawczego wykazała, że zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej dotyczą osoby z otępieniem alzheimerowskim już w początkowym stadium rozwoju choroby. Największe trudności przysporzyło osobom w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego badanie nazywania oralnego na podstawie usłyszanego wyrażenia. W każdym z trzech badań w podteście tym odnotowano najwyższy procent porażek (w I badaniu – 61,31%, II – 62,74% i III – 70,54%) w porównaniu z wynikami uzyskanymi przez badanych w dwóch kolejnych podtestach. Zauważalne jest ponadto stopniowe narastanie trudności leksykalnych wraz z każdym kolejnym badaniem nazywania oralnego. Zestawienie procentowe niepoprawnych odpowiedzi (porażek) popełnionych przez osoby w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego w trzech kolejnych badaniach i w poszczególnych podtestach przedstawia tabela 24.

Tabela 24. Zestawienie procentowe porażek odnotowanych w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach

| Poszczególne badania | Podtest rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów (%) | Podtest nazywania konfrontacyjnego (%) | Podtest nazywania oralnego (%) |
|----------------------|-------------------------------------------------------|----------------------------------------|--------------------------------|
| I badanie            | 0,36                                                  | 42,26                                  | 61,31                          |
| II badanie           | 0,24                                                  | 45,06                                  | 62,74                          |
| III badanie          | 0,24                                                  | 54,59                                  | 70,54                          |

Źródło: opracowanie własne.

Wysoki procent niepoprawnych odpowiedzi został także zarejestrowany w podteście nazywania z użyciem ilustracji. W I i II badaniu procent porażek w tym podteście był porównywalny (42,26% – w I badaniu i 45,06% – w II badaniu), zaś w III badaniu porażki stanowiły ponad połowę (54,59%) wszystkich odpowiedzi (zob. tab. 15).

Jedynie w badaniu rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów w każdym z trzech badań procent porażek był znikomy i wynosił niespełna 1% (zob. tab. 15). W podteście tym pacjenci osiąkali najwyższy procent poprawnych odpowiedzi zarówno w badaniu I (78,21%), II (70,48%), jak i III (43,93%) w porównaniu z wynikami uzyskanymi w badaniu nazywania konfrontacyjnego i oralnego. W tabeli 25 zamieszczono zestawienie ilościowe poprawnych odpowiedzi uzyskanych w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach na przestrzeni trzech kolejnych lat.

Tabela 25. Zestawienie procentowe poprawnych odpowiedzi uzyskanych w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach

| Poszczególne badania | Podtest rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów (%) | Podtest nazywania konfrontacyjnego (%) | Podtest nazywania oralnego (%) |
|----------------------|-------------------------------------------------------|----------------------------------------|--------------------------------|
| I badanie            | 78,20                                                 | 31,31                                  | 16,67                          |
| II badanie           | 70,48                                                 | 26,01                                  | 15,65                          |
| III badanie          | 43,93                                                 | 10,83                                  | 11,07                          |

Źródło: opracowanie własne.

Analiza ilościowa uzyskanych wyników badań w dwóch podtestach (rozumienie nazw oraz nazywanie konfrontacyjne) dowodzi, że zauważal-

ne jest stopniowe zwiększenie liczby odroczonej odpowiedzi w każdym z trzech badań (tab. 26). W podteście rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów procent odroczonej odpowiedzi w badaniu I wynosił 21,43%, w II – 29,28%, zaś w III był zdecydowanie wyższy – 55,83%. W podteście nazywania konfrontacyjnego z użyciem ilustracji rozkład procentowy odroczonej odpowiedzi w badaniu I (26,43%) i II (28,93%) był zbliżony, a w badaniu III (34,58%) nieznacznie wyższy. Wyłącznie w podteście nazywania na podstawie usłyszanego definicji wyrazu procent odroczonej odpowiedzi wraz z kolejnym badaniem był coraz mniejszy (w badaniu I – 22,02%, II – 21,61%, III – 18,39%).

Tabela 26. Zestawienie procentowe odpowiedzi odroczonej uzyskanych w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach

| Poszczególne badania | Podtest rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów (%) | Podtest nazywania konfrontacyjnego (%) | Podtest nazywania oralnego (%) |
|----------------------|-------------------------------------------------------|----------------------------------------|--------------------------------|
| I badanie            | 21,43                                                 | 26,43                                  | 22,02                          |
| II badanie           | 29,28                                                 | 28,93                                  | 21,61                          |
| III badanie          | 55,83                                                 | 34,58                                  | 18,39                          |

Źródło: opracowanie własne.

### 1) Rozumienie nazw zilustrowanych desygnatów

We wszystkich trzech badaniach w podteście rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów badani osiągnęli największy procent poprawnych odpowiedzi. Spośród wszystkich uzyskanych odpowiedzi poprawne stanowiły w badaniu I – 78,21%, II – 70,48%, III – 43,93%. W tabeli 27 zamieszczono wyniki ilościowe podtestu rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów uzyskane w trzech kolejnych badaniach w grupie osób znajdujących się w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego z uwzględnieniem liczby osób, które rozpoznały/rozpoznały z odroczeniem/nie rozpoznały danego leksemu.

W badaniu I nierozpoznanych zostało 6 leksemów czasownikowych – *kie rować* i *jechać* (MŁ11), *grzmieć* i *wiać* (KŁ7), *grabić* i *kosić* (KŁ5). W badaniu II dla 2 osób badanych problematyczne okazały się 4 leksemu czasownikowe: *prać* i *prasować* (MŁ10), *grabić* i *kosić* (KŁ7). Zaś w III badaniu 2 osoby nie rozpoznały 4 leksemów rzeczownikowych: *szafa* i *lodówka* (MŁ11), *baran* i *bocian* (MŁ9).

Tabela 27. Wyniki ilościowe podtestu rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów w trzech kolejnych badaniach w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego

| Leksem   | I badanie  |                          |               | II badanie |                          |               | III badanie |                          |               |
|----------|------------|--------------------------|---------------|------------|--------------------------|---------------|-------------|--------------------------|---------------|
|          | Rozpoznany | Rozpoznany z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany | Rozpoznany z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany  | Rozpoznany z odroczeniem | Nierozpoznany |
| nos      | 15         | –                        | –             | 11         | 4                        | –             | 9           | 6                        | –             |
| włosy    | 13         | 2                        | –             | 14         | 1                        | –             | 9           | 6                        | –             |
| ręka     | 14         | 1                        | –             | 15         | –                        | –             | 8           | 7                        | –             |
| noga     | 14         | 1                        | –             | 15         | –                        | –             | 8           | 7                        | –             |
| wysoki   | 6          | 9                        | –             | 7          | 8                        | –             | 8           | 7                        | –             |
| stary    | 7          | 8                        | –             | 5          | 10                       | –             | 6           | 9                        | –             |
| łyse     | 7          | 8                        | –             | 8          | 7                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| pisać    | 11         | 4                        | –             | 10         | 5                        | –             | 8           | 7                        | –             |
| czytać   | 12         | 3                        | –             | 9          | 6                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| siedzieć | 13         | 2                        | –             | 15         | –                        | –             | 6           | 9                        | –             |
| biegać   | 11         | 4                        | –             | 12         | 3                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| tańczyć  | 8          | 7                        | –             | 6          | 9                        | –             | 6           | 9                        | –             |
| spać     | 13         | 2                        | –             | 15         | –                        | –             | 8           | 7                        | –             |
| myć się  | 10         | 5                        | –             | 15         | –                        | –             | 8           | 7                        | –             |
| mleko    | 11         | 4                        | –             | 9          | 6                        | –             | 6           | 9                        | –             |
| herbata  | 12         | 3                        | –             | 9          | 6                        | –             | 6           | 9                        | –             |
| chleb    | 13         | 2                        | –             | 15         | –                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| jajko    | 12         | 3                        | –             | 8          | 7                        | –             | 6           | 9                        | –             |
| garnek   | 11         | 4                        | –             | 6          | 9                        | –             | 5           | 10                       | –             |
| łyżka    | 11         | 4                        | –             | 15         | –                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| nóż      | 13         | 2                        | –             | 11         | 4                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| kwaśny   | 5          | 10                       | –             | 6          | 9                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| słodki   | 5          | 10                       | –             | 8          | 7                        | –             | 6           | 9                        | –             |
| gotować  | 11         | 4                        | –             | 8          | 7                        | –             | 5           | 10                       | –             |
| jeść     | 14         | 1                        | –             | 15         | –                        | –             | 8           | 7                        | –             |
| pić      | 13         | 2                        | –             | 15         | –                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| sandały  | 11         | 4                        | –             | 6          | 9                        | –             | 5           | 10                       | –             |

| Leksem      | I badanie  |                             |               | II badanie |                             |               | III badanie |                             |               |
|-------------|------------|-----------------------------|---------------|------------|-----------------------------|---------------|-------------|-----------------------------|---------------|
|             | Rozpoznany | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany  | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany |
| koszula     | 13         | 2                           | –             | 10         | 5                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| sweter      | 11         | 4                           | –             | 8          | 7                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| spodnie     | 15         | –                           | –             | 9          | 6                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| czapka      | 12         | 3                           | –             | 7          | 8                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| pasek       | 12         | 3                           | –             | 8          | 7                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| zegarek     | 13         | 2                           | –             | 10         | 5                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| dziurawy    | 8          | 7                           | –             | 5          | 10                          | –             | 6           | 9                           | –             |
| brudny      | 6          | 9                           | –             | 8          | 7                           | –             | 5           | 10                          | –             |
| prac        | 9          | 6                           | –             | 8          | 6                           | 1             | 6           | 9                           | –             |
| prasować    | 11         | 4                           | –             | 5          | 9                           | 1             | 6           | 9                           | –             |
| ubierać się | 10         | 5                           | –             | 7          | 8                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| drzwi       | 15         | –                           | –             | 15         | –                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| stół        | 15         | –                           | –             | 15         | –                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| łóżko       | 15         | –                           | –             | 10         | 5                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| szafa       | 14         | 1                           | –             | 9          | 6                           | –             | 7           | 7                           | 1             |
| lodówka     | 13         | 2                           | –             | 6          | 9                           | –             | 6           | 8                           | 1             |
| pralka      | 11         | 4                           | –             | 6          | 9                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| telewizor   | 10         | 5                           | –             | 8          | 7                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| żelazko     | 10         | 5                           | –             | 10         | 5                           | –             | 8           | 7                           | –             |
| telefon     | 14         | 1                           | –             | 13         | 2                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| otwarte     | 7          | 8                           | –             | 8          | 7                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| zamknięte   | 6          | 9                           | –             | 7          | 8                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| malować     | 8          | 7                           | –             | 8          | 7                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| sprzątać    | 7          | 8                           | –             | 7          | 8                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| krzyż       | 14         | 1                           | –             | 12         | 3                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| kościół     | 11         | 4                           | –             | 11         | 4                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| ksiądz      | 11         | 4                           | –             | 12         | 3                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| ministrant  | 7          | 8                           | –             | 8          | 7                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| modlić się  | 11         | 4                           | –             | 10         | 5                           | –             | 8           | 7                           | –             |

Tabela 27 (cd.)

| Leksem     | I badanie  |                          |               | II badanie |                          |               | III badanie |                          |               |
|------------|------------|--------------------------|---------------|------------|--------------------------|---------------|-------------|--------------------------|---------------|
|            | Rozpoznany | Rozpoznany z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany | Rozpoznany z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany  | Rozpoznany z odroczeniem | Nierozpoznany |
| matka      | 14         | 1                        | –             | 15         | –                        | –             | 8           | 7                        | –             |
| ojciec     | 13         | 2                        | –             | 12         | 3                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| dziadek    | 12         | 3                        | –             | 8          | 7                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| babcia     | 14         | 1                        | –             | 7          | 8                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| dziecko    | 13         | 2                        | –             | 6          | 9                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| choinka    | 15         | –                        | –             | 9          | 6                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| święconka  | 12         | 3                        | –             | 7          | 8                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| zapukać    | 9          | 6                        | –             | 7          | 8                        | –             | 6           | 9                        | –             |
| witać się  | 6          | 9                        | –             | 6          | 9                        | –             | 8           | 7                        | –             |
| żegnać się | 5          | 10                       | –             | 6          | 9                        | –             | 5           | 10                       | –             |
| autobus    | 12         | 3                        | –             | 15         | –                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| pociąg     | 12         | 3                        | –             | 8          | 7                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| rower      | 15         | –                        | –             | 15         | –                        | –             | 6           | 9                        | –             |
| samochód   | 15         | –                        | –             | 15         | –                        | –             | 6           | 9                        | –             |
| samolot    | 12         | 3                        | –             | 6          | 9                        | –             | 5           | 10                       | –             |
| statek     | 11         | 4                        | –             | 6          | 9                        | –             | 6           | 9                        | –             |
| kierować   | 9          | 5                        | 1             | 10         | 5                        | –             | 6           | 9                        | –             |
| jechać     | 12         | 2                        | 1             | 15         | –                        | –             | 7           | 8                        | –             |
| płynąć     | 8          | 7                        | –             | 9          | 6                        | –             | 5           | 10                       | –             |
| fryzjer    | 15         | –                        | –             | 15         | –                        | –             | 6           | 9                        | –             |
| strażak    | 15         | –                        | –             | 15         | –                        | –             | 6           | 9                        | –             |
| lekarz     | 14         | 1                        | –             | 13         | 2                        | –             | 5           | 10                       | –             |
| listonosz  | 12         | 3                        | –             | 9          | 6                        | –             | 6           | 9                        | –             |
| nauczyciel | 14         | 1                        | –             | 12         | 3                        | –             | 5           | 10                       | –             |
| policjant  | 15         | –                        | –             | 15         | –                        | –             | 5           | 10                       | –             |
| malarz     | 14         | 1                        | –             | 13         | 2                        | –             | 5           | 10                       | –             |
| gasić      | 10         | 5                        | –             | 10         | 5                        | –             | 6           | 9                        | –             |
| badać      | 10         | 5                        | –             | 10         | 5                        | –             | 6           | 9                        | –             |

| Leksem    | I badanie  |                             |               | II badanie |                             |               | III badanie |                             |               |
|-----------|------------|-----------------------------|---------------|------------|-----------------------------|---------------|-------------|-----------------------------|---------------|
|           | Rozpoznany | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany  | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany |
| nauczać   | 9          | 6                           | –             | 8          | 7                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| noc       | 14         | 1                           | –             | 10         | 5                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| gwiazdy   | 15         | –                           | –             | 10         | 5                           | –             | 5           | 10                          | –             |
| słońce    | 15         | –                           | –             | 15         | –                           | –             | 5           | 10                          | –             |
| księżyc   | 13         | 2                           | –             | 10         | 5                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| słoneczny | 12         | 3                           | –             | 12         | 3                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| deszczowy | 12         | 3                           | –             | 12         | 3                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| padać     | 13         | 2                           | –             | 13         | 2                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| grzmieć   | 10         | 4                           | 1             | 10         | 5                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| wiać      | 11         | 3                           | 1             | 11         | 4                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| świecić   | 14         | 1                           | –             | 13         | 2                           | –             | 5           | 10                          | –             |
| marchew   | 14         | 1                           | –             | 15         | –                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| pomidor   | 15         | –                           | –             | 15         | –                           | –             | 8           | 7                           | –             |
| maliny    | 14         | 1                           | –             | 12         | 3                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| jabłko    | 15         | –                           | –             | 15         | –                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| podlewać  | 10         | 5                           | –             | 11         | 4                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| zrywać    | 10         | 5                           | –             | 11         | 4                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| grabić    | 9          | 5                           | 1             | 11         | 3                           | 1             | 7           | 8                           | –             |
| kosić     | 9          | 5                           | 1             | 11         | 3                           | 1             | 8           | 7                           | –             |
| kot       | 15         | –                           | –             | 14         | 1                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| pies      | 15         | –                           | –             | 15         | –                           | –             | 7           | 8                           | –             |
| koń       | 15         | –                           | –             | 14         | 1                           | –             | 9           | 6                           | –             |
| krowa     | 15         | –                           | –             | 15         | –                           | –             | 8           | 7                           | –             |
| świnia    | 14         | 1                           | –             | 12         | 3                           | –             | 9           | 6                           | –             |
| kaczka    | 15         | –                           | –             | 13         | 2                           | –             | 5           | 10                          | –             |
| kura      | 15         | –                           | –             | 15         | –                           | –             | 6           | 9                           | –             |
| baran     | 11         | 4                           | –             | 10         | 5                           | –             | 7           | 7                           | 1             |
| bocian    | 12         | 3                           | –             | 10         | 5                           | –             | 8           | 6                           | 1             |

Źródło: opracowanie własne.

W każdym kolejnym badaniu rozumienia leksemów zaobserwowano stopniowe zwiększanie się liczby odpowiedzi odroczonej (por. tab. 26). W I badaniu w grupie leksemów rozpoznanych z odroczeniem przez ponad 50% badanych znalazło się 12 nazw (tab. 27). Było to 8 nazw przymiotnikowych (*kwaśny, słodki, wysoki, stary, łysy, brudny, zamknięte, otwarte*), 3 nazwy czasownikowe (*żegnać się, witać się, sprzątać*) oraz 1 nazwa rzeczownikowa (*ministrant*). W II badaniu ponad 50% badanych w przypadku badania rozpoznawania 22 nazw potrzebowało więcej czasu do namysłu. Dotyczyło to rozpoznawania 10 nazw rzeczownikowych (*garnek, sandały, czapka, lodówka, pralka, babcia, dziecko, święconka, samolot, statek*), 5 nazw przymiotnikowych (*kwaśny, wysoki, stary, dziurawy, zamknięte*) oraz 7 nazw czasownikowych (*żegnać się, witać się, sprzątać, tańczyć, prasować, ubierać się, zapukać*). Zaś w badaniu III u ponad 50% osób w przypadku aż 91 leksemów (10 przymiotników, 27 czasowników i 54 rzeczowników) notowano odpowiedzi z odroczeniem (zob. tab. 27).

## 2) Nazywanie konfrontacyjne z użyciem ilustracji

Najwyższy procent poprawnych odpowiedzi w podteście nazywania konfrontacyjnego u osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego uzyskano w badaniu I – 31,31%. W kolejnych badaniach zauważalne jest nasilenie trudności z aktualizacją słowa docelowego, co potwierdza niższy procent poprawnych odpowiedzi w badaniu II (26,01%) i III (10,83%) przy jednoczesnym wzroście procentu odroczonej odpowiedzi w obu badaniach.

Najwięcej porażek w badaniu nazywania konfrontacyjnego zanotowano w badaniu III (54,59%), jednak w I (42,26%) i II (45,06%) badaniu procent porażek był równie wysoki. Zestawienie wyników podtestu nazywania z użyciem ilustracji w badanej grupie osób z otępieniem alzheimerowskim w fazie łagodnej przedstawia tabela 28.

Tabela 28. Wyniki podtestu nazywania konfrontacyjnego uzyskane w trzech kolejnych badaniach w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego

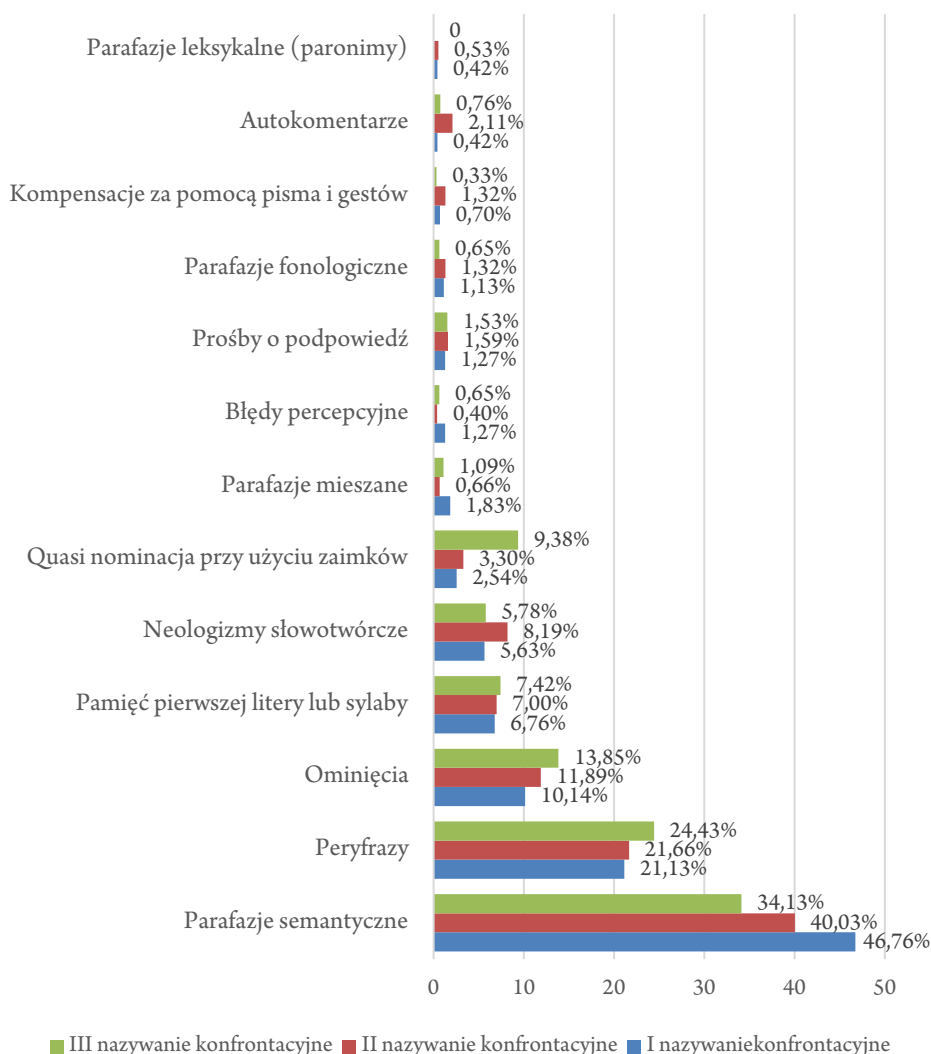
| Podtest nazywania konfrontacyjnego | I badanie (%) | II badanie (%) | III badanie (%) |
|------------------------------------|---------------|----------------|-----------------|
| Poprawne odpowiedzi                | 31,31         | 26,01          | 10,83           |
| Odroczone odpowiedzi               | 26,43         | 28,93          | 34,58           |
| Porażki                            | 42,26         | 45,06          | 54,59           |

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku braku aktualizacji słowa docelowego w podteście obrazkowym u osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego zaobserwowano stosowa-



nie różnego rodzaju językowych strategii zastępczych. Na wykresie 8. umieszczono procentowe zestawienie językowych strategii kompensacyjnych użytych przez osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim w każdym z trzech badań nazywania konfrontacyjnego.

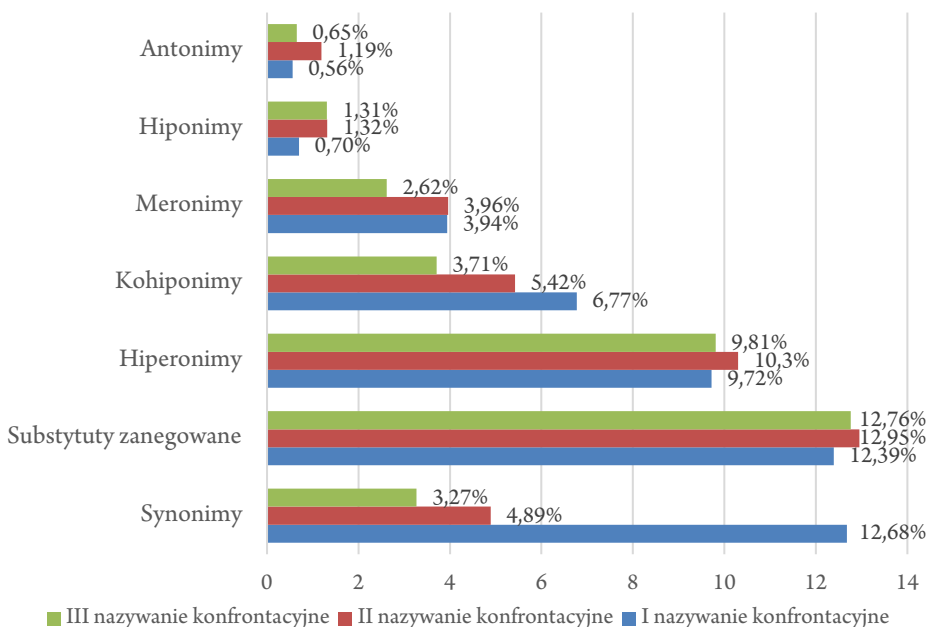


Wykres 8. Zestawienie procentowe językowych strategii zastępczych użytych przez osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim w każdym z trzech badań nazywania konfrontacyjnego

Źródło: opracowanie własne.

WI (46,76%), II (40,03%) i III (34,13%) badaniu pacjenci najczęściej sięgali po kompensację semantyczną w postaci parafazji semantycznych, co oznacza, że zamiast słowa docelowego osoby badane przywoływały inny wyraz, ale pozostający względem właściwego wyrazu w określonej relacji semantycznej.

Wśród parafazji semantycznych zarejestrowano różne ich typy, co przedstawia wykres 9. W badaniu I osoby badane najczęściej stosowały słowa zastępcze w postaci synonimów (12,68%). Równie wysoki procent przysługiwał substytutom zanegowanym (12,39%) i hiperonimom (9,72%). W badaniach II i III substytuty zanegowane (12,95%; 12,76%) i hiperonimy (10,3%; 9,81%) również stanowiły najczęściej wykorzystywane rodzaje parafazji semantycznych, jednak w przypadku synonimów (3,27%) obserwuje się niższy procent ich użycia.



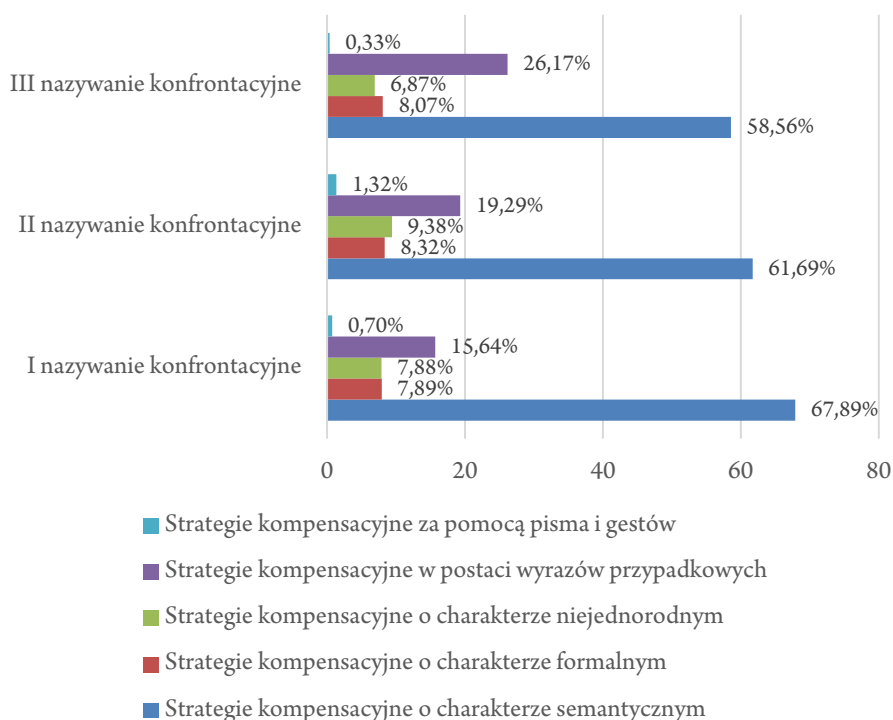
Wykres 9. Porównanie procentowe rodzajów parafazji semantycznych odnotowanych w trzech badaniach nazywania konfrontacyjnego u osób z otępieniem alzheimerowskim w fazie łagodnej

Źródło: opracowanie własne.

Do kolejnych strategii kompensacyjnych często wykorzystywanych przez osoby z otępieniem alzheimerowskim w fazie łagodnej należy zaliczyć (oprócz parafazji semantycznych) także peryfrazy (omówienia) oraz ominięcia w postaci długich pauz. Są to strategie należące do jednych z najczęściej stosowanych w każdym z trzech badań nazywania konfrontacyjnego (zob. wykres 8).

Ponadto w II badaniu zaobserwowano wyższy procent stosowania neologizmów słowotwórczych (8,19%) niż w I (5,63%) i III (5,78%) badaniu. W badaniu III zaś zauważalne jest zwiększenie użycia quasi-nominacji przy użyciu zaimków (9,38%).

Podsumowując, analiza wyników badania nazywania konfrontacyjnego pod kątem wskazania najczęściej użytych językowych strategii zastępczych w przypadku deficytów leksykalnych doświadczanych przez osoby w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego dowodzi, że we wszystkich trzech kolejnych badaniach osoby badane zdecydowanie najczęściej sięgały po strategie kompensacyjne o charakterze semantycznym (zob. wykres 10). Procent ich użycia jest najwyższy w I badaniu i wyniósł 67,89%. W dwóch kolejnych badaniach procent ten jest nadal wysoki (ponad 50%), jednak zauważa się stopniowe zmniejszanie ich liczby. Ponadto dość często osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim używały strategii kompensacyjnych w postaci wyrazów przypadkowych. W badaniu I stanowiły one 15,64%, jednak w kolejnych badaniach ich liczba użycia stopniowo wzrastała.



Wykres 10. Zestawienie procentowe rodzajów językowych strategii kompensacyjnych stosowanych w przypadku deficytów leksykalnych w badaniu nazywania konfrontacyjnego przez osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim

Źródło: opracowanie własne.

### 3) Nazywanie oralne na podstawie usłyszanego definicji wyrazu

Zaburzenia nazywania oralnego u osób z otępieniem alzheimerowskim w fazie łagodnej mają charakter postępujący, co potwierdzają wyniki badań przeprowadzonych na przestrzeni trzech lat. W tabeli 29 zawarto wyniki ilościowe podtestu nazywania oralnego.

W każdym kolejnym badaniu procent poprawnych odpowiedzi był coraz niższy, a liczba porażek coraz większa. Już w I badaniu nazywania oralnego procent porażek stanowił ponad połowę wszystkich odpowiedzi (61,31%). W badaniu II był porównywalny – 62,74%, zaś w III badaniu osoby badane osiągnęły 70,54% błędnych odpowiedzi. Największy procent odroczonej odpowiedzi (22,02%) zaobserwowano w I badaniu. W badaniach II i III był on niższy.

Tabela 29. Wyniki podtestu nazywania oralnego uzyskane w trzech kolejnych badaniach w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego

| Podtest nazywania oralnego | I badanie (%) | II badanie (%) | III badanie (%) |
|----------------------------|---------------|----------------|-----------------|
| Poprawne odpowiedzi        | 16,67         | 15,65          | 11,07           |
| Odroczone odpowiedzi       | 22,02         | 21,61          | 18,39           |
| Porażki                    | 61,31         | 62,74          | 70,54           |

Źródło: opracowanie własne.

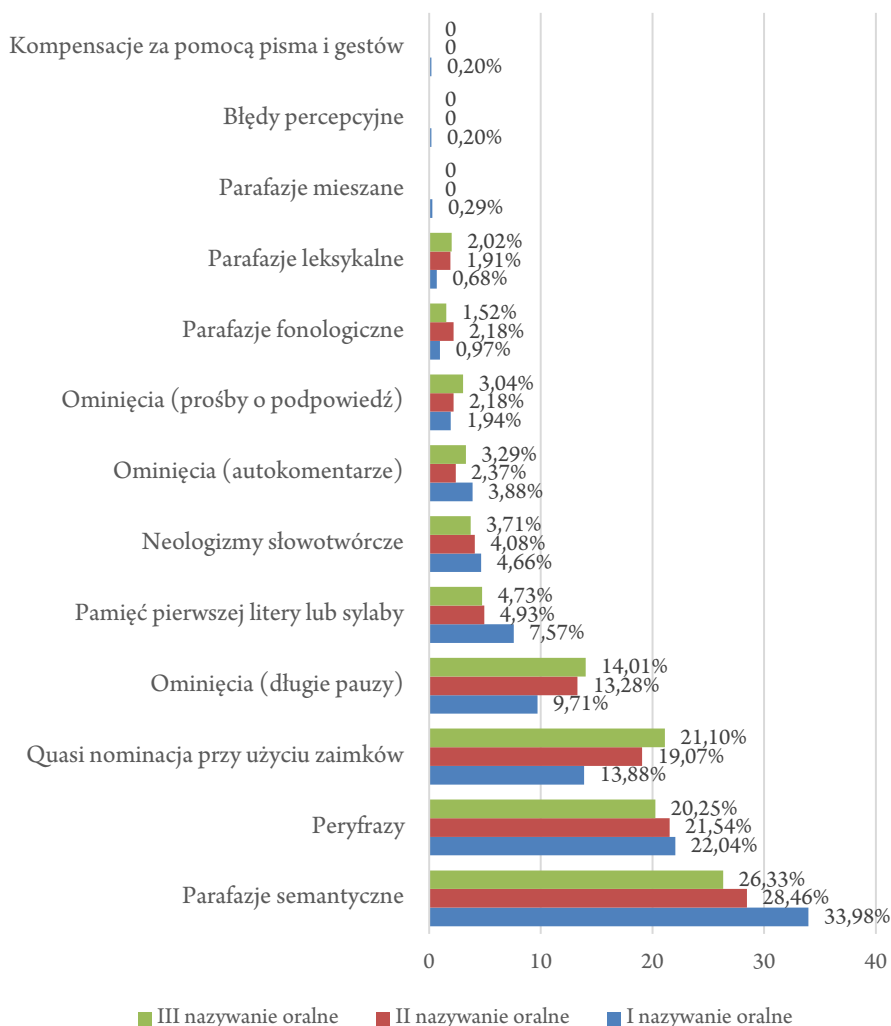
W przypadku dotkliwych trudności leksykalnych osoby badane kompensowały doświadczane deficyty poprzez użycie różnych językowych strategii zastępczych. Ich repertuar wraz z ilościowym zestawieniem przedstawia wykres 11.

W badaniach I (33,98%), II (28,46%) i III (26,33%) nazywania oralnego osoby badane najczęściej wykorzystywały parafazje semantyczne. Wśród nich odnotowano użycie różnych słów zastępczych, co przedstawia wykres 12. Hiperonimy i substytuty zanegowane to dwa rodzaje parafazji semantycznych najczęściej stosowanych we wszystkich trzech badaniach. W I i II badaniu osoby badane często wykorzystywały także synonimy, zaś w III badaniu były one jedną z najrzadziej użytych strategii. W przypadku meronimów i kohiponimów odnotowano porównywalny procent ich użycia w trzech kolejnych badaniach. Wśród najrzadziej stosowanych rodzajów parafazji semantycznych w I i II badaniu znalazły się antonimy i hiponimy. W badaniu III w ogóle nie odnotowano ich użycia.

W badaniu nazywania oralnego osoby badane często korzystały z peryfraz, czyli omówień. Najwyższy procent ich użycia odnotowano w badaniu I (22,04%), jednak w badaniach II (21,54%) i III (20,25%) był on również wysoki. We wszystkich trzech badaniach peryfrazy stanowiły bowiem jedną z najczęściej używanych językowych strategii zastępczych.

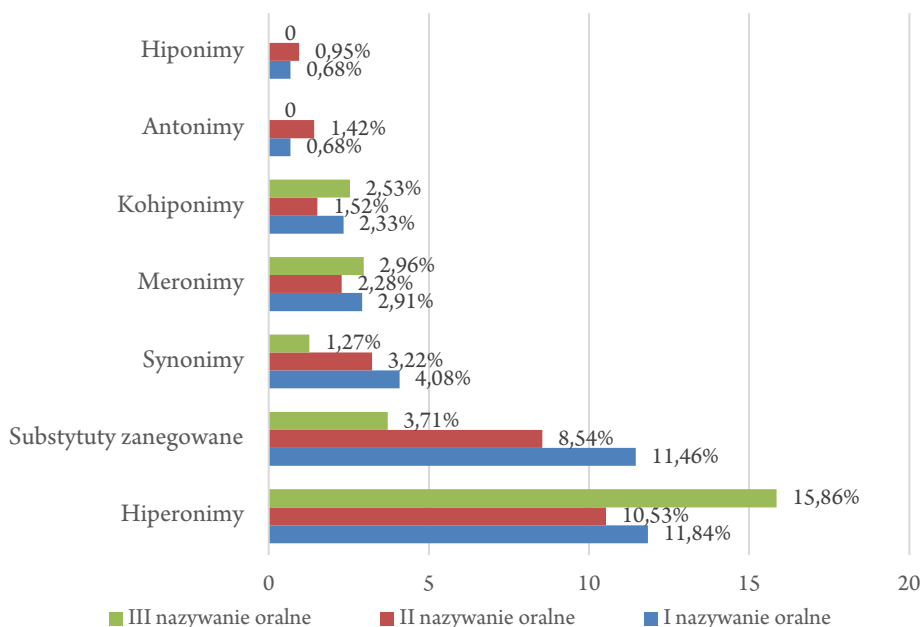
Zaobserwowano także częste wykorzystywanie quasi-nominacji przy użyciu zaimków. W badaniach I (13,88%) i II (19,05%) stanowiło ono trzecią z kolei strategię rejestrowaną ze względu na częstość użycia. Zaś w III badaniu użycie quasi-nominacji przy użyciu zaimków było jeszcze większe (21,1%).

Zarejestrowano dość częste korzystanie z ominięć w postaci długich pauz. W I badaniu stanowiły one 9,71%, ale wraz z każdym kolejnym badaniem procent ich użycia był coraz wyższy (w II badaniu – 13,28%, w III badaniu – 14,01%).



Wykres 11. Zestawienie procentowe językowych strategii zastępczych użytych przez osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim w każdym z trzech badań nazywania oralnego

Źródło: opracowanie własne.



Wykres 12. Porównanie procentowe rodzajów parafazji semantycznych odnotowanych w trzech badaniach nazywania oralnego u osób z otępieniem alzheimerowskim w fazie łagodnej

Źródło: opracowanie własne.

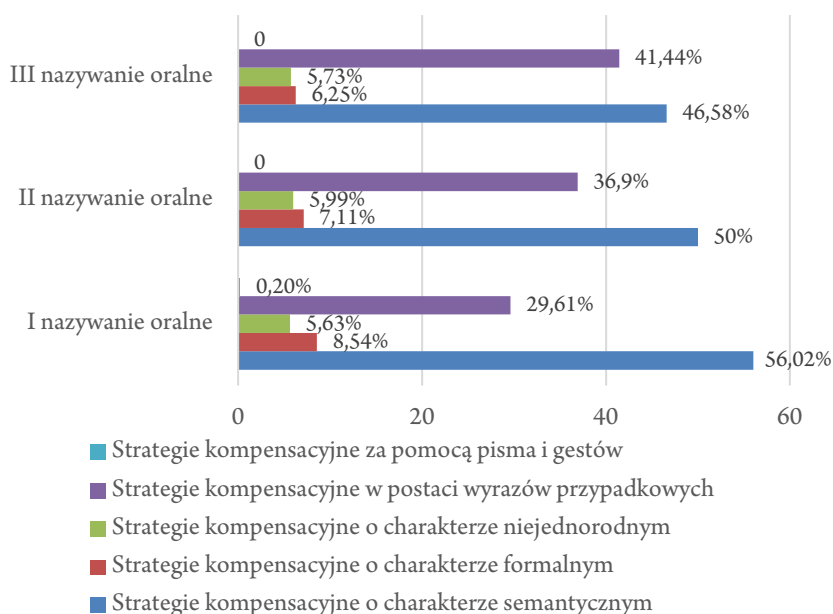
Inną strategią kompensacyjną wykorzystywaną w badaniu nazywania oralnego była pamięć pierwszej litery lub sylaby. Najczęściej była używana w I badaniu (7,57%), w badaniach II (4,93%) i III (4,73%) odnotowano niższy procent jej zastosowania.

Modyfikacje konstrukcji słowotwórczych stanowiły w I badaniu nazywania oralnego 4,66% wszystkich rodzajów kompensacji. W kolejnych badaniach procent ich zastosowania był niższy.

W grupie rzadziej bądź sporadycznie użytych strategii kompensacyjnych znalazły się: 1) ominięcia w postaci próśb o odpowiedź; 2) parafazje fonologiczne; 3) parafazje leksykalne. W badaniu I odnotowano także znikomy procent użycia 1) parafazji mieszanych; 2) błędów percepcyjnych; 3) kompensacji za pomocą pisma i gestów. W badaniach II i III nie odnotowano ich w ogóle.

Podsumowując, w badaniu nazywania oralnego na podstawie usłyszanej definicji wyrazu w grupie osób z łagodnym otępieniem alzheimerowskim najczęściej wykorzystywanym rodzajem językowych strategii zastępczych były we wszystkich trzech badaniach strategie kompensacyjne o charakterze semantycznym. W I badaniu stanowiły one 56,02%, w II – 50%, a w III – 46,58%. Obserwuje się zatem

tendencję do stopniowego zmniejszania liczby ich użycia. Z kolei w przypadku strategii kompensacyjnych w postaci wyrazów przypadkowych, które obok kompensacji semantycznych także były często używane, obserwuje się wzrost ich liczby wraz z kolejnym badaniem (I badanie – 29,61%, II badanie – 36,9%, III badanie – 41,44%). Na wykresie 13 przedstawiono zestawienie rodzajów językowych strategii kompensacyjnych stosowanych w przypadku deficytów leksykalnych w badaniu nazywania oralnego przez osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim.



Wykres 13. Zestawienie procentowe rodzajów językowych strategii kompensacyjnych stosowanych w przypadku deficytów leksykalnych w badaniu nazywania oralnego przez osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim

Źródło: opracowanie własne.

## 2.2. Zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej u osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego

U osób badanych z otępieniem alzheimerowskim w fazie umiarkowanej zaobserwowano zdecydowanie większe trudności leksykalno-semantyczne niż u osób w fazie łagodnej (por. tab. 24), co potwierdzają osiągnięte przez nie niższe wyniki trzech kolejnych badań w każdym z trzech podtestów: rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów, nazywania konfrontacyjnego i nazywania oralnego (zob. tab. 30 i tab. 31).

Tabela 30. Zestawienie procentowe porażek odnotowanych w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach

| Poszczególne badania | Podtest rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów (%) | Podtest nazywania konfrontacyjnego (%) | Podtest nazywania oralnego (%) |
|----------------------|-------------------------------------------------------|----------------------------------------|--------------------------------|
| I badanie            | 13,81                                                 | 63,39                                  | 76,13                          |
| II badanie           | 51,43                                                 | 71,91                                  | 97,02                          |
| III badanie          | 72,20                                                 | 92,80                                  | 99,52                          |

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 31. Zestawienie procentowe poprawnych odpowiedzi uzyskanych w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach

| Poszczególne badania | Podtest rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów (%) | Podtest nazywania konfrontacyjnego (%) | Podtest nazywania oralnego (%) |
|----------------------|-------------------------------------------------------|----------------------------------------|--------------------------------|
| I badanie            | 67,38                                                 | 6,85                                   | 6,85                           |
| II badanie           | 39,76                                                 | 1,01                                   | 0,66                           |
| III badanie          | 18,39                                                 | 2,62                                   | 0,48                           |

Źródło: opracowanie własne.

U osób w umiarkowanym stadium otępienia alzheimerowskiego zarejestrowano trudności w zakresie rozumienia wyrazów pospolitych. O ile w I badaniu procent porażek uzyskanych w podteście rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów wynosił tylko 13,81%, to już w II badaniu stanowił 51,43%, a w III – 72,20% (zob. tab. 30). Uzyskane wyniki potwierdzają więc, że wraz z progresją zaburzeń otępiennych ujawniają się u badanych osób coraz głębsze zaburzenia na poziomie połączeń między słuchowym rozpoznawaniem wyrazów a semantyką, czyli identyfikacją nazwy z danym obiektem prezentowanym wizualnie.

Osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim doświadczają także dotkliwych trudności w zakresie nazywania zarówno konfrontacyjnego, jak i oralnego. Już w I badaniu nazywania konfrontacyjnego liczba porażek stanowiła ponad połowę wszystkich odpowiedzi (63,39%), a w kolejnych badaniach była ona coraz większa (w II badaniu – 71,91%, w III – 92,80%). Zdecydowanie najtrudniejszy, tak jak dla badanych osób z łagodnym otępieniem alzheimerowskim, pozostaje podtest nazywania oralnego. W I badaniu odnotowano 76,13% porażek, a w badaniach II i III błędne odpowiedzi stanowiły blisko 100% (zob. tab. 30).

Ponadto analiza ilościowa wyników przeprowadzonych badań w grupie osób w umiarkowanym stadium otępienia alzheimerowskiego dowodzi, że wraz z ko-



lejnym badaniem rozumienia wyrazów, nazywania konfrontacyjnego i nazywania oralnego liczba odroczonej odpowiedzi była coraz niższa. Oznacza to, że strategia kompensacyjna polegająca na dawaniu sobie czasu do namysłu i tym samym podejmowaniu prób pokonania chwilowych trudności leksykalno-semantycznych nie była częstym zjawiskiem w grupie badanych osób z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim. W tabeli 32 przedstawiono zestawienie procentowe odroczonej odpowiedzi w trzech kolejnych badaniach i w poszczególnych podtestach.

Tabela 32. Zestawienie procentowe odroczonej odpowiedzi uzyskanych w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach

| Poszczególne badania | Podtest rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów (%) | Podtest nazywania konfrontacyjnego (%) | Podtest nazywania oralnego (%) |
|----------------------|-------------------------------------------------------|----------------------------------------|--------------------------------|
| I badanie            | 18,81                                                 | 29,76                                  | 17,02                          |
| II badanie           | 8,81                                                  | 27,08                                  | 2,32                           |
| III badanie          | 9,41                                                  | 4,58                                   | 0,00                           |

Źródło: opracowanie własne.

### 1) Rozumienie nazw zilustrowanych desygnatów

Spośród wszystkich uzyskanych odpowiedzi w podteście rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów odpowiedzi poprawne stanowiły w badaniu I – 67,38%, II – 39,76%, a w III – tylko 18,39%. W tabeli 33 zamieszczono wyniki ilościowe podtestu rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów w trzech kolejnych badaniach w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego z uwzględnieniem liczby osób, które rozpoznały/rozpoznały z odroczeniem/nie rozpoznały danego leksemu.

W I badaniu można wskazać 24 leksemy, które zostały rozpoznane przez wszystkie badane osoby. Jest to 21 leksemów rzeczownikowych: *nos, herbata, spodnie, stół, rower, samochód, fryzjer, strażak, lekarz, nauczyciel, policjant, malarz, gwiazdy, słońce, marchew, pomidor, jabłko, kot, pies, koń, krowa* oraz 3 leksemy czasownikowe: *spać, jeść, pić*. Do leksemów, których zaktualizowanie okazało się dla większości badanych problematyczne, należą 4 leksemy rzeczownikowe: *sandały, sweter, czapka, zegarek*, leksem przymiotnikowy *łyśy* oraz czasownikowy *czytać* (zob. tab. 33).

W II badaniu tylko 3 leksemy zostały rozpoznane przez wszystkich badanych. Są to rzeczowniki: *włosy, strażak, pies*. Leksemy rozpoznawane przez większość badanych osób to na przykład 13 leksemów rzeczownikowych: *nos, ręka, noga, chleb, łyżka, zegarek, drzwi, koń, krowa, świnia, kaczka, kura, bocian* oraz 4 leksemy czasownikowe: *spać, myć się, tańczyć, jeść*. Dotkliwe trudności badani odczuwali

w przypadku aktualizacji 5 leksemów przymiotnikowych: *wysoki, kwaśny, dziurawy, otwarte, zamknięte*, 16 leksemów rzeczownikowych: *sandały, czapka, szafa, pralka, ksiądz, ministrant, ojciec, dziadek, babcia, dziecko, choinka, święconka, pociąg, rower, samolot, statek, fryzjer* oraz 15 leksemów czasownikowych: *prasować, ubierać się, sprzątać, modlić się, zapukać, witać się, żegnać, kierować, jechać, płynąć, świecić, podlewać, zrywać, kosić, grabić* (zob. tab. 33).

W badaniu III pacjenci odczuwali największe trudności w zakresie rozumienia wyrazów. W przypadku aktualizacji aż 74 leksemów większość badanych osób miała ogromne problemy (zob. tab. 33). Do tych leksemów należy: 7 przymiotników (*słodki, dziurawy, brudny, otwarte, zamknięte, słoneczny, deszczowy*), 25 czasowników (*biegać, tańczyć, gotować, jeść, pić, pracować, prasować, ubierać się, sprzątać, modlić się, zapukać, witać się, żegnać się, kierować, jechać, płynąć, gasić, badać, nauczać, padać, świecić, podlewać, zrywać, grabić, kosić*) oraz 42 rzeczowniki (*mleko, garnek, łyżka, nóż, sandały, sweter, spodnie, czapka, pasek, drzwi, stół, łóżko, szafa, lodówka, pralka, telefon, krzyż, kościół, ksiądz, ministrant, matka, ojciec, dziadek, babcia, dziecko, choinka, święconka, autobus, pociąg, rower, samochód, samolot, statek, fryzjer, strażak, policjant, księżyc, maliny, koń, świnia, baran, bocian*).

Tabela 33. Wyniki ilościowe podtestu rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów w trzech kolejnych badaniach w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego

| Leksem   | Rozpoznany | Rozpoznany z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany | Rozpoznany z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany  | Rozpoznany z odroczeniem | Nierozpoznany |
|----------|------------|--------------------------|---------------|------------|--------------------------|---------------|-------------|--------------------------|---------------|
|          | I badanie  |                          |               | II badanie |                          |               | III badanie |                          |               |
| nos      | 15         | –                        | –             | 12         | –                        | 3             | 7           | 2                        | 6             |
| włosy    | 4          | 5                        | 6             | 15         | –                        | –             | 7           | 2                        | 6             |
| ręka     | 11         | 4                        | –             | 10         | 1                        | 4             | 6           | 1                        | 8             |
| noga     | 12         | 3                        | –             | 10         | –                        | 5             | 7           | 2                        | 6             |
| wysoki   | 10         | 5                        | –             | 5          | –                        | 10            | 5           | 2                        | 8             |
| stary    | 3          | –                        | 12            | 3          | 3                        | 9             | 8           | 3                        | 4             |
| łyśy     | –          | 1                        | 14            | 4          | 2                        | 9             | 6           | 2                        | 7             |
| pisać    | 13         | 2                        | –             | 5          | 4                        | 6             | 8           | 4                        | 3             |
| czytać   | 3          | 1                        | 11            | 6          | 3                        | 6             | 6           | 3                        | 6             |
| siedzieć | 13         | 2                        | –             | 4          | 2                        | 9             | 6           | 2                        | 7             |
| biegać   | 6          | –                        | 9             | 8          | –                        | 7             | 4           | 1                        | 10            |
| tańczyć  | 5          | 5                        | 5             | 10         | –                        | 5             | 5           | –                        | 10            |

| Leksem      | Rozpoznany | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany  | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany |
|-------------|------------|-----------------------------|---------------|------------|-----------------------------|---------------|-------------|-----------------------------|---------------|
|             | I badanie  |                             |               | II badanie |                             |               | III badanie |                             |               |
| spać        | 15         | –                           | –             | 11         | –                           | 4             | 7           | 1                           | 7             |
| myć się     | 12         | 3                           | –             | 14         | –                           | 1             | 7           | –                           | 8             |
| mleko       | 9          | –                           | 6             | 9          | –                           | 6             | 5           | –                           | 10            |
| herbata     | 15         | –                           | –             | 8          | –                           | 7             | 6           | –                           | 9             |
| chleb       | 13         | 2                           | –             | 12         | –                           | 3             | 6           | –                           | 9             |
| jajko       | 9          | 6                           | –             | 6          | 2                           | 7             | 6           | 2                           | 7             |
| garnek      | 12         | 3                           | –             | 5          | 2                           | 8             | 3           | 2                           | 10            |
| łyżka       | 6          | –                           | 9             | 12         | –                           | 3             | –           | –                           | 15            |
| nóż         | 11         | 4                           | –             | 8          | –                           | 7             | 4           | –                           | 11            |
| kwaśny      | –          | 6                           | 9             | 5          | –                           | 10            | 6           | –                           | 9             |
| słodki      | 11         | 4                           | –             | 7          | –                           | 8             | 4           | –                           | 11            |
| gotować     | 10         | 5                           | –             | 6          | –                           | 9             | 5           | –                           | 10            |
| jeść        | 15         | –                           | –             | 11         | –                           | 4             | 5           | –                           | 10            |
| pić         | 15         | –                           | –             | 9          | –                           | 6             | 5           | –                           | 10            |
| sandały     | 3          | 2                           | 10            | 4          | 1                           | 10            | 2           | 1                           | 12            |
| koszula     | 12         | 3                           | –             | 8          | 3                           | 4             | 3           | 3                           | 9             |
| sweter      | 2          | 2                           | 11            | 6          | –                           | 9             | 2           | –                           | 13            |
| spodnie     | 15         | –                           | –             | 6          | –                           | 9             | 2           | –                           | 13            |
| czapka      | 5          | –                           | 10            | 5          | –                           | 10            | 2           | –                           | 13            |
| pasek       | 6          | –                           | 9             | 8          | –                           | 7             | –           | –                           | 15            |
| zegarek     | –          | 4                           | 11            | 10         | 3                           | 2             | 4           | 3                           | 8             |
| dziurawy    | 10         | 5                           | –             | 4          | –                           | 11            | –           | –                           | 15            |
| brudny      | 3          | 12                          | –             | 7          | 4                           | 4             | –           | 4                           | 11            |
| prać        | 7          | 8                           | –             | 6          | 3                           | 6             | –           | 3                           | 12            |
| prasować    | 5          | 10                          | –             | 4          | –                           | 11            | –           | –                           | 15            |
| ubierać się | 9          | 6                           | –             | 5          | –                           | 10            | 2           | –                           | 13            |
| drzwi       | 12         | 3                           | –             | 10         | –                           | 5             | –           | –                           | 15            |
| stół        | 15         | –                           | –             | 9          | –                           | 6             | –           | –                           | 15            |
| łóżko       | 13         | 2                           | –             | 8          | –                           | 7             | 2           | –                           | 13            |
| szafa       | –          | 10                          | 5             | 5          | –                           | 10            | 2           | –                           | 13            |
| lodówka     | –          | 8                           | 7             | 3          | 5                           | 7             | –           | 5                           | 10            |

Tabela 33 (cd.)

| Leksem     | Rozpoznany | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany  | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany |
|------------|------------|-----------------------------|---------------|------------|-----------------------------|---------------|-------------|-----------------------------|---------------|
|            | I badanie  |                             |               | II badanie |                             |               | III badanie |                             |               |
| pralka     | –          | 10                          | 5             | 3          | –                           | 12            | –           | –                           | 15            |
| telewizor  | 8          | 7                           | –             | 5          | 2                           | 8             | 4           | 2                           | 9             |
| żelazko    | 9          | 2                           | 4             | 4          | 4                           | 7             | 2           | 4                           | 9             |
| telefon    | 12         | 3                           | –             | 7          | –                           | 8             | 3           | –                           | 12            |
| otwarte    | 6          | 9                           | –             | 3          | –                           | 12            | –           | –                           | 15            |
| zamknięte  | 4          | 7                           | 4             | 4          | –                           | 11            | –           | –                           | 15            |
| malować    | 10         | 5                           | –             | 3          | 3                           | 9             | 6           | 3                           | 6             |
| sprzątać   | 11         | 4                           | –             | 2          | –                           | 13            | 3           | –                           | 12            |
| krzyż      | 7          | 3                           | 5             | 6          | –                           | 9             | 5           | –                           | 10            |
| kościół    | 11         | 4                           | –             | 6          | –                           | 9             | 2           | –                           | 13            |
| ksiądz     | 5          | 2                           | 8             | 5          | –                           | 10            | –           | –                           | 15            |
| ministrant | 6          | 1                           | 8             | 1          | 2                           | 12            | –           | 2                           | 13            |
| modlić się | 10         | 5                           | –             | 3          | –                           | 12            | –           | –                           | 15            |
| matka      | 8          | 7                           | –             | 5          | –                           | 10            | 5           | –                           | 10            |
| ojciec     | 8          | 7                           | –             | 4          | –                           | 11            | 4           | –                           | 11            |
| dziadek    | 12         | 3                           | –             | 4          | –                           | 11            | 3           | –                           | 12            |
| babcia     | 12         | 3                           | –             | 3          | –                           | 12            | 2           | –                           | 13            |
| dziecko    | 9          | 6                           | –             | 4          | –                           | 11            | 2           | –                           | 13            |
| choinka    | 11         | 4                           | –             | 3          | –                           | 12            | 2           | –                           | 13            |
| święconka  | 11         | 4                           | –             | 5          | –                           | 10            | –           | –                           | 15            |
| zapukać    | 9          | 7                           | –             | 3          | –                           | 12            | –           | –                           | 15            |
| witać się  | 13         | –                           | 2             | 1          | –                           | 14            | –           | –                           | 15            |
| żegnać się | 13         | –                           | 2             | 2          | 1                           | 12            | –           | 1                           | 14            |
| autobus    | 14         | 1                           | –             | 6          | –                           | 9             | 2           | –                           | 13            |
| pociąg     | 13         | 2                           | –             | 5          | –                           | 10            | 3           | –                           | 12            |
| rower      | 15         | –                           | –             | 4          | –                           | 11            | 4           | –                           | 11            |
| samochód   | 15         | –                           | –             | 6          | –                           | 9             | 4           | –                           | 11            |
| samolot    | 13         | 2                           | –             | –          | 2                           | 13            | –           | 2                           | 13            |
| statek     | 14         | 1                           | –             | –          | –                           | 15            | –           | –                           | 15            |
| kierować   | 9          | 2                           | 4             | 1          | –                           | 14            | –           | –                           | 15            |

| Leksem     | Rozpoznany | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany  | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany |
|------------|------------|-----------------------------|---------------|------------|-----------------------------|---------------|-------------|-----------------------------|---------------|
|            | I badanie  |                             |               | II badanie |                             |               | III badanie |                             |               |
| jechać     | 10         | 1                           | 4             | 2          | –                           | 13            | –           | –                           | 15            |
| płynąć     | 12         | 3                           | –             | –          | –                           | 15            | –           | –                           | 15            |
| fryzjer    | 15         | –                           | –             | 3          | –                           | 12            | –           | –                           | 15            |
| strażak    | 15         | –                           | –             | 15         | –                           | –             | –           | –                           | 15            |
| lekarz     | 15         | –                           | –             | 6          | –                           | 9             | 6           | –                           | 9             |
| listonosz  | 14         | 1                           | –             | 5          | 5                           | 5             | 3           | 5                           | 7             |
| nauczyciel | 15         | –                           | –             | 7          | 4                           | 4             | 5           | 4                           | 6             |
| policjant  | 15         | –                           | –             | 4          | 4                           | 7             | –           | 4                           | 11            |
| malarz     | 15         | –                           | –             | 5          | 3                           | 7             | 5           | 3                           | 7             |
| gasić      | 10         | –                           | 5             | 6          | –                           | 9             | 2           | –                           | 13            |
| badać      | 10         | –                           | 5             | 5          | 1                           | 9             | 3           | 1                           | 11            |
| nauczać    | 13         | 2                           | –             | 4          | 2                           | 9             | 2           | 2                           | 11            |
| noc        | 13         | 2                           | –             | 4          | 8                           | 3             | 2           | 8                           | 5             |
| gwiazdy    | 15         | –                           | –             | 3          | 4                           | 8             | 3           | 4                           | 8             |
| słońce     | 15         | –                           | –             | 5          | 5                           | 5             | 4           | 5                           | 6             |
| księżyc    | 11         | 4                           | –             | 3          | 2                           | 10            | –           | 2                           | 13            |
| słoneczny  | 12         | 3                           | –             | 5          | 5                           | 5             | –           | 5                           | 10            |
| deszczowy  | 10         | 5                           | –             | 6          | 5                           | 4             | –           | 5                           | 10            |
| padać      | 8          | 7                           | –             | 5          | 2                           | 8             | –           | 2                           | 13            |
| grzmieć    | 5          | 6                           | 4             | 3          | 7                           | 5             | –           | 7                           | 8             |
| wiać       | 6          | 3                           | 6             | 3          | 6                           | 6             | –           | 6                           | 9             |
| świecić    | 12         | 3                           | –             | 2          | 2                           | 11            | –           | 2                           | 13            |
| marchew    | 15         | –                           | –             | 5          | 8                           | 2             | 5           | 8                           | 2             |
| pomidor    | 15         | –                           | –             | 6          | 4                           | 5             | 3           | 4                           | 8             |
| maliny     | 12         | 3                           | –             | 6          | 1                           | 8             | 3           | 1                           | 11            |
| jabłko     | 15         | –                           | –             | 7          | 6                           | 2             | 7           | 6                           | 2             |
| podlewać   | 13         | 2                           | –             | 2          | 2                           | 11            | –           | 2                           | 13            |
| zrywać     | 5          | 5                           | 5             | 1          | 3                           | 11            | –           | 3                           | 12            |
| grabić     | 9          | –                           | 6             | 5          | –                           | 10            | –           | –                           | 15            |
| kosić      | 8          | –                           | 7             | 4          | –                           | 11            | –           | –                           | 15            |
| kot        | 15         | –                           | –             | 12         | –                           | 3             | 6           | –                           | 9             |

Tabela 33 (cd.)

| Leksem | Rozpoznany | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany | Rozpoznany  | Rozpoznany<br>z odroczeniem | Nierozpoznany |
|--------|------------|-----------------------------|---------------|------------|-----------------------------|---------------|-------------|-----------------------------|---------------|
|        | I badanie  |                             |               | II badanie |                             |               | III badanie |                             |               |
| pies   | 15         | –                           | –             | 15         | –                           | –             | 6           | –                           | 9             |
| koń    | 15         | –                           | –             | 10         | –                           | 5             | 2           | –                           | 13            |
| krowa  | 15         | –                           | –             | 12         | 3                           | –             | 4           | 3                           | 8             |
| świnia | 12         | 3                           | –             | 10         | –                           | 5             | 3           | –                           | 12            |
| kaczka | 11         | 2                           | 2             | 11         | 2                           | 2             | 5           | 2                           | 8             |
| kura   | 9          | 4                           | 2             | 10         | 2                           | 3             | 5           | 2                           | 8             |
| baran  | 8          | 7                           | –             | 9          | –                           | 6             | 2           | –                           | 13            |
| bocian | 12         | 3                           | –             | 10         | –                           | 5             | 2           | –                           | 13            |

Źródło: opracowanie własne.

## 2) Nazywanie konfrontacyjne z użyciem ilustracji

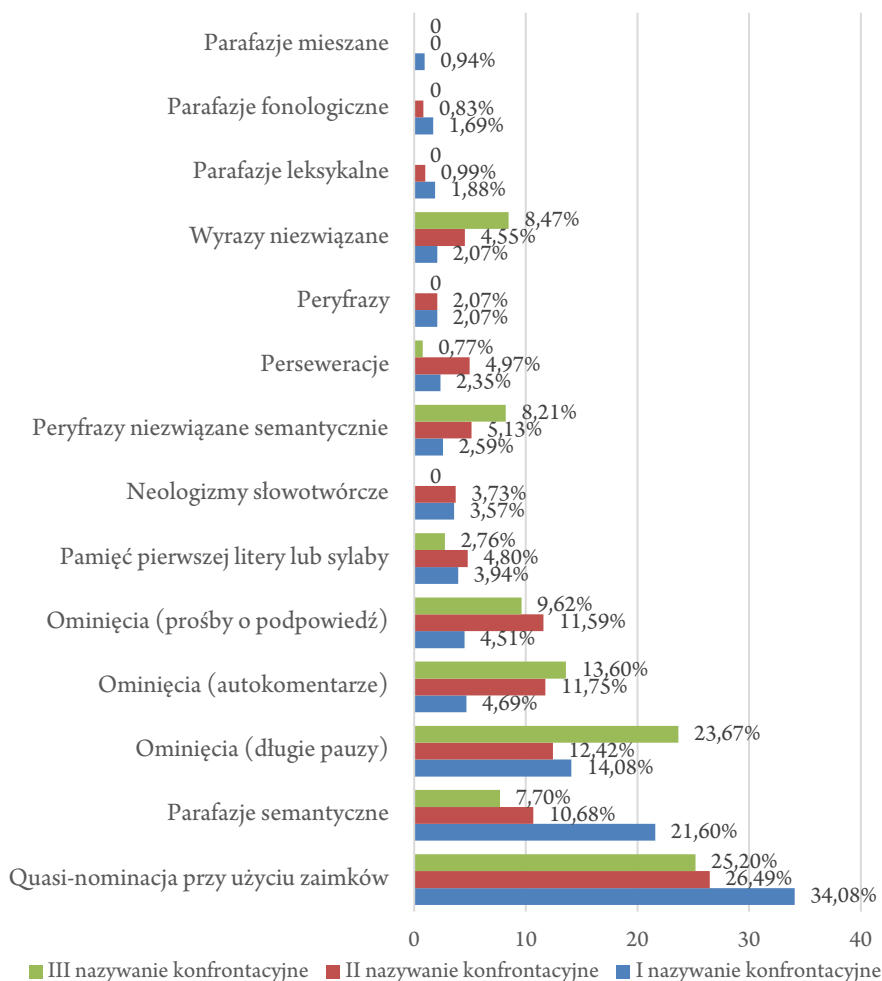
W badaniu nazywania konfrontacyjnego u osób z otępieniem alzheimerowskim w fazie umiarkowanej zarejestrowano głębokie zaburzenia w zakresie aktualizowania słowa docelowego na podstawie obrazków. W każdym z trzech badań poprawne odpowiedzi stanowiły niewielki procent wszystkich odpowiedzi. Co więcej liczba odroczonej odpowiedzi wraz z każdym kolejnym badaniem zdecydowanie malała, co jednocześnie znajduje potwierdzenie w rosnącej liczbie porażek, która w badaniu III stanowiła 92,80% wszystkich odpowiedzi (zob. tab. 34).

Tabela 34. Wyniki podtestu nazywania konfrontacyjnego uzyskane w trzech kolejnych badaniach w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego

| Podtest nazywania konfrontacyjnego | I badanie (%) | II badanie (%) | III badanie (%) |
|------------------------------------|---------------|----------------|-----------------|
| Poprawne odpowiedzi                | 6,85          | 1,01           | 2,62            |
| Odroczone odpowiedzi               | 29,76         | 27,08          | 4,58            |
| Porażki                            | 63,39         | 71,91          | 92,80           |

Źródło: opracowanie własne.

Podczas badania nazywania konfrontacyjnego osoby badane w sytuacji odczuwanych problemów leksykalnych wykorzystywały różnorakie językowe strategie zastępcze, których zestawienie zamieszczono na wykresie 14.



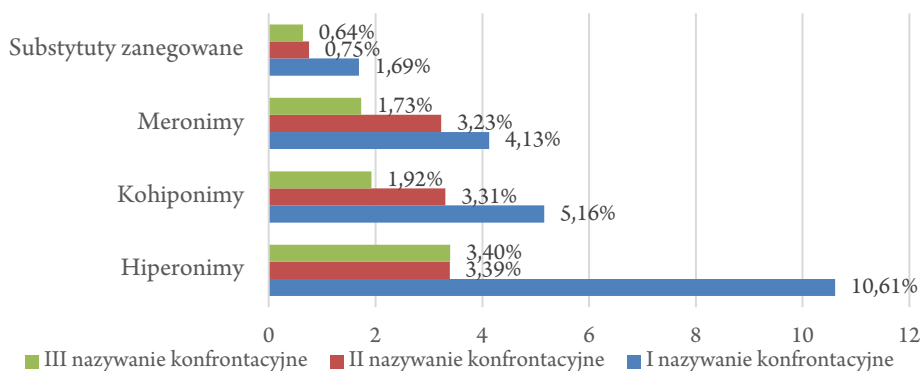
Wykres 14. Zestawienie procentowe językowych strategii zastępczych użytych przez osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim w każdym z trzech badań nazywania konfrontacyjnego

Źródło: opracowanie własne.

W I badaniu nazywania konfrontacyjnego badane osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim kompensowały deficyty nazywania najczęściej za pomocą quasi-nominacji przy użyciu zaimków (34,08%). Ponadto często sięgały

po parafazje semantyczne (21,6%), a w postaci najczęstszych zastępników występowały hiperonimy (10,61%), kohiponimy (5,16%) i meronimy (4,13%), rzadziej zaś substytuty zanegowane (1,69%) (zob. wykres 15).

Ponadto dość często rejestrowano ominięcia w postaci długich pauz (14,08%), rzadziej autokomentarze (4,69%) i prośby o odpowiedź (4,51%). Pamięć pierwszej litery lub sylaby stanowiły 3,94% wszystkich strategii kompensacyjnych. Sporadycznie rejestrowano inne językowe strategie zastępcze, tj. neologizmy słowotwórcze (3,57%), peryfrazy niezwiązane semantycznie (2,53%), perseweracje (2,35%), peryfrazy (2,07%), wyrazy niezwiązane (2,07%), parafazje leksykalne (1,88%), parafazje fonologiczne (1,69%), parafazje mieszane (0,94%).



Wykres 15. Porównanie procentowe rodzajów parafazji semantycznych odnotowanych w trzech badaniach nazywania konfrontacyjnego u osób z otępieniem alzheimerowskim w fazie umiarkowanej

Źródło: opracowanie własne.

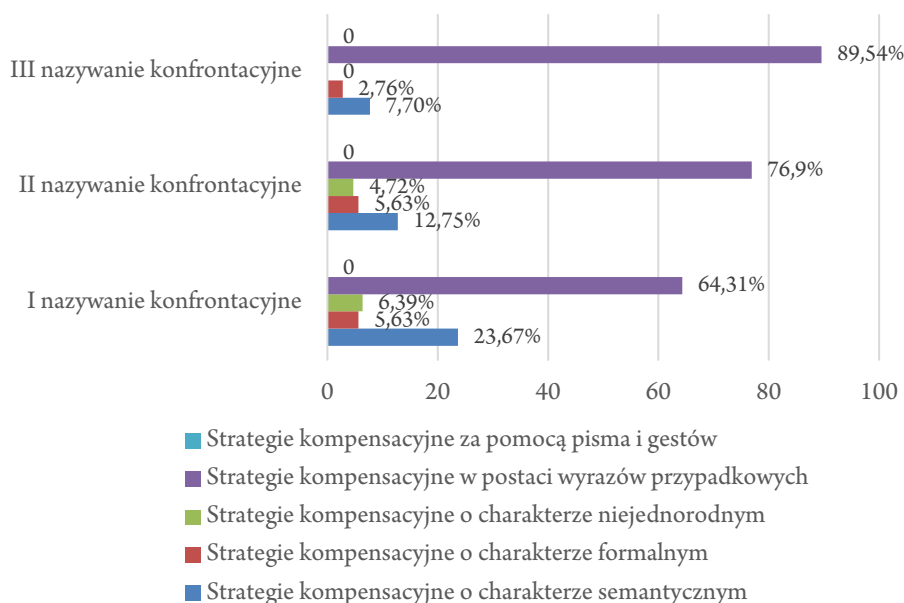
W II badaniu nazywania konfrontacyjnego quasi-nominacja przy użyciu zaimków (26,49%) nadal stanowiła najczęstszy rodzaj językowej strategii zastępczej. Ponadto badane osoby często stosowały ominięcia w postaci długich pauz (12,42%), autokomentarzy (11,75%) i prośb o odpowiedź (11,59%). W porównaniu z wynikami badania I zmniejsza się liczba wykorzystania parafazji semantycznych (10,68%), natomiast nieznacznie wzrasta liczba użycia: peryfraz niezwiązanych semantycznie (5,13%), perseweracji (4,97%), wyrazów niezwiązanych (4,55%), pamięci pierwszej litery (4,8%). Sporadycznie osoby badane kompensowały deficyty, stosując: neologizmy słowotwórcze (3,73%), peryfrazy (2,07), parafazje leksykalne (0,99%) i parafazje fonologiczne (0,83%).

W III badaniu nazywania konfrontacyjnego wciąż do najczęściej używanych strategii kompensacyjnych należały: quasi-nominacja przy użyciu zaimków (25,2%), ominięcia w postaci długich pauz (23,67%), autokomentarzy (13,6%),



prób o odpowiedź (9,62%). W porównaniu z wynikami badań poprzednich wzrosło zastosowanie wyrazów niezwiązanych (8,47%) i peryfraz niezwiązanych semantycznie (8,21%). Z kolei obniżyła się liczba kompensacji w postaci: parafazji semantycznych (7,7%), pamięci pierwszej litery lub sylaby (2,76%) i per-seweracji (0,77%). Ponadto w III badaniu w ogóle nie zarejestrowano strategii takich, jak: neologizmy słowotwórcze, peryfrazy, parafazje leksykalne i parafazje fonologiczne, które w poprzednich badaniach były wykorzystywane raczej sporadycznie (zob. wykres 14).

Podsumowując, do najczęściej wykorzystywanych rodzajów językowych strategii zastępczych w badaniu nazywania konfrontacyjnego w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego należą strategie kompensacyjne w postaci wyrazów przypadkowych. W I badaniu nazywania konfrontacyjnego odnotowano je w 64,31%, w II badaniu jeszcze więcej – 76,9%, a w III – aż 89,54%. W badaniu I zarejestrowano użycie strategii kompensacyjnych o charakterze semantycznym w 23,67%, jednak w kolejnych badaniach stanowiły one coraz mniejszy procent (II badanie – 12,75%, III badanie – 7,7%). Zestawienie rodzajów językowych strategii kompensacyjnych stosowanych w przypadku deficytów leksykalnych w badaniu nazywania konfrontacyjnego przez osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim zamieszczono na wykresie 16.



Wykres 16. Zestawienie rodzajów językowych strategii kompensacyjnych stosowanych w przypadku deficytów leksykalnych w badaniu nazywania konfrontacyjnego przez osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim

Źródło: opracowanie własne.

### 3) Nazywanie oralne na podstawie usłyszaney definicji wyrazu

Uzyskane wyniki badania nazywania oralnego dowodzą, iż osoby w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego doświadczają ogromnie dotkliwych trudności z aktualizacją słowa docelowego w oparciu o usłyszaną definicję wyrazu. W I badaniu procent poprawnych odpowiedzi wynosił tylko 6,85%, a w badaniach II i III niespełna 1% (zob. tab. 35).

Tabela 35. Wyniki podtestu nazywania oralnego uzyskane w trzech kolejnych badaniach w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego

| Podtest nazywania oralnego | I badanie (%) | II badanie (%) | III badanie (%) |
|----------------------------|---------------|----------------|-----------------|
| Poprawne odpowiedzi        | 6,80          | 0,66           | 0,48            |
| Odroczone odpowiedzi       | 17,02         | 2,32           | 0,00            |
| Porażki                    | 76,13         | 97,02          | 99,52           |

Źródło: opracowanie własne.

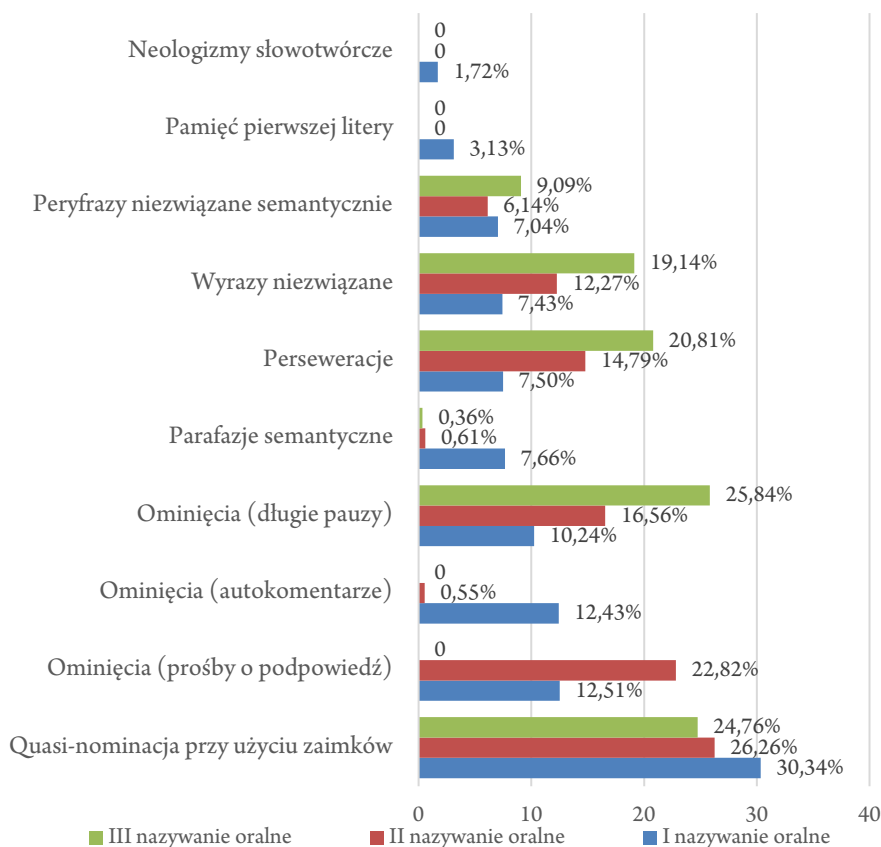
W przeprowadzonych badaniach nazywania oralnego odnotowano językowe strategie zastępcze ukazane na wykresie 17.

W I badaniu nazywania oralnego u osób z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim odnotowano użycie quasi-nominacji przy użyciu zaimków w 30,34%, co stanowi najczęściej wykorzystywaną strategię kompensacyjną (zob. wykres 17). Kolejne strategie zastępcze wielokrotnie stosowane przez badane osoby to ominięcia w postaci próśb o podpowiedź (12,51%), autokomentarzy (12,43%) i długich pauz (10,24%) oraz parafazje semantyczne w postaci hiperonimów (7,66%), perseweracje (7,5%), wyrazy niezwiązane (7,43%), peryfrazy niezwiązane semantycznie (7,04%). Sporadycznie osoby badane odwoływały się do pamięci pierwszej litery lub sylaby (3,13%). Ponadto rzadko budowały neologizmy słowotwórcze (1,72%).

W badaniu II nazywania oralnego, quasi-nominacja przy użyciu zaimków (26,26%), pomimo że jej liczba zmniejszyła się w porównaniu z wynikami badania I, stanowiła nadal najczęstszą strategię kompensacyjną. W zestawieniu z wynikami badania poprzedniego wzrasta zastosowanie: ominięć w postaci próśb o podpowiedź (22,82%), ominięć w postaci długich pauz (16,56%), perseweracji (14,79%) oraz wyrazów niezwiązanych (12,27%). Z kolei znacznemu obniżeniu uległa liczba użycia parafazji semantycznych (0,61%) i ominięć w postaci autokomentarzy (0,55%). W II badaniu nie odnotowano w ogóle przykładów zachowania pamięci pierwszej litery lub sylaby oraz neologizmów słowotwórczych, które w I badaniu były notowane nielicznie.

Wyniki III badania nazywania oralnego potwierdzają, że choć quasi-nominacja przy użyciu zaimków była notowana dość często (24,76%), to najczęściej

grupa badanych osób stosowała ominięcia w postaci długich pauz (25,84%). W III badaniu zdecydowanie wzrasta liczba persewencji (20,81%), wyrazów niezwiązanych (19,14%) i peryfraz niezwiązanych semantycznie (9,09%). Bardzo rzadko zarejestrowano parafazje semantyczne w postaci hiperonimów (0,36%). W ogóle nie odnotowano: ominięć w postaci próśb o odpowiedź i autokomentarzy, pamięci pierwszej litery lub sylaby oraz neologizmów słowotwórczych.

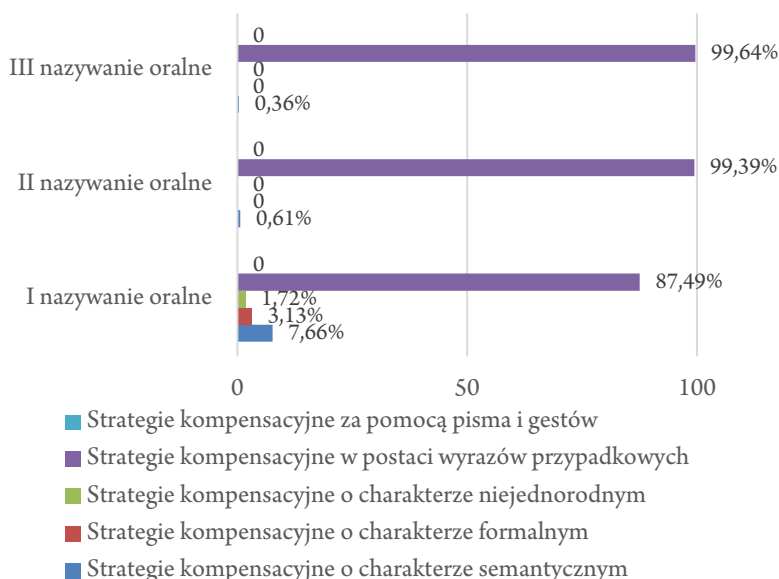


Wykres 17. Zestawienie procentowe językowych strategii zastępczych użytych przez osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim w każdym z trzech badań nazywania oralnego

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowując, w przypadku deficytów leksykalnych w badaniu nazywania oralnego osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim zdecydowanie najczęściej stosowały strategie kompensacyjne w postaci wyrazów przypadkowych. W I badaniu nazywania oralnego procent ich użycia wynosił 87,49%,

a w dwóch kolejnych badaniach był bliski 100%. O ile w I badaniu notowano inne rodzaje strategii, takie jak: strategie kompensacyjne o charakterze semantycznym (7,66%), strategie kompensacyjne o charakterze formalnym (3,13%) i strategie kompensacyjne o charakterze niejednorodnym (1,72%), to w II i III badaniu nazywania oralnego notowano, obok kompensacji w postaci wyrazów przypadkowych, jedynie strategie kompensacyjne o charakterze semantycznym (i to sporadycznie – w bardzo nielicznych przypadkach). Zestawienie rodzajów językowych strategii kompensacyjnych stosowanych w przypadku deficytów leksykalnych w badaniu nazywania oralnego przez osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim zamieszczono na wykresie 18.



Wykres 18. Zestawienie procentowe rodzajów językowych strategii kompensacyjnych stosowanych w przypadku deficytów leksykalnych w badaniu nazywania oralnego przez osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim

Źródło: opracowanie własne.

### 3. Charakterystyka innowacji frazeologicznych oraz semantycznych modyfikacji frazeologizmów u osób z otępieniem alzheimerowskim

Zaburzenia w zakresie podsystemu leksykalnego polszczyzny u osób z otępieniem alzheimerowskim obejmują, obok deficytów leksykalnych, także zaburzenia w realizacji związków frazeologicznych. Objawiają się one modyfikacjami

struktury formalnej (innowacje frazeologiczne) oraz znaczeniowej frazeologizmów. Te zaburzenia struktury i semantyki związków frazeologicznych należy traktować jako nieświadome przekształcenia, które wynikają z postępującej degeneracji umysłowej, w szczególności z zaburzeń pamięci, u osób w wieku senioralnym z otępieniem alzheimerowskim.

### **3.1. Typy innowacji frazeologicznych i ich egzemplifikacja**

Analiza materiału badawczego, pozyskanego w trakcie prowadzonych badań u osób z otępieniem w przebiegu choroby Alzheimera, pozwoliła na zaobserwowanie w wypowiedziach badanych osób różnych typów innowacji frazeologicznych. Przez termin innowacja frazeologiczna należy rozumieć świadome bądź nieświadome odchylenie od normy frazeologicznej, którą jest zbiór zaakceptowanych przez użytkowników języka polskiego frazeologizmów oraz reguł określających sposób ich realizacji w mowie i tekstach (Bąba, 2009, s. 31).

U badanych osób zarejestrowano następujące typy innowacji frazeologicznych, czyli zmiany w zakresie struktury związków frazeologicznych<sup>2</sup>:

#### **1) Innowacje skracające**

Innowacje skracające to rodzaj innowacji modyfikujących<sup>3</sup>, czyli takich, które powstają w wyniku naruszenia ustabilizowanej struktury związku frazeologicznego (jego płaszczyzny leksykalnej i płaszczyzny gramatycznej). Są to zmiany utworzone wskutek uszczuplenia składu leksykalnego frazeologizmu. Rezultatem takiego zabiegu są skróty frazeologiczne, które zazwyczaj tracą swoje przenośne znaczenie, czyli stają się po prostu regularnymi połączeniami wyrazowymi (Bąba, 2009, s. 26).

Redukcje składników związków frazeologicznych odnotowane u osób z otępieniem alzheimerowskim są związane z utrudnioną aktualizacją określonych komponentów frazeologizmów. Omawiane zjawisko ilustrują poniższe przykłady, poświadczające dążenie badanych do przywołania całej struktury danego związku frazeologicznego. Potwierdzają to obecne w wypowiedziach osób

---

<sup>2</sup> W niniejszym podrozdziale zostały omówione przykłady innowacji frazeologicznych odnotowanych w badaniach własnych. Analiza ilościowa (szczegółowe dane liczbowe) zaobserwowanych zjawisk została przedstawiona w dalszej części pracy.

<sup>3</sup> Innowacje modyfikujące stanowią, obok innowacji uzupełniających i rozszerzających, jeden z głównych typów innowacji frazeologicznych. Obejmują one zmiany w składzie leksykalnym na skutek takich zabiegów, jak: uzupełnianie, redukcja, wymiana komponentu, kontaminacja dwóch jednostek frazeologicznych. Dotyczą także zmian gramatycznych, czyli formy fleksyjnej komponentu (liczby, strony, aspektu), jego postaci słotwórczej oraz schematu składniowego frazeologizmu (Bąba, 2009, s. 26).

w wieku senioralnym liczne pauzy, prośby o odpowiedź, protezy zaimkowe, peryfrazy czy częściowe realizacje składnika, przykładowo:

KŁ1.ASFII<sup>4</sup>: *Jak jest taki co tylko sam... Wszystko sam robi, to taki jest co chodzi... No... Yyy... No... Chodzi drogami... Taki właśnie sam.*

Frazeologizm *chodzić **własnymi**<sup>5</sup> drogami* 'kierować się w życiu własnymi zasadami, postępować po swojemu' (SFNow., s. 276) pomimo redukcji do postaci *chodzić drogami* nie traci swojego znaczenia. Tu: *chodzić drogami* 'taki, co wszystko sam robi [po swojemu]'.

KŁ2.WZFI: *Szybko robi coś... Nie myśli, tylko już... Taki no... Nie myśli, nie... Jak ten co... No kąpany jest... Yyy... Ten... No ten... W wodzie... W wodzie kąpany jest.*

Frazeologizm *w gorącej wodzie kąpany* 'ktoś nierozważny, niecierpliwy, działający bez zastanowienia' (SFNow., s. 431) został nie w pełni zaktualizowany (tu: *w wodzie kąpany*), jednak jego sens wyjaśniony prawidłowo, tu: '(ktoś) szybko coś robi, nie myśli'.

KŁ3.WZFII: *No nie kłamać, tylko prosto... No szczerze, a nie... No to wyklada się no... No ten... Mówi się... Na ławę wyłożyć... To takie dać... Dać... Zrobić to... Jak do picia...*

Problematiczne okazało się odtworzenie struktury frazeologizmu *wyłożyć **kawę** na ławę* 'wyjaśnić coś prosto, w przystępny sposób; powiedzieć coś otwarcie, szczerze' (SFNow., s. 445). Badana podaje niepełną strukturę *wyłożyć na ławę*, jednak ma tego świadomość i podejmuje próbę przypomnienia sobie rzeczownikowego komponentu. Zastępuje jego nazwę opisowym omówieniem (peryfrazą): *jak do picia*. Pomimo zastosowania innowacji skracającej badana poprawnie objaśnia znaczenie związku frazeologicznego 'nie kłamać, (mówić) prosto i szczerze'.

KŁ5.ASFI: *No wiem, wiem... Zaraz, zaraz... To jak ja tu... Siedzę sobie sama tak siedzę... Ci... Ci... Cichutko siedzę pod miotłą... Jak... No jak to się mówi? Jak... My... My... siedzieć.*

<sup>4</sup> Oznaczenia przyjęte w odniesieniu do cytowanych w pracy przykładowych odpowiedzi osób badanych uwzględniają: 1) płeć pacjenta: K – kobieta, M – mężczyzna; 2) fazę otępienia alzheimerowskiego: Ł – łagodna, U – umiarkowana; 3) numer pacjenta (od 1 do 30) przyjęty w ramach charakterystyki grup badawczych (zob. tab. 4); 4) rodzaj podtestu: EF – etykietowanie, ASF – aktualizowanie struktury frazeologizmu, WZF – wyjaśnienie znaczenia frazeologizmu; 5) rodzaj badania: I – pierwsze badanie, II – drugie badanie, III – trzecie badanie.

<sup>5</sup> Pogrubienie tekstu służy wyeksponowaniu składników frazeologizmów, które uległy różnego rodzaju zmianom lub dodatkowych komponentów.

W powyższym przykładzie skróceniu uległ frazeologizm *siedzieć (cicho) jak mysz pod miotłą* ‘starać się nie zwracać na siebie uwagi’ (SFNow., s. 395). Badana aktualizuje częściowo strukturę frazeologiczną *siedzieć cichutko pod miotłą*, jednak dąży do odtworzenia jej w pełni. Prosi o odpowiedź i odtwarza część rzeczownikowego komponentu (tu: *Jak... My... My...*).

KU16.WZFIII: *A to ten... No to znaczy, że taki nie bliski z nami, czyli taki właśnie po kisielu... Dziesiąta po kisielu... Yyy... No... Ta, ta... No ta...*

Badana nie przywołuje całej struktury frazeologicznej *dziesiąta woda po kisielu* ‘daleki krewny’ (SFNow., s. 294), tylko jego część *dziesiąta po kisielu*. Pomimo stosowania pauz, dawania sobie czasu do namysłu, użycia protez zaimkowych (tu: *Yyy... No... Ta, ta... No ta...*), badanej nie udaje się zaktualizować frazeologizmu. Jego znaczenie zostaje jednak wyjaśnione poprawnie ‘(ktoś) taki nie bliski z nami’.

KU19.WZFI: *Czyli jak taki niewierny, co nie wierzy... No to taki niewierny... No taki ten... Ten, ten, no... Ojejku... Jaka ta głowa już... Nie powiem.*

W powyższym przykładzie redukcji uległa nazwa osobowa *Tomasz* we frazeologizmie *niewierny Tomasz* ‘ktoś nieufny, chcący wszystko samodzielnie sprawdzić’ (SFNow., s. 344). Badana jest świadoma swoich trudności leksykalnych, co komentuje (*Ojejku... Jaka ta głowa już... Nie powiem*), a w miejsce zapomnianego komponentu umieszcza protezę zaimkową (*No taki ten... Ten, ten*). Znaczenie związku frazeologicznego zostało odczytane prawidłowo (tu: ‘taki niewierny, co nie wierzy’).

KU21.ASFIII: *Jak taki dobry, to nie zabije tej, tej... No takiej, ojejku... Nie, nie zabić... Mówi się tak właśnie.*

Frazeologizm *muchy by nie zabił* [*nie skrzywdził*] ‘o kimś, kto jest bardzo dobry, nie potrafi nikogo skrzywdzić’ (SFNow., s. 335) został odczytany poprawnie (tu: ‘jak taki dobry’), jednak odtworzony został w zasadzie tylko czasownikowy komponent *nie zabije/ nie zabić*, a rzeczownikowy składnik zastąpiony przez zaimek, tu: [...]*tej, tej... No takiej* [...].

Wśród przykładów frazeologicznych innowacji skracających zarejestrowano również takie, w których badani nie są świadomi własnych trudności leksykalnych. Przywołują zredukowaną strukturę frazeologiczną i nie dążą do zaktualizowania wszystkich jego komponentów, np.:

MU24.ASFI: *No, no... Robota mu się pali. Tak właśnie się mówi.*



Badany przywołuje częściową strukturę frazeologizmu *robota pali się komuś w rękach* 'ktoś pracuje bardzo szybko i wydajnie' (SFNow., s. 386), tu: *robota mu się pali*. Należy zauważyć, że badany ma pewność, że przywołał prawidłowo frazeologizm, ponieważ komentuje swoją odpowiedź i potwierdza jej słuszność (tu: [...]) *Tak właśnie się mówi*).

MU25.ASFII: *Jak jest dobry, to się mówi od serca*.

Frazeologizm *przyjaciół od serca* 'bardzo dobry, zaufany przyjaciel' (SFNow., s. 379), odczytany prawidłowo (tu: '(ktoś) dobry'), został zredukowany do postaci *od serca*.

MU30.WZFII: *Tak, tak... Wiem... Na manowce to znaczy*.

Frazeologizm *schodzić [zejść] na manowce* 'zaczynać postępować źle, nieuczciwie' (SFNow., s. 393) został przywołany w postaci skróconej *na manowce*.

KU23.ASFII: *A jak o sobie tylko..., to widzi czubek. Tak się mówi*.

Związek frazeologiczny *widzieć czubek własnego nosa* 'być egoistą, dbać tylko o siebie' (SFNow., s. 431) został zredukowany do *widzi (widzieć) czubek*, ale odczytany zgodnie z jego znaczeniem '(ktoś) o sobie tylko (myśli)'

Ponadto zarejestrowano przykłady frazeologicznych innowacji skracających, w których utrudniona aktualizacja określonych komponentów frazeologizmu wpływa na osłabienie metaforyczności frazeologizmu i tym samym naruszenie jego spójności znaczeniowej. W poniższych wypowiedziach zaobserwowano zjawisko dosłownego odczytania związków wyrazowych, przykładowo:

KU20.WZFII: *A taki to... No jak upadnie, to... Upadnie i tyle... Spadnie i nogę złamie czy coś*.

Czasownikowy komponent *upaść* we frazeologizmie *upaść nisko* 'stracić honor, godność' (SFNow., s. 425) został odczytany dosłownie, czyli *upaść [upadać]* 'przewrócić się; spaść z góry na dół, runąć' (PSJP, s. 1076), tu: 'spaść i złamać (coś), np. nogę'. Redukcji zaś uległ przysłówkowy składnik frazeologizmu – *nisko*.

KU21.WZFI: *Czyli tak... Schodzi i po prostu idzie nie tam... Zgubi się i nie wie jak do domu*.

W przywołanym przykładzie badana nie zaktualizowała pełnej struktury frazeologicznej *schodzić [zejść] na manowce* 'zaczynać postępować źle, nieuczciwie' (SFNow., s. 393). Odtworzona została tylko jego część czasowni-



kowa *schodzić* (tu: w znaczeniu ‘iść w niedobrym kierunku, zgubić się, stracić orientację w terenie’).

ML15.WZFIII: *No to właśnie umywa, czyli umyje sobie z brudu.*

Powyższy przykład ilustruje problem z aktualizowaniem frazeologizmu *umywać ręce* ‘nie brać za coś odpowiedzialności’ (SFNow., s. 425). Zredukowany został rzeczownikowy komponent *ręce*, a czasownik *umywać* został odczytany dosłownie ‘myć coś jakiś czas, mieć zwyczaj myć’ (tu: ‘myć coś brudnego’).

## 2) Innowacje rozwijające

Dość liczne w wypowiedziach badanych osób były innowacje rozwijające, które pojawiały się wskutek uzupełnienia składu leksykalnego danego frazeologizmu nowymi komponentami (Bąba, 2009, s. 28). W analizowanym materiale odnotowano przykłady związków frazeologicznych, w których badani wprowadzili dodatkowe składniki, nie naruszając przy tym ich spójności znaczeniowej i zachowując ogólny sens wypowiedzi. Przykładowo:

KŁ7.WZFI: *To tak jak córka moja... O tu jest moja córka (wskazuje na zdjęciu). No taka dobra... To się mówi, że ma na dłoni no... Yyy... Ma wielkie... Yyy... Wielkie i dobre serce jak na dłoni.*

Rozwinięciu uległ frazeologizm *mieć serce na dłoni* ‘być dobrym, szczerym, otwartym wobec innych’ (SFNow., s. 330), tu: *mieć **wielkie i dobre** serce jak na dłoni* ‘być dobrym’. Związek frazeologiczny został odczytany poprawnie, a wprowadzenie dodatkowych przymiotników *wielkie* i *dobre* wpływa na zintensyfikowanie treści frazeologizmu.

ML8.ASFI: *Jak się to mówi? No, że tak... No... Prosto i już... Nie że tak... Eee... Pokrętnie... Tylko daje prosto... Karty zaraz już prosto na stół... Prosto.*

Frazeologizm *wykładać [wyłożyć] karty na stół* ‘ujawniać swoje plany’ (SFNow., s. 444) został rozwinięty do postaci *dać karty (**zaraz już**) **prosto** na stół*. Przysłówek *prosto* został użyty w znaczeniu ‘wprost, od razu, natychmiast, bez zwłoki’ (PSJP, s. 763), ale także w celu podkreślenia sposobu ujawniania planów – prosto, czyli ‘w sposób nieskomplikowany, niezawily; jasno, wyraźnie; zwyczajnie, naturalnie, bezpretensjonalnie’ (PSJP, s. 763). Jednocześnie obserwuje się także innowację wymienianą, polegającą na wymianie czasownikowego komponentu *wykładać [wyłożyć]* na czasownik *dać*, które znaczą co innego (por. *wykładać* ‘wyjmować coś i kłaść na czymś, żeby było widoczne, rozkładać, układać na czymś’ (PSJP, s. 1164); *dać* ‘uczynić kogoś odbiorcą rzeczy, którą się posiada lub rozporządza; obdarzyć czymś, darować coś, podarować, ofiarować, oddać’ (PSJP, s. 121).

ML11.WZFII: *Ja też taki no... Byłem taki... No dużo pracy miałem... Bo ja jeździłem tym... No motorniczym byłem. No to dzień i dzień, cały czas harowałem, no... Yyy... Jak ten... Ten duży... No, no... Wielki osioł.*

Frazeologizm *harować* (*tyrać, orać*) *jak wół (osioł, koń)* ‘bardzo ciężko pracować’ (SFNow., s. 301) został rozwinięty do postaci *harować jak **duży, wielki** osioł*. Przymiotniki *duży* ‘będący znacznych rozmiarów, kształtu; wielki pod względem ilości, siły; obszerny w czasie lub przestrzeni’ (PSJP, s. 166) i *wielki* ‘mający bardzo duże wymiary; bardzo duży, ogromny, olbrzymi’ (PSJP, s. 1118) to synonimy, a ich zastosowanie posłużyło do wyolbrzymienia treści frazeologizmu. Można przypuszczać, że przymiotniki te użyte w stosunku do osoby ciężko pracującej (tu: ***duży, wielki** osioł*) są określeniem człowieka, jednak mogą być także określeniem czynności – *harować* ‘zarabiać ciężką pracą na życie; ciężko pracować’ (PSJP, s. 258).

ML12.ASFII: *No takie teraz czasy są... Że sam sobie człowiek jest... Jeden drugiego zostawi na tym... Zimnym lodzie... Bez niczego.*

Pomimo rozwinięcia frazeologizmu *zostawiać [zostawić] kogoś na lodzie* ‘pozostawiać kogoś samemu sobie w trudnej sytuacji’ (SFNow., s. 465) o przymiotnikowy komponent *zimny* (tu: *zostawić kogoś na **zimnym** lodzie*), spójność znaczeniowa związku frazeologicznego nie zostaje naruszona (tu: *zostawić kogoś na **zimnym** lodzie* ‘zostawić kogoś samego’).

ML10.ASFII: *No mówili... No, że brzydkie... Bardzo brzydkie to... Bardzo brzydkie kaczyśko.*

Skład frazeologizmu *brzydkie kaczątko* ‘osoba nieefektna, wywołująca liść, współczucie’ (SFNow., s. 269) został poszerzony o dodatkowy komponent przysłówkowy *bardzo* (tu: *bardzo brzydkie kaczyśko*). Służy to podkreśleniu cechy przymiotnika – *bardzo* ‘w wysokim stopniu, mocno, usilnie, nader, szczególnie, dużo, zupełnie’ (PSJP, s. 38). Podobnie jak zmiana rzeczownikowego składnika frazeologicznego (tu: *kaczyśko* to forma augmentatywna powstała poprzez dodanie do podstawy słowotwórczej *kacz-* przyrostka *-yśko* tworzącego zgrubienia w postaci rzeczownika rodzaju nijakiego).

ML12.ASFII: *No jak taka... To się mówi, że cicha i spokojna woda, no...*

Do stałego związku frazeologicznego *cicha woda* ‘o kimś pozornie spokojnym, nieśmiałym’ (SFNow., s. 278) został dodany przymiotnikowy komponent *spokojna* ‘mający usposobienie łagodne, pogodne, niewybuchowy, niegwałtowny, zrównoważony; nie odczuwający lub nie okazujący zdenerwowania, podniecenia, niepokoju, umiający się opanować; będący wyrazem takich cech; znajdu-

jący się w stanie spokoju, nieruchomy, cichy, zapewniający ciszę, pozbawiony hałasu, gwaru; ustronny, zaciszny' (PSJP, s. 946). Leksemy *spokojna* i *cicha* 'mało słyszalny, niegłośny; pogrążony w ciszy, zaciszny, spokojny' (PSJP, s. 95) to słowa o zbliżonym znaczeniu.

MŁ12.ASFI: *Jak ten... No Tomasz taki... No czyli taki zdradliwy się mówi... Że zdradliwy i niewierny Tomasz. No właśnie tak się mówi.*

Frazeologizm *niewierny Tomasz* 'ktoś nieufny, chcący wszystko samodzielnie sprawdzić' (SFNow., s. 344) został wzbogacony o przymiotnikowy składnik *zdradliwy* 'skłonny do zdrad; taki, któremu nie można wierzyć, ufać' (PSJP, s. 1255), będący synonimem przymiotnika *niewierny* 'nie dochowujący komuś wiary; popełniający zdradę wobec kogoś, czegoś; niestały, wiarołomny, zdradziecki' (PSJP, s. 537).

MŁ13.ASFII: *Jak wcześniej, no to taki ten... Wcześniej wstaje i wczesny się mówi taki... Wczesny czy ranny ptaszek.*

Frazeologizm *ranny ptaszek* 'ktoś, kto wcześniej wstaje' (SFNow., s. 384) wzbogaca przymiotnik *wczesny* 'dziejący się, zjawiający się, odnoszący się do pierwszej części dnia lub życia' (PSJP, s. 1105). Jest to synonim słowa *ranny* 'występujący rano, o wschodzie słońca, właściwy dla tej pory dnia; poranny' (PSJP, s. 831).

### 3) Innowacje regulujące

W wypowiedziach badanych osób odnotowano również przykłady innowacji regulujących. Jest to typ innowacji, który powstaje w wyniku zmiany postaci słowotwórczej składnika, jego liczby, strony, aspektu bądź zmiany schematu składniowego całego frazeologizmu (Bąba, 2009, s. 27). U badanych osób zarejestrowano przykłady innowacji regulujących ze zmianą w zakresie kategorii liczby, przykładowo:

KŁ1.ASFI.: *A ten to... Co Pani mówi... Ten to... Taki to nie myśli nic... Taki to jak... Jakby pozjadał cały ten... Zjadł swój... No rozum.*

W powyższym przykładzie innowacja regulująca zasadza się na zmianie kategorii liczby rzeczownikowego składnika frazeologizmu *pozjadać wszystkie rozumy* 'ironicznie o kimś, kto uważa, że wie wszystko' (SFNow., s. 371–372) (tu: *pozjadał cały rozum*). Jednocześnie wymianie uległ inny składnik frazeologiczny. W miejsce komponentu frazeologicznego, tj. zaimka nieokreślonego *wszystkie*, który 'w połączeniu z rzeczownikiem tworzy wyrażenie oznaczające całość zbioru, zespołu, zakres czegoś; cały, całkowity' (PSJP, s. 1148), pojawia się przymiotnik

*cały* ‘ogarniający zupełnie, całkowicie, od początku do końca (w czasie, przestrzeni, ilości i liczbie), obejmujący wszystkie składowe części, fragmenty; wszystek, pełny’ (PSJP, s. 77), będący z nim w relacji podobieństwa semantycznego. Jest więc to także rodzaj innowacji wymieniałowej.

KŁ2.ASFII: *Na szczęście... No to się robi tak... Trzeba odpukać w to... Yyy... No niemalowane drze... Yyy... Drewna jakieś.*

Innowacja regulująca polega na zmianie kategorii liczby jednego z komponentów związku frazeologicznego *odpukać w niemalowane drewno* ‘gest, który ma zabezpieczyć przed pechem, zapewnić szczęście’ (SFNow., s. 350) (tu: *odpukać w niemalowane **drewna*** ‘na szczęście’).

MU30.ASFII: *Brzydkie? No to... Brzydkie kaczątko się mówi.*

W powyższym przykładzie w strukturze frazeologizmu *brzydkie kaczątko* ‘osoba nieefektywna, wywołująca litość, współczucie’ (SFNow., s. 269) doszło do zmiany w zakresie kategorii liczby rzeczownikowego komponentu frazeologizmu (por. tu: *brzydkie **kaczątko***).

KU16.ASFI: *No właśnie, że... No tak jak mówię, czyli... Chłop ten... Jak dą... dąby. Takie silne.*

Zamiast *chłop jak dąb* ‘postawny, silny dobrze zbudowany mężczyzna’ (SFNow., s. 275) badana przywołuje frazeologizm w postaci *chłop jak **dąby***. *Dąby* to błędna forma gramatyczna (por. *dęby* to mianownikowa forma rzeczownika w liczbie mnogiej).

MŁ14.ASFIII: *Trzeba ten... No kuć żelaza póki gorące.*

Zmiana w zakresie kategorii liczby dotyczy rzeczownika *żelazo* (por. *kuć żelazo póki gorące* ‘wykorzystywać pomyslną sytuację’ (SFNow., s. 316). Tu: *kuć **żelaza** póki gorące*.

KŁ5.ASFIII: *No to... Umywać rękę.*

Zamiast *umywać ręce* ‘nie brać za coś odpowiedzialności’ (SFNow., s. 425) badana aktualizuje zmodyfikowaną strukturę frazeologizmu *umywać **rękę***. Modyfikacja ta polega na zmianie kategorii liczby rzeczownikowego komponentu frazeologizmu.

Wśród przykładów innowacji regulujących u badanych osób zapisano również zmiany dotyczące słotwórczej postaci komponentu frazeologicznego, np.:

KŁ3.ASFI: *Takie ciepłe kluseczki z niego są... Tak można powiedzieć... Ciepłe... Te... Kluseczki.*

Przekształcony frazeologizm *ciepłe kluchy* (*kluski*) ‘o człowieku powolnym, nieumiejącym zatroszczyć się o własne sprawy, niesamodzielnym, mało energicznym’ (SFNow., s. 278) do postaci *ciepłe kluseczki* to przykład innowacji regulującej w związku z modyfikacją słowotwórczą rzeczownikowego składnika frazeologicznego *kluski* : *klusieczki*. Użyty wyraz to nazwa deminutywna z sufiksem *-ka*.

KŁ4.WZFII: *Jak lisek farbowany taki człowiek się nazywa. Taki co prawdy nie mówi to taki cwany lisek ten... Farbowany.*

Struktura słowotwórcza rzeczownikowego komponentu frazeologizmu *farbowany lis* ‘oszust, człowiek nieszczerzy, obłudny’ (SFNow., s. 296) uległa zmianie. Użyty wyraz *lisek* (tu: *farbowany lisek* ‘człowiek nieprawdomówny’) to zdrobnienie z sufiksem *-ek*. Powyższy przykład to jednocześnie rodzaj innowacji wymieniającej powstałej wskutek wymiany przymiotnikowego komponentu frazeologicznego *farbowany* na przymiotnik *cwany* ‘sprytny, przebiegły, chytry, szczwany’ (PSJP, s. 105).

KŁ3.ASFIII: *A to takie no... Te... Robi takie oczy ma... maślowe takie.*

Badana pytana o frazeologizm *robić maślane oczy* ‘spoglądać z zachwytem, często bezmyślnie’ (SFNow., s. 385) przywołuje zmodyfikowaną jego strukturę *robić maślowe oczy*. Innowacja regulująca polega więc na zmianie postaci słowotwórczej przymiotnikowego składnika frazeologicznego *maślane* ‘zrobiony z masła lub na maśle, zawierający masło jako jeden ze składników’ (PSJP, s. 447) do przymiotnika *maślowe*, czyli derywatu odrzeczownikowego utworzonego poprzez dodanie do podstawy słowotwórczej *maśl-* (od rzeczownika *masło*) przyrostka *-owy*.

#### 4) Innowacje wymieniające

Kolejny typ innowacji frazeologicznych zarejestrowany w odpowiedziach badanych to innowacje wymieniające, które powstają w wyniku wymiany składnika frazeologizmu na jakiś inny wyraz będący z nim w rzeczywistej lub pozornej relacji styczności lub podobieństwa semantycznego (Bąba, 2009, s. 27). Poniżej przywołano przykłady, w których pomimo zamiany składnika frazeologizmu została zachowana jego spójność znaczeniowa:

MŁ14.ASFI: *No to no... Ten... Mówi się... Zły... Taki zły te... Yyy... Zły charakter taki. Tak jak jeden drugiego no... Krzywdę robi.*

Zamiast przymiotnikowego komponentu *czarny* 'niezycliwy, szkodliwy, złośliwy, niegodziwy, zgubny' (PSJP, s. 109) we frazeologizmie *czarny charakter* 'zły człowiek' (SFNow., s. 281) badany użył przymiotnika *zły* (tu: *zły charakter* 'o kimś złym, kto krzywdzi drugiego człowieka'), zachowując przy tym spójność znaczeniową frazeologizmu.

MŁ13.ASFII: *A ja to tak nie lubię... Ja to mówię zawsze spokojnie, co się martwisz... Ale to jak nerwowo jest... To taki... Yyy... Taki... Ten... Pęk nerwów jest z niego.*

Frazeologizm *kłębek nerwów* 'o osobie bardzo nerwowej, roztrzęsionej' (SFNow., s. 313) został zaktualizowany w postaci *pęk nerwów* (tu: 'o kimś nerwowym'). Doszło więc do wymiany rzeczownikowego komponentu frazeologicznego *kłębek* (zdrobnienie od *kłąb* 'coś skłębionego, przybierającego kształt kulisty, układającego się lub ułożonego w taki kształt; skłębiona masa, splot' (PSJP, s. 334) na *pęk* 'większa liczba jednorodnych przedmiotów, związanych razem lub występujących łącznie' (PSJP, s. 657), czyli słowo będące z nim w pozornej relacji semantycznej.

MU29.ASFIII: *No, no... Mówi się tak... Chłop jak... No jak takie... Chłop jak silne drzewo... No takie to... Silne drzewo.*

Powyższy przykład potwierdza trudności badanego z aktualizacją określonego składnika frazeologicznego (tu: słowa *dąb* 'quercus, drzewo z rodziny bukowatych' (PSJP, s. 124), które w kulturze ludowej uznane jest za potężne drzewo symbolizujące siłę, trwałość, długowieczność i szlachetność). Badany zamiast wyrazu docelowego posługuje się jego opisem, tj. stosuje peryfrazę *silne drzewo*. Frazeologizm *chłop jak dąb* 'postawny, silny, dobrze zbudowany mężczyzna' (SFNow., s. 275) został więc zmodyfikowany do postaci *chłop jak silne drzewo*. Jest to przykład innowacji wymieniałej z zachowaniem spójności znaczeniowej frazeologizmu.

MŁ15.ASFII: *To... No jak ryba tak ten... No to jak dobrze mu, to tak pływa jak ryba w wodzie.*

Frazeologizm *czuć się jak ryba w wodzie* 'czuć się gdzieś świetnie, znajdować się w korzystnym dla siebie położeniu' (SFNow., s. 283) został zmodyfikowany do postaci *pływać jak ryba w wodzie*. Doszło do innowacji wymieniałej powstałej w wyniku wymiany czasownikowego komponentu frazeologicznego *czuć się* 'być w pewnym stanie fizycznym, psychicznym; mieć świadomość tego stanu' (PSJP, s. 116) na czasownik o zupełnie innym znaczeniu, *pływać* por. *płynąć* 'posuwać się w jakimś kierunku po powierzchni wody lub w wodzie' (PSJP, s. 680), przywołany pod wpływem asocjacji związanych z pojęciami *ryba* i *woda*.



MU25.ASFI: *Ten no... No jak się klóci, to ten... No żyje jak ten... Ten kundel z kotem.*

Problematiczne dla badanego okazało się zaktualizowanie słowa *pies*, rzeczownikowego składnika frazeologizmu *żyć z kimś jak pies z kotem* ‘kłócić się z kimś ciągle, mieć z kimś złe stosunki, żyć z kimś w niezgodzie’ (PSJP, s. 470). W jego miejsce pojawia się wyraz o treści bardziej szczegółowej i węższym zakresie, tj. hiponim **kundel** ‘pies, mieszaniec rasowy, najczęściej wiejski pies podwórzowy’ (PSJP, s. 391). Zmodyfikowany frazeologizm do postaci *żyć jak kundel z kotem* został jednak odczytany prawidłowo (tu: ‘kłócić się’).

KU16.ASFII: *No to z niej taka jest... Taka, że to jest taka spokojna, ale nie... Tylko taka spokojna woda się mówi.*

Wymianie uległ przymiotnikowy składnik frazeologizmu *cicha woda* ‘o kimś pozornie spokojnym, nieśmiałym’ (SFNow., s. 278). W miejsce przymiotnika *cicha* ‘nie zwracający na siebie uwagi otoczenia, spokojny, łagodny; skłonny do ustępstw, uległy, potulny’ (PSJP, s. 95) pojawia się jego synonim **spokojna** ‘mający usposobienie ładne, pogodne, niewybuchowy, niegwałtowny, zrównoważony; nie odczuwający lub nie okazujący zdenerwowania, podniecenia, niepokoju, umiejący się opanować; będący wyrazem takich cech’ (PSJP, s. 946). Tu: *spokojna woda* ‘o kimś pozornie spokojnym (*Taka, że to jest taka spokojna, ale nie...*)’.

KŁ3.ASFIII: *No jest ten... Kolega od serca.*

Modyfikacja struktury frazeologizmu *przyjaciół od serca* ‘bardzo dobry, zaufany przyjaciel’ (SFNow., s. 379) polega na wymianie rzeczownikowego komponentu *przyjaciół* na wyraz bliski mu znaczeniowo **kolega** ‘towarzysz pracy, nauki, zabawy’ (PSJP, s. 340).

MU24.ASFII: *Szczerze to wyłożył kawę na stół.*

We frazeologizmie *wyłożyć kawę na ławę* ‘wyjaśnić coś prosto, w przystępny sposób’ (SFNow., s. 445) rzeczownik *ława* zamieniono na bliski znaczeniowo **stół** ‘mebel, najczęściej drewniany, złożony z blatu opartego na nogach’ (PSJP, s. 964)].

KU17.ASFII: *Nie da sobie w kaszę chuchać. Tak się mówi.*

W powyższym przykładzie zamieniono czasownikowy komponent *dmuchać* (por. *nie dawać w kaszę sobie dmuchać* ‘być zaradnym, niezależnym; umieć się bronić’ (SFNow., s. 341) na wyraz synonimiczny **chuchać** ‘grzać oddechem, tchnąć, wydychać’ (PSJP, s. 92).

### 5) Innowacje kontaminujące

Innowacje kontaminujące to ostatni typ frazeologicznych innowacji modyfikujących, zarejestrowany w wypowiedziach badanych osób z otępieniem alzheimerowskim. Poprzez innowacje kontaminujące należy rozumieć takie odchylenie od normy, które powstaje w wyniku skrzyżowania dwóch frazeologizmów o podobnym znaczeniu (Bąba, 2009, s. 27). Zmiany struktury frazeologizmów zasadzające się na kontaminacji frazeologicznej to w większości przykłady innowacji naruszających reguły łączliwości wyrazów oraz spójność znaczeniową danych związków frazeologicznych, np.

KŁ1.ASFI: *A dawni to tak... Tak było... W polu to ja dużo, no dużo... A teraz już stary człowiek i teraz to... Do góry plackiem leży człowiek taki stary.*

Zamiast frazeologizmu *leżeć plackiem* badana dokonała skrzyżowania dwóch frazeologizmów o podobnym znaczeniu: *leżeć plackiem* 'leżeć nieruchomo przez dłuższy czas' (SFNow., s. 319) i *leżeć do góry brzuchem* 'nic nie robić, leniuchować' (SFNow., s. 319). W wyniku tej kontaminacji powstała struktura *leżeć do góry plackiem* (tu: 'o kimś starym, który z racji wieku już mało pracuje').

KŁ3.ASFII: *To się mówi, że wstał jak prawa ręka.*

Innowacja kontaminująca powstała w wyniku skrzyżowania frazeologizmów *wstać lewą nogą* 'mieć zły humor' (SFNow., s. 439) i *prawa ręka* 'osoba w dużym stopniu pomagająca komuś'. Są to frazeologizmy o różnym znaczeniu, jednak składniki frazeologiczne: *prawa – lewa, ręka – noga* to pary wyrazów należących do tej samej kategorii semantycznej.

Wśród przykładów innowacji kontaminujących odnotowano również zmodyfikowane postaci związków frazeologicznych, które naruszają reguły łączliwości wyrazów, jednak ich znaczenie zostaje odczytane poprawnie, np.:

KŁ2.ASFIII: *No taki dobry jest... Że poda nawet jak na dłoni rękę, żeby tylko pomóc komuś. Taki jak mój syn.*

Zmiana struktury frazeologizmu *podać komuś pomocną dłoń* 'pomagać komuś' (SFNow., s. 363) do postaci *podać (nawet) jak na dłoni rękę* (tu: 'pomagać komuś') zasadza się na kontaminacji frazeologicznej. Zmodyfikowana postać związku frazeologicznego powstała w wyniku skrzyżowania trzech frazeologizmów: *podawać (podać) komuś rękę* 'witać się z kimś; pomagać komuś, wspierać kogoś' (SFNow., s. 363), *mieć serce na dłoni* 'być dobrym, szczerym, otwartym wobec innych' (SFNow., s. 330) oraz *podać komuś pomocną dłoń* 'pomagać komuś' (SFNow., s. 363).

KU23.ASFI: *A że taki powolny i takie to... No ciepłe takie... Ciepłe polelum z niego jest.*



Kontaminacja frazeologiczna zasadza się na skrzyżowaniu dwóch związków frazeologicznych o podobnym znaczeniu: *ciepłe kluchy* ‘o człowieku powolnym, nieumiejącym zatroszczyć się o własne sprawy, niesamodzielnym, mało energicznym’ (SFNow., s. 278–279) oraz *lelum polelum* ‘człowiek mało energiczny, powolny, niesamodzielnym’ (SFNow., s. 319).

KŁ3.ASFIII: *Że ten... No upadł tak nisko na głowę, że tak się stoczył i już nikt go nie uważa. Nie mówią o nim dobrze.*

W wyniku skrzyżowania frazeologizmów o odmiennych znaczeniach: *upaść nisko* ‘stracić honor, godność’ (SFNow., s. 425) i *upaść na głowę* ‘mieć zły pomysł; postąpić nierozsądnie’ (SFNow., s. 425) powstała innowacyjna struktura frazeologiczna *upaść tak nisko na głowę*, zaktualizowana w miejsce frazeologizmu *upaść nisko*. Pomimo zmiany struktury tego frazeologizmu, jego znaczenie badana odczytała poprawnie.

### 3.2. Rodzaje modyfikacji semantycznych frazeologizmów i ich egzemplifikacja

Poddane analizie wyniki badań znajomości związków frazeologicznych u osób z otępieniem alzheimerowskim potwierdziły, iż badane osoby doświadczają trudności nie tylko w zakresie aktualizowania pełnej struktury frazeologizmów języka polskiego, ale również w zakresie rozumienia ich przenośnych znaczeń. W wypowiedziach badanych osób zaobserwowano różne rodzaje modyfikacji związków frazeologicznych obejmujących ich strukturę znaczeniową.

Frazeologiczne modyfikacje semantyczne rozumiane są jako

każde zmiany treści frazeologizmu (czyli każde naruszenie utrwalonego w społecznym zwyczaju językowym znaczenia frazeologizmu oraz jego odnośności realnej i sytuacyjnej), które prowadzą do zachwiania idiomatyczności związku frazeologicznego, wyrażającej się najczęściej osłabieniem metaforyczności i/lub odżyciem jego znaczenia dosłownego (Majkowska, 1988, s. 149).

Naruszenie znaczenia frazeologizmu traktować należy jako swego rodzaju błąd frazeologiczny. Wyróżnia się ich dwa zasadnicze rodzaje: 1) błąd wewnątrzfrazeologiczny (wewnątrzfrazeologiczny); 2) błąd zewnątrzfrazeologiczny (zewnątrzfrazeologiczny) (Bąba, 2009, s. 101). Błąd wewnątrzfrazeologiczny polega na nieprawidłowej modyfikacji struktury leksykalnej i gramatycznej frazeologizmów lub użyciu ich w niewłaściwym znaczeniu, zaś błąd zewnątrzfrazeologiczny oznacza użycie poprawnie odtworzonej struktury związku frazeologicznego w nieodpowiednim kontekście i rozumiany jest jako niefortunne rozszerzenie łączliwości leksykalnej zwrotu (Buttler, Satkiewicz, 1960, za: Bąba, 2009, s. 102).

Wśród zaburzeń semantyki frazeologizmów u osób z otępieniem alzheimerskim zarejestrowano następujące kategorie zmian semantycznych związków frazeologicznych:

### 1) Osłabienie metaforyczności frazeologizmu

Jest to taki rodzaj modyfikacji treści związku frazeologicznego osiągany za pomocą różnych zabiegów formalnych, który skutkuje zakłóceniem w odczytaniu frazeologizmu jako semantycznej całości i często prowadzi do wysunięcia na plan pierwszy znaczenia dosłownego (Majkowska, 1988, s. 153). Omawianą kategorię zmian ilustrują poniższe przykłady frazeologicznych innowacji modyfikujących (głównie wymieniających i kontaminujących), w których zarejestrowano osłabioną metaforyczność związków frazeologicznych:

*ML14.WZFI: No to znaczy... No jak ktoś zdziera nosa, no to tak... No taki ten... No obity taki... Jak po pijaku to zedrze sobie nosa się mówi.*

Frazeologizm *zadzierać nosa* znaczy 'wywyższać się, być zarozumiałym' (SFNow., s. 451). Zastosowana innowacja frazeologiczna polega na wymianie komponentu frazeologicznego *zadrzeć* na czasownik *zdzierać*, który został użyty w znaczeniu 'uszkodzić skórę na jakiejś części ciała' (SJP, s. 1258). Tu: zmodyfikowany frazeologizm *zadzierać nosa* do postaci *zdzierać nosa* 'obić sobie nos po pijaku' został więc odczytany dosłownie, a jego metaforyczne znaczenie zupełnie nierozpoznane.

*ML10.WZFII: No to się mówi wielka ryba. No to taka... No wielka, że wyjąć ją trudno no... Z wody... Tak, tak ciężka taka ryba.*

Frazeologizm *gruba ryba* 'ważna, wpływowa osoba, zajmująca wysokie stanowisko' (SFNow., s. 299) został zmodyfikowany do postaci *wielka ryba*. Wymianie uległ więc przymiotnikowy składnik *gruba* : *wielka*, por. *wielki* 'mający bardzo duże wymiary; bardzo duży, ogromny, olbrzymi' (PSJP, s. 1118). Ponadto rzeczownik *ryba*, budujący stały związek frazeologiczny *gruba ryba* odnoszący się do osoby, w tym przykładzie zostaje odczytany dosłownie jako 'każdy osobnik z gromady ryb, zmiennocieplnych kręgowców wodnych, oddychających skrzelami' (PSJP, s. 888).

*ML15.WZFIII: Jak to powiedzieć... No ręką umywa drugą no... Ręce. No... W tej wodzie myje... No obie myje ręce.*

Zastosowana w tym przykładzie innowacja polega na skrzyżowaniu dwóch frazeologizmów: *umywać ręce* (od czegoś) 'nie brać za coś odpowiedzialności' (SFNow., s. 425) i *ręka rękę myje* 'wyrażenie oznaczające ukrywanie czyichś nieprawdło-

wych działań w celu osiągnięcia wzajemnych korzyści' (SFNow., s. 385), a zmodyfikowany związek frazeologiczny do postaci *ręka umywa drugą ręce* zostaje odczytany w znaczeniu dosłownym 'myć obie ręce we wodzie'.

KU16.WZFI: *No jak kura pazurem tak... No to tak... Draśnię jak kura pazurem, to boli, że czasem to do krwi.*

W powyższym przykładzie innowacji wymieniającej uległ frazeologizm *bazgrać [pisać] jak kura pazurem* 'pisać brzydko, niestarannie, nieczytelnie, niewyraźnie' (SFNow., s. 264). Wymianie uległ czasownikowy komponent *bazgrać [pisać]*. Użyty w jego miejsce czasownik *drasnąć* znaczy zupełnie coś innego 'skałeczyć, lekko zranić, zadrapać' (PSJP, s. 157), a zaktualizowana struktura wyrazowa *drasnąć jak kura pazurem* została wyjaśniona dosłownie 'bolesne draśnięcie aż do krwi'.

KU17.WZFII: *Czyli ten... No jak tak siedzi... Siedzi z rękami tymi... No do góry... To tak siedzi z rękami do góry brzuchem...* (po dłuższej chwili) *No to tak się ten... No trzyma w górze i ten właśnie.*

Frazeologizm *siedzieć z założonymi rękami* 'nie robić nic w danej sprawie' (SFNow., s. 395) został zmodyfikowany do postaci *siedzieć z rękami do góry brzuchem* i wyjaśniony jako 'trzymać (ręce) w górze'. Sens przenośny został więc zupełnie utracony w wyniku kontaminacji frazeologicznej. Można przypuszczać, że związek frazeologiczny, o którego wyjaśnienie znaczenia badana była proszona, został skrzyżowany z frazeologizmem o podobnym znaczeniu *leżeć do góry brzuchem* 'nic nie robić, leniuchować' (SFNow., s. 319), który badana wyjaśniała i przywoływała wcześniej (zjawisko persewacji).

Wśród przykładów modyfikacji semantycznych polegających na osłabieniu znaczenia frazeologizmów odnotowano także takie, w których struktura związku frazeologicznego została odtworzona prawidłowo:

KL7.WZFIII: *No ranny ptaszek, czyli taki ptak... No tylko rano lata, a ten... No jak noc to śpi.*

Frazeologizm *ranny ptaszek* 'ktoś, kto wcześniej wstaje' (SFNow., s. 384) został wyjaśniony dosłownie (tu: 'ptak, który lata ranem, a nocą śpi').

ML13.WZFIII: *W gorącej wodzie kąpany to znaczy, że kąpie się w gorącej wodzie, a nie zimnej.*

Tu: frazeologizm *w gorącej wodzie kąpany* (por. 'ktoś nierozważny, niecierpliwy, działający bez zastanowienia' (SFNow., s. 431) zostaje wyjaśniony dosłownie: 'kąpać się w gorącej, a nie zimnej, wodzie'.

KU19.WZFIII: Upaść nisko no to spaść z czegoś no... Krzesła czy co.

Tu: frazeologizm *upaść nisko* 'stracić honor, godność' (SFNow., s. 425) zostaje odczytany dosłownie: 'spaść z czegoś (z wysokości), np. z krzesła'.

MŁ12.WZFII: Gumowe ucho to znaczy że takie z gumy jest.

Tu: frazeologizm *gumowe ucho* 'donosiciel' (SFNow., s. 300) zostaje odczytany dosłownie: 'takie z gumy'.

## 2) Rozszerzenie znaczenia tradycyjnego związku frazeologicznego

Kolejny rodzaj modyfikacji semantycznych frazeologizmów, zaobserwowany w wypowiedziach badanych osób, to przekształcenia semantyczne przyjmujące postać rozszerzenia znaczenia tradycyjnego związku frazeologicznego przy poprawnym odtworzeniu jego struktury formalnej. W poniższych przykładach odnotowano przypisanie nowego znaczenia frazeologizmom o niezmienionej budowie formalnej:

MŁ11.WZFI: Ofiara losu no to znaczy, że... no taki dobry, taki co dzieli się z innymi... Daje taką ofiarę... No takie te... Pieniądze. Pomaga innym.

Frazeologizmowi *ofiara losu* 'człowiek niezaradny, mało energiczny' (SFNow., s. 351) zostało nadane nowe znaczenie 'człowiek dobry, który pomaga innym, także finansowo'. Zauważalne jest powiązanie ze związkiem frazeologicznym *dać co – dla kogo, dla czego* (tu: *pieniądze dla potrzebujących ludzi*) 'wręczyć, ofiarować z przeznaczeniem dla kogo lub czego' (SFJP, s. 161) oraz *składać, złożyć ofiarę (na co)* 'ofiarować co' (SFJP, s. 123).

KŁ7.WZFII: To znaczy... No jak ktoś wyklada karty na stół, no to... To znaczy, że koniec... No to znaczy, że coś się skończyło, no.

Frazeologizmowi *wykladać (wyłożyć) karty na stół* 'ujawniać swoje plany' (SFNow., s. 444) zostało nadane nowe znaczenie 'zakończyć coś'. Można przypuszczać, że badany dosłownie odczytał związek frazeologiczny – wyłożenie kart na stół, np. w grze karcianej, skutkuje jej zakończeniem, rozstrzygnięciem wyniku.

MŁ13.WZFIII: Leżeć... Jak? Jak to było? No... Leżeć do góry brzuchem no to, że ktoś dużo zjadł no i leży... No bo za dużo zjadł.

W tym kontekście związek frazeologiczny *leżeć do góry brzuchem* znaczy 'leżeć w określonej pozycji, tj. na plecach, po przejedzeniu, nie zaś – jak to jest zgodnie z tradycją – 'nic nie robić, leniuchować' (SFNow., s. 319).

ML14.WZFI: *Ofiara losu to, że jest biedny. Nie ma pieniędzy i domu.*

Tu: frazeologizmowi *ofiara losu* ‘człowiek niezaradny, mało energiczny’ (SFNow., s. 351) zostaje przypisane nowe znaczenie – ‘człowiek biedny, bez pieniędzy i domu’.

ML15.WZFII: *A taki no to jest chory. ... No ma serce miękkie... No chory.*

Znaczenie frazeologizmu *mieć miękkie serce* ‘być dobrym, łatwo się wzruszać’ (SFNow., s. 328) uległo rozszerzeniu, tu: ‘być chorym’. To zupełnie nowe znaczenie, niezwiązane z treścią tradycyjnego związku frazeologicznego.

KU20.WZFII: *No schodzić na manowce... Że szukać takiego lasu na grzyby. No iść na grzyby do lasu.*

Frazeologizmowi *schodzić na manowce* ‘zaczynać postępować źle, nieuczciwie’ (SFNow., s. 393) zostało nadane nowe znaczenie ‘szukać/iść do lasu na grzyby’.

KU23.WZFIII: *Życ jak pies z kotem to, że się mieszka osobno. Sam mieszka, a nie razem. Sam.*

Frazeologizm *żyć z kimś jak pies z kotem* ‘kłócić się z kimś ciągle, mieć z kimś złe stosunki, żyć z kimś w niezgodzie’ (SFNow., s. 470) został niepoprawnie wyjaśniony, tu: ‘mieszkać samemu’. To nowe znaczenie, niezgodne z treścią tradycyjnego związku frazeologicznego.

MU29.WZFI: *Robi maślane oczy, tak? To ten... No otwierać oczy rano, no jak się wstaje.*

Znaczenie frazeologizmu *robić maślane oczy* ‘spoglądać z zachwytem, często bezmyślnie’ (SFNow., s. 385) zostało rozszerzone, tu: ‘otwierać oczy (po przebudzeniu)’.

MU30.WZFII: *A to znaczy, że no... Widzi czubek... No to ten... No kłóci się z kimś.*

Tu: frazeologizm *widzieć czubek własnego nosa* ‘być egoistą, dbać tylko o siebie’ (SFNow., s. 431) wyjaśniony następująco ‘kłócić się z kimś’. To przykład rozszerzenia zakresu semantycznego frazeologizmu.

MU30.WZFIII: *No to, że ten... No już nie są razem... Że no ten rozwód wzięli.*

Tu: frazeologizm *zostawić kogoś na lodzie* ‘pozostawiać kogoś samemu sobie w trudnej sytuacji’ (SFNow., s. 465) został odczytany jako ‘rozwieść się z kimś’. Zakres semantyczny tradycyjnego związku frazeologicznego uległ więc rozszerzeniu.

### 3) Powstanie połączeń o nowej treści, przeciwstawnej wobec treści związku tradycyjnego czy też z nią sprzecznej

Wśród przykładów zmian semantycznych związków frazeologicznych odnotowano także połączenia o nowej treści, przeciwstawnej wobec treści związku tradycyjnego czy też z nią sprzecznej. Są to tzw. modyfikacje antonimiczne frazeologizmów (Majkowska, 1988, s. 157), którym czasami towarzyszyły także zmiany ich struktury frazeologicznej. Przykładowo:

KŁ1.WZFI: *To jest no... Taki się mówi... No, no... Klusieczki ciepłe takie, no właśnie, ciepłe klusieczki... Takie gorące, ciepłe, no to taki człowiek taki gorący jak taki... No... To jest taki w gorącym wykąpany... Szybko tak i już załatwione takie te... Różne sprawy.*

W tym kontekście związek frazeologiczny *ciepłe kluchy* 'o człowieku powolnym, nieumiejącym zatroszczyć się o własne sprawy, niesamodzielnym, mało energicznym' (SFNow., s. 278–279), znaczy 'o człowieku niecierpliwym, energicznym, szybko działającym'. Badana tworzy więc połączenie o nowej treści, przeciwstawnej wobec treści frazeologizmu tradycyjnego, czemu towarzyszy zmiana postaci słotwórczej rzeczownikowego komponentu frazeologicznego (*klusieczki* zamiast *kluchy*) oraz przywołanie (w wyniku skojarzenia z wyrazem *gorący*) niepełnej struktury związku frazeologicznego *w gorącej wodzie kąpany* 'ktoś nierozważny, niecierpliwy, działający bez zastanowienia' (SFNow., s. 431).

KŁ2.WZFII: *To się mówi... Taki... No taki chłopek już stary jak dąb... To taki mało już robi, słaby już taki, bo stary taki jak ten... No ten... Dąb.*

Frazeologizmowi *chłop jak dąb* 'postawny, silny, dobrze zbudowany mężczyzna' (SFNow., s. 275), zmodyfikowanemu do postaci *chłopek już stary jak dąb*, zostało nadane nowe znaczenie 'ktoś słaby ze względu na swój wiek'. Należy zauważyć, że zmianie uległa także struktura frazeologizmu zasadzająca się na zmianie postaci słotwórczej rzeczownikowego komponentu – *chłopek* (*chłop* + przyrostek zdrabniający *-ek*) oraz rozwinięciu składu leksykalnego związku frazeologicznego o przymiotnik *stary* (w kulturze ludowej *dąb* to symbol m.in. długowieczności).

MŁ11.WZFII: *A jak ma takie serce miękkie i z kamienia to, że tak no zły jest.*

W powyższym przykładzie frazeologizm *mieć miękkie serce* 'być dobrym, łatwo się wzruszać' (SFNow., s. 328) zostaje odczytany nieprawidłowo jako 'być złym'. To wyjaśnienie jest sprzeczne z rzeczywistym znaczeniem frazeologizmu. Ponadto zmianie uległa jego struktura formalna, tu: *mieć serce miękkie i z kamienia* (kontaminacja frazeologiczna, por. *mieć miękkie serce* i *mieć serce z kamienia* 'być złym, niedobrym, obojętnym na cudze nieszczęście' (SFNow., s. 330)).



MU26.WZFI: *To jest... No mówi się tak, że pływie jak ryba pod prąd... To tak, że no dobrze robi, jest taki dobry.*

Frazeologizm *płynąć pod prąd* 'robić rzeczy przez innych nieakceptowane, postępować inaczej niż jakaś grupa ludzi, sprzeciwiać się większości' (SFNow., s. 362) został skrzyżowany z frazeologizmem *pływać jak ryba* 'umieć bardzo dobrze pływać' i błędnie odczytany jako 'być dobrym, dobrze coś robić (postępować)'.

Wśród modyfikacji antonimicznych związków frazeologicznych odnotowano także przykłady, w których badani nie wprowadzali żadnych zmian w zakresie ich struktury, np.:

KU21.WZFI: *No jak to jest... Czyli, że taki, co radzi sobie dobrze. Że tak umie wszystko załatwić sam.*

Frazeologizmowi *ofiara losu* 'człowiek niezaradny, mało energiczny' (SFNow., s. 351) zostaje nadana nowa treść 'ktoś, kto radzi sobie dobrze (zaradny, samodzielny)', przeciwstawna w treści tradycyjnemu związkowi.

KU22.WZFI: *A to, że tak pomaga się komuś, no pomagać.*

Badana przypisała nowe znaczenie frazeologizmowi *zostawić kogoś na lodzie* 'pozostawiać kogoś samemu sobie w trudnej sytuacji' (SFNow., s. 465), pozostające w stosunku antonimicznym względem znaczenia tradycyjnego, tu: 'pomagać komuś'.

MŁ10.WZFI: *No to taki no z rodziny ktoś taki: no syn albo córka.*

Tu: badana wyjaśnia frazeologizm *dziesiąta woda po kisielu* 'daleki krewny' (SFNow., s. 294) następująco: 'ktoś z rodziny; syn lub córka'. Jest to objaśnienie, które pozostaje w sprzeczności ze znaczeniem rzeczowym frazeologizmu.

#### 4) Zmiana zabarwienia emocjonalnego i stylistycznego frazeologizmu

W wypowiedziach badanych osób odnotowano również frazeologiczne innowacje modyfikujące (regulujące, rozwijające), którym towarzyszy zmiana zabarwienia emocjonalnego i stylistycznego frazeologizmu.

Poniżej zapisano przykłady, w których na skutek użycia rzeczownikowych form augmentatywnych oraz określeń nacechowanych emocjonalnie doszło do intensyfikacji treści danego frazeologizmu:

KŁ3.WZFI: *To jest taki niedobry... Taki co mówi jedno, a robi komuś zło... Zły taki, ale nie daje poznać no tego... Taki jak ten... No taki mówi się... Wilczysko takie w skórce nieswojej, ten... No w owczej skórce, no właśnie, wilczur w owczej skórce.*

Semantyczna modyfikacja frazeologiczna polegająca na intensyfikacji treści frazeologizmu *wilk w owczej skórze* 'ktoś, kto udaje kogoś dobrego, a w rzeczywistości jest zły' (SFNow., s. 434) została osiągnięta poprzez użycie rzeczowników o charakterze augmentatywnym: *wilczysko* (z przyrostkiem *-ysko*) oraz *wilczur* (z przyrostkiem *-ur*).

KŁ4.WZFII: *Taka no... Kobita – kura domowa taka fest... Taka mówią... No kura taka domu jak takie babsko, no taka co w domu siedzi.*

Zmiana zabarwienia emocjonalnego (hiperbolizacja) nastąpiła wskutek użycia wyrazu *kobita* (potocznego określenia *kobiety*), rozwijającego stały skład leksykalny frazeologizmu *kura domowa* 'pogardliwe określenie kobiety zajmującej się wyłącznie prowadzeniem domu i wychowaniem dzieci' (SFNow., s. 317). Znaczenie frazeologizmu *kura domowa* zostało odczytane prawidłowo, a dodatkowo intensyfikacja treści związku została osiągnięta przez użycie rzeczownika o charakterze augmentatywnym *babsko*.

ML12.WZFIII: *To taki co się no zapracować chce na śmierć chyba... Nie że zdrowie, tylko praca, praca. Tak się mówi, że haruje jak taki... No tak haruje jak cholerny wół... Tak ciężko jak wół.*

Powyższy przykład to rodzaj frazeologicznej innowacji rozwijającej podstawowy skład leksykalny frazeologizmu *harować* (*tyrać, orać*) *jak wół* (*osioł, koń*) 'bardzo ciężko pracować' (SFNow., s. 301) o dodatkowy komponent w postaci przymiotnika nacechowanego pejoratywnie *cholerny* 'posp. wyraz wskazujący na ujemną cechę czegoś, zły, marny, lichy, kiepski, przewrotny, niezdolny itp.' (PSJP, s. 89). Użycie owego określenia nacechowanego potocznością doprowadziło do modyfikacji stylistycznej związku frazeologicznego oraz intensyfikacji jego treści emocjonalnej.

KU21.WZFI: *A to jak takie ma serduszko miękkie to ten... No taki jest dobry i taki no... Aż taki czasami aż za miły jest.*

Rzeczownikowy komponent *serce* frazeologizmu *mieć miękkie serce* 'być dobrym, łatwo się wzruszać' (SFNow., s. 328) został zmieniony do postaci *serduszko* (nazwa hipokorystyczna, z przyrostkiem *-uszko*). Użycie spieszczenia wpływa na zabarwienie emocjonalne frazeologizmu i oddaje pozytywny stosunek mówiącego do jego treści.

KU23.WZFII: *A taki leniuszek z niego, że nie chce mu się nic robić.*

Użycie zdrobnienia *leniuszek* (forma z przyrostkiem *-uszek*) w odniesieniu do frazeologizmu *leń patentowany* 'ktoś wyjątkowo leniwy' (SFNow., s. 319) pełni funkcję hipokorystyczną.



MU27.WZF1: *No to, że zadziera kinola to taki z niego jest wielki panek.*

Wyrażeniu negatywnego (ironicznego) stosunku do osoby, która *zadziera nosa* 'wywyższa się, jest zarozumiała' (SFNow., s. 451) służy użycie wyrazów nacechowanych, tj. *kinol* 'posp. duży, niezgrabny nos, nochal' (PSJP, s. 327) oraz wyrazu *panek* 'forma zdrobniała o odcieniu ironicznym od pan' (PSJP, s. 636).

MU28.WZFII: *A pogoda taka pod psiskiem to, że no jest nieładnie.*

Intensyfikacja treści frazeologizmu *pogoda po psem* 'bardzo brzydka, zwykle deszczowa pogoda' (SFNow., s. 366) została osiągnięta dzięki użyciu formy augmentatywnej *psisko* (z przyrostkiem *-isko*), wyrażającej negatywny stosunek do omawianego zjawiska.

## **4. Analiza ilościowa wyników badania znajomości frazeologizmów u osób z otępieniem alzheimerowskim**

### **4.1. Zaburzenia struktury i semantyki frazeologizmów u osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego**

Zaburzenia w zakresie rozumienia i aktualizowania pełnej struktury związków frazeologicznych języka polskiego zostały zarejestrowane u osób z otępieniem alzheimerowskim już w początkowej fazie zaawansowania choroby (zob. tab. 36).

W badaniu I największe trudności badane osoby wykazywały w podteście aktualizowania struktury frazeologizmów poprzez uzupełnianie zdań z tzw. „luką”. Odnotowano bowiem 17,6% porażek, podczas gdy w podteście polegającym na wyjaśnianiu znaczeń frazeologizmów było ich 16%, a w podteście etykietowania, tj. dopasowywania związku frazeologicznego do opisu jego znaczenia – tylko 8,26%.

W badaniu II procent porażek był najwyższy w podteście wyjaśniania znaczeń frazeologizmów (22,86%), choć w podteście aktualizowania ich struktury procent nieprawidłowych odpowiedzi był porównywalny (21,2%). W podteście etykietowania zanotowano tylko 13,73% porażek.

W III badaniu najwięcej błędnych odpowiedzi zarejestrowano w podteście aktualizowania struktury frazeologizmu (28,47%), jednak w podteście wyjaśniania znaczeń związków frazeologicznych (25,2%) i etykietowania (21%) porażki także stanowiły wysoki procent odpowiedzi.

Zaburzenia semantyki i struktury frazeologizmów u osób z otępieniem alzheimerowskim w stopniu łagodnym mają charakter progresywny, o czym przekonuje nas zestawienie procentowe porażek odnotowanych w badanej gru-

pie osób w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach zawarte w tabeli 36. Wraz z kolejnym badaniem polegającym na etykietowaniu, aktualizowaniu struktury frazeologizmu czy wyjaśnianiu jego znaczenia procent porażek stopniowo ulegał zwiększeniu, a prawidłowych odpowiedzi był coraz niższy (zob. tab. 37).

Tabela 36. Zestawienie procentowe porażek odnotowanych w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach

| Poszczególne badania | Podtest etykietowania (%) | Podtest aktualizowania struktury frazeologizmów (%) | Podtest wyjaśniania znaczeń frazeologizmów (%) |
|----------------------|---------------------------|-----------------------------------------------------|------------------------------------------------|
| I badanie            | 8,26                      | 17,60                                               | 16,00                                          |
| II badanie           | 13,73                     | 21,20                                               | 22,86                                          |
| III badanie          | 21,00                     | 28,47                                               | 25,20                                          |

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 37. Zestawienie procentowe prawidłowych odpowiedzi uzyskanych w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach

| Poszczególne badania | Podtest etykietowania (%) | Podtest aktualizowania struktury frazeologizmów (%) | Podtest wyjaśniania znaczeń frazeologizmów (%) |
|----------------------|---------------------------|-----------------------------------------------------|------------------------------------------------|
| I badanie            | 82,67                     | 68,00                                               | 71,87                                          |
| II badanie           | 69,20                     | 61,20                                               | 58,27                                          |
| III badanie          | 53,33                     | 50,40                                               | 54,60                                          |

Źródło: opracowanie własne.

Wśród odpowiedzi badanych osób zarejestrowano także odroczone odpowiedzi. Wraz z kolejnym badaniem znajomości frazeologizmów ich procent był coraz wyższy. W I badaniu w podteście etykietowania było ich 9,07%, w podteście wyjaśniania znaczeń frazeologizmów – 12,13%, zaś w podteście aktualizowania struktury frazeologizmu – 14,4%. W II badaniu odnotowano prawie 20% odpowiedzi o charakterze chwilowych trudności z etykietowaniem, aktualizacją i wyjaśnianiem znaczeń frazeologizmów, zaś w III badaniu procent odpowiedzi odroczonech był najwyższy dla podtestu etykietowania (25,67%), dla dwóch pozostałych podtestów – procent ten był porównywalny (zob. tab. 38).

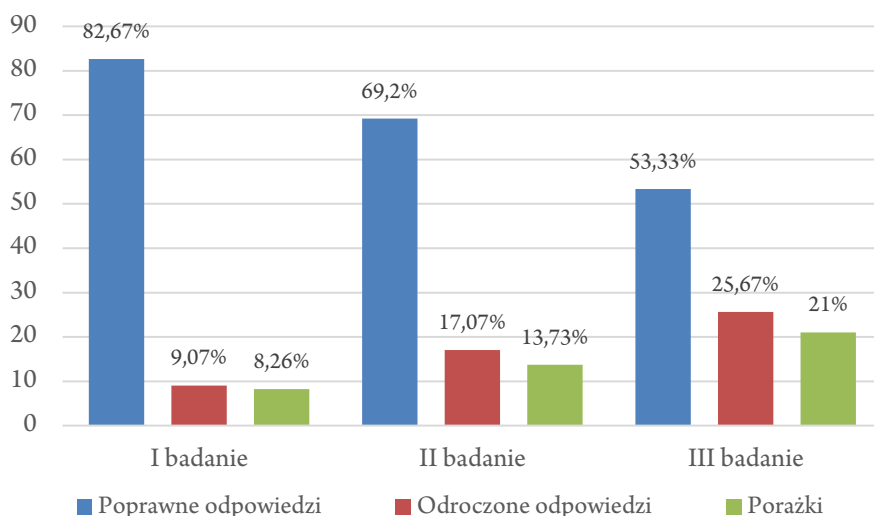
Tabela 38. Zestawienie procentowe odroczonej odpowiedzi uzyskanych w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach

| Poszczególne badania | Podtest etykietowania (%) | Podtest aktualizowania struktury frazeologizmów (%) | Podtest wyjaśniania znaczeń frazeologizmów (%) |
|----------------------|---------------------------|-----------------------------------------------------|------------------------------------------------|
| I badanie            | 9,07                      | 14,40                                               | 12,13                                          |
| II badanie           | 17,07                     | 17,60                                               | 18,87                                          |
| III badanie          | 25,67                     | 21,13                                               | 20,20                                          |

Źródło: opracowanie własne.

### 1) Etykietowanie

W podteście etykietowania (dopasowywania struktury frazeologizmu do opisu jego znaczenia) najwyższy procent poprawnych odpowiedzi osiągnięto w badaniu I (82,67%). W badaniach II (69,2%) i III (53,33%) zauważa się stopniową redukcję prawidłowych odpowiedzi, przy czym w III badaniu nadal stanowiły one ponad połowę wszystkich odpowiedzi (zob. wykres 19).



Wykres 19. Zestawienie procentowe odpowiedzi uzyskanych w podteście etykietowania w trzech kolejnych badaniach znajomości frazeologizmów u osób z łagodnym otępieniem alzheimerowskim

Źródło: opracowanie własne.

W badaniu I większość badanych (z wyjątkiem jednej badanej) udzieliła przynajmniej jednej błędnej odpowiedzi. W przypadku kobiet było to od 2 do 16 błędnych odpowiedzi. Z kolei mężczyźni udzielili od 4 do 14 nieprawidłowych odpowiedzi. W przypadku osób do 85. roku życia pomyłek było od 2 do 10, zaś u osób powyżej 85. roku – od 6 do 16. U osób z wykształceniem wyższym porażek było od 2 do 12, ze średnim – od 8 do 14, a z podstawowym – od 10 do 16.

W badaniach II i III wszystkie badane osoby przynajmniej raz doświadczyły porażki. W II badaniu kobiety udzielały od 4 do 18 nieprawidłowych odpowiedzi, a mężczyźni – od 8 do 26. U osób w wieku do 85. roku życia było ich od 4 do 16, a powyżej 85. roku życia – od 14 do 26. Osoby z wykształceniem wyższym popełniły od 4 do 16 błędów, ze średnim – od 16 do 20, a z podstawowym – od 14 do 26.

W badaniu III u kobiet odnotowano od 8 do 30 błędnych odpowiedzi. Z kolei mężczyźni udzielili od 8 do 38 nieprawidłowych odpowiedzi. U osób w wieku do 85. roku życia zarejestrowano od 8 do 20 błędów, a powyżej 85. roku życia – od 14 do 38. Osoby z wykształceniem wyższym popełniły od 8 do 30 pomyłek, ze średnim – od 20 do 32, a z podstawowym – od 26 do 38.

W tabeli 39 uwzględniono wyniki ilościowo-jakościowe podtestu etykietywania uzyskane przez osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim w trzech kolejnych badaniach.

Tabela 39. Wyniki ilościowo-jakościowe podtestu etykietywania uzyskane przez osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim w trzech kolejnych badaniach

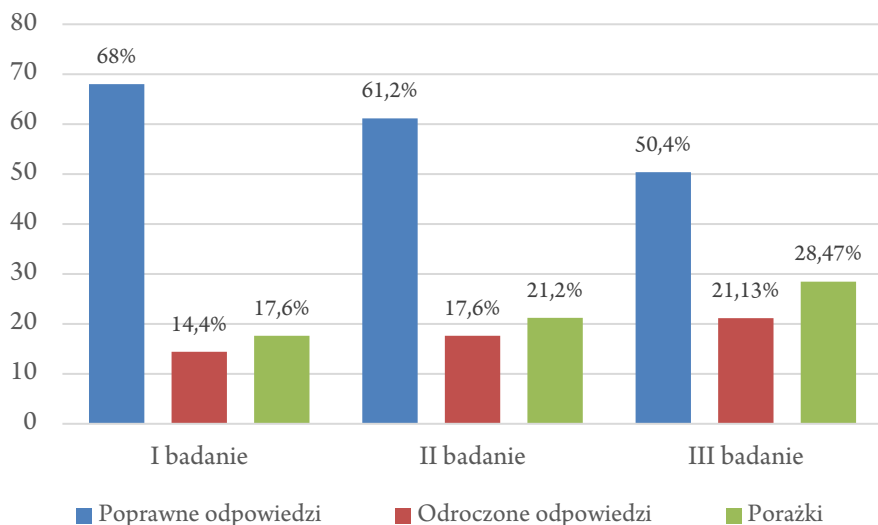
| Kod pacjenta | Liczba porażek w I; II; III badaniu | Przykładowe pomyłki u osób badanych                                                                                                                                                                                                                                             |
|--------------|-------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| KŁ1          | 0; 12; 12                           | <i>brzydkie kaczątko</i> – ‘o kimś pozornie spokojnym, nieśmiałym’; por. <i>cicha woda</i> ‘o człowieku powolnym, nieumiejącym zatroszczyć się o własne sprawy, niesamodzielnym, mało energicznym’; <i>ciepłe kluchy</i> – ‘osoba nieefektywna, wywołująca litość, współczucie’ |
| KŁ2          | 4; 4; 8                             | <i>gruba ryba</i> – ‘oszust, człowiek nieszczerzy, obłudny’; por. <i>farbowany lis</i> – ‘ważna, wpływowa osoba zajmująca wysokie stanowisko’                                                                                                                                   |
| KŁ3          | 2; 10; 12                           | <i>niewierny Tomasz</i> – ‘ktoś, kto udaje kogoś dobrego, a w rzeczywistości jest zły’; por. <i>wilk w owczej skórce</i> – ‘ktoś nieufny, chcący wszystko samodzielnie sprawdzić’                                                                                               |
| KŁ4          | 2; 8; 15                            | <i>kuć żelazo póki gorące</i> – ‘być zaradnym, niezależnym, umieć się bronić’; por. <i>nie dawać [nie pozwolić] w kaszę sobie dmuchać</i> – ‘wykorzystywać pomyślną sytuację’                                                                                                   |
| KŁ5          | 8; 18; 24                           | <i>uparty jak osioł</i> – ‘nic nie robić, leniuchować’; por. <i>leżeć do góry brzuchem</i> – ‘bardzo uparty’                                                                                                                                                                    |

| Kod pacjenta | Liczba porażek w I; II; III badaniu | Przykładowe pomyłki u osób badanych                                                                                                                                                            |
|--------------|-------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| KŁ6          | 12; 16; 30                          | <i>farbowany lis</i> – ‘człowiek, na którego zrzuca się całą odpowiedzialność, zwykle za coś, czego nie zrobił; por. <i>koziół ofiarny</i> – ‘oszust, człowiek nieszczerzy, obłudny’           |
| KŁ7          | 16; 18; 28                          | <i>schodzić – zejść na manowce [na bezdroża]</i> – ‘nie brać za coś odpowiedzialności’; por. <i>umywać ręce (od czegoś)</i> – ‘zaczynać postępować źle, nieuczciwie’                           |
| MŁ8          | 8; 10; 8                            | <i>chłop jak dąb</i> – ‘osoba wesoła, dowcipna, skupiająca wokół siebie innych i zabawiająca ich swoimi żartami’; por. <i>duża towarzystwa</i> – ‘postawny, silny, dobrze zbudowany mężczyzna’ |
| MŁ9          | 4; 8; 14                            | <i>ofiara losu</i> – ‘ktoś wyjątkowo leniwy’; por. <i>leń patentowany</i> – ‘człowiek niezaradny, mało energiczny’                                                                             |
| MŁ10         | 10; 16; 20                          | <i>harować [tyrać, orać] jak wół [osioł, koń]</i> – ‘wydawać więcej pieniędzy, niż się zarabia, żyć rozrzutnie’; por. <i>żyć ponad stan</i> – ‘bardzo ciężko pracować’                         |
| MŁ11         | 6; 12; 14                           | <i>cicha woda</i> – ‘o człowieku powolnym, nieumiejącym zatroszczyć się o własne sprawy, niesamodzielnym, mało energicznym’; <i>ciepłe kluchy</i> – ‘o kimś pozornie spokojnym, nieśmiałym’    |
| MŁ12         | 14; 22; 38                          | <i>ranny ptaszek</i> – ‘mieć zły humor’; por. <i>wstać lewą nogą</i> – ‘ktoś kto wcześniej wstaje’                                                                                             |
| MŁ13         | 14; 20; 32                          | <i>dziesiąta woda po kisielu</i> – ‘osoba wesoła, dowcipna, skupiająca wokół siebie innych i zabawiająca ich swoimi żartami’; por. <i>duża towarzystwa</i> – ‘daleki krewny’                   |
| MŁ14         | 10; 14; 26                          | <i>tani jak barszcz</i> – ‘sposób zarabiania, który wymaga wiele pracy’; por. <i>ciężki [twardy] kawałek chleba</i> – ‘bardzo tani’                                                            |
| MŁ15         | 14; 26; 34                          | <i>na krechę</i> – ‘oszczędzać’; por. <i>ciulać [składać, zbierać] grosz do grosza</i> – ‘na kredyt, zadłużając się, nie płacąc od razu’                                                       |

Źródło: opracowanie własne.

## 2) Aktualizowanie struktury frazeologizmu

W podteście aktualizowania struktury frazeologizmu badane osoby najwyższy wynik osiągnęły w I badaniu (68%), choć w II (61,2%) i III (50,4%) badaniu prawidłowe odpowiedzi wciąż stanowiły ponad połowę wszystkich odpowiedzi. Wraz z kolejnym badaniem procent odoczonych odpowiedzi oraz porażek był coraz większy (zob. wykres 20).



Wykres 20. Zestawienie procentowe odpowiedzi uzyskanych w podteście aktualizowania struktury frazeologizmu w trzech kolejnych badaniach znajomości frazeologizmów u osób z łagodnym otępieniem alzheimerowskim

Źródło: opracowanie własne.

We wszystkich badaniach każda z osób przynajmniej raz udzieliła błędnej odpowiedzi. W I badaniu porażek było od 2 do 34. W przypadku kobiet – od 2 do 24, a w przypadku mężczyzn – od 8 do 34. U osób w wieku do 85. roku życia odnotowano od 2 do 20 porażek, a powyżej 85. roku życia – od 16 do 34. Osoby z wykształceniem wyższym udzieliły od 2 do 16 nieprawidłowych odpowiedzi, ze średnim – od 16 do 28, a z podstawowym – od 24 do 34.

W II badaniu odnotowano od 8 do 40 porażek. Kobiety udzieliły od 8 do 26 błędnych odpowiedzi, a mężczyźni – od 14 do 40. Osoby w wieku do 85. roku życia nieprawidłowo odpowiadały od 8 do 24 razy, a powyżej 85. roku życia – od 18 do 40. Badani z wykształceniem wyższym popełnili od 8 do 20 błędów, ze średnim – od 18 do 34, a z podstawowym – od 26 do 40.

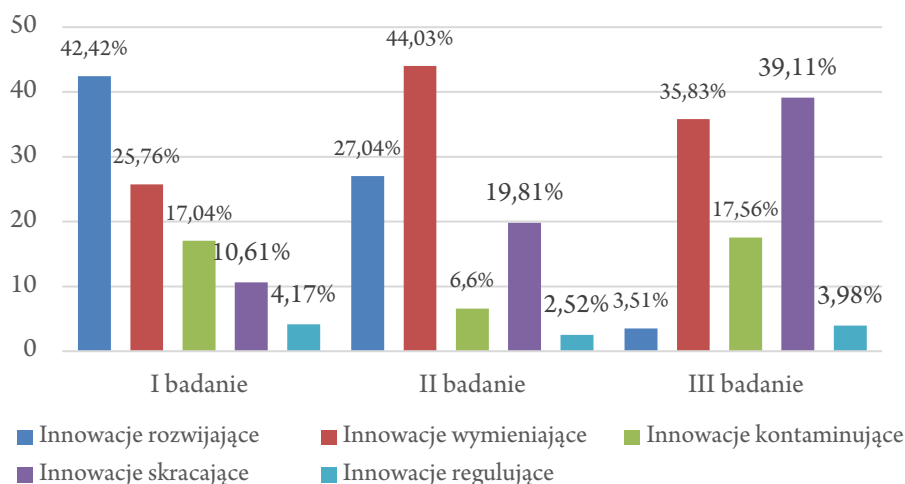
W badaniu III zarejestrowano od 12 do 51 pomyłek. U kobiet zanotowano ich od 12 do 32, u mężczyzn – od 21 do 51. U osób do 85. roku życia nieprawidłowych odpowiedzi było od 12 do 31, a powyżej 85. roku życia – od 24 do 51. U osób z wykształceniem wyższym odnotowano od 12 do 27 porażek, ze średnim – od 24 do 47, a z podstawowym – od 32 do 51.

Wśród nieprawidłowych odpowiedzi odnotowano różnego typu innowacje frazeologiczne, czyli zmiany w zakresie struktury związków frazeologicznych. Ich zestawienie zostało przedstawione na wykresie 21.

W I badaniu zmiany w zakresie struktury frazeologizmów najczęściej przybierały rodzaj innowacji rozwijających (42,42%). Często były także innowacje wymieniałe (25,76%) oraz kontaminujące (17,04%), zaś sporadyczne innowacje skracające (10,61%) i regulujące (4,17%).

W badaniu II najczęstsze były innowacje wymieniałe (44,03%). W porównaniu z wynikami badania I, osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim rzadziej tworzyły innowacje rozwijające (27,04%) oraz kontaminujące (6,6%). Zwiększał się jednak procent innowacji skracających (19,81%). Najrzadziej stosowanym typem frazeologicznych innowacji były zaś innowacje regulujące (2,52%).

W III badaniu do najczęstszych typów innowacji frazeologicznych należały innowacje skracające (39,11%) i wymieniałe (35,83%). W porównaniu z badaniem II, zwiększył się procent innowacji kontaminujących (17,56%), jednak zdecydowanie zmniejszył się procent innowacji rozwijających (3,51%). Bardzo rzadko badani tworzyli również innowacje regulujące (3,98%), podobnie jak w dwóch pierwszych badaniach.



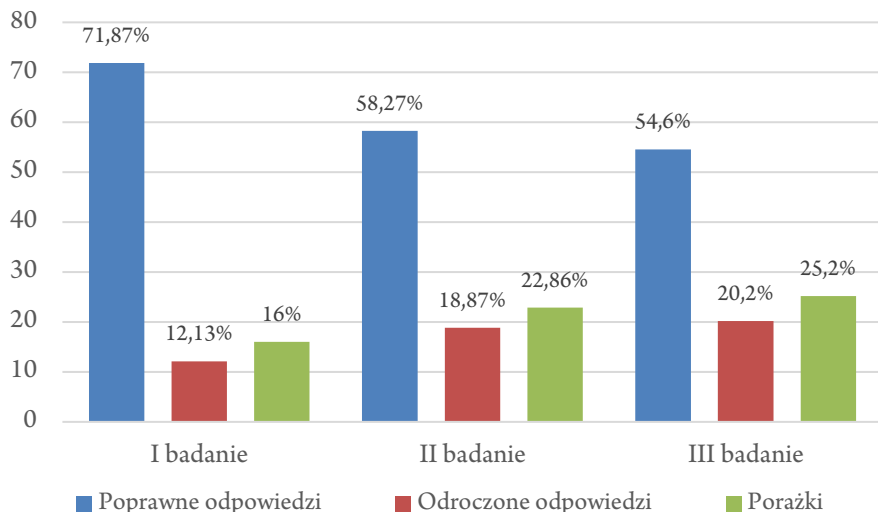
Wykres 21. Zestawienie procentowe typów innowacji frazeologicznych odnotowanych w trzech kolejnych badaniach aktualizowania struktury frazeologizmu u osób z łagodnym otępieniem alzheimerowskim

Źródło: opracowanie własne.

### 3) Wyjaśnianie znaczenia frazeologizmu

W podteście wyjaśniania znaczenia frazeologizmu procent poprawnych odpowiedzi był najwyższy w I badaniu (71,87%), ale w badaniach II (58,27%) i III (54,6%) wciąż stanowił ponad połowę wszystkich odpowiedzi. Najwięcej

porażek (25,2%) i odroczonej odpowiedzi (20,2%) zanotowano w III badaniu (zob. wykres 22).



Wykres 22. Zestawienie procentowe odpowiedzi uzyskanych w podteście wyjaśniania znaczenia frazeologizmu w trzech kolejnych badaniach znajomości frazeologizmów u osób z łagodnym otępieniem alzheimerowskim

Źródło: opracowanie własne.

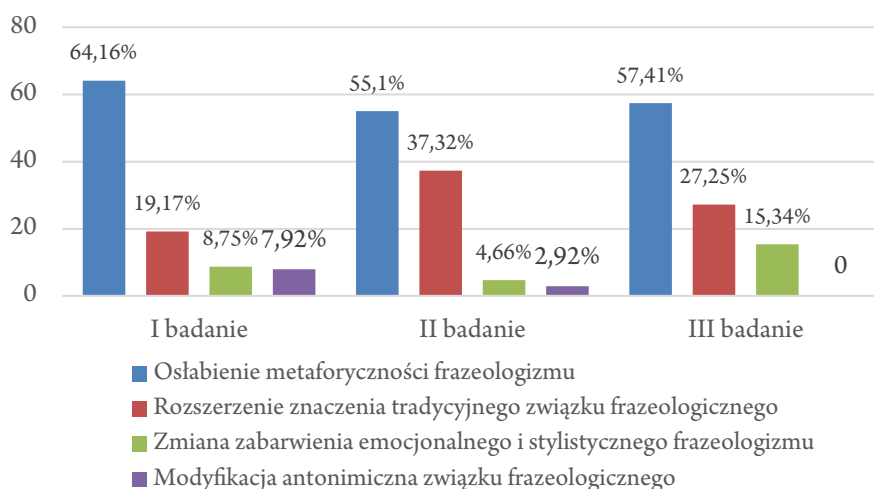
W I badaniu większość badanych osób (wyjątek stanowi jedna osoba) odniosła przynajmniej 2 porażki. Było ich od 2 do 40. Kobiety udzieliły od 2 do 25 nieprawidłowych odpowiedzi, a mężczyźni – od 10 do 40. U osób w wieku do 85. roku życia odnotowano od 2 do 19 błędów, a powyżej 85. roku życia – od 8 do 40. Badani z wykształceniem wyższym popełniali od 2 do 16 pomyłek, ze średnim – od 8 do 30, a z podstawowym – od 24 do 40.

W badaniu II każda osoba popełniła przynajmniej 8 błędów. W sumie było ich od 8 do 49. W przypadku kobiet odnotowano ich od 8 do 31, zaś mężczyzn – od 16 do 49. Osoby w wieku do 85. roku życia popełniły od 8 do 29 błędów, a powyżej 85. roku życia – od 10 do 49. Ponadto osoby z wykształceniem wyższym udzieliły od 8 do 22 błędnych odpowiedzi, ze średnim – od 10 do 36, a z podstawowym – od 31 do 49.

W III badaniu u każdego badanego zarejestrowano przynajmniej 12 pomyłek. U kobiet było ich od 12 do 35, a u mężczyzn – od 20 do 50. U osób w wieku do 85. roku życia odnotowano od 12 do 27 porażek, a powyżej 85. roku życia – od 15 do 50. Osoby z wykształceniem wyższym udzieliły od 12 do 24 nieprawidłowych odpowiedzi, ze średnim – od 15 do 36, a z podstawowym – od 35 do 50.



Nieprawidłowe odpowiedzi udzielane przez badane osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim polegały na różnego rodzaju modyfikacjach semantycznych związków frazeologicznych, czyli zmianach ich treści, które naruszają utrwalone w społecznym zwyczaju językowym znaczenie frazeologizmów. Na wykresie 23 zamieszczono zestawienie procentowe typów semantycznych modyfikacji frazeologizmów odnotowanych w trzech kolejnych badaniach wyjaśniania znaczenia frazeologizmu u osób z łagodnym otępieniem alzheimerowskim.



Wykres 23. Zestawienie procentowe rodzajów frazeologicznych modyfikacji semantycznych odnotowanych w trzech kolejnych badaniach wyjaśniania znaczenia frazeologizmu u osób z łagodnym otępieniem alzheimerowskim

Źródło: opracowanie własne.

W I badaniu osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim najczęściej tworzyły modyfikacje frazeologizmów polegające na osłabieniu ich metaforyczności (64,16%). Pozostałe rodzaje zmian semantycznych związków frazeologicznych, tj. rozszerzenie znaczenia tradycyjnego związku frazeologicznego (19,17%), zmiana zabarwienia emocjonalnego i stylistycznego frazeologizmu (8,75%) i modyfikacje antonimiczne związku frazeologicznego (7,92%) były notowane znacznie rzadziej.

W II badaniu najczęstszym rodzajem semantycznej modyfikacji frazeologizmów było osłabienie metaforyczności frazeologizmu (55,1%). W porównaniu z wynikami pierwszego badania, znacznie częstsze było rozszerzenie znaczenia tradycyjnego związku frazeologicznego (37,32%). Do rzadko używanych frazeologicznych modyfikacji należały: zmiana zabarwienia emocjonalnego i stylistycznego frazeologizmu (4,66%) i modyfikacje antonimiczne związku frazeologicznego (2,92%).

W III badaniu odnotowano trzy rodzaje modyfikacji semantycznych frazeologizmów. Osłabienie metaforyczności frazeologizmu (57,41%) było najczęstszym zabiegiem, choć rozszerzenie znaczenia tradycyjnego związku frazeologicznego (27,25%) i zmiana zabarwienia emocjonalnego i stylistycznego frazeologizmu (15,34%) pojawiały się również nierzadko.

#### **4.2. Zaburzenia struktury i semantyki frazeologizmów u osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego**

Analiza wyników badań w grupie osób z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim dowiodła, że osoby badane doświadczają dość dotkliwych trudności w zakresie rozumienia i aktualizowania frazeologizmów.

Już w I badaniu procent porażek w poszczególnych podtestach wynosił ponad 50% (w podteście etykietowania – 52,93%, aktualizowania struktury frazeologizmu – 57,53%, wyjaśniania znaczeń frazeologizmów – 68,13%).

W II badaniu liczba porażek była zdecydowanie wyższa. W podteście etykietowania badani ponieśli aż 82,14% porażek, aktualizowania struktury frazeologizmów – 84,8%. Najwyższy procent porażek odnotowano w podteście wyjaśniania znaczeń frazeologizmów – 93,47%.

W III badaniu najtrudniejszy dla badanych osób także okazał się podtest wyjaśniania znaczeń frazeologizmów. W tym podteście odnotowano najwyższy procent błędnych odpowiedzi – 97,07%, jednak w podteście etykietowania (91,47%) i aktualizowania struktury frazeologizmów (93,47%) także był on bardzo wysoki (zob. tab. 40).

Tabela 40. Zestawienie procentowe porażek odnotowanych w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach

| Poszczególne badania | Podtest etykietowania (%) | Podtest aktualizowania struktury frazeologizmów (%) | Podtest wyjaśniania znaczeń frazeologizmów (%) |
|----------------------|---------------------------|-----------------------------------------------------|------------------------------------------------|
| I badanie            | 52,93                     | 57,53                                               | 68,13                                          |
| II badanie           | 82,14                     | 84,80                                               | 93,47                                          |
| III badanie          | 91,47                     | 93,47                                               | 97,07                                          |

Źródło: opracowanie własne.

Najwyższy procent poprawnych odpowiedzi zarejestrowano w I badaniu w podteście etykietowania – 40%. W podteście aktualizowania struktury frazeologizmów wyniósł on 35,27%, a wyjaśniania znaczeń frazeologizmów – 27%.

W badaniach II i III prawidłowe odpowiedzi były rzadko udzielane. Najtrudniejszy był dla badanych podtest wyjaśniania znaczeń frazeologizmów. W II badaniu procent poprawnych odpowiedzi w tym podteście to 5,4%, a w III badaniu – jedynie 2,2% (zob. tab. 41).

Tabela 41. Zestawienie procentowe prawidłowych odpowiedzi uzyskanych w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach

| Poszczególne badania | Podtest etykietowania (%) | Podtest aktualizowania struktury frazeologizmów (%) | Podtest wyjaśniania znaczeń frazeologizmów (%) |
|----------------------|---------------------------|-----------------------------------------------------|------------------------------------------------|
| I badanie            | 40,00                     | 35,27                                               | 27,00                                          |
| II badanie           | 14,93                     | 12,87                                               | 5,40                                           |
| III badanie          | 5,20                      | 5,93                                                | 2,20                                           |

Źródło: opracowanie własne.

Odroczone odpowiedzi zanotowano w każdym badaniu, jednak ich procent był nieznaczny, a z każdym kolejnym badaniem był on coraz niższy (zob. tab. 42).

Tabela 42. Zestawienie procentowe odroczonej odpowiedzi uzyskanych w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach

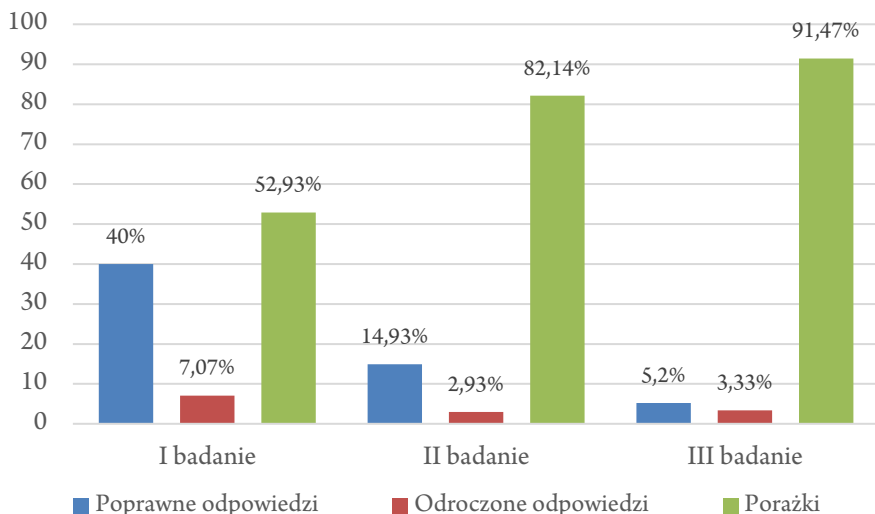
| Poszczególne badania | Podtest etykietowania (%) | Podtest aktualizowania struktury frazeologizmów (%) | Podtest wyjaśniania znaczeń frazeologizmów (%) |
|----------------------|---------------------------|-----------------------------------------------------|------------------------------------------------|
| I badanie            | 7,07                      | 7,20                                                | 4,87                                           |
| II badanie           | 2,93                      | 2,33                                                | 1,13                                           |
| III badanie          | 3,33                      | 0,60                                                | 0,73                                           |

Źródło: opracowanie własne.

### 1) Etykietowanie

W badaniu I w podteście etykietowania 40% stanowiły prawidłowe odpowiedzi, 7,07% – odroczone odpowiedzi, a 52,93% – porażki.

W badaniach II (14,93%) i III (5,2%) procent poprawnych odpowiedzi był zdecydowanie niższy. Zmniejszył się, w porównaniu z wynikami uzyskanymi w I badaniu, procent odroczonej odpowiedzi. Liczba porażek zaś była zdecydowanie wyższa (zob. wykres 24).



Wykres 24. Wyniki podtestu etykietowania uzyskane w trzech kolejnych badaniach w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego

Źródło: opracowanie własne.

W I badaniu porażki (52,93%) doświadczył każdy z badanych. Średnio było ich od 34 do 78. U kobiet odnotowano od 34 do 74 nieprawidłowych odpowiedzi, a u mężczyzn – od 36 do 78. Osoby w wieku do 85. roku życia udzielały od 34 do 64 błędnych odpowiedzi, a osoby w wieku powyżej 85. roku życia – od 50 do 78. Badani z wykształceniem wyższym doświadczyli od 34 do 58 porażek, ze średnim – od 34 do 66, a z podstawowym – od 36 do 78.

W badaniu II porażki stanowiły aż 82,14%. Było ich od 66 do 94. Kobiety udzielały od 66 do 94 błędnych odpowiedzi, mężczyźni – od 70 do 92. Osoby w wieku do 85. roku życia popełniały od 66 do 82 pomyłek, a powyżej 85. roku życia – od 70 do 94. U osób z wykształceniem wyższym było ich od 66 do 76, ze średnim – od 82 do 90, a z podstawowym – od 76 do 94.

W III badaniu odnotowano najwięcej porażek (91,47%). Zarejestrowano od 78 do 98 błędów. W przypadku kobiet było ich od 78 do 98, a mężczyzn – od 86 do 98. Osoby w wieku do 85. roku życia udzielały od 78 do 96 błędnych odpowiedzi, a osoby powyżej 85. roku życia – od 88 do 98. Badani z wykształceniem wyższym doświadczyli od 78 do 88 porażek, ze średnim – od 90 do 98, a z podstawowym – od 88 do 98.

W tabeli 43 przedstawiono szczegółowe wyniki ilościowe uzyskane przez osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim w trzech kolejnych badaniach w podteście etykietowania, wraz z egzemplifikacją.

Tabela 43. Wyniki ilościowo-jakościowe podtestu etykietowania uzyskane przez osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim w trzech kolejnych badaniach

| Kod pacjenta | Liczba porażek w I; II; III badaniu | Przykładowe pomyłki u osób badanych                                                                                                                                                                                                                                                          |
|--------------|-------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| KU16         | 34; 66; 78                          | <i>odpukać w niemalowane drewno</i> – ‘wydawać więcej pieniędzy, niż się zarabia, żyć rozrzutnie’; por. <i>być [znaleźć się] pod czymś pantoflem</i> – ‘gest, który ma zabezpieczyć przed pechem, zapewnić szczęście’; <i>żyć ponad stan</i> – ‘bardzo ciężko pracować’                      |
| KU17         | 36; 76; 88                          | <i>kuć żelazo póki gorące</i> – ‘kierować się w życiu własnymi zasadami, postępować po swojemu’; por. <i>nie dawać [nie pozwolić] w kaszę sobie dmuchać</i> – ‘wykorzystywać pomyslną sytuację’; <i>chodzić własnymi drogami [ścieżkami]</i> – ‘być zaradnym, niezależnym, umieć się bronić’ |
| KU18         | 34; 82; 90                          | <i>iść [pójść] na bruk</i> – ‘na świeżym powietrzu, na zewnątrz budynku’; por. <i>pod gołym niebem</i> – ‘stracić mieszkanie, dom, schronienie’                                                                                                                                              |
| KU19         | 49; 80; 96                          | <i>tuż pod nosem</i> – ‘bardzo lekki’; por. <i>lekki jak piórko</i> – ‘bardzo blisko’                                                                                                                                                                                                        |
| KU20         | 50; 86; 94                          | <i>czarna robota</i> – ‘ktoś pracuje bardzo szybko i wydajnie’; por. <i>urabiać sobie ręce po łokcie</i> – ‘ciężka praca fizyczna, często marnie opłacana’                                                                                                                                   |
| KU21         | 56; 90; 98                          | <i>mieć forsy jak lodu</i> – ‘oszczędzać’; por. <i>ciulać [składać, zbierać] grosz do grosza</i> – ‘na kredyt, zadłużając się, nie płacąc od razu’; <i>na krechę</i> – ‘mieć dużo pieniędzy’                                                                                                 |
| KU22         | 60; 92; 94                          | <i>upaść nisko</i> – ‘bardzo biedny’; por. <i>biedny jak mysz kościelna</i> – ‘coś, co jest niedozwolone, ale kuszące’; <i>zakazany owoc</i> – ‘stracić honor, godność’                                                                                                                      |
| KU23         | 74; 94; 92                          | <i>czuć się jak ryba w wodzie</i> – ‘klócić się ciągle, mieć z kimś złe stosunki, żyć z kimś w niezgodzie’; por. <i>żyć z kimś jak pies z kotem</i> – ‘czuć się gdzieś świetnie, znajdować się w korzystnym dla siebie położeniu’                                                            |
| MU24         | 40; 70; 88                          | <i>gumowe ucho</i> – ‘klócić się ciągle, mieć z kimś złe stosunki, żyć z kimś w niezgodzie’; por. <i>żyć z kimś jak pies z kotem</i> – ‘donosiciel’                                                                                                                                          |
| MU25         | 64; 82; 90                          | <i>widzieć czubek własnego nosa</i> – ‘spoglądać z zachwytem, często bezmyślnie’; por. <i>robić maślane oczy</i> – ‘być egoistą, dbać tylko o siebie’                                                                                                                                        |

Tabela 43 (cd.)

| Kod pacjenta | Liczba porażek w I; II; III badaniu | Przykładowe pomyłki u osób badanych                                                                                                                                     |
|--------------|-------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| MU26         | 36; 76; 88                          | <i>dziesiąta woda po kisielu</i> – ‘oszust, człowiek nieszczerzy, obłudny’; por. <i>farbowany lis</i> – ‘daleki krewny’                                                 |
| MU27         | 58; 70; 86                          | <i>koziół ofiarny</i> – ‘ktoś wyjątkowo leniwy’; por. <i>leń patentowany</i> – ‘człowiek, na którego zrzuca się całą odpowiedzialność, zwykle za coś, czego nie zrobił’ |
| MU28         | 60; 90; 96                          | <i>wstać lewą nogą</i> – ‘bardzo dobry, zaufany przyjaciel’; por. <i>przyjaciel od serca</i> – ‘ktoś, kto wcześniej wstaje’; <i>ranny ptaszek</i> – ‘mieć zły humor’    |
| MU29         | 66; 86; 98                          | <i>wilk w owczej skórze</i> – ‘być dobrym, łatwo się wzruszać’; por. <i>mieć miękkie serce</i> – ‘ktoś, kto udaje kogoś dobrego, a w rzeczywistości jest zły’           |
| MU30         | 78; 92; 96                          | <i>uparty jak osioł</i> – ‘nic nie robić, leniuchować’; por. <i>leżeć do góry brzuchem</i> – ‘bardzo uparty’                                                            |

Źródło: opracowanie własne.

## 2) Aktualizowanie struktury frazeologizmów

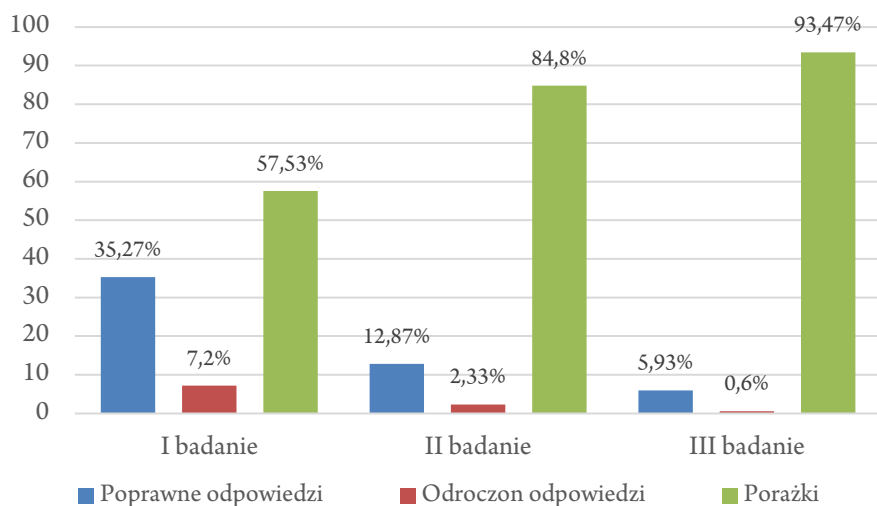
W podteście aktualizowania struktury frazeologizmów w każdym z trzech badań najwyższy procent odpowiedzi stanowiły porażki. W I badaniu było ich 57,53%, w II – 84,8%, a w III aż – 93,47%.

Procent poprawnych odpowiedzi był najwyższy w I badaniu – 35,27%, w II (12,87%) i III (5,93%) zdecydowanie niższy. Odroczone odpowiedzi stanowiły znikomy procent w trzech kolejnych badaniach (zob. wykres 25).

W badaniu I osoby udzieliły od 42 do 78 nieprawidłowych odpowiedzi. Kobiety popełniły od 42 do 77 pomyłek, a mężczyźni – od 47 do 78 błędów. U osób w wieku do 85. roku życia odnotowano od 42 do 63 porażek, a u osób powyżej 85. roku życia – od 54 do 78. U badanych z wykształceniem wyższym zarejestrowano od 42 do 65 błędów, ze średnim – od 46 do 67, a z podstawowym – od 42 do 78.

W II badaniu odnotowano od 63 do 95 niepoprawnych odpowiedzi, w tym u kobiet było ich od 63 do 95, a u mężczyzn – od 76 do 93. Osoby do 85. roku życia popełniły od 63 do 86 błędów, a osoby powyżej 85. roku życia – od 78 do 95. U badanych osób z wykształceniem wyższym zarejestrowano od 63 do 83 pomyłek, ze średnim – od 83 do 92, a z podstawowym – od 74 do 95.

W III badaniu odnotowano największą liczbę porażek. Było ich od 76 do 100. Kobiety doświadczyły od 76 do 100 porażek, a mężczyźni – od 85 do 100. Maksymalna liczba błędów została odnotowana u 2 kobiet i 3 mężczyzn. Osoby do 85. roku życia popełniły od 76 do 95 błędów, a osoby powyżej 85. roku życia – od 85 do 100. U badanych z wykształceniem wyższym zapisano od 76 do 88 pomyłek, ze średnim – od 93 do 100, a z podstawowym – od 92 do 100.



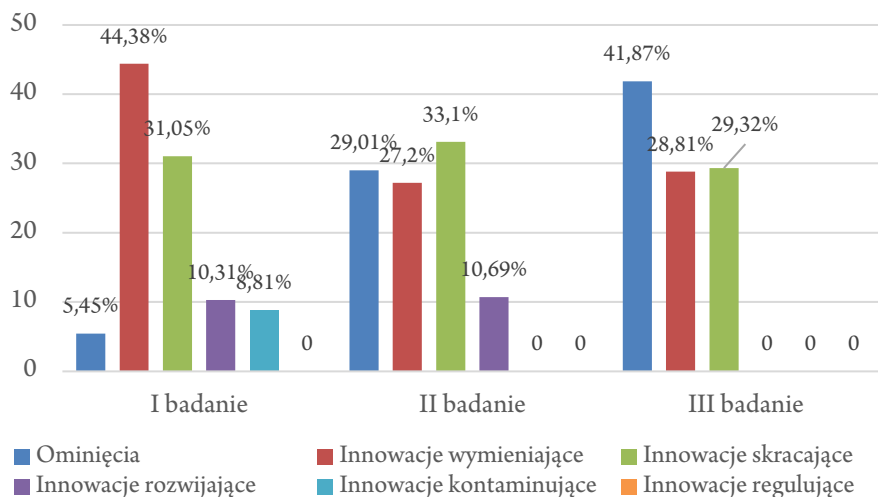
Wykres 25. Zestawienie procentowe odpowiedzi uzyskanych w podteście aktualizowania struktury frazeologizmu w trzech kolejnych badaniach znajomości frazeologizmów u osób z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim

Źródło: opracowanie własne.

Do błędnych odpowiedzi zaliczono takie, w których badani zmieniali strukturę związków frazeologicznych. W konsekwencji tworzyli różnego rodzaju innowacje frazeologiczne. Ich zestawienie wraz z analizą ilościową przedstawiono na wykresie 26. Ponadto do porażek zakwalifikowano ominięcia, czyli brak odpowiedzi, przybierające formę: długich pauz, ciszy, komentarzy typu *nie wiem, nie odpowiem, nie pamiętam*.

W badaniu I najwyższy procent stanowiły innowacje wymieniające (44,38%). Dość często badani tworzyli także innowacje skracające (31,05%). Do rzadkich należy zaliczyć innowacje rozwijające (10,31%) i kontaminujące (8,81%). Odnotowano także ominięcia (5,45%), jednak stanowiły one niewielki procent.

W II badaniu odnotowano tylko trzy typy innowacji frazeologicznych. Były to: innowacje skracające (33,1%), wymieniające (27,2%) oraz rzadziej pojawiające się – innowacje rozwijające (10,69%). W porównaniu z wynikami I badania, zauważono wzrost liczby ominięć (29,01%).



Wykres 26. Zestawienie procentowe typów innowacji frazeologicznych odnotowanych w trzech kolejnych badaniach aktualizowania struktury frazeologizmu u osób z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim

Źródło: opracowanie własne.

W badaniu III zarejestrowano najwyższy procent ominięć – aż 41,87%. W 29,32% przypadków osoby badane tworzyły innowacje skracające, a w 28,81% – innowacje wymieniające. Poza nimi nie odnotowano innych typów innowacji frazeologicznych.

### 3) Wyjaśnianie znaczenia frazeologizmów

Podtest wyjaśniania znaczeń frazeologizmów przysporzył badanym osobom wielu trudności. W każdym z trzech badań porażki stanowiły najwyższy procent odpowiedzi. W I badaniu było ich 68,13%, w II – 93,47%, a w III – aż 97,07%.

W przypadku prawidłowych odpowiedzi – było ich najwięcej w I badaniu (27%), a w badaniach II (5,4%) i III (2,2%) stanowiły znikomy procent. Procent odpowiedzi odroczonej także był niewielki (zob. wykres 27).

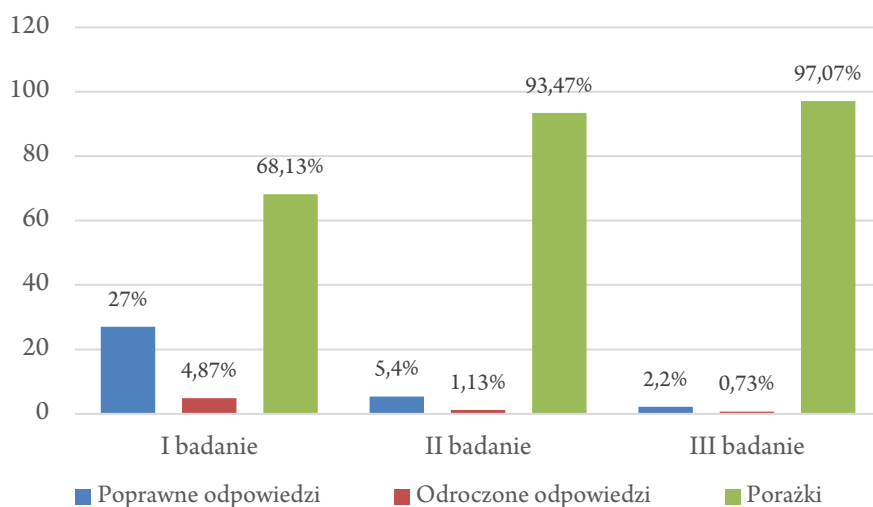
W I badaniu porażek odnotowano od 48 do 88. U kobiet było ich od 48 do 78, u mężczyzn – od 61 do 88. Osoby w wieku do 85. roku życia popełniły od 48 do 66 błędów, a powyżej 85. roku życia – od 62 do 88. U osób z wykształceniem wyższym zarejestrowano od 48 do 76 pomyłek, ze średnim – od 56 do 84, a z podstawowym – od 54 do 88.

W II badaniu liczba porażek wynosiła od 86 do 100. Kobiety udzieliły od 87 do 99 błędnych odpowiedzi, a mężczyźni – od 86 do 100. Dwóch mężczyzn popełniło maksymalną liczbę błędów. U osób w wieku do 85. roku życia odno-



towano od 86 do 95 pomyłek, a u osób powyżej 85. roku życia było ich od 88 do 100. Osoby z wykształceniem wyższym udzieliły od 86 do 90 niepoprawnych odpowiedzi, ze średnim i podstawowym – od 90 do 100.

W III badaniu porażek było od 90 do 100. W przypadku kobiet było ich od 96 do 100, a mężczyzn – od 90 do 100. 100 błędnych odpowiedzi udzieliły 3 osoby (2 kobiety i 1 mężczyzna). Osoby w wieku do 85. roku życia popełniły od 95 do 98 błędów, a powyżej 85. roku życia – od 90 do 100. U osób z wykształceniem wyższym odnotowano od 90 do 96 porażek, ze średnim – od 96 do 100, a z podstawowym – od 95 do 100.



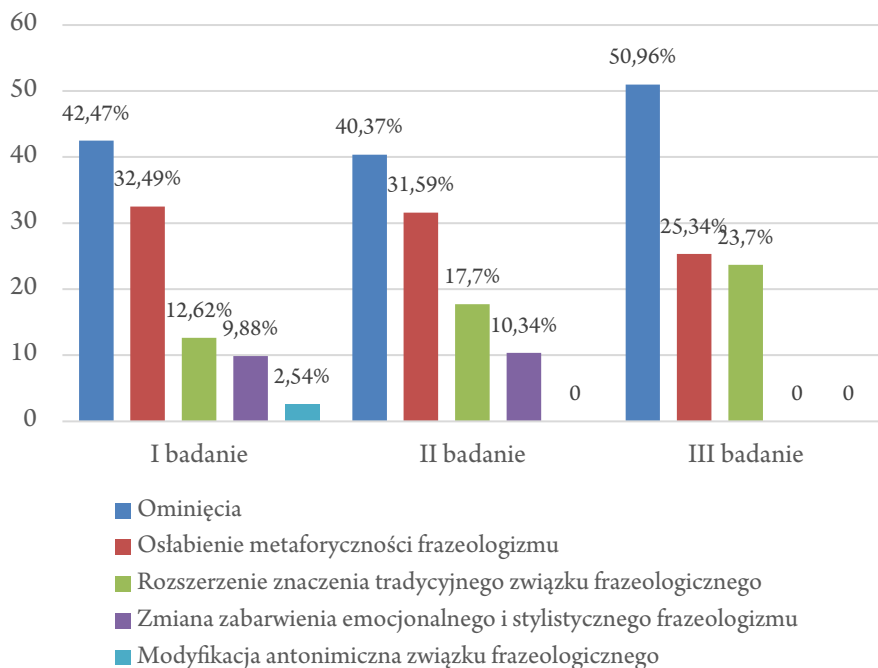
Wykres 27. Zestawienie procentowe odpowiedzi uzyskanych w podteście wyjaśniania znaczenia frazeologizmu w trzech kolejnych badaniach znajomości frazeologizmów u osób z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim

Źródło: opracowanie własne.

Porażki odnotowane w podteście wyjaśniania znaczeń frazeologizmów skutkowały różnego rodzaju zmianami w zakresie semantyki frazeologizmów. Odnotowano kilka rodzajów semantycznych modyfikacji frazeologicznych, których zestawienie umieszczono na wykresie 28. Do błędnych odpowiedzi zaliczono także ominięcia, czyli brak odpowiedzi, długie pauzy, milczenie, komentarze typu *nie wiem, nie pamiętam, nie odpowiem*.

W badaniu I odnotowano aż 42,47% ominięć. Ponadto zarejestrowano cztery rodzaje semantycznych modyfikacji frazeologicznych. Najczęściej obserwowano osłabienie metaforyczności frazeologizmu (32,49%). Rozszerzenie znaczenia

tradycyjnego związku frazeologicznego (12,62%) oraz zmianę zabarwienia emocjonalnego i stylistycznego frazeologizmu (9,88%) notowano rzadziej. Sporadycznie badani tworzyli modyfikacje antonimiczne frazeologizmów (2,54%).



Wykres 28. Zestawienie procentowe rodzajów frazeologicznych modyfikacji semantycznych odnotowanych w trzech kolejnych badaniach wyjaśniania znaczenia frazeologizmu u osób z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim

Źródło: opracowanie własne.

W II badaniu ominięcia stanowiły aż 40,37%. Najczęstszym rodzajem modyfikacji semantycznej było osłabienie metaforyczności frazeologizmu (31,59%). W porównaniu z wynikami uzyskanymi w I badaniu, nieznacznie wzrasta procent modyfikacji polegających na rozszerzeniu znaczenia frazeologizmów (17,7%) i zmianie ich zabarwienia emocjonalnego (10,34%). Nie odnotowano modyfikacji antonimicznych związków frazeologicznych.

W III badaniu aż 50,96% stanowiły ominięcia. Ponadto zarejestrowano tylko dwa rodzaje semantycznych modyfikacji frazeologizmów polegających na osłabieniu ich metaforyczności (25,34%) i rozszerzeniu ich znaczenia (23,7%).

## WNIOSKI KOŃCOWE

---

### **1. Poziom sprawności leksykalno-semantycznej osób starzejących się fizjologicznie a osób z otępieniem alzheimerowskim**

Przedstawiony sposób badania sprawności leksykalno-semantycznej pozwala dokładnie rozpoznać u osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie i u osób z otępieniem alzheimerowskim zarówno zachowane u nich umiejętności, jak i doświadczane przez nich problemy leksykalno-semantyczne.

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują na zasadność oceny sprawności leksykalno-semantycznej seniorów, szczególnie z otępieniem alzheimerowskim, prowadzonej z uwzględnieniem różnych sposobów badania. Ocena umiejętności rozumienia i aktualizowania jednostek leksykalno-frazeologicznych, dokonana na podstawie sześciu różnych zadań diagnostycznych, pozwoliła ujawnić u chorych doświadczane przez nich trudności.

Badania własne poświadczają, że poziom sprawności leksykalno-semantycznej osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie i osób z otępieniem alzheimerowskim różni się. Uzyskane wyniki badań potwierdziły więcej normatywnych zachowań językowych u osób w wieku starszym bez zespołu otępiennego, które świadczą o zachowaniu u nich na dobrym poziomie umiejętności rozumienia i aktualizowania wyrazów oraz frazeologizmów języka polskiego. Natomiast u osób z otępieniem alzheimerowskim, zarówno w fazie łagodnej, jak i umiarkowanej, rozpoznano zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej.

W tabeli 44 zestawiono wyniki badań uzyskane w poszczególnych podtestach osób starzejących się fizjologicznie oraz osób z łagodnym i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim.

Osoby, u których starzenie nie jest naznaczone cechami patologicznymi, nie mają trudności w zakresie rozumienia i aktualizowania wyrazów oraz związków frazeologicznych charakteryzujących się wysoką frekwencją użycia w języku polskim. Podłużne badania prowadzone w grupie kontrolnej potwierdziły, że na przestrzeni trzech lat badane osoby utrzymały zasadniczo na tym samym poziomie umiejętność rozumienia wyrazów i nazywania określonych desygnatów. W dwóch pierwszych badaniach w podteście rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów błędnych od-

powiedzi w ogólne nie odnotowano. W pozostałych podtestach, proponowanych do wykonania badanym, porażki stanowiły znikomy procent (ok. 1%).

Tabela 44. Zestawienie procentowe prawidłowych odpowiedzi uzyskanych w poszczególnych podtestach przez osoby starzejące się fizjologicznie oraz osoby z łagodnym i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim

| Rodzaj podtestu                           | Osoby starzejące się fizjologicznie (%) | Osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim (%) | Osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim (%) |
|-------------------------------------------|-----------------------------------------|-------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|
| Rozumienie nazw zilu-strowanych desygatów | 100,00*                                 | 78,21                                           | 67,38                                               |
|                                           | 100,00                                  | 70,48                                           | 39,76                                               |
|                                           | 98,99                                   | 43,93                                           | 18,39                                               |
| Nazywanie konfrontacyjne                  | 98,01                                   | 31,31                                           | 6,85                                                |
|                                           | 97,80                                   | 26,01                                           | 1,01                                                |
|                                           | 97,26                                   | 10,83                                           | 2,62                                                |
| Nazywanie oralne                          | 97,20                                   | 16,67                                           | 6,85                                                |
|                                           | 97,05                                   | 15,65                                           | 0,66                                                |
|                                           | 96,87                                   | 11,07                                           | 0,48                                                |
| Etykietowanie (frazelogizm-znaczenie)     | 98,07                                   | 82,67                                           | 40,00                                               |
|                                           | 97,74                                   | 69,20                                           | 14,93                                               |
|                                           | 96,26                                   | 53,33                                           | 5,20                                                |
| Aktualizowanie struktury frazeologizmu    | 97,80                                   | 68,00                                           | 35,27                                               |
|                                           | 97,07                                   | 61,20                                           | 12,87                                               |
|                                           | 96,60                                   | 50,40                                           | 5,93                                                |
| Wyjaśnianie znaczenia frazeologizmu       | 98,13                                   | 71,87                                           | 27,00                                               |
|                                           | 97,67                                   | 58,27                                           | 5,40                                                |
|                                           | 97,60                                   | 54,60                                           | 2,20                                                |

\* Przy danym podteście zostały podane trzy wyniki, uzyskane: w I, II i III badaniu.

Źródło: opracowanie własne.

Ponadto badane osoby starzejące się fizjologicznie zachowały względnie dobrą znajomość frazeologizmów. Na przestrzeni trzech lat w podtestach oceniających frazeologię seniorzy osiągnęli wysoki procent prawidłowych odpowiedzi – bliski 100% (zob. tab. 44). Nieprawidłowe odpowiedzi w grupie kontrolnej, zarówno w podtestach oceniających leksykę, jak i frazeologię, były sporadyczne.

O ile u osób starzejących się fizjologicznie nie stwierdzono zaburzeń sprawności leksykalno-semantycznej, o tyle u osób z otępieniem alzheimerowskim były one bardzo znaczące. Deficyty leksykalne dotyczyły badane osoby w wie-

ku senioralnym już w początkowej fazie otępienia alzheimerowskiego, a u osób z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim zarejestrowano ich nasilenie. W tabeli 45 przedstawiono zestawienie procentowe porażek odnotowanych w trzech badaniach w różnych podtestach u osób starzejących się fizjologicznie, osób z łagodnym i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim.

Tabela 45. Zestawienie procentowe porażek odnotowanych w poszczególnych podtestach u osób starzejących się fizjologicznie oraz osób z łagodnym i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim

| Rodzaj podtestu                            | Osoby starzejące się fizjologicznie (%) | Osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim (%) | Osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim (%) |
|--------------------------------------------|-----------------------------------------|-------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|
| Rozumienie nazw zilu-strowanych desygnatów | 0,00                                    | 0,36                                            | 13,81                                               |
|                                            | 0,00                                    | 0,24                                            | 51,43                                               |
|                                            | 0,00                                    | 0,24                                            | 72,20                                               |
| Nazywanie konfrontacyjne                   | 0,74                                    | 42,26                                           | 63,39                                               |
|                                            | 0,77                                    | 45,06                                           | 71,91                                               |
|                                            | 0,81                                    | 54,59                                           | 92,80                                               |
| Nazywanie oralne                           | 1,16                                    | 61,31                                           | 76,13                                               |
|                                            | 1,04                                    | 62,74                                           | 97,02                                               |
|                                            | 1,22                                    | 70,54                                           | 99,52                                               |
| Etykietowanie (frazologizm-znaczenie)      | 1,00                                    | 8,26                                            | 52,93                                               |
|                                            | 1,13                                    | 13,73                                           | 82,14                                               |
|                                            | 1,67                                    | 21,00                                           | 91,47                                               |
| Aktualizowanie struktury frazeologizmu     | 1,50                                    | 17,60                                           | 57,53                                               |
|                                            | 1,96                                    | 21,20                                           | 84,80                                               |
|                                            | 1,97                                    | 28,47                                           | 93,47                                               |
| Wyjaśnianie znaczenia frazeologizmu        | 0,87                                    | 16,00                                           | 68,13                                               |
|                                            | 0,83                                    | 22,86                                           | 93,47                                               |
|                                            | 1,10                                    | 25,20                                           | 97,07                                               |

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie analizy wyników badań własnych można wnioskować, że u osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie w zasadzie nie obserwuje się zaburzeń sprawności leksykalno-semantycznej. Sporadyczne porażki należy traktować jako rodzaj okazjonalnych trudności, a nie zaburzeń, które niewątpliwie dotyczą osoby z otępieniem alzheimerowskim. Ponadto ewentualne problemy leksykalne zdrowych starszych osób w żaden sposób nie zakłócają efektywnej komunikacji słownej.

## 2. Porównanie zaburzeń sprawności leksykalno-semantycznej u osób z łagodnym i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim

Analiza materiału językowego potwierdziła, że zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej u osób z łagodnym otępieniem alzheimerowskim dotyczą umiejętności nazywania, tj. przywoływania z pamięci konkretnej nazwy. Ustalono, że trudniejszym zadaniem było dla badanych osób nazywanie w oparciu o usłyszaną definicję wyrazu niż nazywanie na podstawie bodźca wzrokowego (ilustracji). W obu tych podtestach procent porażek był zdecydowanie wyższy niż w podteście badającym rozumienie znaczeń wyrazów (zob. tab. 45).

W badaniu rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów procent błędnych odpowiedzi był w każdym z trzech badań znikomy (niespełna 1%), co świadczy o braku trudności w zakresie rozumienia (znajomości) nazw rzeczownikowych, czasownikowych i przymiotnikowych. Oznacza to, że osoby znajdujące się w łagodnym stadium otępienia w przebiegu choroby Alzheimera mają na ogół zachowany dostęp do wiedzy semantycznej, czyli wiedzy o obiekcie. Wyniki badań własnych w tym zakresie korespondują z ustaleniami zagranicznych badaczy, którzy twierdzą, że wiedza semantyczna u osób z otępieniem alzheimerowskim jest relatywnie zachowana (Aronoff i in., 2006, za: Domagała, 2015a, s. 96). Inni badacze uważali, że możliwe trudności z dostępem do wiedzy semantycznej (np. w definiowaniu pojęć) należy wiązać z zaburzeniami funkcji wykonawczych (Taller, Philips, 2008). Ponadto mają one charakter metalingwistyczny (Harley i in., 2008). Tym samym wyrażano sprzeciw wobec formuły angielskiej „*not telling*” *become* „*not knowing*”, odnoszącej się do funkcjonowania poznawczo-językowego osób z otępieniem, zamieniając ją na formułę „*I don't know what I know*” („Nie wiem, co wiem”) (Harley i in., 2008, za: Domagała, 2015a, s. 96).

Badania własne dowiodły, że u osób z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej objawiały się nie tylko problemami w aktualizowaniu wyrazów i związków frazeologicznych, lecz również zaburzeniami w zakresie ich rozumienia. Uzyskane wyniki badań w podteście rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów potwierdziły, że wraz z pogłębianiem się zaburzeń otępiennych u chorych coraz bardziej nasilają się zaburzenia na poziomie połączeń między słuchowym rozpoznawaniem wyrazów a semantyką, czyli identyfikacją nazwy z danym obiektem prezentowanym wizualnie (zob. tab. 45). Osoby w umiarkowanym stadium choroby Alzheimera miały także znacznie większe niż osoby w łagodnym stadium demencji alzheimerowskiej trudności w zakresie nazywania. Dotyczyły one zarówno nazywania konfrontacyjnego, jak i oralnego.

Jak wynika z badań własnych, osoby z otępieniem alzheimerowskim mają również zaburzenia w zakresie rozumienia i aktualizowania struktury związków frazeologicznych języka polskiego. Ich nasilenie jest jednak zróżnicowane ze względu na fazę zaawansowania otępienia alzheimerowskiego (zob. tab. 45). W mniejszym

zakresie dotyczą osoby w łagodnym stadium choroby. U osób z umiarkowanym otępieniem w chorobie Alzheimera są zdecydowanie bardziej nasilone.

Badani w łagodnym stadium otępienia alzheimerowskiego lepiej radzili sobie z podtestem etykietowania, tj. dopasowywania frazeologizmu do opisu jego znaczenia, niż z aktualizowaniem jego struktury w oparciu o uzupełnianie zdań z tzw. „lukami”. Potwierdza to zachowanie w lepszym stopniu dostępu do struktury frazeologizmu na poziomie wizualnym (etykietowanie), a w gorszym – na drodze słuchowej (słuchowa prezentacja – luki w tekście). Należy zauważyć, że podczas zadania polegającego na etykietowaniu badany bazuje na własnych umiejętnościach w zakresie dekodowania znaczenia przeczytanego tekstu, czyli umiejętnościach (czytania, ale również pisanie), które – jak zaznacza się w literaturze przedmiotu – pozostają względnie długo zachowane u osób w początkowym stadium otępienia alzheimerowskiego (Domagała, 2015a; 2015b).

W odróżnieniu od osób w łagodnym stadium, osoby w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego doświadczały ogromnych trudności we wszystkich rodzajach badania – zarówno etykietowania, aktualizowania struktury, jak i wyjaśniania znaczenia frazeologizmu.

### **2.1. Poziom sprawności leksykalno-semantycznej a zaburzenia przetwarzania słuchowego u seniorów**

Dla osób z łagodnym i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim problematyczne pozostawały zadania zarówno nazywania konfrontacyjnego, jak i nazywania oralnego, przy czym zdecydowanie niższe wyniki seniorzy osiągalni przy podawaniu nazwy na podstawie usłyszanego definicji wyrazu. Można wywnioskować, że osoby z otępieniem w chorobie Alzheimera mają znacznie utrudniony dostęp do struktury wyrazu na drodze słuchowej, bardziej niż na poziomie wizualnym<sup>1</sup>. Przypuszcza się, że umiejętność w zakresie przetwarzania słuchowego u osób w wieku senioralnym, zarówno starzejących się fizjologicznie, jak i patologicznie (tj. w przebiegu choroby Alzheimera), ulega osłabieniu<sup>2</sup>.

---

<sup>1</sup> Zagraniczne badania pokazały, że w otępieniu alzheimerowskim obserwuje się także przypadki, kiedy nazywanie konfrontacyjne pozostaje niezaburzone, a poważne trudności leksykalne osoba chora odczuwa w zakresie badania fluencji słownej czy podczas wypowiedzi spontanicznych (Shuren i in., 1993) bądź przy podawaniu nazwy na podstawie definicji wyrazu (Miller, 2010).

<sup>2</sup> W artykule pt. *Zaburzenia przetwarzania słuchowego u osób starszych – wstępne wyniki badań* (2018) opisuję główne symptomy zaburzeń przetwarzania słuchowego zarejestrowane w grupie seniorów starzejących się fizjologicznie. Badania przeprowadzone w grupie 30 zdrowych seniorów dowiodły, że najczęściej odczuwane przez nich trudności w zakresie przetwarzania słuchowego dotyczą dekodowania fonetycznego, pamięci słuchowej, pamięci w zakresie zapamiętywania sekwencji cyfr oraz przetwarzania czasowego.



Zagadnienie zaburzeń przetwarzania słuchowego u seniorów to temat nowy i nieopisany jak dotąd na szerszą skalę w polskiej literaturze przedmiotu<sup>3</sup>. Badania zagraniczne dowodzą, iż pogorszenie w funkcjonowaniu poznawczo-językowym osób starszych ma ścisły związek z zaburzeniami przetwarzania słuchowego. U osób w wieku senioralnym zaburzenia funkcji poznawczych skutkują postępującą deterioracją umysłową, co z kolei przekłada się na umiejętność przetwarzania słuchowego (Marshall, 1981; Rodriguez, Di Sarno, Hardiman, 1990; Gates, 2009). Niektórzy badacze przyjmują stanowisko, że deficyty w zakresie przetwarzania słuchowego u osób w wieku starszym mogą zwiastować u nich demencję typu alzheimerowskiego (Gates i in., 2002).

## **2.2. Progresywność zaburzeń sprawności leksykalno-semantycznej u osób z otępieniem alzheimerowskim**

Uzyskane wyniki badań o charakterze longitudinalnym dowiodły, że zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej u osób z otępieniem alzheimerowskim mają charakter progresywny, tzn. postępujący. U badanych seniorów, zarówno z łagodnym, jak i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim, trudności w zakresie nazywania konfrontacyjnego i oralnego nasilały się – wraz z kolejnym badaniem notowano bowiem coraz wyższy procent porażek (zob. tab. 45).

Progresywny charakter miały także u osób z otępieniem alzheimerowskim zaburzenia struktury i semantyki frazeologizmów. Wraz z kolejnym badaniem rozumienia znaczeń i aktualizowania struktury frazeologizmu procent niepoprawnych odpowiedzi stopniowo ulegał zwiększeniu, a prawidłowych odpowiedzi był coraz niższy (por. tab. 44 i 45).

Na podstawie wyników badań własnych można przypuszczać, że wraz z progresją zaburzeń funkcji poznawczych (tj. nasilaniem się zaburzeń pamięci, uwagi, koncentracji, myślenia itp.) u badanych osób z otępieniem alzheimerowskim ujawniają się coraz głębsze zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej. Choć trudności leksykalne odczuwały osoby już w początkowej fazie choroby Alzheimera, to u pacjentów w umiarkowanej fazie tej choroby były one znacznie silniejsze.

Jak wynika z przeglądu literatury przedmiotu, zaburzenia sprawności językowej i komunikacyjnej osób z otępieniem alzheimerowskim pogłębiają się wraz z postępującą deterioracją procesów poznawczych. W zaawansowanej fazie otępienia alzheimerowskiego następuje już całkowity rozpad systemu komunikacyjnego (tzw. mutyzm akinetyczny), objawiający się zniesieniem zdolności mówienia i rozumienia (Bidzan i in., 2010; Pąchalska, Łukaszewska, 2011; Domagała, 2015a, s. 102).

---

<sup>3</sup> Na uwagę zasługują artykuły W. Wojnowskiego (2012) i B. Solowskiej (2014).



### 2.3. Przejściowe (chwilowe) trudności leksykalno-semantyczne a stadium otępienia alzheimerowskiego

Ze względu na obecne u osób z otępieniem alzheimerowskim, już nawet w fazie łagodnej, zaburzenia funkcji poznawczych (w tym pamięci, uwagi, koncentracji, myślenia), ich odpowiedzi podczas badania niejednokrotnie były odroczone. Wykazano, że na przestrzeni trzech lat u seniorów z łagodnym otępieniem alzheimerowskim zauważalne jest stopniowe zwiększanie liczby odroczonej odpowiedzi (szczególnie w podteście oceniającym rozumienie i aktualizowanie leksemów na podstawie nazywania ilustracji). Częste były bowiem sytuacje, kiedy badani dawali sobie czas do namysłu, podejmowali próby przypomnienia sobie nazwy, co w efekcie skutkowało samodzielnym pokonaniem chwilowych trudności leksykalnych. Jedynie w podteście nazywania oralnego, który okazał się najtrudniejszy dla badanych, przejściowe trudności z aktualizacją nazwy nie były aż tak częste (zob. tab. 46).

Tabela 46. Zestawienie procentowe odroczonej odpowiedzi uzyskanych w poszczególnych podtestach przez osoby starzejące się fizjologicznie oraz osoby z łagodnym i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim

| Rodzaj podtestu                                   | Osoby starzejące się fizjologicznie (%) | Osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim (%) | Osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim (%) |
|---------------------------------------------------|-----------------------------------------|-------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|
| Rozumienie nazw zilu-<br>strowanych<br>desygnatów | 0,00                                    | 21,43                                           | 18,81                                               |
|                                                   | 0,00                                    | 29,28                                           | 8,81                                                |
|                                                   | 1,01                                    | 55,83                                           | 9,41                                                |
| Nazywanie<br>konfrontacyjne                       | 1,25                                    | 26,43                                           | 29,76                                               |
|                                                   | 1,43                                    | 28,93                                           | 27,08                                               |
|                                                   | 1,93                                    | 34,58                                           | 4,58                                                |
| Nazywanie<br>oralne                               | 1,64                                    | 22,02                                           | 17,02                                               |
|                                                   | 1,91                                    | 21,61                                           | 2,32                                                |
|                                                   | 1,91                                    | 18,39                                           | 0,00                                                |
| Etykietowanie<br>(frazologizm-<br>-znaczenie)     | 1,00                                    | 9,07                                            | 7,07                                                |
|                                                   | 1,13                                    | 17,07                                           | 2,93                                                |
|                                                   | 1,67                                    | 25,67                                           | 3,33                                                |
| Aktualizowa-<br>nie struktury<br>frazologizmu     | 1,50                                    | 14,40                                           | 7,20                                                |
|                                                   | 1,96                                    | 17,60                                           | 2,33                                                |
|                                                   | 1,97                                    | 21,13                                           | 0,60                                                |
| Wyjaśnianie<br>znaczenia fra-<br>zeologizmu       | 0,87                                    | 12,13                                           | 4,87                                                |
|                                                   | 0,83                                    | 18,87                                           | 1,13                                                |
|                                                   | 1,10                                    | 20,20                                           | 0,73                                                |

Źródło: opracowanie własne.

W odróżnieniu od wyników badań osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerskiego, u osób z umiarkowaną demencją w chorobie Alzheimera wraz z kolejnym badaniem rozumienia i aktualizowania jednostek leksykalno-frazeologicznych liczba odroczonej odpowiedzi była coraz niższa (zob. tab. 46). Dawanie sobie czasu do namysłu, skutkujące przewyciężeniem chwilowych trudności leksykalno-semantycznych, nie było więc częstym zjawiskiem w tej grupie badanych.

#### **2.4. Poziom sprawności leksykalno-semantycznej a wiek i wykształcenie seniora**

Analiza wyników badań grupy kontrolnej, osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie, wskazuje na korelację pomiędzy liczbą porażek przy poszczególnych próbach badawczych a wykształceniem i wiekiem seniora. W badaniu nazywania konfrontacyjnego i oralnego sporadyczne pomyłki (od 1 do 4) były popełniane przez osoby z wykształceniem średnim i podstawowym. Nie odnotowano porażek u seniorów z wykształceniem wyższym. Co więcej, osoby w wieku od 65. do 80. roku życia popełniały od 1 do 2 błędów, a osoby powyżej 80. roku życia – od 1 do 4. Ponadto w badaniu rozumienia i aktualizowania frazeologizmów osoby z wykształceniem wyższym stanowiły grupę badanych, która osiągała najwyższe wyniki.

Choć badaniami została objęta mała grupa badanych, potwierdzono wpływ wykształcenia i wieku na poziom sprawności językowych zdrowych osób w wieku starszym. Wspomnieć należy, że badacze, skupiający się na określeniu czynników ryzyka otępienia, wyróżniają wśród nich m.in. wykształcenie (wraz z innymi składnikami rezerwy poznawczej<sup>4</sup>) i utrzymanie aktywności poznawczej w starszym wieku (Jonaitis i in., 2013, za: Barczak, 2014, s. 162). Badania zagraniczne wykazały, że wyższy poziom kompetencji językowych przekłada się na mniejsze ryzyko wystąpienia otępienia, a niższy poziom sprawności leksykalno-semantycznej – na większe ryzyko rozwoju łagodnych zaburzeń poznawczych (Lojo-Seoane i in., 2014, za: Barczak, 2014, s. 162). Potwierdzają to także najnowsze badania prowadzone w Polsce:

wyższy poziom CR, którego wskaźnikiem jest wyższy poziom wykształcenia, bycie aktywnym zawodowo, fizycznie, społecznie, realizowanie hobby i poczucie wspar-

---

<sup>4</sup> Rezerwa poznawcza (*cognitive reserve*, CR) to zasoby poznawcze, czyli wiedza i umiejętności zdobyte w trakcie życia, które mogą opóźniać powiązany z wiekiem spadek funkcji poznawczych, odraczać czy spowalniać rozwój procesu otępiennego (Stern, 2002; 2003; 2009; 2012; Le Carret i in., 2005; Tucker-Drob i in., 2009, za: Szepietowska, 2019).

cia, sprzyja większej sprawności pamięci semantycznej, zdolnościom językowym czy ogólnej kompetencji poznawczej u dorosłych (Szepietowska, 2019, s. 40).

Analiza wyników badań w grupie właściwej, czyli osób z otępieniem alzheimerowskim, wykazała, tak jak w przypadku badań osób z grupy kontrolnej, zależność pomiędzy liczbą porażek a wykształceniem i wiekiem seniora. Udowodniono, że im wyższy wiek badanych, tym więcej pomyłek i im niższe wykształcenie, tym wyższy procent odpowiedzi błędnych. Wspomnieć należy, że wyniki badań własnych w tym zakresie potwierdzają ustalenia zagranicznych badaczy, którzy twierdzą, że osoby z wysoką rezerwą poznawczą funkcjonują lepiej od tych z niską rezerwą. To spostrzeżenie odnosi się do osób starzejących się fizjologicznie, jak i osób z podobnym stopniem nasilenia zaburzeń otępiennych w chorobie Alzheimera (Jonaitis i in., 2013; Stern i in., 2009). Udowodniono, że wysokie wykształcenie nie tylko opóźnia wystąpienie wczesnych symptomów otępienia, lecz także spowalnia postęp choroby Alzheimera (Rolstad i in., 2010).

### **3. Językowe strategie zastępcze w przypadku trudności leksykalno-semantycznych u osób starzejących się fizjologicznie oraz osób z łagodnym i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim**

Przeprowadzone badania pozwoliły wskazać rodzaje językowych strategii kompensacyjnych<sup>5</sup> stosowanych w przypadku deficytów leksykalno-semantycznych przez badane osoby w wieku senioralnym. Wśród nich zarejestrowano następujące<sup>6</sup>:

1. **Strategie kompensacyjne o charakterze semantycznym, czyli:**
  - a) peryfrazy (omówienia)
  - b) parafazy semantyczne, tj.: hiperonimy, kohiponimy, hiponimy, meronimy, synonimy, antonimy, substytuty zanegowane

---

<sup>5</sup> Jest to zestawienie językowych strategii kompensacyjnych stosowanych przez badanych w przypadku trudności w zakresie nazywania tzw. konfrontacyjnego i oralnego. W publikacjach A. Domagały (2005; 2007; 2013; 2015; 2018) można znaleźć charakterystykę zaburzeń sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu alzheimerowskim rozpoznanych w oparciu o analizę spontanicznych wypowiedzi osób badanych pojawiających się w toku indywidualnych rozmów.

<sup>6</sup> Poniższe zestawienie uwzględnia pełen rejestr językowych strategii kompensacyjnych odnotowanych we wszystkich podtestach w badaniach prowadzonych na przestrzeni trzech lat w grupie osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie i z otępieniem alzheimerowskim. W dalszej części rozdziału przedstawione zostały zestawienia rodzajów strategii kompensacyjnych zapisane w poszczególnych badaniach.

2. **Strategie kompensacyjne o charakterze formalnym:**
  - a) parafazje fonologiczne
  - b) pamięć pierwszej litery lub sylaby
3. **Strategie kompensacyjne o charakterze niejednorodnym:**
  - a) parafazje mieszane
  - b) parafazje leksykalne
  - c) neologizmy słowotwórcze
4. **Strategie kompensacyjne w postaci wyrazów przypadkowych:**
  - a) ominięcia w postaci: długich pauz, próśb o odpowiedź, autokomentarzy
  - b) quasi-nominacja przy użyciu zaimków
  - c) błędy percepcyjne
  - d) wyrazy niezwiązane
  - e) peryfrazy niezwiązane semantycznie
  - f) persewercje
5. **Strategie kompensacyjne za pomocą pisma i gestów**

Analiza zgromadzonego materiału, ukierunkowana na wskazanie najczęściej wykorzystywanych strategii kompensacyjnych w przypadku błędów nazywania, dowiodła, że w zakresie ich użycia u osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie oraz osób z otępieniem alzheimerowskim w fazie łagodnej i umiarkowanej zauważa się pewne różnice. W tabeli 47 przedstawiono zestawienie procentowe rodzajów strategii kompensacyjnych stosowanych w przypadku trudności leksykalnych przez osoby starzejące się fizjologicznie oraz osoby z łagodnym i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim.

Wyniki przeprowadzonych badań pokazują różnice w stosowaniu językowych strategii zastępczych w przypadku trudności leksykalnych przez osoby w wieku senioralnym starzejące się fizjologicznie oraz z otępieniem alzheimerowskim w fazie łagodnej i umiarkowanej. Mają one charakter zarówno ilościowy, jak i jakościowy.

Osoby w wieku starszym bez objawów otępienia w przypadku (bardzo sporadycznych) trudności w zakresie nazywania konfrontacyjnego i oralnego sięgały jedynie po dwa rodzaje strategii kompensacyjnych: 1) o charakterze semantycznym (peryfrazy, hiperonimy, synonimy, kohiponimy) oraz 2) w postaci wyrazów przypadkowych (ominięcia: prośby o odpowiedź, długie pauzy, autokomentarze).

Osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim stosowały więcej rodzajów kompensacji, wśród których przeważało użycie strategii kompensacyjnych o charakterze semantycznym (szczególnie parafazji semantycznych i peryfraz). W każdym badaniu oceniającym nazywanie konfrontacyjne i oralne procent ich zastosowania był największy. Strategie kompensacyjne w postaci wyrazów przypadkowych (np. ominięcia w formie długich pauz, quasi nominacja przy użyciu zaimków) stanowiły drugi – najczęściej rozpoznawany u badanych rodzaj kompensacji (zob. tab. 47).

Tabela 47. Zestawienie procentowe rodzajów strategii kompensacyjnych stosowanych w przypadku trudności leksykalnych przez osoby starzejące się fizjologicznie oraz osoby z otępieniem alzheimerowskim

| Rodzaj strategii kompensacyjnych                        | Osoby starzejące się fizjologicznie (%) |       | Osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim (%) |       | Osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim (%) |       |
|---------------------------------------------------------|-----------------------------------------|-------|-------------------------------------------------|-------|-----------------------------------------------------|-------|
|                                                         | NK                                      | NO    | NK                                              | NO    | NK                                                  | NO    |
| Strategie kompensacyjne o charakterze semantycznym      | 68,00                                   | 48,71 | 67,89                                           | 56,02 | 23,67                                               | 7,66  |
|                                                         | 76,92                                   | 62,86 | 61,69                                           | 50,00 | 12,75                                               | 0,61  |
|                                                         | 48,15                                   | 51,22 | 58,56                                           | 46,58 | 7,70                                                | 0,36  |
| Strategie kompensacyjne o charakterze formalnym         | 0,00                                    | 0,00  | 7,89                                            | 8,54  | 5,63                                                | 3,13  |
|                                                         | 0,00                                    | 0,00  | 8,32                                            | 7,11  | 5,63                                                | 0,00  |
|                                                         | 0,00                                    | 0,00  | 8,07                                            | 6,25  | 2,76                                                | 0,00  |
| Strategie kompensacyjne o charakterze niejednorodnym    | 0,00                                    | 0,00  | 7,88                                            | 5,63  | 6,39                                                | 1,72  |
|                                                         | 0,00                                    | 0,00  | 9,38                                            | 5,99  | 4,72                                                | 0,00  |
|                                                         | 0,00                                    | 0,00  | 6,87                                            | 5,73  | 0,00                                                | 0,00  |
| Strategie kompensacyjne w postaci wyrazów przypadkowych | 32,00                                   | 51,29 | 15,64                                           | 29,61 | 64,31                                               | 87,49 |
|                                                         | 23,08                                   | 37,14 | 19,29                                           | 36,90 | 76,90                                               | 99,39 |
|                                                         | 51,85                                   | 48,78 | 26,17                                           | 41,44 | 89,54                                               | 99,64 |
| Strategie kompensacyjne za pomocą pisma i gestów        | 0,00                                    | 0,00  | 0,70                                            | 0,20  | 0,00                                                | 0,00  |
|                                                         | 0,00                                    | 0,00  | 1,32                                            | 0,00  | 0,00                                                | 0,00  |
|                                                         | 0,00                                    | 0,00  | 0,33                                            | 0,00  | 0,00                                                | 0,00  |

Objaśnienia skrótów: NK – nazywanie konfrontacyjne; NO – nazywanie oralne.

Źródło: opracowanie własne.

W obrębie ogólnych kategorii technik kompensacyjnych wyznaczono szczegółowe podkategorie zjawisk, zarejestrowane u osób z łagodnym otępieniem alzheimerowskim (wyróżnione w kolejności od najczęściej stosowanych w poszczególnych badaniach):

#### **A. W I badaniu ocenającym nazywanie konfrontacyjne:**

1. Parafazje semantyczne (synonimy, substytuty zanegowane, hiperonimy, kohiponimy, meronimy, hiponimy, antonimy); 2. Peryfrazy (omówienia); 3. Ominięcia (długie pauzy, cisza); 4. Pamięć pierwszej litery lub sylaby; 5. Neologizmy słowotwórcze; 6. Quasi nominacja przy użyciu zaimków; 7. Parafazje mieszane; 8. Błędy percepcyjne; 9. Ominięcia (prośby o odpowiedź); 10. Parafazje fonologiczne; 11. Kompensacje za pomocą pisma i gestów; 12. Ominięcia (autokomentarze); 13. Parafazje leksykalne.

**B. W II badaniu oceniającym nazywanie konfrontacyjne:**

1. Parafazje semantyczne (substytuty zanegowane, hiperonimy, kohiponimy, synonimy, meronimy, hiponimy, antonimy); 2. Peryfrazy (omówienia); 3. Ominięcia (długie pauzy, cisza); 4. Neologizmy słotwórcze; 5. Pamięć pierwszej litery lub sylaby; 6. Quasi nominacja przy użyciu zaimków; 7. Ominięcia (autokomentarze); 8. Ominięcia (prośby o odpowiedź); 9. Parafazje fonologiczne; 10. Kompensacje za pomocą pisma i gestów; 11. Parafazje mieszane; 12. Błędy percepcyjne; 13. Parafazje leksykalne.

**C. W III badaniu oceniającym nazywanie konfrontacyjne:**

1. Parafazje semantyczne (substytuty zanegowane, hiperonimy, kohiponimy, synonimy, meronimy, hiponimy, antonimy); 2. Peryfrazy (omówienia); 3. Ominięcia (długie pauzy, cisza); 4. Quasi nominacja przy użyciu zaimków; 5. Pamięć pierwszej litery lub sylaby; 6. Neologizmy słotwórcze; 7. Ominięcia (prośby o odpowiedź); 8. Parafazje mieszane; 9. Ominięcia (autokomentarze); 10. Parafazje fonologiczne; 11. Błędy percepcyjne; 12. Kompensacje za pomocą pisma i gestów.

**D. W I badaniu oceniającym nazywanie oralne:**

1. Parafazje semantyczne (substytuty zanegowane, hiperonimy, synonimy, meronimy, kohiponimy, hiponimy, antonimy); 2. Peryfrazy (omówienia); 3. Quasi nominacja przy użyciu zaimków; 4. Ominięcia (długie pauzy, cisza); 5. Pamięć pierwszej litery lub sylaby; 6. Neologizmy słotwórcze; 7. Ominięcia (autokomentarze); 8. Ominięcia (prośby o odpowiedź); 9. Parafazje fonologiczne; 10. Parafazje leksykalne; 11. Parafazje mieszane; 12. Błędy percepcyjne; 13. Kompensacje za pomocą pisma i gestów.

**E. W II badaniu oceniającym nazywanie oralne:**

1. Parafazje semantyczne (substytuty zanegowane, hiperonimy, synonimy, meronimy, kohiponimy, hiponimy, antonimy); 2. Peryfrazy (omówienia); 3. Quasi nominacja przy użyciu zaimków; 4. Ominięcia (długie pauzy, cisza); 5. Pamięć pierwszej litery lub sylaby; 6. Neologizmy słotwórcze; 7. Ominięcia (autokomentarze); 8. Ominięcia (prośby o odpowiedź); 9. Parafazje fonologiczne; 10. Parafazje leksykalne.

**F. W III badaniu oceniającym nazywanie oralne:**

1. Parafazje semantyczne (substytuty zanegowane, hiperonimy, synonimy, meronimy, kohiponimy, hiponimy, antonimy); 2. Quasi nominacja przy użyciu zaimków; 3. Peryfrazy (omówienia); 4. Ominięcia (długie pauzy, cisza); 5. Pamięć pierwszej litery lub sylaby; 6. Neologizmy słotwórcze; 7. Ominięcia (autokomentarze); 8. Ominięcia (prośby o odpowiedź); 9. Parafazje leksykalne; 10. Parafazje fonologiczne.

Osoby z otępieniem alzheimerowskim w fazie umiarkowanej, które doświadczały największych trudności w zakresie nazywania, najczęściej sięgały po strategie kompensacyjne w postaci wyrazów przypadkowych (szczególnie po quasi nominację przy użyciu zaimków i ominięcia w postaci długich pauz). Pozostałe rodzaje językowych strategii zastępczych były notowane sporadycznie lub w ogóle (zob. tab. 47).



Do najczęściej pojawiających się podkategorii technik kompensacyjnych, odnotowanych u osób z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim należą (w kolejności od najczęściej stosowanych w poszczególnych badaniach):

**A. W I badaniu ocenianym nazywanie konfrontacyjne:**

1. Quasi nominacja przy użyciu zaimków; 2. Parafazje semantyczne (hiperonimy, kohiponimy, meronimy, substytuty zanegowane); 3. Ominięcia (długie pauzy, cisza); 4. Ominięcia (autokomentarze); 5. Ominięcia (prośby o odpowiedź); 6. Pamięć pierwszej litery lub sylaby; 7. Neologizmy słowotwórcze; 8. Peryfrazy niezwiązane semantycznie; 9. Perseweracje; 10. Peryfrazy; 11. Wyrazy niezwiązane; 12. Parafazje leksykalne; 13. Parafazje fonologiczne; 14. Parafazje mieszane.

**B. W II badaniu ocenianym nazywanie konfrontacyjne:**

1. Quasi nominacja przy użyciu zaimków; 2. Ominięcia (długie pauzy, cisza); 3. Ominięcia (autokomentarze); 4. Ominięcia (prośby o odpowiedź); 5. Parafazje semantyczne (hiperonimy, kohiponimy, meronimy, substytuty zanegowane); 6. Peryfrazy niezwiązane semantycznie; 7. Perseweracje; 8. Pamięć pierwszej litery lub sylaby; 9. Wyrazy niezwiązane; 10. Neologizmy słowotwórcze; 11. Peryfrazy; 12. Parafazje leksykalne; 13. Parafazje fonologiczne.

**C. W III badaniu ocenianym nazywanie konfrontacyjne:**

1. Quasi nominacja przy użyciu zaimków; 2. Ominięcia (długie pauzy, cisza); 3. Ominięcia (autokomentarze); 4. Ominięcia (prośby o odpowiedź); 5. Wyrazy niezwiązane; 6. Peryfrazy niezwiązane semantycznie; 7. Parafazje semantyczne (hiperonimy, kohiponimy, meronimy, substytuty zanegowane); 8. Pamięć pierwszej litery lub sylaby; 9. Perseweracje.

**D. W I badaniu ocenianym nazywanie oralne:**

1. Quasi nominacja przy użyciu zaimków; 2. Ominięcia (prośby o odpowiedź); 3. Ominięcia (autokomentarze); 4. Ominięcia (długie pauzy, cisza); 5. Parafazje semantyczne (hiperonimy); 6. Perseweracje; 7. Wyrazy niezwiązane; 8. Peryfrazy niezwiązane semantycznie; 9. Pamięć pierwszej litery lub sylaby; 10. Neologizmy słowotwórcze.

**E. W II badaniu ocenianym nazywanie oralne:**

1. Quasi nominacja przy użyciu zaimków; 2. Ominięcia (prośby o odpowiedź); 3. Ominięcia (długie pauzy, cisza); 4. Perseweracje; 5. Wyrazy niezwiązane; 6. Peryfrazy niezwiązane semantycznie; 7. Parafazje semantyczne (hiperonimy); 8. Ominięcia (autokomentarze).

**F. W III badaniu ocenianym nazywanie oralne:**

1. Ominięcia (długie pauzy, cisza); 2. Quasi nominacja przy użyciu zaimków; 3. Perseweracje; 4. Wyrazy niezwiązane; 5. Peryfrazy niezwiązane semantycznie; 6. Parafazje semantyczne (hiperonimy).

Badania w grupie osób z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim poświadczają, że wraz z pogłębianiem się u nich deficytów leksykalno-semantycznych stosowanie językowych strategii zastępczych ulegało wyraźnemu ograniczeniu.

#### **4. Modyfikacje struktury i semantyki frazeologizmów u osób starzejących się fizjologicznie oraz osób z łagodnym i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim**

Analiza wyników badań własnych potwierdziła, że zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej obejmują, obok deficytów leksykalnych, także zaburzenia w zakresie struktury i semantyki frazeologizmów. Udowodniono, że osoby starzejące się fizjologicznie i z otępieniem alzheimerowskim podczas doświadczanych trudności z aktualizacją struktury i wyjaśnieniem znaczenia frazeologizmu stosowały<sup>7</sup>:

**A. Frazeologiczne innowacje dotyczące struktury frazeologizmów:**

- 1) innowacje rozwijające,
- 2) innowacje wymieniające,
- 3) innowacje kontaminujące,
- 4) innowacje skracające,
- 5) innowacje regulujące.

**B. Semantyczne modyfikacje frazeologiczne:**

- 1) osłabienie metaforyczności frazeologizmu,
- 2) rozszerzenie znaczenia tradycyjnego związku frazeologicznego,
- 3) zmiana zabarwienia emocjonalnego i stylistycznego frazeologizmu,
- 4) powstanie połączeń o nowej treści przeciwstawnej treści związku tradycyjnego czy też z nią sprzecznej.

W zakresie modyfikacji frazeologicznych dokonywanych przez osoby w wieku senioralnym starzejące się fizjologicznie i z otępieniem alzheimerowskim zauważano pewne różnice: ilościowe (ich liczba i częstość występowania) oraz jakościowe (rodzaj zmian). W tabeli 48 zestawiono rodzaje frazeologicznych innowacji i semantycznych modyfikacji frazeologizmów utworzonych przez osoby starzejące się fizjologicznie oraz osoby z otępieniem alzheimerowskim.

Osoby starzejące się fizjologicznie najczęściej tworzyły innowacje wymieniające. Ich procent w każdym z trzech badań aktualizowania struktury frazeologizmu był, w porównaniu z innymi rodzajami innowacji (np. innowacjami rozwijającymi, regulującymi i skracającymi), najwyższy. W zakresie zmian semantycznych frazeologizmów najczęściej pojawiały się modyfikacje polegające na rozszerzeniu ich znaczenia oraz osłabieniu ich metaforyczności (zob. tab. 48).

---

<sup>7</sup> Poniższe zestawienie uwzględnia pełen rejestr kategorii zmian w zakresie struktury i semantyki frazeologizmów odnotowanych w różnych podtestach i badaniach prowadzonych na przestrzeni trzech lat. W dalszej części rozdziału wyróżnione zostały modyfikacje zapisane w poszczególnych badaniach.



Tabela 48. Zestawienie procentowe rodzajów innowacji i semantycznych modyfikacji frazeologizmów utworzonych przez osoby starzejące się fizjologicznie oraz osoby z otępieniem alzheimerowskim

| Rodzaje innowacji                                 | Osoby starzejące się fizjologicznie (%) | Osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim (%) | Osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim (%) |
|---------------------------------------------------|-----------------------------------------|-------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|
| Innowacje rozwijające                             | 33,33                                   | 42,42                                           | 10,31                                               |
|                                                   | 23,73                                   | 27,04                                           | 10,69                                               |
|                                                   | 0,00                                    | 3,51                                            | 0,00                                                |
| Innowacje wymieniające                            | 51,11                                   | 25,76                                           | 44,38                                               |
|                                                   | 61,02                                   | 44,03                                           | 27,20                                               |
|                                                   | 77,97                                   | 35,83                                           | 28,81                                               |
| Innowacje kontaminujące                           | 0,00                                    | 17,04                                           | 8,81                                                |
|                                                   | 0,00                                    | 6,60                                            | 0,00                                                |
|                                                   | 0,00                                    | 17,56                                           | 0,00                                                |
| Innowacje skracające                              | 0,00                                    | 10,61                                           | 31,05                                               |
|                                                   | 0,00                                    | 19,81                                           | 33,10                                               |
|                                                   | 22,03                                   | 39,11                                           | 29,32                                               |
| Innowacje regulujące                              | 15,56                                   | 4,17                                            | 0,00                                                |
|                                                   | 15,25                                   | 2,52                                            | 0,00                                                |
|                                                   | 0,00                                    | 3,98                                            | 0,00                                                |
| Osłabienie metaforyczności                        | 0,00                                    | 64,16                                           | 32,49                                               |
|                                                   | 32,00                                   | 55,10                                           | 31,59                                               |
|                                                   | 69,70                                   | 57,41                                           | 25,24                                               |
| Rozszerzenie znaczenia                            | 38,46                                   | 19,17                                           | 12,62                                               |
|                                                   | 36,00                                   | 37,32                                           | 17,70                                               |
|                                                   | 0,00                                    | 27,25                                           | 23,70                                               |
| Zmiana zabarwienia emocjonalnego i stylistycznego | 19,23                                   | 8,75                                            | 9,88                                                |
|                                                   | 0,00                                    | 4,66                                            | 10,34                                               |
|                                                   | 0,00                                    | 15,34                                           | 0,00                                                |
| Modyfikacje antonimiczne                          | 0,00                                    | 7,92                                            | 2,54                                                |
|                                                   | 0,00                                    | 2,92                                            | 0,00                                                |
|                                                   | 0,00                                    | 0,00                                            | 0,00                                                |

Źródło: opracowanie własne.

U osób z otępieniem alzheimerowskim w fazie łagodnej odnotowano najwięcej rodzajów innowacji frazeologicznych oraz semantycznych modyfikacji.

Należą do nich (wyróżnione w kolejności od najczęściej tworzonych):

**A. W I badaniu aktualizowania struktury frazeologizmu:**

1. Innowacje rozwijające; 2. Innowacje wymieniające; 3. Innowacje kontaminujące; 4. Innowacje skracające; 5. Innowacje regulujące.

**B. W II badaniu aktualizowania struktury frazeologizmu:**

1. Innowacje wymieniające; 2. Innowacje rozwijające; 3. Innowacje skracające; 4. Innowacje kontaminujące; 5. Innowacje regulujące.

**C. W III badaniu aktualizowania struktury frazeologizmu:**

1. Innowacje skracające; 2. Innowacje wymieniające; 3. Innowacje kontaminujące; 4. Innowacje regulujące; 5. Innowacje rozwijające.

**D. W I badaniu wyjaśniania znaczenia frazeologizmu:**

1. Osłabienie metaforyczności; 2. Rozszerzenie znaczenia; 3. Zmiana zabarwienia emocjonalnego i stylistycznego; 4. Modyfikacje antonimiczne.

**E. W II badaniu wyjaśniania znaczenia frazeologizmu:**

1. Osłabienie metaforyczności; 2. Rozszerzenie znaczenia; 3. Zmiana zabarwienia emocjonalnego i stylistycznego; 4. Modyfikacje antonimiczne.

**F. W III badaniu wyjaśniania znaczenia frazeologizmu:**

1. Osłabienie metaforyczności; 2. Rozszerzenie znaczenia; 3. Zmiana zabarwienia emocjonalnego i stylistycznego.

Z kolei u osób z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim zarejestrowano o wiele bardziej ograniczony rejestr modyfikacji frazeologicznych. Dostrzega się bowiem częste stosowanie ominięć, objawiających się przedłużającą się ciszą, pauzą i brakiem odpowiedzi. Należy zaznaczyć, że ominięcia we wszystkich trzech badaniach wyjaśniania znaczenia frazeologizmów stanowiły najczęstszy rodzaj strategii kompensacyjnej.

Poniżej przedstawiono rejestr innowacji frazeologicznych i semantycznych modyfikacji stworzony na podstawie wyników badań osób z umiarkowanym otępieniem (w kolejności od najczęściej tworzonych):

**A. W I badaniu aktualizowania struktury frazeologizmu:**

1. Innowacje wymieniające; 2. Innowacje skracające; 3. Innowacje rozwijające; 4. Innowacje kontaminujące.

**B. W II badaniu aktualizowania struktury frazeologizmu:**

1. Innowacje skracające; 2. Innowacje wymieniające; 3. Innowacje rozwijające.

**C. W III badaniu aktualizowania struktury frazeologizmu:**

1. Innowacje skracające; 2. Innowacje wymieniające.

**D. W I badaniu wyjaśniania znaczenia frazeologizmu:**

1. Osłabienie metaforyczności; 2. Rozszerzenie znaczenia; 3. Zmiana zabarwienia emocjonalnego i stylistycznego; 4. modyfikacje antonimiczne.

**E. W II badaniu wyjaśniania znaczenia frazeologizmu:**

1. Osłabienie metaforyczności; 2. Rozszerzenie znaczenia; 3. Zmiana zabarwienia emocjonalnego i stylistycznego.

**F. W III badaniu wyjaśniania znaczenia frazeologizmu:**

1. Osłabienie metaforyczności; 2. Rozszerzenie znaczenia.

## 5. Implikacje dla praktyki logopedycznej

Informacje na temat objawów zaburzeń sprawności leksykalno-semantycznej oraz preferowanych sposobów radzenia sobie z narastającymi trudnościami leksykalno-semantycznymi u osób z otępieniem alzheimerowskim można wykorzystać podczas organizowania działań diagnostyczno-terapeutycznych (czyli diagnozy i terapii logopedycznej) osób w wieku senioralnym, szczególnie osób przejawiających łagodne zaburzenia neuropoznawcze<sup>8</sup> oraz osób z otępieniem alzheimerowskim w fazie łagodnej, bowiem w przypadku choroby Alzheimera jej wczesna diagnoza umożliwia efektywną terapię. Większe korzyści z terapii logopedycznej uzyskuje pacjent z łagodnym niż umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim.

Diagnoza logopedyczna (neurologopedyczna, gerontologopedyczna) pacjenta w wieku senioralnym powinna być ukierunkowana na rozpoznanie aktualnego poziomu funkcjonowania językowego oraz ograniczeń chorego w zakresie komunikacji językowej. W postępowaniu diagnostycznym, obejmującym osoby w wieku senioralnym, szczególną uwagę należy więc zwrócić na ocenę: sprawności interakcyjnych (rozumienie i kreowanie zachowań niewerbalnych i werbalnych), sprawności komunikacyjnych (rozumienie i stosowanie reguł językowych: społecznych, sytuacyjnych i pragmatycznych), sprawności językowych (rozumienie i realizowanie jednostek podsystemu fonetycznego, morfologicznego, leksykalnego i syntaktycznego języka), czynności językowych (tj. czytanie, pisanie i liczenie) oraz funkcji prymarnych w obrębie aparatu mowy (oddychanie, gryzienie, żucie, połykanie) (Panasiuk, 2018, s. 386–387).

Wyniki badań własnych oraz propozycje standardów postępowania logopedycznego w stosunku do pacjenta z otępieniem alzheimerowskim (Domagała, 2015b) pokazują, że badanie logopedyczne w odniesieniu do językowych sprawności systemowych chorego musi być ukierunkowane przede wszystkim na ocenę jego sprawności leksykalno-semantycznej. W postępowaniu logopedycznym zasadniczą kwestią pozostaje więc zdiagnozowanie objawów anomii i określenie sposobów radzenia sobie z postępującymi błędami nazywania.

Rzetelna diagnoza (medyczna, neuropsychologiczna, logopedyczna) osób w wieku senioralnym ułatwia zaprogramowanie kolejnych kroków postępowania terapeutycznego. W odniesieniu do celów terapii logopedycznej osób z otępieniem alzheimerowskim:

---

<sup>8</sup> Łagodne zaburzenia neuropoznawcze to stan, w którym chory wykazuje deficyt w co najmniej jednej z domen poznawczych (tj. uwaga złożona, uczenie się i pamięć, funkcje percepcyjno-motoryczne, funkcje wykonawcze, język, poznanie społeczne) (Morrison, 2016, s. 541).

w związku z poznawczą i interakcyjną funkcją języka, w przypadku otępienia w chorobie Alzheimera dąży się do: 1) zachowania – w możliwie najwyższym stopniu, na danym etapie choroby – sprawności językowej (i szerzej: umysłowej) osoby chorej, 2) utrzymania optymalnego poziomu aktywności językowej i kontaktów społecznych, stymulacji zachowań językowych i komunikacyjnych zapobiegającej wyobcowaniu i izolacji społecznej pacjenta (Domagała, Sitek, 2018, s. 249).

Zasadne podczas organizowania działań terapeutycznych są zatem ćwiczenia stymulujące funkcje poznawcze (w szczególności pamięć) oraz aktywność językową, w tym językowe sprawności systemowe (szczególnie sprawność leksykalno-semantyczną) oraz sprawność komunikacyjną (społeczną, sytuacyjną, pragmatyczną). Wspomaganie funkcjonowania językowego powinno być ściśle powiązane z usprawnianiem innych sfer funkcjonowania – poznawczego oraz psychoruchowego.

W literaturze przedmiotu można znaleźć opis bardzo różnorodnych metod i technik postępowania terapeutycznego, które mają korzystnie wpłynąć na poprawę funkcjonowania poznawczego osoby z otępieniem alzheimerowskim. Wśród nich wymienia się niefarmakologiczne metody<sup>9</sup> terapii w chorobie Alzheimera, takie jak: terapia kognitywna, terapia reminiscencyjna, terapia walidacyjna, terapia zajęciowa, terapia środowiskowa (Kłoszewska, 2012), treningi orientacji w rzeczywistości (Długosz-Mazur, Bojar, Gustaw, 2013), trening poznawczy, stymulacja lub rehabilitacja poznawcza (Clare, 2008), metody wizualizacyjne, strategie specyficznego kodowania z udzieleniem wskazówki na etapie zapamiętywania i przypominania, metoda rozszerzonego odnajdywania, metoda zanikających podpowiedzi oraz metoda bezbłędnego uczenia się (Gawron, 2008).

W zakresie stymulacji aktywności językowej (w tym sprawności leksykalno-semantycznej) i poznawczej postuluje się organizowanie oddziaływań terapeutycznych opartych na *memory books*. Są to zeszyty/księgi/albumy/pamiętniki przygotowywane dla chorego przez jego opiekuna (we współpracy z logopedą), zawierające podstawowe informacje o pacjencie, jego życiu i codziennym funkcjonowaniu. Stanowią one rodzaj pamiętnika, dziennika czy albumu. Pełnią funkcję tak zwanych protez pamięci (Gawron, 2008; Domagała, 2014; 2016; 2018).

Do innych metod, stymulujących pierwszoplanowo sprawność leksykalną, należą: metoda zanikających podpowiedzi (ang. *vanishing cues*) oraz metoda bezbłędnego uczenia się (ang. *errorless learning*). Celem metody zanikających podpowiedzi jest wzmocnienie procesu wydobywania informacji z pamięci dzięki

---

<sup>9</sup> W polskim piśmiennictwie zwraca się uwagę, iż wciąż brakuje wiarygodnych badań potwierdzających wpływ większości tych metod na redukcję deficytów poznawczych (Domagała, Sitek, 2018). Stwierdza się bowiem, że efekty w terapii, uzyskane w wyniku zastosowania metod niefarmakologicznych, są przejściowe.

wielokrotnym próbom przypominania sobie informacji przez pacjenta, w sytuacji gdy terapeuta udziela mu odpowiedzi, stopniowo je minimalizując (Gawron, 2008; Domagała, 2018). Odpowiedzi udzielane są pacjentowi na drodze wzrokowej (np. prezentacja zapisanego wyrazu o strukturze niepełnej), słuchowej (np. wypowiadanie wyrazu, z realizowaniem niepełnej struktury), z wykorzystaniem wzorca ruchowego wyrazu (np. wspólne z pacjentem głośne odczytywanie wyrazu o niepełnej strukturze). Z kolei metoda bezbłędnego uczenia się polega na instruowaniu pacjenta, by podczas zajęć nie udzielał odpowiedzi, jeśli nie zna prawidłowej odpowiedzi. Tym samym skłania się chorego do rezygnacji ze zgadywania i zapobiega się pojawianiu się błędów w czasie zapamiętywania (Gawron, 2008; Domagała, 2018).



## ZAKOŃCZENIE

---

Analiza wyników badań dowiodła, że u osób z otępieniem alzheimerowskim występują zaburzenia sprawności leksykalno-semantycznej, a u ich podstaw leżą nieprawidłowości w zakresie innych sfer funkcjonowania poznawczego, które stopniowo prowadzą do ograniczenia (a nawet rozpadu) wiedzy o rzeczywistości. Postępujący i nieodwracalny w skutkach proces deterioracji umysłowej, czyli postępujących zaburzeń funkcji poznawczych (tj. pamięci, myślenia, planowania, uwagi, koncentracji, abstrahowania) obniża lub uniemożliwia odbiór bodźców i przetwarzanie informacji płynących z otoczenia.

Udowodniono, że zasadniczym objawem zaburzeń sprawności leksykalno-semantycznej jest minimalizacja zasobu leksykalnego, w tym leksemów i związków frazeologicznych charakteryzujących się wysoką frekwencją użycia w języku polskim. Obniżenie sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu alzheimerowskim jest więc równoznaczne z doświadczaniem przez osobę chorą ogromnych trudności w zakresie aktualizowania (przypominania sobie), a na pewnym etapie choroby Alzheimera – także w zakresie rozumienia, jednostek leksykalno-frazeologicznych związanych z życiem codziennym i powszechnymi doświadczeniami.

Choć wykazano, że w początkowej fazie otępienia alzheimerowskiego pacjenci uruchamiają różnego rodzaju strategie i zachowania kompensacyjno-adaptacyjne, będące próbą poradzenia sobie z postępującymi i dotkliwymi deficytami leksykalno-semantycznymi, to jednak, na pewnym etapie zaawansowania choroby Alzheimera, także użycie językowych strategii zastępczych może ulegać ograniczeniu.

Wyniki badań przeprowadzonych w grupie osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie oraz z otępieniem alzheimerowskim pokazały, że w procesie diagnozy logopedycznej konieczne jest włączenie oceny sprawności leksykalno-semantycznej. Owa ocena powinna uwzględniać zarówno badanie rozumienia (pojedynczych wyrazów), jak i różnych aspektów nazywania, w tym nazywanie konfrontacyjne (z użyciem bodźca wzrokowego) oraz nazywanie oralne (przy zastosowaniu bodźca słuchowego). Ponadto diagnoza anomii (zaburzeń nazywania) powinna zostać ukierunkowana na rozpoznanie językowych strategii zastępczych stosowanych przez chorego w sytuacji doświadczanych przez niego trudności leksykalno-semantycznych.



Autorskie narzędzie do badania sprawności leksykalno-semantycznej, zastosowane w badaniach własnych, jest propozycją narzędzia diagnostycznego, które może zostać wykorzystane w codziennej pracy zawodowej logopedy. Z uwagi na zupełny brak innych propozycji narzędzi diagnostycznych służących do rozpoznawania zaburzeń sprawności leksykalno-semantycznych u osób z otępieniem, stanowi ono swego rodzaju nowatorskie rozwiązanie praktyczne.

Bogaty materiał językowy zgromadzony podczas prowadzonych badań może stać się w przyszłości podstawą opisu także innych zagadnień z zakresu zaburzeń komunikacji językowej osób w wieku senioralnym. Zauważone problemy, które pojawiły się w toku prowadzonych badań, otwierają nowe perspektywy badawcze. Są nimi m.in. zasygnalizowane w niniejszej pracy zagadnienia zaburzeń przetwarzania słuchowego (CAPD, ang. *Central Auditory Processing Disorder*) w grupach pacjentów w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie oraz w grupach osób, u których objawy zaburzeń przetwarzania informacji słuchowej współwystępują z zaburzeniami neuropoznawczymi, zespołami otępieniami, chorobami neurodegeneracyjnymi, w tym z chorobą Alzheimera.

## LITERATURA

---

- Aitchison J. (2003), *Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon*, 3rd edition, Basil Blackwell, Oxford.
- American Psychiatric Association (1994), *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, ed. 4, American Psychiatric Association, Washington.
- Antczak-Kujawin J. (2017), O metodach badań sprawności leksykalno-semantycznej w otępieniu – z perspektywy logopedy, „Exlibris. Biblioteka Gerontologii Społecznej”, 2 (14): Oczekiwana starość, s. 118–128.
- Antczak-Kujawin J. (2018), Zaburzenia przetwarzania słuchowego u osób starszych – wstępne wyniki badań, „Otorynolaryngologia”, 17 (2), s. 65–71.
- Aronoff J. M., Gonnerman L. M., Almor A., Arunachalam S., Kempler D., Andersen E. S. (2006), Information Content versus Relations Knowledge: Semantic Deficits in Patient with Alzheimer's Disease, „Neuropsychologia”, 44, s. 21–35.
- Barcikowska M. (2012), Choroba Alzheimera – rozpoznawanie, [w:] Diagnostyka i leczenie otępień. Rekomendacje zespołu ekspertów Polskiego Towarzystwa Alzheimerowskiego, Medisfera, Otwock, s. 58–81.
- Barcikowska M., Bilikiewicz A. (2004), Choroba Alzheimera w teorii i praktyce klinicznej, Basil Blackwell, Lublin.
- Barczak A. (2014), Wykształcenie, aktywność umysłowa i socjalna jako czynniki protekcyjne otępienia, „Aktualności Neurologiczne”, 14 (3), s. 161–166.
- Baudouin de Courtenay J. (1889), O zadaniach językoznawstwa, „Prace Filologiczne”, 3 (przedruk w: O języku polskim. Wybór prac (1984), red. J. Basara, M. Szymczak, Warszawa, s. 399–422).
- Bąba S. (1966), Twardy orzech do zgryzienia, czyli o poprawności frazeologicznej, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Bąba S. (1989), Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Bąba S. (2009), *Frazeologia polska. Studia i szkice*, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań.
- Bidzan M., Guzińska K., Łukaszewska B. (2010), Jakość życia pacjentów we wczesnej fazie choroby Alzheimera w procesie rehabilitacji neuropsychologicznej, [w:] *Neuropsychologia a humanistyka*, red. M. Pąchalska, G. E. Kwiatkowska, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 225–238.
- Bilikiewicz A. i in. (1999), Stanowisko grupy ekspertów w sprawie zasad diagnozowania i leczenia otępienia w Polsce (IGERO), „Rocznik Psychogeriatryczny”, II (1), s. 105–151.
- Blanken G. (2000), The Production of Nominal Compounds in Aphasia, „Brain and Language”, 74, s. 84–102.

- Borkowska A. (red.) (2005), *Zaburzenia funkcji poznawczych w chorobach psychicznych*, Polskie Towarzystwo Psychiatryczne, Kraków.
- Buttler D. (1967), *Koncepcje pola znaczeniowego*, „Przegląd Humanistyczny”, 2, s. 41–59.
- Buttler D., Satkiewicz H. (1960), *O typach błędów frazeologicznych*, „Poradnik Językowy”, 1, s. 12–29; 2, s. 49–67.
- Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H. (1987), *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności leksykalnej (słownictwo rodzime)*, PWN, Warszawa.
- Chenery H. J., Murdoch B. E., Ingram J. C. L. (1996), *An Investigation of Confrontation Naming Performance in Alzheimer's Disease as a Function of Disease Severity*, „Aphasiology”, 10, s. 423–441.
- Chomsky N. (1957), *Syntactic Structures*, Walter de Gruyter, Mouton.
- Chomsky N. (1982), *Zagadnienia teorii składni*, Ossolineum, Wrocław.
- Clare L. (2008), *Neuropsychological Rehabilitation and People with Dementia (Neuropsychological Rehabilitation: A Modular Handbook)*, Psychology Press, Hove.
- Cygal-Krupa Z. (1986), *Słownictwo tematyczne języka polskiego. Zbiór wyrazów w układzie rangowym, alfabetycznym i tematycznym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Dąbrówka A., Geller E., Turczyn R. (2004), *Słownik synonimów*, Świat Książki, Warszawa.
- Diagnostyka i leczenie otępień. Rekomendacje zespołu ekspertów Polskiego Towarzystwa Alzheimerowskiego* (2012), Medisfera, Otwock.
- Długosz-Mazur E., Bojar I., Gustaw K. (2013), *Niefarmakologiczne metody postępowania u chorych z otępieniem*, „Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu”, 19 (4), s. 458–462.
- Domagała A. (2005), *Leksyka w demencji typu Alzheimer*, „Logopedia”, 34, s. 209–234.
- Domagała A. (2007), *Zachowania językowe w demencji. Struktura wypowiedzi w chorobie Alzheimer*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Domagała A. (2013), *Rejestr trudności leksykalnych u osób w łagodnej oraz umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego*, „Logopedia”, 42, s. 179–191.
- Domagała A. (2014), *Memory-books w terapii logopedycznej osób z otępieniem*, [w:] *Terapia logopedyczna*, red. D. Baczała, J. J. Bleszyński, Wydawnictwo UMK, Toruń, s. 269–285.
- Domagała A. (2015a), *Narracja i jej zaburzenia w otępieniu alzheimerowskim*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Domagała A. (2015b), *Standardy postępowania logopedycznego w przypadku otępienia alzheimerowskiego*, [w:] *Logopedia. Standardy postępowania logopedycznego. Podręcznik akademicki*, red. S. Grabias, J. Panasiuk, T. Woźniak, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 905–1021.
- Domagała A. (2016), *„Księga życia” sposobem stymulowania osób starszych z otępieniem – w wymiarze poznawczym, emocjonalnym i w sferze zachowań*, [w:] *Język – głos – komunikacja*, red. E. Oronowicz-Kida, A. Mysza, t. 3, Wydawnictwo UR, Rzeszów, s. 48–62.
- Domagała A. (2018), *Terapia bezpośrednia. Wykorzystanie metody zanikających podpowiedzi i bezbłędnego uczenia się*, [w:] A. Domagała, E. Sitek, *Choroba Alzheimer. Zaburzenia komunikacji językowej*, Seria: *Logopedia XXI wieku*, Harmonia Universalis, Gdańsk, s. 334–347.

- Domagała A., Sitek E. (2018), *Choroba Alzheimera. Zaburzenia komunikacji językowej*, Seria: *Logopedia XXI wieku*, Harmonia Universalis, Gdańsk.
- Done D. J., Gale T. M. (1997), *Attribute Verification in Dementia of Alzheimer Type: Evidence for the Preservation of Distributed Concept Knowledge*, „Cognitive Neuropsychology”, 14 (4), s. 547–571.
- Dornseiff F. (1933), *Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*, Walter de Gruyter, Berlin.
- Folstein M. F., Folstein S., McHugh P. (1975), *Minimental State: A Practical Method for Grading the Cognitive State of Patients for the Clinician*, „Journal of Psychiatric Research”, 12, s. 189–198.
- Gabryelewicz T. (2003), *Łagodne zaburzenia poznawcze (Mild Cognitive Impairment, MCI). Rozpoznanie, różnicowanie, postępowanie*, Med Media, Warszawa.
- Gale T. M., Irvine K., Laws K. R., Ferrissey S. (2009), *The Naming Profile in Alzheimer Patients Parallels that of Elderly Controls*, „Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology”, 31 (5), s. 565–574.
- Gates G. A. (2009), *Central Auditory Processing in Presbycusis: An Epidemiologic Perspective*, [w:] *Hearing Care for Adults. The Challenge of Aging: Proceedings of the Second International Adult Conference*, Phonak AG, Chicago.
- Gates G. A., Beiser A., Rees T. S., D'Agostino R. B., Wolf P. A. (2002), *Central Auditory Dysfunction May Precede the Onset of Clinical Dementia in People with Probable Alzheimer's Disease*, „Journal of the American Geriatrics Society”, 50 (3), s. 482–488.
- Gawron N. (2008), *Metody oddziaływań nefarmakologicznych ukierunkowanych na poprawę funkcjonowania poznawczego, stanu psychicznego i zapobiegających występowaniu zaburzeń zachowania u pacjentów z chorobą Alzheimera*, [w:] *Wybrane zagadnienia rehabilitacji neuropsychologicznej*, red. E. Łojek, A. Bolewska, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 123–155.
- Goldstein K. (1948), *Language and Language Disturbances: Aphasic Symptom Complexes and Their Significance for Medicine and Theory of Language*, Grune & Stratton, New York.
- Goodglas H. (1993), *Understanding Aphasia*, San Diego, Academic Press, New York – Boston – London – Sydney – Tokyo – Toronto.
- Goodglass H., Kaplan E. (1972), *The Assessment of Aphasia and Related Disorders*, Lea & Febiger, Philadelphia.
- Goodglass H., Kaplan E. (1983), *The Assessment of Aphasia and Related Disorders*, 2<sup>nd</sup> ed., Lea & Febiger, Philadelphia.
- Grabias S. (1997a), *Język w zachowaniach społecznych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Grabias S. (1997b), *Mowa i jej zaburzenia*, „Audiofonologia”, X, s. 9–36.
- Grabias S. (2001), *Perspektywy opisu zaburzeń mowy*, [w:] *Zaburzenia mowy*, Seria: *Mowa, Teoria, Praktyka*, t. 1, red. S. Grabias, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 11–43.
- Grabias S. (2010), *Logopedia – nauka o biologicznych uwarunkowaniach języka i zachowaniach językowych*, „Logopedia”, 39–40, s. 9–34.
- Grabias S. (2012), *Teoria zaburzeń mowy. Perspektywy badań, typologie zaburzeń, procedury postępowania logopedycznego*, [w:] *Logopedia. Teoria zaburzeń mowy*, red. S. Grabias, M. Kurkowski, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 15–71.
- Grabias S. (2015), *Postępowanie logopedyczne. Standardy terapii*, [w:] *Logopedia. Standardy postępowania logopedycznego*, red. S. Grabias, J. Panasiuk, T. Woźniak, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 13–35.

- Grzywa A. (2009), *Pogranicza psychiatrii. Drogi i bezdroża umysłu*, Wydawnictwo Czelej, Lublin.
- Hallig R., Wartburga W. (1952), *Begriffssystem als Grundlage für die Lexikographie. Versuch eines Ordnungsschemas*, Akademie-Verlag, Berlin.
- Harley T. A., Jessiman L. J., MacAndrew S. B. G., Astell A. (2008), *I Don't Know what I Know: Evidence of Preserved Semantic Knowledge But Impaired Metalinguistic Knowledge in Adults with Probable Alzheimer's Disease*, „Aphasiology”, 22 (3), s. 321–335.
- Heinz A. (1983), *Dzieje językoznawstwa w zarysie*, PWN, Warszawa.
- Herzyk A. (2005), *Wprowadzenie do neuropsychologii klinicznej*, Scholar, Warszawa.
- Herzyk A., Jodzio K. (2008), *Charakterystyka i perspektywy rozwoju neuropsychologii*, [w:] *Neuropsychologia medyczna. Wybrane zagadnienia*, red. K. Jodzio, W. M. Nyka, Arche, Sopot, s. 13–66.
- Herzyk A., Kądziaława D. (1996), *Zaburzenia w funkcjonowaniu człowieka z perspektywy neuropsychologii klinicznej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Holmes S. J., Fitch F. J., Ellis A. W. (2006), *Age of Acquisition Affects Object Recognition and Naming in Patients with Alzheimer's Disease*, „Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology”, 28, s. 1010–1022.
- Humboldt von W. (2002), *O myśli i mowie – wybór pism z teorii poznania, filozofii dziejów i filozofii języka*, tłum. E. M. Kowalska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Humeniuk E. (2017), *Zaburzenia mowy w wieku podeszłym*, [w:] *Patologia mowy*, red. Z. Tarkowski, Harmonia Universalis, Gdańsk, s. 103–119.
- Jodzio K. (1999), *Afazja pierwotna postępująca*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Jodzio K. (2003), *Pamięć, mowa a mózg*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Jodzio K. (2011), *Diagnostyka neuropsychologiczna w praktyce klinicznej*, Difin, Warszawa.
- Jonaitis E., La Rue A., Mueller K., et al. (2013), *Cognitive Activities and Cognitive Performance in Middle-Aged Adults at Risk for Alzheimer's Disease*, „Psychology and Aging”, 28, s. 1004–1014.
- Kaczmarek L. (1988), *Nasze dziecko uczy się mowy*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin.
- Kemmerer D., Tranel D. (2000), *Verb Retrieval in Brain-Damaged Subject: 2. Analysis of Errors*, „Brain and Language”, 73, s. 393–420.
- Kertesz A. (2010), *Anomia*, [w:] *Concise Encyclopedia of Brain and Language*, ed. H. A. Whitaker, Elsevier, Amsterdam–Tokyo.
- Kielar-Turska M. (2016), *Starość. Jak ją widzi psychologia*, Wydawnictwo WAM, Kraków.
- Kielar-Turska M., Konieczny-Byczewska K. (2014), *Specyficzne właściwości posługiwania się językiem przez osoby w wieku senioralnym*, [w:] *Biomedyczne podstawy logopedii*, red. S. Milewski, J. Kuczkowski, K. Kaczorowska-Bray, Harmonia Universalis, Gdańsk, s. 429–443.
- Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Opisy kliniczne i wskazówki diagnostyczne* (2000), Vesalius, Kraków–Warszawa.
- Kleiber G. (2003), *Semantyka prototypu. Kategorie i znaczenie leksykalne*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków.
- Kluj-Kozłowska K., Sitek E. (2016), *Zaburzenia mowy u osób w starszym wieku – zmiany fizjologiczne czy zwiastun choroby neurodegeneracyjnej?*, „Medycyna po Dyplomie”, 2, s. 47–52.



- Kłoszewska I. (2012), *Niefarmakologiczne postępowanie w otępieniu*, [w:] *Diagnostyka i leczenie otępień. Rekomendacje zespołu ekspertów Polskiego Towarzystwa Alzheimerowskiego*, Medisfera, Warszawa, s. 106–108.
- Kominek A. (2015), *Wykłady z językoznawstwa kognitywnego dla studentów filologii*, Instytut Filologii Polskiej UJK w Kielcach, Kielce.
- Krajewska M. (2012), *Ograniczenia i możliwości językowe osób z demencją a osób starzejących się fizjologicznie – analiza porównawcza*, [w:] *Nowa Logopedia*, t. 5: *Diagnoza różnicowa zaburzeń komunikacji językowej*, red. M. Michalik, Collegium Columbinum, Kraków, s. 469–484.
- Kremin H., Perrier D., De Wilde M. i in. (2001), *Factors Predicting Success in Picture Naming in Alzheimer's Disease and Primary Progressive Aphasia*, „Brain and Cognition”, 46, s. 180–254.
- Krzymiński S. (1995), *Test Rysowania Zegara*, „Postępy Psychiatrii i Neurologii”, 4, suplement 1 (2), s. 21–30.
- Kurcz I. (1992), *Pamięć. Uczenie się. Język*, PWN, Warszawa.
- Kurcz I. (2005), *Psychologia języka i komunikacji*, Scholar, Warszawa.
- Laine M., Martin N. (2006), *Anomia: Theoretical and Clinical Aspects*, Psychology Press, Hove–New York.
- Laskowski R. (1999), *Słownictwo (leksyka)*, [w:] *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Le Carret N., Auriacombe S., Letenneur L., et al. (2005), *Influence of Education on the Pattern of Cognitive Deterioration in AD Patients: The Cognitive Reserve Hypothesis*, „Brain and Cognition”, 57, s. 120–126.
- Leszek J. (red.) (2011), *Choroby otępienne. Teoria i praktyka*, Continuo, Wrocław.
- Lojo-Seoane C., Facal D., Juncos-Rabadán O., et al. (2014), *El nivel de vocabulario como indicador de reserva cognitiva en la evaluación del deterioro cognitivo ligero*, „Anales de Psicología”, 30, s. 1115–1121.
- Łopatkiewicz J. (1961), *Analiza zaburzeń nominacji w afazji*, PAN, Warszawa.
- Majkowska G. (1988), *Klasyfikacja semantyczna zamierzonych modyfikacji związków frazeologicznych*, [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej*, t. 5, red. M. Basaj, D. Rytel, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, s. 143–163.
- Markowski A. (1992), *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, t. I–II, Wydawnictwo „Wiedza o Kulturze”, Wrocław.
- Marshall L. (1981), *Auditory Processing in Aging Listeners*, „Journal of Speech and Hearing Disorders”, 46 (3), s. 226–240.
- Martins I. P., Loureiro C., Rodrigues S., Dias B., Slade P. (2010), *Factors Affecting the Retrieval of Famous Names*, „Neurological Sciences”, 31, s. 269–276.
- Maruszewski M. (1966), *Afazja. Zagadnienia teorii i terapii*, PWN, Warszawa.
- McKhann G. M. i in. (2011), *The Diagnosis of Dementia Due to Alzheimer's Disease: Recommendations from the National Institute on Aging-Alzheimer's Association Workgroups on Diagnostic Guidelines for Alzheimer's Disease*, „Alzheimer's Dementia”, 3, s. 263–269.
- Michalik M. (red.) (2014), *Nowa Logopedia*, t. 5: *Diagnoza i terapia logopedyczna osób dorosłych i starszych*, Collegium Columbinum, Kraków.
- Michalik M., Kaczorowska-Bray K., Milewski S., Solak A. (2018), *The Speech Rate of People at an Advanced Old Age*, „Acta Neuropsychologica”, 16 (2), s. 167–175.

- Milewski S., Kaczorowska-Bray K. (2014), *Czy jest potrzebna gerontologopedia? Późna dorosłość z perspektywy logopedycznej*, [w:] *Nowa Logopedia*, t. 5: *Diagnoza i terapia logopedyczna osób dorosłych i starszych*, red. M. Michalik, Collegium Columbinum, Kraków, s. 13–26.
- Milewski S., Kaczorowska-Bray K. (2017), *Komunikowanie się z osobą w wieku senioralnym*, [w:] *Mózg – język – komunikacja*, red. M. Rutkiewicz-Hanczewska, J. Sławek, E. Kaptur, Wydawnictwo Rys, Poznań, s. 139–168.
- Milewski S., Kaczorowska-Bray K., Kamińska B. (2016), *Późna dorosłość z perspektywy logopedycznej*, „Pogranicze. Studia Społeczne”, t. XXVIII, s. 165–182.
- Milewski T. (1976), *Językoznawstwo*, PWN, Warszawa.
- Milewski T. (2006), *Językoznawstwo*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Miller K. M., Finney G. R., Meador K. J. i in. (2010), *Auditory Responsive Naming versus Visual Confrontation Naming in Dementia*, „The Clinical Neuropsychologist”, 24, s. 103–118.
- Morrison J. (2016), *DSM-5 bez tajemnic. Praktyczny przewodnik dla klinicystów*, tłum. R. Andruszko, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Niezabitowski M. (2007), *Ludzie starsi w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice.
- Nowakowska A. (red.) (2003), *Słownik frazeologiczny w układzie tematycznym i alfabetycznym*, Wydawnictwo „Europa”, Wrocław.
- Nowicka A., Baziuk W. (red.) (2011), *Człowiek z chorobą Alzheimer’a w rodzinie i środowisku lokalnym*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.
- Olszewski H. (2008), *Otępienie czołowo-skroniowe. Ujęcie neuropsychologiczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Panasiuk J. (2000), *Strategie komunikacyjne w przypadkach afatycznych zaburzeń mowy*, [w:] *Diagnoza neuropsychologiczna. Metodologia i metodyka*, red. A. Borkowska, E. M. Szepietowska, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 149–182.
- Panasiuk J. (2018), *Zaburzenia mowy u osób w wieku senioralnym – diagnoza i terapia logopedyczna*, [w:] *Gerontologopedia*, Seria: *Logopedia XXI wieku*, red. W. Tłokiński, S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, Harmonia Universalis, Gdańsk, s. 367–413.
- Parnowski T. (1998), *Obraz kliniczny choroby Alzheimer’a*, [w:] *Choroba Alzheimer’a – wybrane zagadnienia biologiczne i kliniczne*, red. J. Leszek, Continuo, Wrocław, s. 47–69.
- Pąchalska M. (1999), *Afazjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pąchalska M. (2003), *Diagnoza chorego z afazją*, [w:] *Logopedia – pytania i odpowiedzi. Podręcznik akademicki*, t. 2: *Zaburzenia komunikacji językowej u dzieci i osób dorosłych*, red. T. Gałkowski, G. Jastrzębowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 611–699.
- Pąchalska M. (2009), *Rehabilitacja neuropsychologiczna. Procesy poznawcze i emocjonalne*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Pąchalska M., Łukaszewska B. (2011), *Progressive Language and Speech Disturbances in Two Different Types of Dementia*, „Acta Neuropsychologica”, 9 (2), s. 193–208.
- Pisarek W. (1967), *Pojęcie pola wyrazowego i jego użyteczność w badaniach stylistycznych*, „Pamiętnik Literacki”, 58 (2), s. 493–516.
- Porayski-Pomsta J. (2015), *O rozwoju mowy dziecka. Dwa studia*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.

- Porzig W. (1957), *Das Wunder der Sprache: Probleme, Methoden und Ergebnisse der modernen Sprachwissenschaft*, Francke, Bern.
- Prusiński A. (red.) (2004), *Neurogeriatria. Praktyczne problemy neurologii w wieku podeszłym*, Wydawnictwo Czelej, Lublin.
- Roach A., Schwartz M. F., Martin N., Grewal R. S., Brecher A. (1996), *The Philadelphia Naming Test: Scoring and Rationale*, „Clinical Aphasiology”, 24, s. 121–133.
- Rodriguez G. P., DiSarno N. J., Hardiman C. J. (1990), *Central Auditory Processing in Normal-hearing Elderly Adults*, „Audiology”, 29, s. 85–92.
- Rolstad S., Nordlund A., Eckerström C., et al. (2010), *High Education May Offer Protection against Tauopathy in Patients with Mild Cognitive Impairment*, „Journal of Alzheimer's Disease”, 21, s. 221–228.
- Rutkiewicz-Hanczewska M. (2016), *Neurobiologia nazywania. O anomii proprialnej i apelatywnej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Saussure de F. (1961), *Kurs językoznawstwa ogólnego*, tłum. K. Kasprzyk, PWN, Warszawa.
- Senderecka M., Zabawa J., Kluj-Kozłowska K., i in. (2014), *Addenbrooke's Cognitive Examination – ACE-III*, online: <https://www.neura.edu.au/research-clinic/frontier/research/downloads> [dostęp: 11.2017].
- Shuren J., Geldmacher D., Heilman K. M. (1993), *Nonoptic Aphasia: Aphasia with Preserved Confrontation Naming in Alzheimer's Disease*, „Neurology”, 43, s. 1900–1907.
- Skorupka S. (1985), *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1–2, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Sobol E. (oprac.) (2000), *Podręczny słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sobów T. (red.) (2010), *Praktyczna psychogeriatria: Rozpoznawanie i postępowanie w zaburzeniach psychicznych u chorych w wieku podeszłym*, Continuo, Wrocław.
- Solowska B. (2014), *Centralne zaburzenia przetwarzania słuchowego – przegląd badań w aspekcie biologicznym, psychologicznym, gerontologicznym i diagnostyczno-terapeutycznym*, [w:] *Nowa Logopedia*, t. 5: *Diagnoza i terapia logopedyczna osób dorosłych i starszych*, red. M. Michalik, Collegium Columbinum, Kraków, s. 123–133.
- Stern Y. (2002), *What Is Cognitive Reserve? Theory and Research Application of the Reserve Concept*, „Journal of the International Neuropsychological Society”, 8, s. 448–460.
- Stern Y. (2003), *The Concept of Cognitive Reserve: A Catalyst for Research*, „Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology”, 25, s. 589–593.
- Stern Y. (2009), *Cognitive Reserve*, „Neuropsychologia”, 47, s. 2015–2028.
- Stern Y. (2012), *Cognitive Reserve in Ageing and Alzheimer's Disease*, „The Lancet Neurology”, 11, s. 1006–1012.
- Stolarczyk-Zielonka M. (2010), *Lingwistyczne aspekty komunikacji językowej osób starszych*, [w:] *Język w poznaniu*, red. B. Mikołajczyk, J. Taborek, W. Zabrocki, Wydawnictwo Rys, Poznań, s. 167–182.
- Sunderland T., Hill J. L., Mellow A. M., Lawlor B. A., Gundersheimer J., Newhouse P. A., Grafman J. H. (1989), *Clock-Drawing in Alzheimer's Disease. A Novel Measure of Dementia Severity*, „Journal of the American Geriatrics Society”, 37, s. 725–729.
- Szczudlik A., Barcikowska M., Liberski P. (red.) (2004), *Otępienie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.



- Szczudlik A., Parnowski T. (2012), *Otępienie*, [w:] *Diagnostyka i leczenie otępień. Rekomendacje zespołu ekspertów Polskiego Towarzystwa Alzheimerowskiego*, Medisfera, Warszawa, s. 1–10.
- Szepietowska E. M. (2019), *Rezerwa poznawcza jako czynnik determinujący poziom funkcji poznawczych u osób dorosłych – doniesienie wstępne*, „Psychiatria i Psychologia Kliniczna”, 19 (1), s. 32–41.
- Świątek A. (2007), *Specyficzne zjawiska komunikacyjne w wieku senioralnym*, „Sztuka Leczenia”, XIV (1–2), s. 69–78.
- Taler V., Philips N. A. (2008), *Language Performance in Alzheimer's Disease and Mild Cognitive Impairment: A Comparative Review*, „Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology”, 30 (5), s. 501–556.
- Tłokiński W. (1990), *Mowa ludzi u schyłku życia*, PWN, Warszawa.
- Tłokiński W., Olszewski H. (2014), *Zaburzenia mowy związane z wiekiem*, [w:] *Biomedyczne podstawy logopedii*, red. S. Milewski, J. Kuczkowski, K. Kaczorowska-Bray, Harmonia Universalis, Gdańsk, s. 410–428.
- Tłokiński W., Olszewski H. (2015), *Praktyczna ocena mowy osób w wieku senioralnym: Aspekty metodologiczne*, [w:] *Metodologia badań logopedycznych z perspektywy teorii i praktyki*, red. S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, Harmonia Universalis, Gdańsk, s. 237–247.
- Tłokiński W., Milewski S., Kaczorowska-Bray (red.) (2018), *Gerontologopedia, Seria: Logopedia XXI wieku*, Harmonia Universalis, Gdańsk.
- Tokarski R. (1984), *Struktura pola znaczeniowego*, PWN, Warszawa.
- Tokarski R. (2006), *Pola znaczeniowe i ramy interpretacyjne – dwa spojrzenia na język*, „LingVaria”, 1, s. 35–46.
- Trier J. (1973), *Aufsätze und Vorträge zur Wortfeldtheorie*, The Hague–Paris, Mouton.
- Trzebiński J. (1981), *Twórczość a struktura pojęć*, PWN, Warszawa.
- Tucker-Drob E. M., Johnson K. E., Jones R. N. (2009), *The Cognitive Reserve Hypothesis: A Longitudinal Examination of Age-Associated Declines in Reasoning and Processing Speed*, „Development Psychology”, 45, s. 431–446.
- Weisenberg L. (1950), *Vom Weltbild der deutschen Sprache*, Schwann, Düsseldorf.
- Wojnowski W. (2012), *Zaburzenia ośrodkowego przetwarzania słuchowego w praktyce neurologopedycznej*, [w:] *Wprowadzenie do neurologopedii*, red. A. Obrębowski, Wydawnictwo Termedia, Poznań, s. 312–318.
- Zarębina M. (1994), *Rozwój semantyczny języka dziecka i opanowanie przez nie wyrazów z funkcją gramatyczną*, [w:] *Język polski w rozwoju jednostki. Analiza tekstów dzieci. Rozwój semantyczny. Dyskusja nad teorią Chomskiego*, Wydawnictwo Glottispol, Gdańsk.
- Zgólkowa H. (1983), *Słownictwo współczesnej polszczyzny mówionej. Lista frekwencyjna i rangowa*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Zych A. (1999), *Człowiek wobec starości: Szkice z gerontologii społecznej*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice.
- Żarski S. (1964), *Analiza zaburzeń nazywania występujących w ogniskowych uszkodzeniach dominującej półkuli mózgu*, Zakład Neurochirurgii PAN, Warszawa.

## WYKAZ TABEL

---

|            |                                                                                                                                                                                    |    |
|------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| Tabela 1.  | Kryteria diagnostyczne otępienia alzheimerowskiego według ICD-10                                                                                                                   | 19 |
| Tabela 2.  | Kryteria diagnostyczne otępienia alzheimerowskiego według DSM-IV                                                                                                                   | 19 |
| Tabela 3.  | Zasadnicze cechy zaburzenia neuropoznawczego spowodowanego chorobą Alzheimera według DSM-5                                                                                         | 20 |
| Tabela 4.  | Nowe kryteria diagnostyczne otępienia w chorobie Alzheimera według NIA/AA                                                                                                          | 21 |
| Tabela 5.  | Charakterystyka badanej grupy właściwej                                                                                                                                            | 35 |
| Tabela 6.  | Wyniki badania funkcji poznawczych w grupie właściwej przy użyciu <i>Testu Rysowania Zegara</i> (TRZ) i <i>Krótkiej Skali Oceny Stanu Psychicznego</i> (MMSE)                      | 37 |
| Tabela 7.  | Wyniki badania sprawności językowych w grupie właściwej przy użyciu <i>Bostońskiego Testu do Diagnozy Afazji</i>                                                                   | 38 |
| Tabela 8.  | Charakterystyka grupy kontrolnej                                                                                                                                                   | 40 |
| Tabela 9.  | Wyniki badania funkcji poznawczych w grupie kontrolnej                                                                                                                             | 41 |
| Tabela 10. | Lista leksemów, które weszły w skład narzędzia, z uwzględnieniem frekwencji ich użycia w języku polskim                                                                            | 47 |
| Tabela 11. | Wykaz przykładowych definicji wykorzystanych w podteście nazywania oralnego                                                                                                        | 52 |
| Tabela 12. | Wykaz frazeologizmów włączonych do właściwej wersji narzędzia do badania sprawności leksykalno-semantycznej osób w wieku senioralnym                                               | 54 |
| Tabela 13. | Wykaz frazeologizmów wykorzystanych w podteście etykietowania i wyjaśnienie ich znaczeń                                                                                            | 56 |
| Tabela 14. | Wykaz frazeologizmów i przykładowe zdania z tzw. „luka” wykorzystane w podteście aktualizowania struktury frazeologizmu                                                            | 60 |
| Tabela 15. | Zestawienie procentowe poprawnych odpowiedzi uzyskanych w grupie kontrolnej w poszczególnych podtestach                                                                            | 85 |
| Tabela 16. | Zestawienie procentowe odroczonej odpowiedzi uzyskanych w grupie kontrolnej w poszczególnych podtestach                                                                            | 85 |
| Tabela 17. | Zestawienie procentowe porażek odnotowanych w grupie kontrolnej w poszczególnych podtestach                                                                                        | 86 |
| Tabela 18. | Zestawienie ilościowe porażek odnotowanych w badaniach nazywania u seniorów z wykształceniem podstawowym i średnim                                                                 | 87 |
| Tabela 19. | Wyniki jakościowe uzyskane przez osoby w wieku senioralnym starzejące się fizjologicznie w podtestach aktualizowania struktury frazeologizmu i wyjaśniania znaczenia frazeologizmu | 92 |

|            |                                                                                                                                                                                      |     |
|------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Tabela 20. | Zestawienie procentowe poprawnych odpowiedzi uzyskanych w grupie kontrolnej w poszczególnych podtestach.....                                                                         | 94  |
| Tabela 21. | Zestawienie procentowe odroczonej odpowiedzi uzyskanych w grupie kontrolnej w poszczególnych podtestach.....                                                                         | 94  |
| Tabela 22. | Zestawienie procentowe porażek odnotowanych w grupie kontrolnej w poszczególnych podtestach.....                                                                                     | 94  |
| Tabela 23. | Wyniki ilościowo-jakościowe podtestu etykietowania uzyskane przez osoby w wieku senioralnym starzejące się fizjologicznie .....                                                      | 95  |
| Tabela 24. | Zestawienie procentowe porażek odnotowanych w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach .....                | 126 |
| Tabela 25. | Zestawienie procentowe poprawnych odpowiedzi uzyskanych w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach .....    | 126 |
| Tabela 26. | Zestawienie procentowe odpowiedzi odroczonej uzyskanych w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach .....    | 127 |
| Tabela 27. | Wyniki ilościowe podtestu rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów w trzech kolejnych badaniach w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego .....                    | 128 |
| Tabela 28. | Wyniki podtestu nazywania konfrontacyjnego uzyskane w trzech kolejnych badaniach w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego .....                                    | 132 |
| Tabela 29. | Wyniki podtestu nazywania oralnego uzyskane w trzech kolejnych badaniach w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego .....                                            | 136 |
| Tabela 30. | Zestawienie procentowe porażek odnotowanych w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach .....            | 140 |
| Tabela 31. | Zestawienie procentowe poprawnych odpowiedzi uzyskanych w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach..... | 140 |
| Tabela 32. | Zestawienie procentowe odroczonej odpowiedzi uzyskanych w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach..... | 141 |
| Tabela 33. | Wyniki ilościowe podtestu rozumienia nazw zilustrowanych desygnatów w trzech kolejnych badaniach w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego .....                | 142 |
| Tabela 34. | Wyniki podtestu nazywania konfrontacyjnego uzyskane w trzech kolejnych badaniach w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego.....                                 | 146 |
| Tabela 35. | Wyniki podtestu nazywania oralnego uzyskane w trzech kolejnych badaniach w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego .....                                        | 150 |
| Tabela 36. | Zestawienie procentowe porażek odnotowanych w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach .....                | 174 |

|                                                                                                                                                                                                                  |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Tabela 37. Zestawienie procentowe prawidłowych odpowiedzi uzyskanych w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach .....                   | 174 |
| Tabela 38. Zestawienie procentowe odroczonej odpowiedzi uzyskanych w grupie osób w łagodnej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach .....                     | 175 |
| Tabela 39. Wyniki ilościowo-jakościowe podtestu etykietowania uzyskane przez osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim w trzech kolejnych badaniach .....                                                      | 176 |
| Tabela 40. Zestawienie procentowe porażek odnotowanych w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach .....                             | 182 |
| Tabela 41. Zestawienie procentowe prawidłowych odpowiedzi uzyskanych w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach .....               | 183 |
| Tabela 42. Zestawienie procentowe odroczonej odpowiedzi uzyskanych w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego w poszczególnych podtestach w trzech kolejnych badaniach .....                 | 183 |
| Tabela 43. Wyniki ilościowo-jakościowe podtestu etykietowania uzyskane przez osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim w trzech kolejnych badaniach .....                                                  | 185 |
| Tabela 44. Zestawienie procentowe prawidłowych odpowiedzi uzyskanych w poszczególnych podtestach przez osoby starzejące się fizjologicznie oraz osoby z łagodnym i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim ..... | 192 |
| Tabela 45. Zestawienie procentowe porażek odnotowanych w poszczególnych podtestach u osób starzejących się fizjologicznie oraz osób z łagodnym i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim .....                   | 193 |
| Tabela 46. Zestawienie procentowe odroczonej odpowiedzi uzyskanych w poszczególnych podtestach przez osoby starzejące się fizjologicznie oraz osoby z łagodnym i umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim .....   | 197 |
| Tabela 47. Zestawienie procentowe rodzajów strategii kompensacyjnych stosowanych w przypadku trudności leksykalnych przez osoby starzejące się fizjologicznie oraz osoby z otępieniem alzheimerowskim ..         | 201 |
| Tabela 48. Zestawienie procentowe rodzajów innowacji i semantycznych modyfikacji frazeologizmów utworzonych przez osoby starzejące się fizjologicznie oraz osoby z otępieniem alzheimerowskim .....              | 205 |



## WYKAZ WYKRESÓW

---

|            |                                                                                                                                                                                                                  |     |
|------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Wykres 1.  | Językowe strategie zastępcze odnotowane u osób z grupy kontrolnej we wszystkich badaniach .....                                                                                                                  | 88  |
| Wykres 2.  | Językowe strategie zastępcze stosowane w trzech badaniach nazywania konfrontacyjnego w grupie kontrolnej .....                                                                                                   | 89  |
| Wykres 3.  | Zestawienie procentowe rodzajów językowych strategii kompensacyjnych stosowanych w badaniu nazywania konfrontacyjnego przez osoby starzejące się fizjologicznie .....                                            | 89  |
| Wykres 4.  | Językowe strategie zastępcze stosowane w trzech badaniach nazywania oralnego w grupie kontrolnej .....                                                                                                           | 90  |
| Wykres 5.  | Zestawienie procentowe rodzajów językowych strategii kompensacyjnych stosowanych w badaniu nazywania oralnego przez osoby starzejące się fizjologicznie .....                                                    | 91  |
| Wykres 6.  | Zestawienie procentowe typów frazeologicznych innowacji odnotowanych u osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie w podteście aktualizowania struktury frazeologizmu .....                         | 97  |
| Wykres 7.  | Zestawienie procentowe rodzajów semantycznych modyfikacji frazeologicznych odnotowanych u osób w wieku senioralnym starzejących się fizjologicznie w podteście wyjaśniania znaczenia frazeologizmu .....         | 98  |
| Wykres 8.  | Zestawienie procentowe językowych strategii zastępczych użytych przez osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim w każdym z trzech badań nazywania konfrontacyjnego .....                                       | 133 |
| Wykres 9.  | Porównanie procentowe rodzajów parafazji semantycznych odnotowanych w trzech badaniach nazywania konfrontacyjnego u osób z otępieniem alzheimerowskim w fazie łagodnej .....                                     | 134 |
| Wykres 10. | Zestawienie procentowe rodzajów językowych strategii kompensacyjnych stosowanych w przypadku deficytów leksykalnych w badaniu nazywania konfrontacyjnego przez osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim ..... | 135 |
| Wykres 11. | Zestawienie procentowe językowych strategii zastępczych użytych przez osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim w każdym z trzech badań nazywania oralnego .....                                               | 137 |
| Wykres 12. | Porównanie procentowe rodzajów parafazji semantycznych odnotowanych w trzech badaniach nazywania oralnego u osób z otępieniem alzheimerowskim w fazie łagodnej .....                                             | 138 |

|                                                                                                                                                                                                                          |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Wykres 13. Zestawienie procentowe rodzajów językowych strategii kompensacyjnych stosowanych w przypadku deficytów leksykalnych w badaniu nazywania oralnego przez osoby z łagodnym otępieniem alzheimerowskim .....      | 139 |
| Wykres 14. Zestawienie procentowe językowych strategii zastępczych użytych przez osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim w każdym z trzech badań nazywania konfrontacyjnego .....                                | 147 |
| Wykres 15. Porównanie procentowe rodzajów parafazji semantycznych odnotowanych w trzech badaniach nazywania konfrontacyjnego u osób z otępieniem alzheimerowskim w fazie umiarkowanej .....                              | 148 |
| Wykres 16. Zestawienie rodzajów językowych strategii kompensacyjnych stosowanych w przypadku deficytów leksykalnych w badaniu nazywania konfrontacyjnego przez osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim .....     | 149 |
| Wykres 17. Zestawienie procentowe językowych strategii zastępczych użytych przez osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim w każdym z trzech badań nazywania oralnego .....                                        | 151 |
| Wykres 18. Zestawienie procentowe rodzajów językowych strategii kompensacyjnych stosowanych w przypadku deficytów leksykalnych w badaniu nazywania oralnego przez osoby z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim .....  | 152 |
| Wykres 19. Zestawienie procentowe odpowiedzi uzyskanych w podteście etykietowania w trzech kolejnych badaniach znajomości frazeologizmów u osób z łagodnym otępieniem alzheimerowskim .....                              | 175 |
| Wykres 20. Zestawienie procentowe odpowiedzi uzyskanych w podteście aktualizowania struktury frazeologizmu w trzech kolejnych badaniach znajomości frazeologizmów u osób z łagodnym otępieniem alzheimerowskim .....     | 178 |
| Wykres 21. Zestawienie procentowe typów innowacji frazeologicznych odnotowanych w trzech kolejnych badaniach aktualizowania struktury frazeologizmu u osób z łagodnym otępieniem alzheimerowskim ..                      | 179 |
| Wykres 22. Zestawienie procentowe odpowiedzi uzyskanych w podteście wyjaśniania znaczenia frazeologizmu w trzech kolejnych badaniach znajomości frazeologizmów u osób z łagodnym otępieniem alzheimerowskim .....        | 180 |
| Wykres 23. Zestawienie procentowe rodzajów frazeologicznych modyfikacji semantycznych odnotowanych w trzech kolejnych badaniach wyjaśniania znaczenia frazeologizmu u osób z łagodnym otępieniem alzheimerowskim .....   | 181 |
| Wykres 24. Wyniki podtestu etykietowania uzyskane w trzech kolejnych badaniach w grupie osób w umiarkowanej fazie otępienia alzheimerowskiego ...                                                                        | 184 |
| Wykres 25. Zestawienie procentowe odpowiedzi uzyskanych w podteście aktualizowania struktury frazeologizmu w trzech kolejnych badaniach znajomości frazeologizmów u osób z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim ..... | 187 |



|                                                                                                                                                                                                                            |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Wykres 26. Zestawienie procentowe typów innowacji frazeologicznych odnotowanych w trzech kolejnych badaniach aktualizowania struktury frazeologizmu u osób z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim.....                  | 188 |
| Wykres 27. Zestawienie procentowe odpowiedzi uzyskanych w podteście wyjaśniania znaczenia frazeologizmu w trzech kolejnych badaniach znajomości frazeologizmów u osób z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim.....       | 189 |
| Wykres 28. Zestawienie procentowe rodzajów frazeologicznych modyfikacji semantycznych odnotowanych w trzech kolejnych badaniach wyjaśniania znaczenia frazeologizmu u osób z umiarkowanym otępieniem alzheimerowskim ..... | 190 |



## ANEKS

---

### NARZĘDZIE DIAGNOSTYCZNE DO BADANIA SPRAWNOŚCI LEKSYKALNO-SEMANTYCZNEJ U OSÓB W WIEKU SENIORALNYM

#### I. OCENA LEKSYKI

##### **I zadanie diagnostyczne: rozumienie nazw zilustrowanych desygnatów**

Logopeda rozkłada przed badanym jednorazowo 4 ilustracje (spośród 112). Podaje ustnie nazwę jednego z nich, a zadaniem badanego jest wskazanie odpowiedniej ilustracji.

Instrukcja podawana badanemu przez logopedę: *Proszę wskazać, gdzie...*

##### **II zadanie diagnostyczne: nazywanie tzw. konfrontacyjne z użyciem ilustracji**

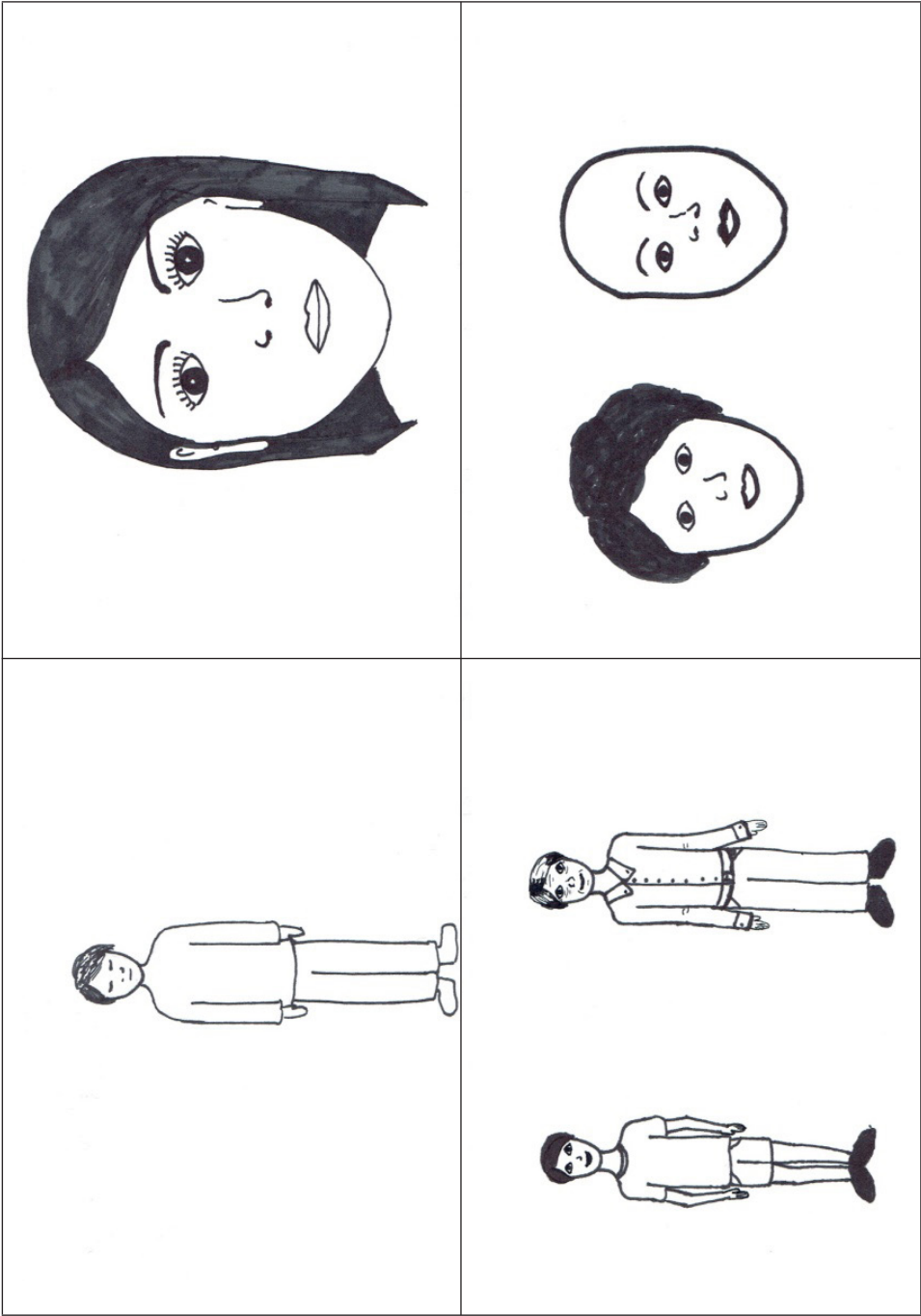
Logopeda eksponuje przed badanym 1 ilustrację (spośród 112). Zadaniem badanej osoby jest jej nazwanie. Ilustracje przedstawiają różne przedmioty, obiekty, miejsca, osoby, organizmy, zjawiska (68 rzeczowników), czynności i stany (33 czasowników), cechy istot żywych, rzeczy, zjawisk (11 przymiotników).

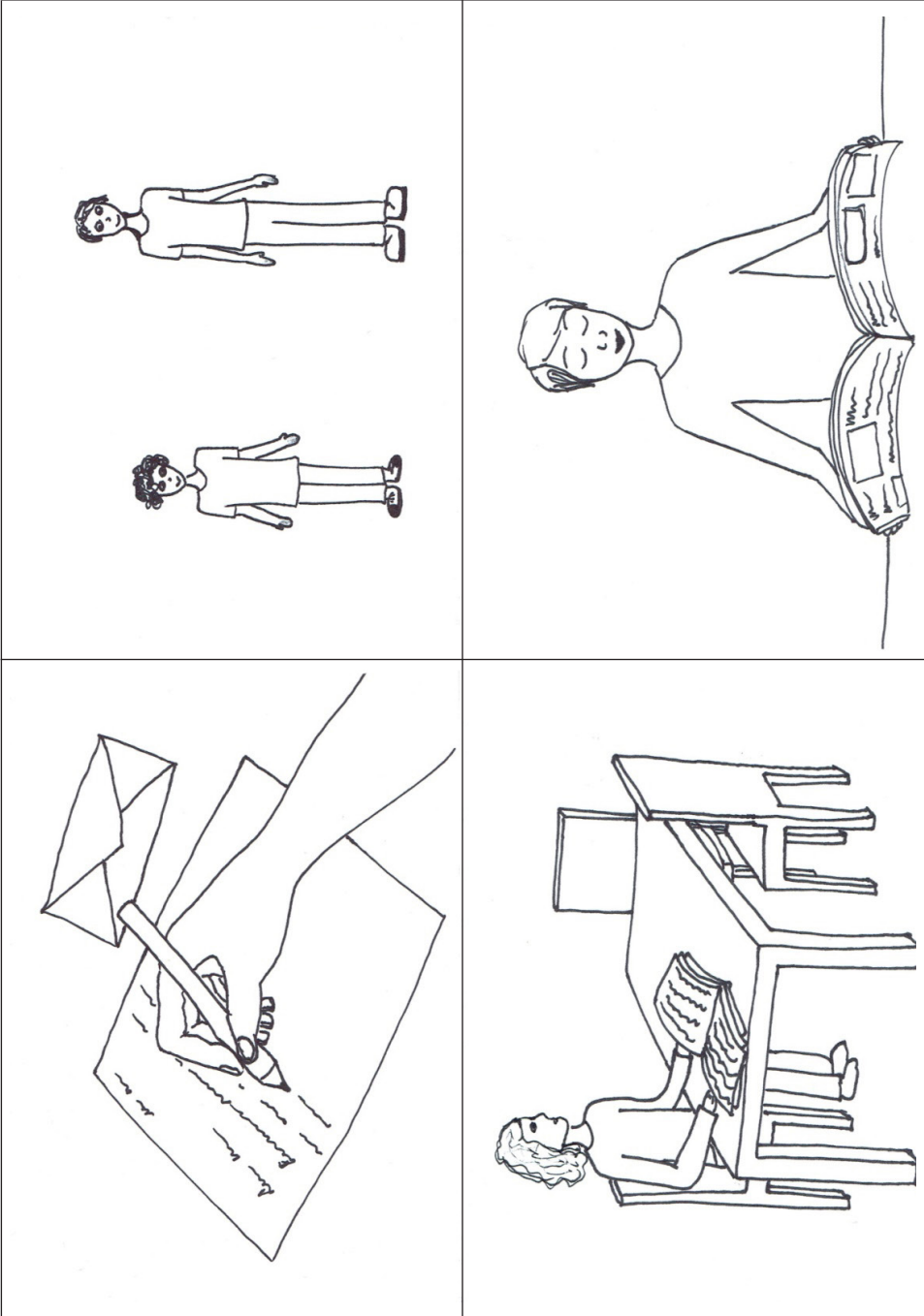
Instrukcja podawana badanemu przez logopedę: *Za chwilę pokażę Panu/Pani ilustrację. Proszę powiedzieć, co Pan/Pani na niej widzi: 1) Co to jest?; 2) Kto to jest?; 3) Co (on/ona) robi?; 4) Jaki/jaka on/ona jest?*

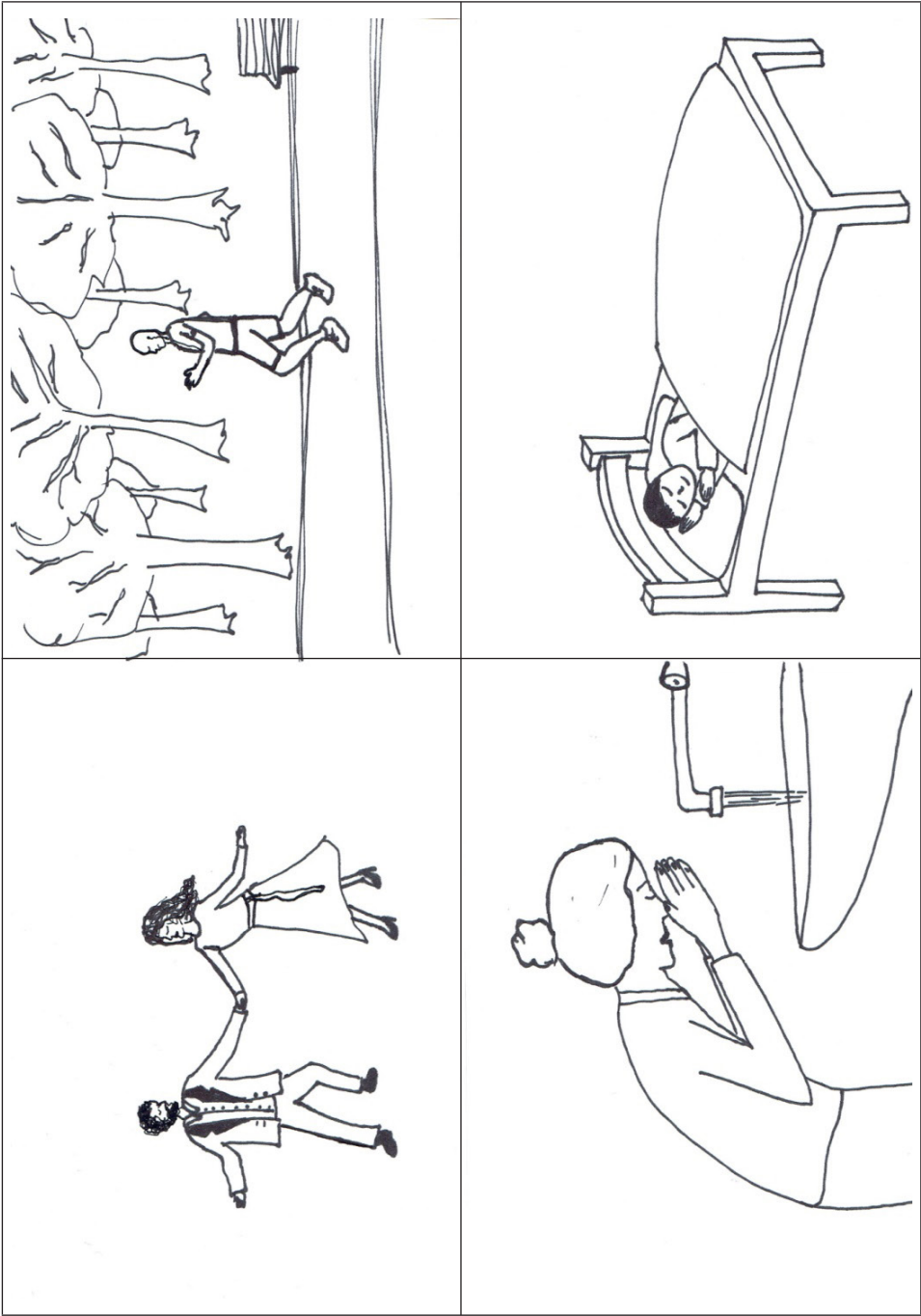
##### **Zestaw ilustracji wykorzystywanych w I i II zadaniu diagnostycznym<sup>1</sup>**

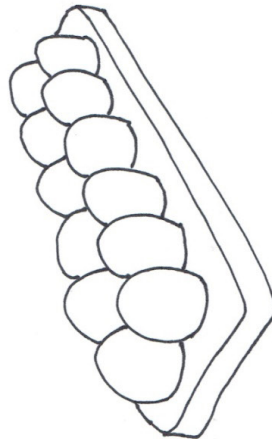
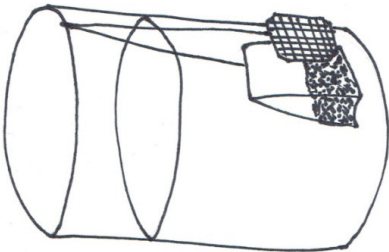
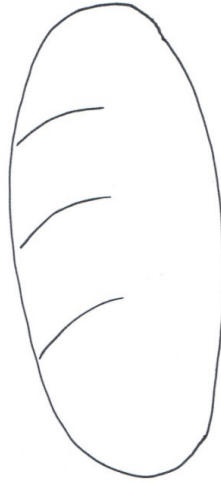
---

<sup>1</sup> Autorką prezentowanych w aneksie rysunków jest Małgorzata Pertkiewicz.

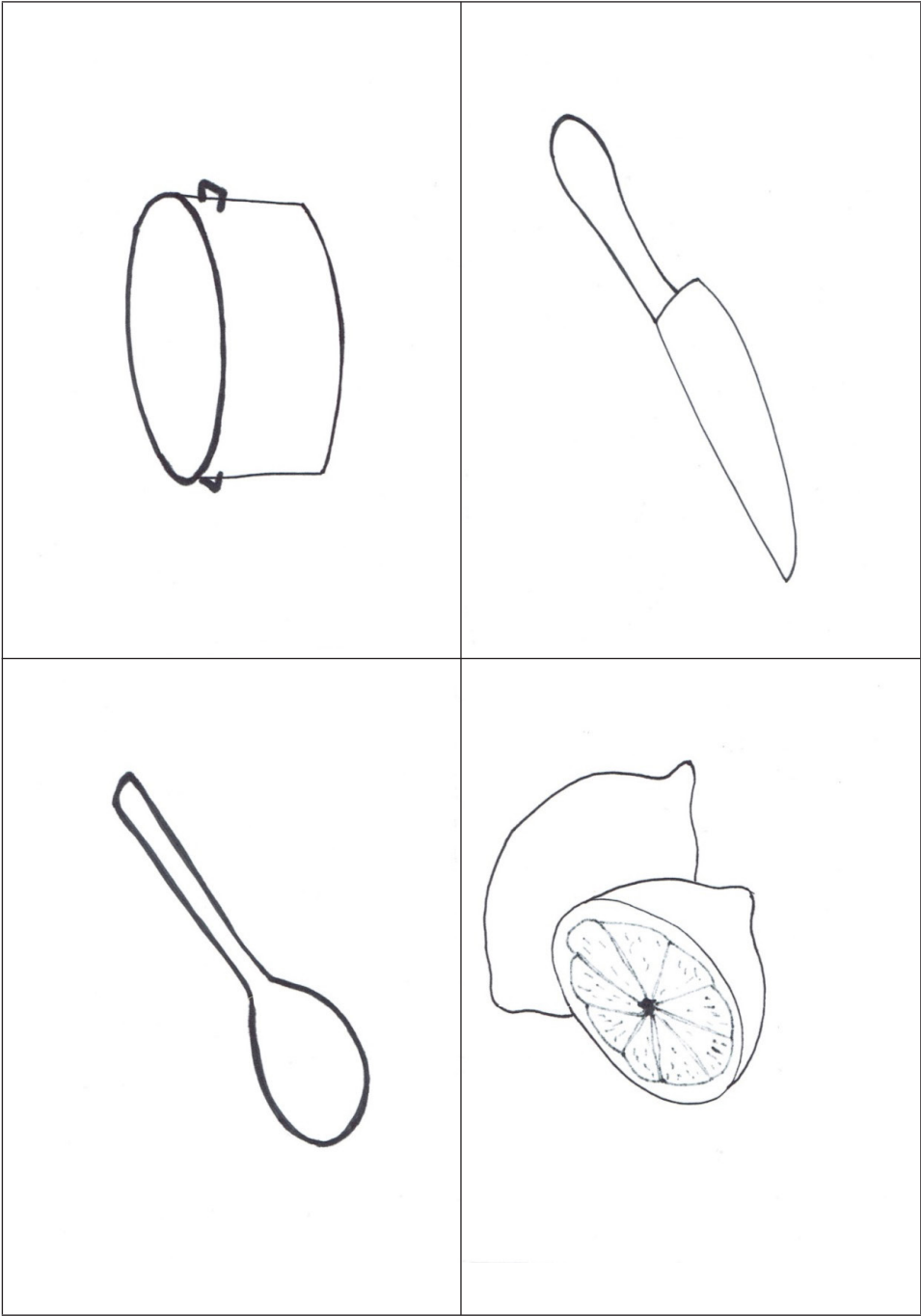


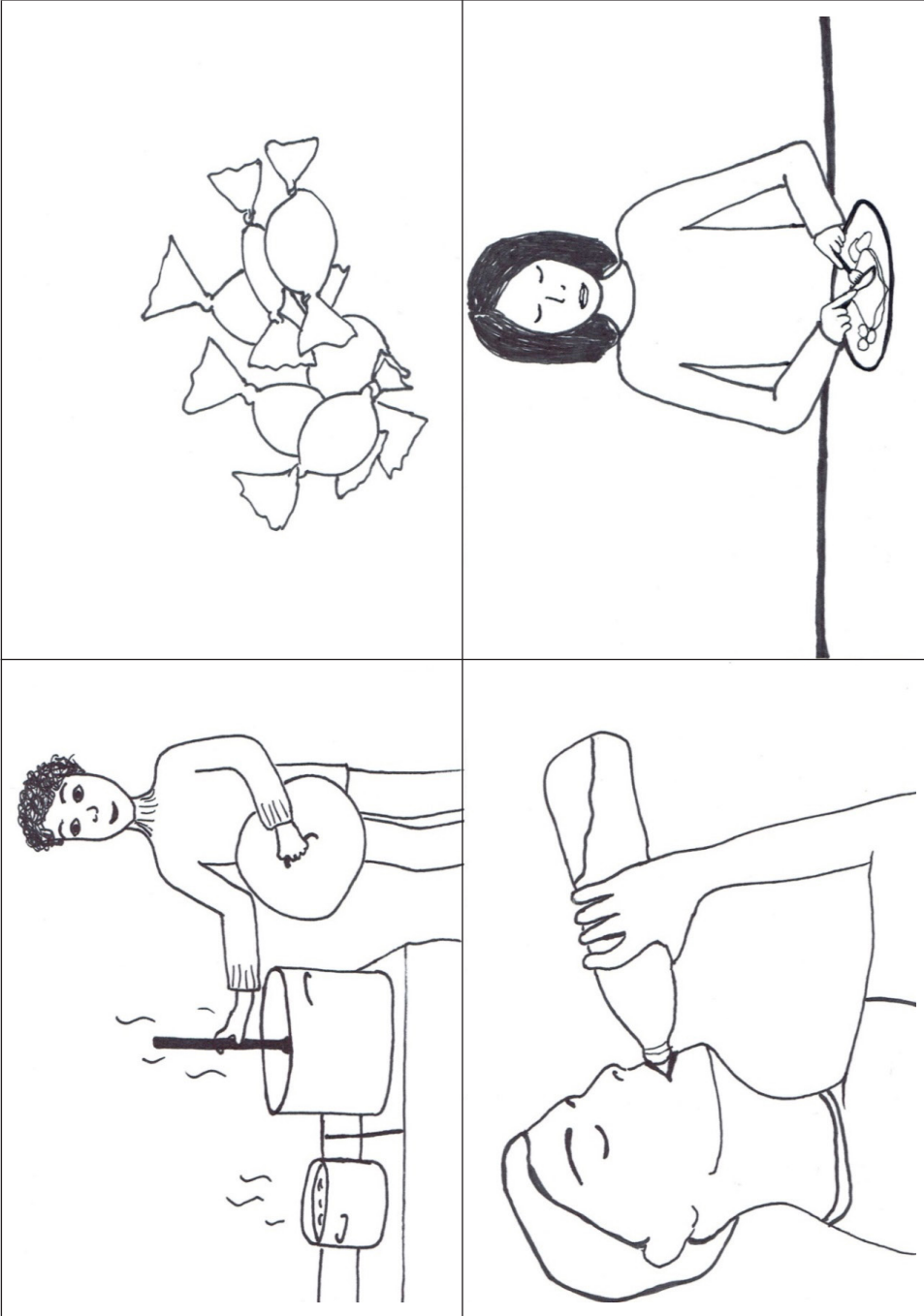


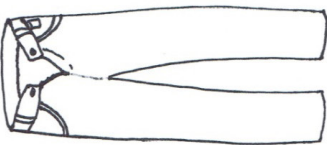
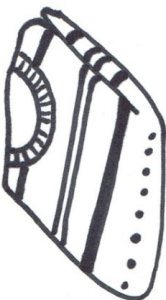


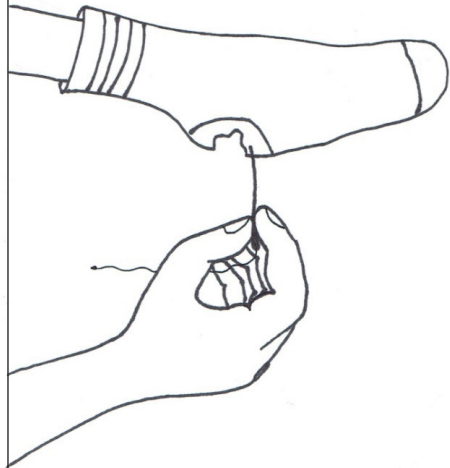
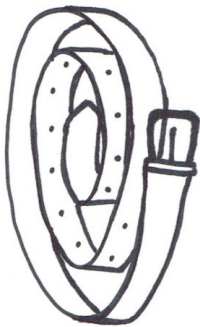
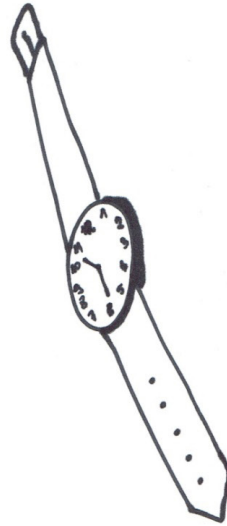
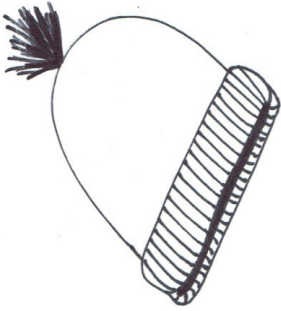


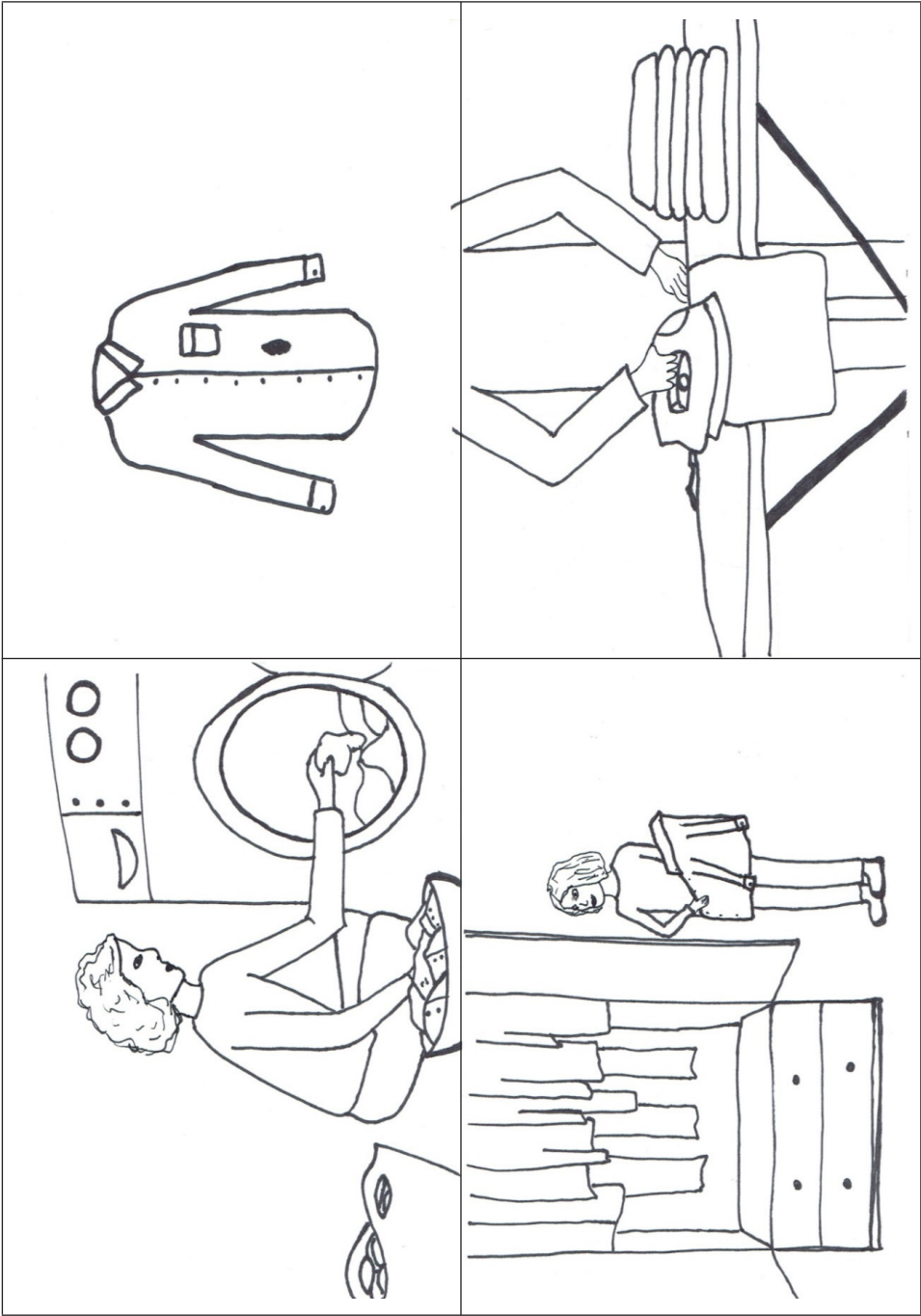


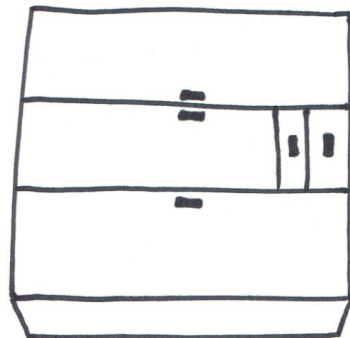
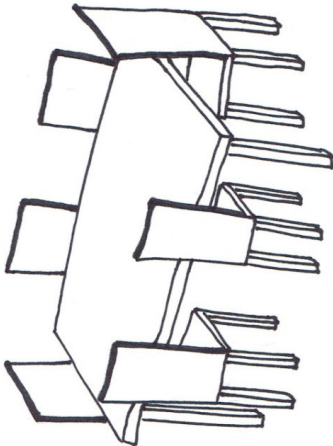
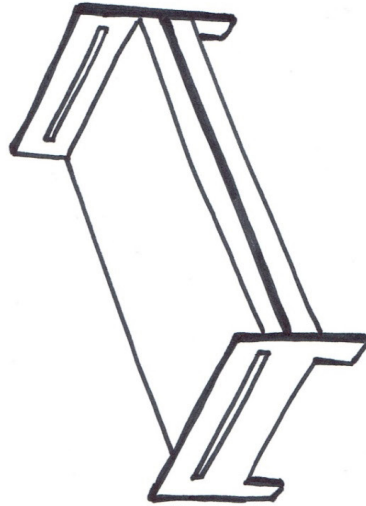
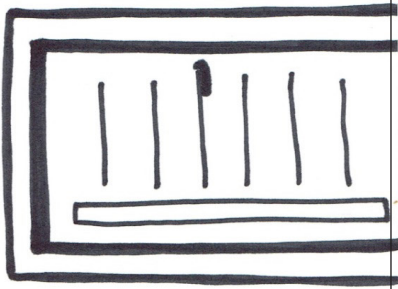


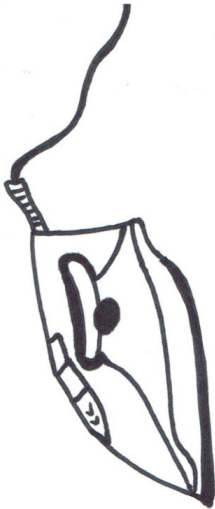
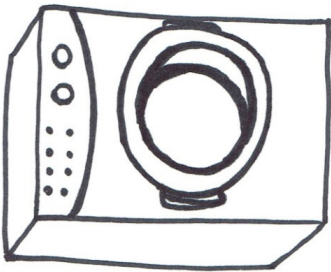
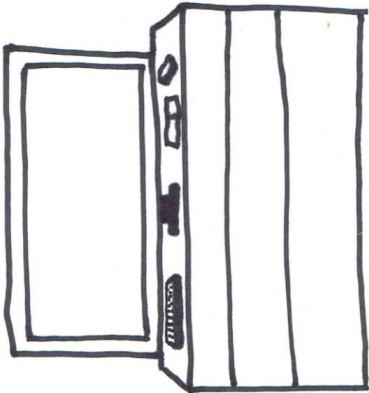




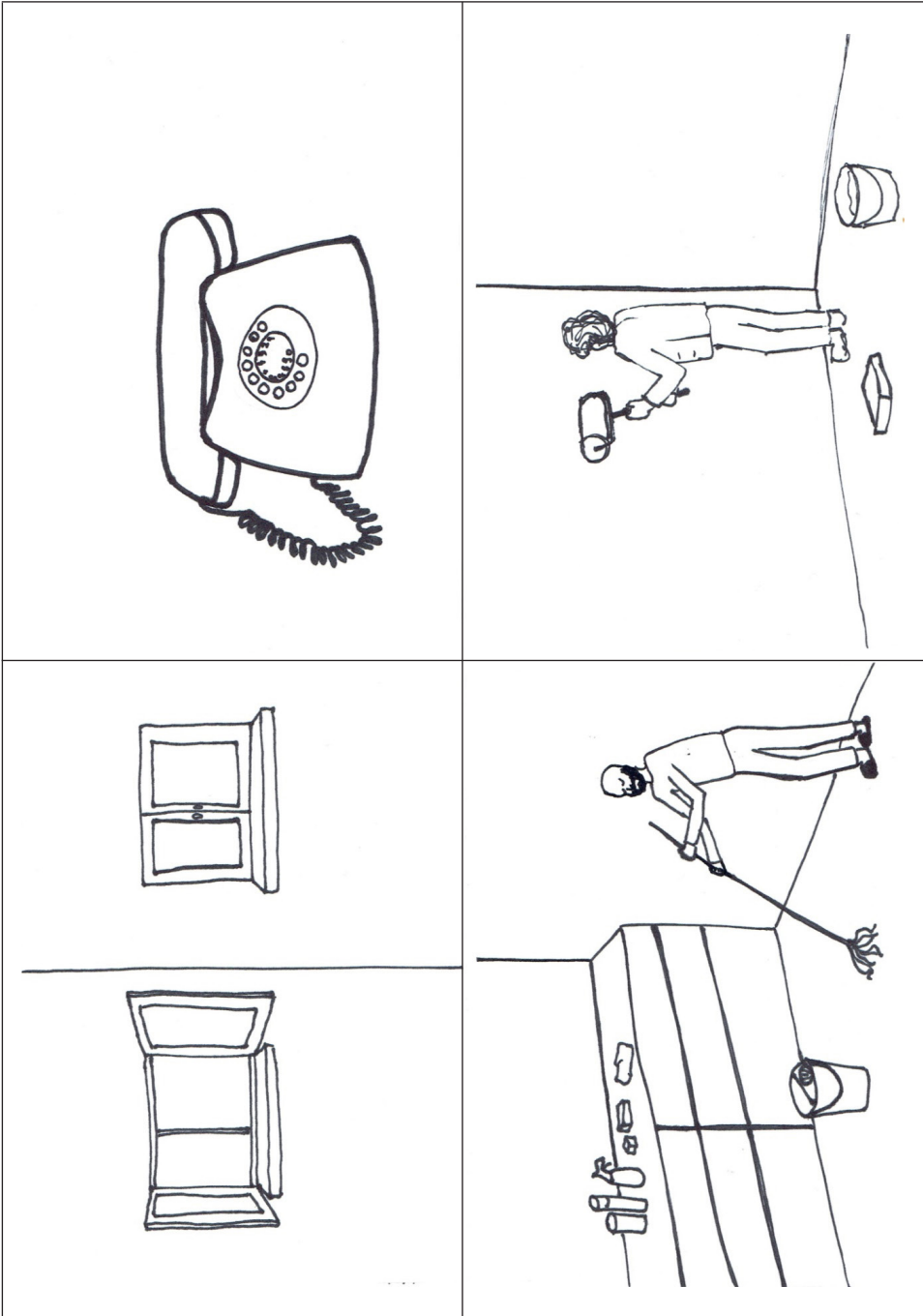


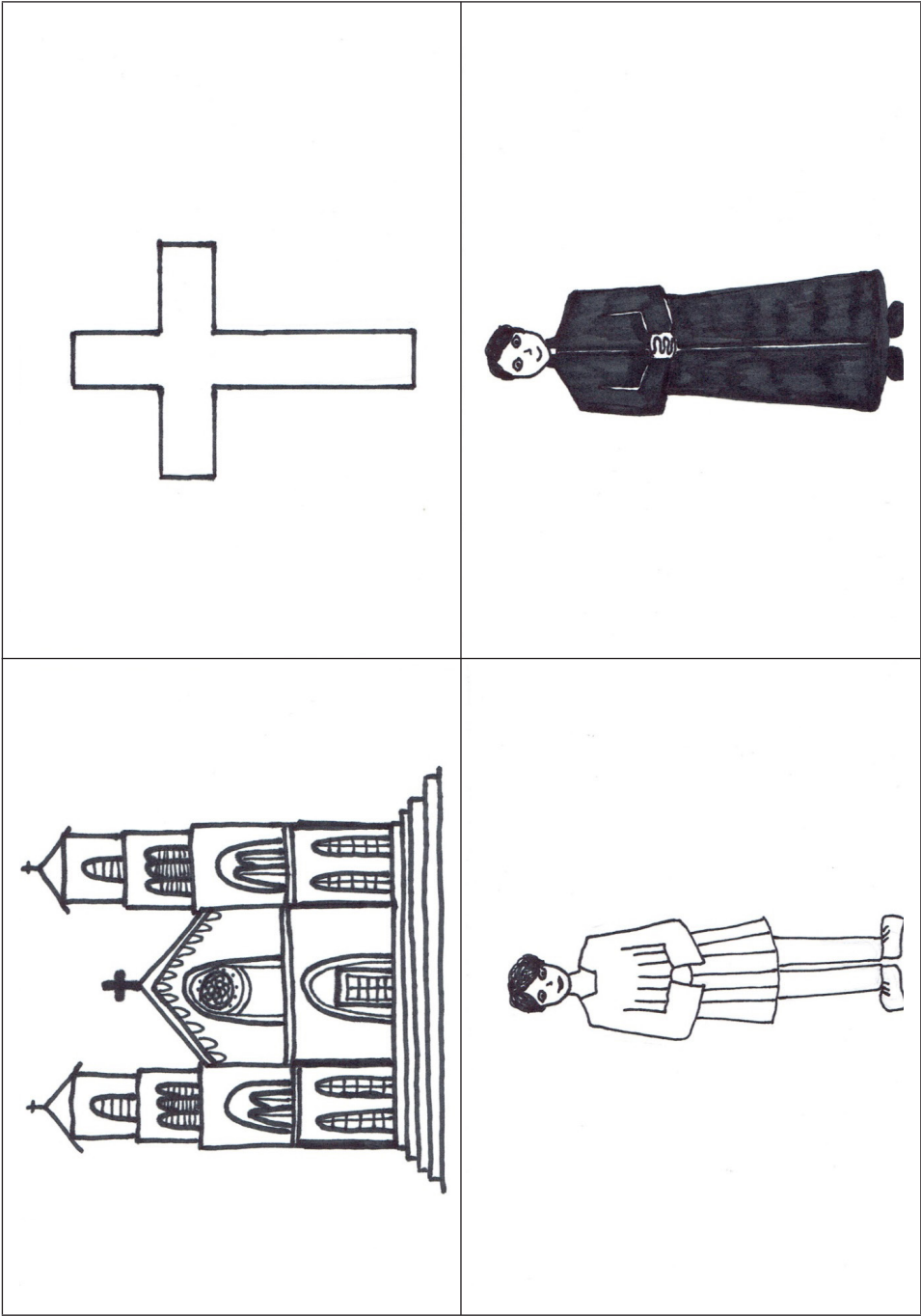


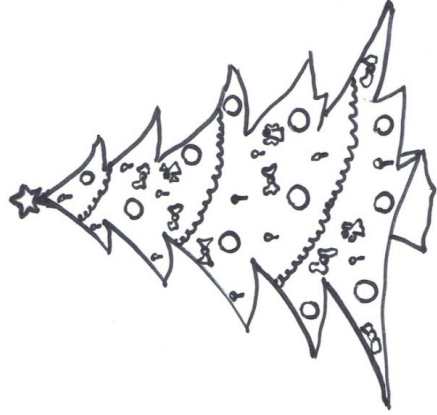
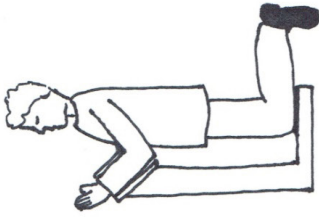


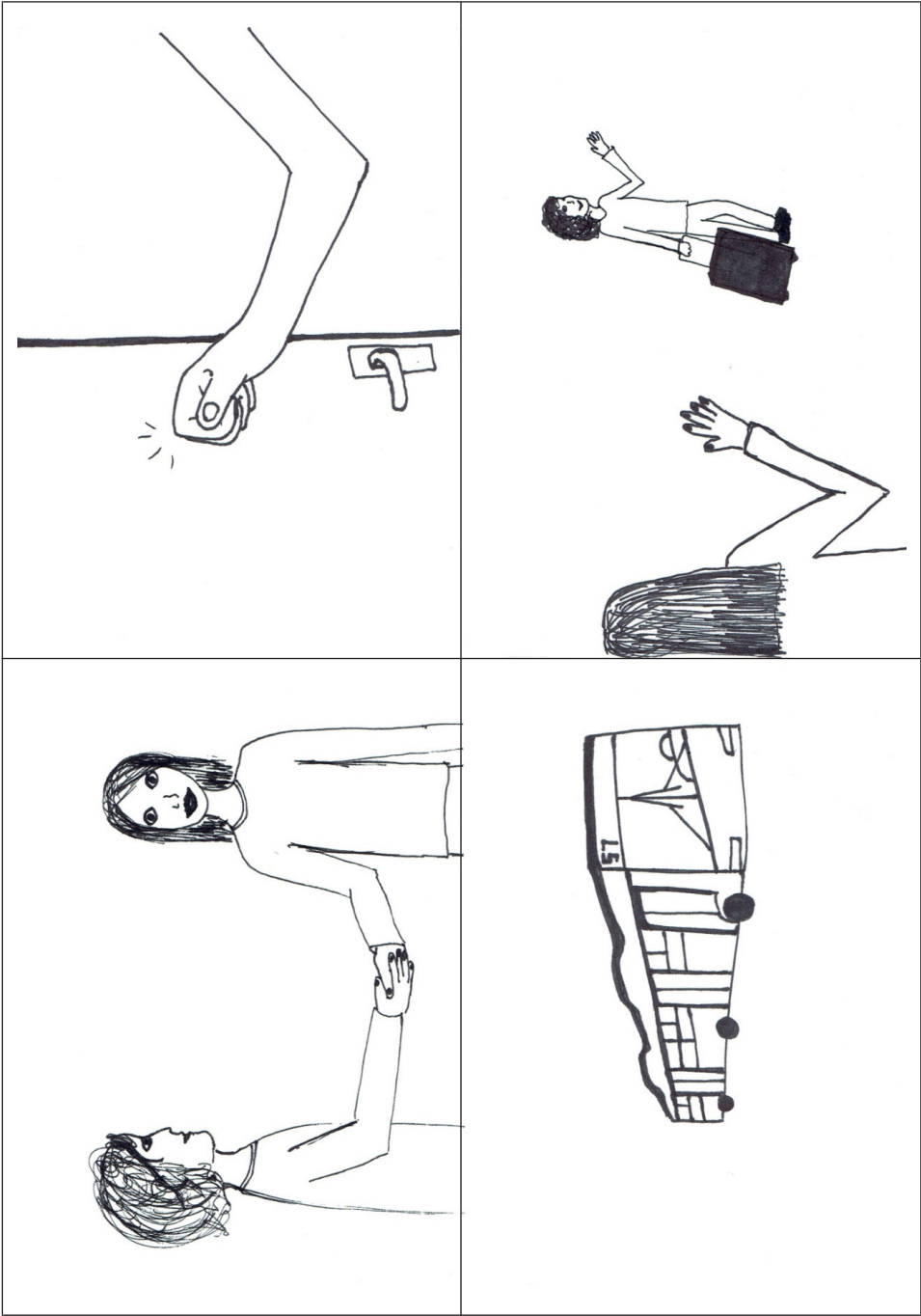


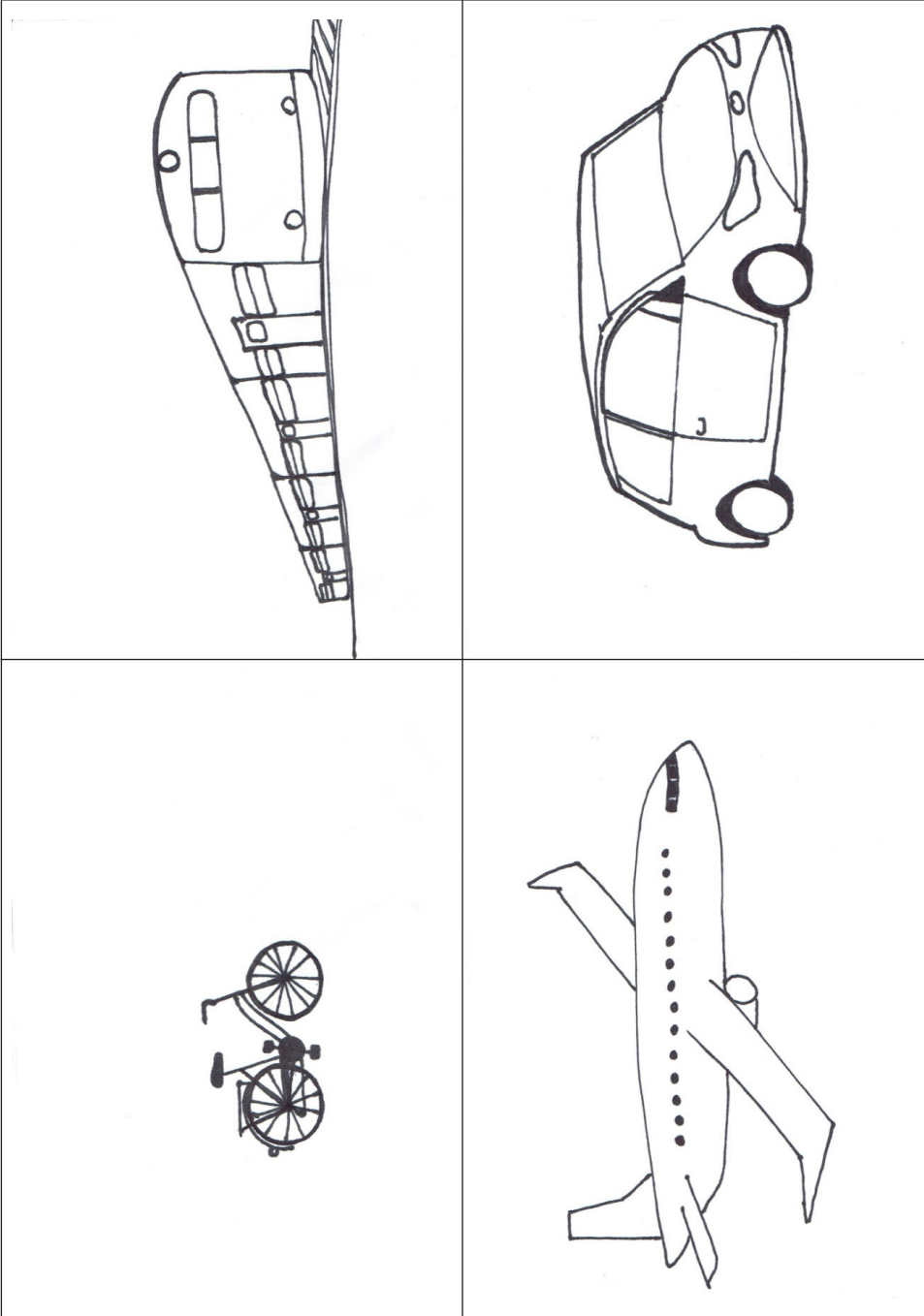


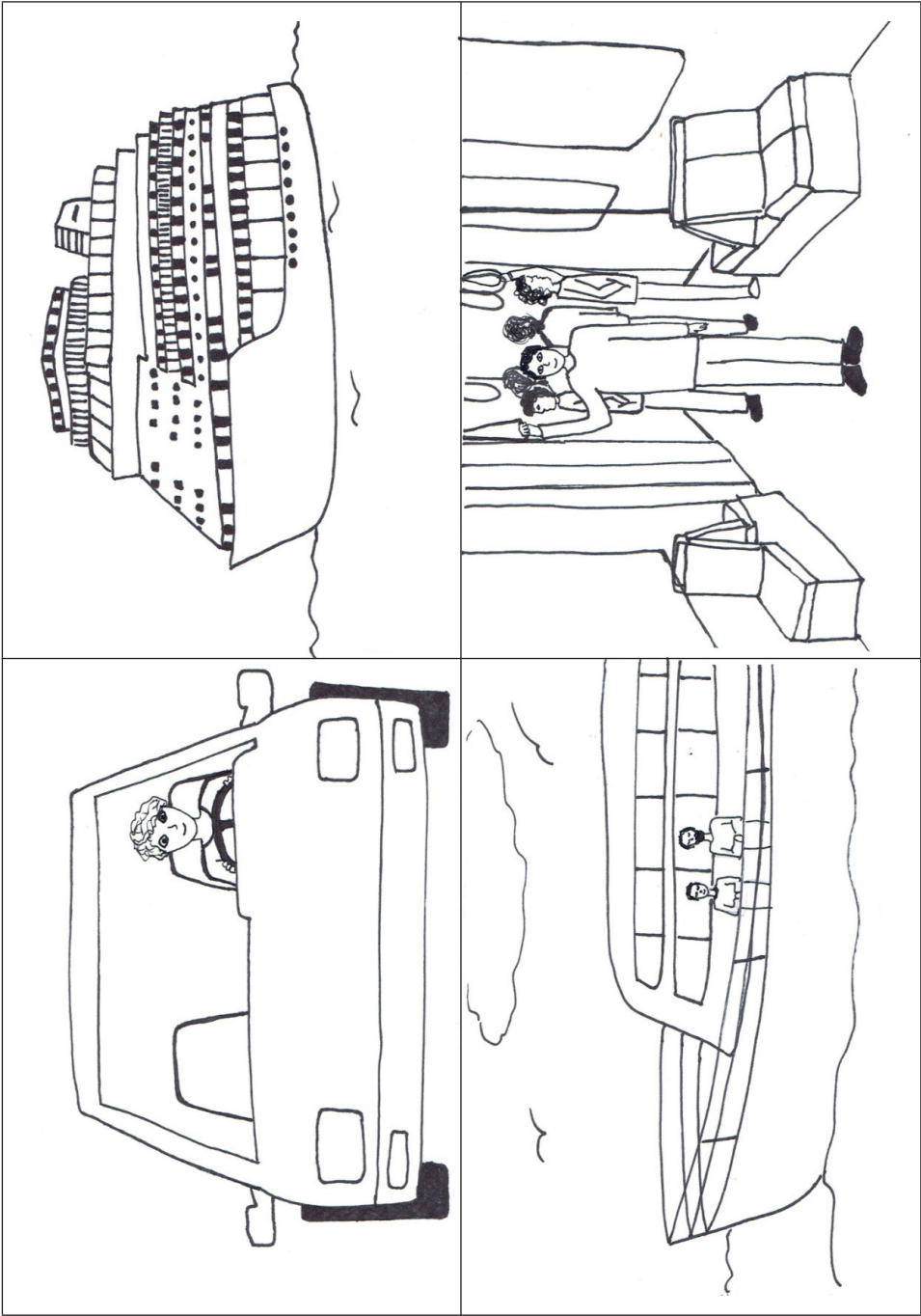


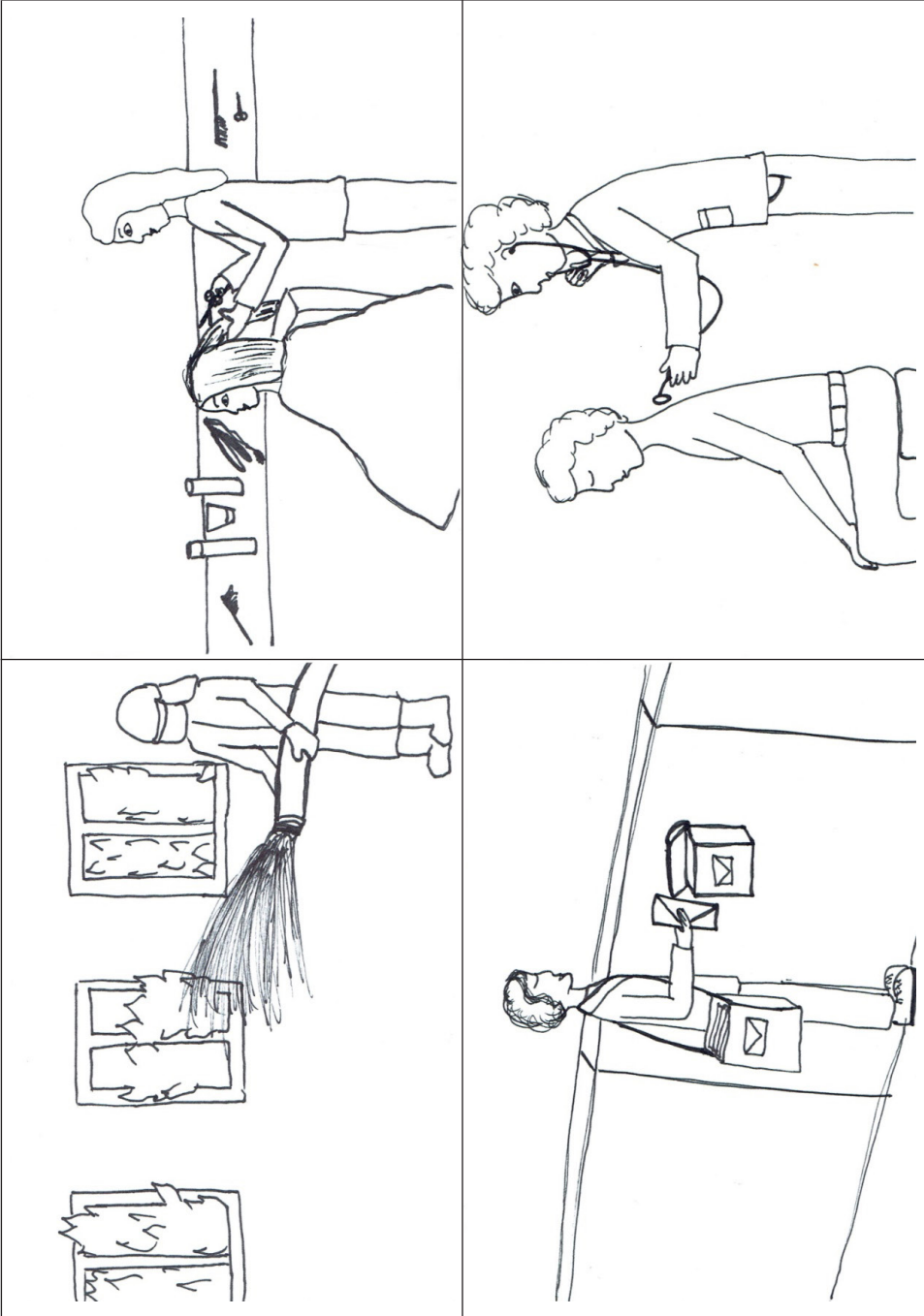


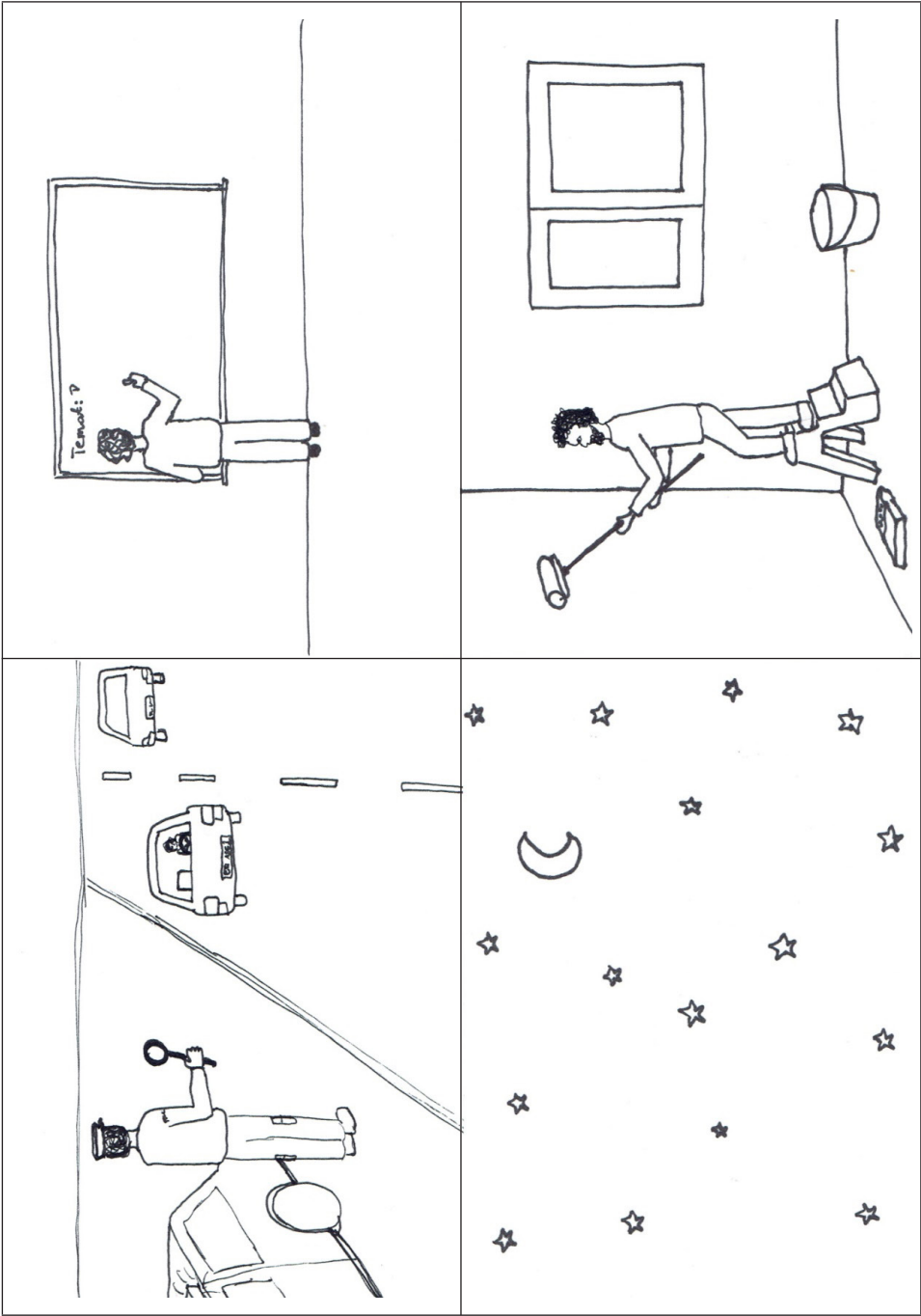




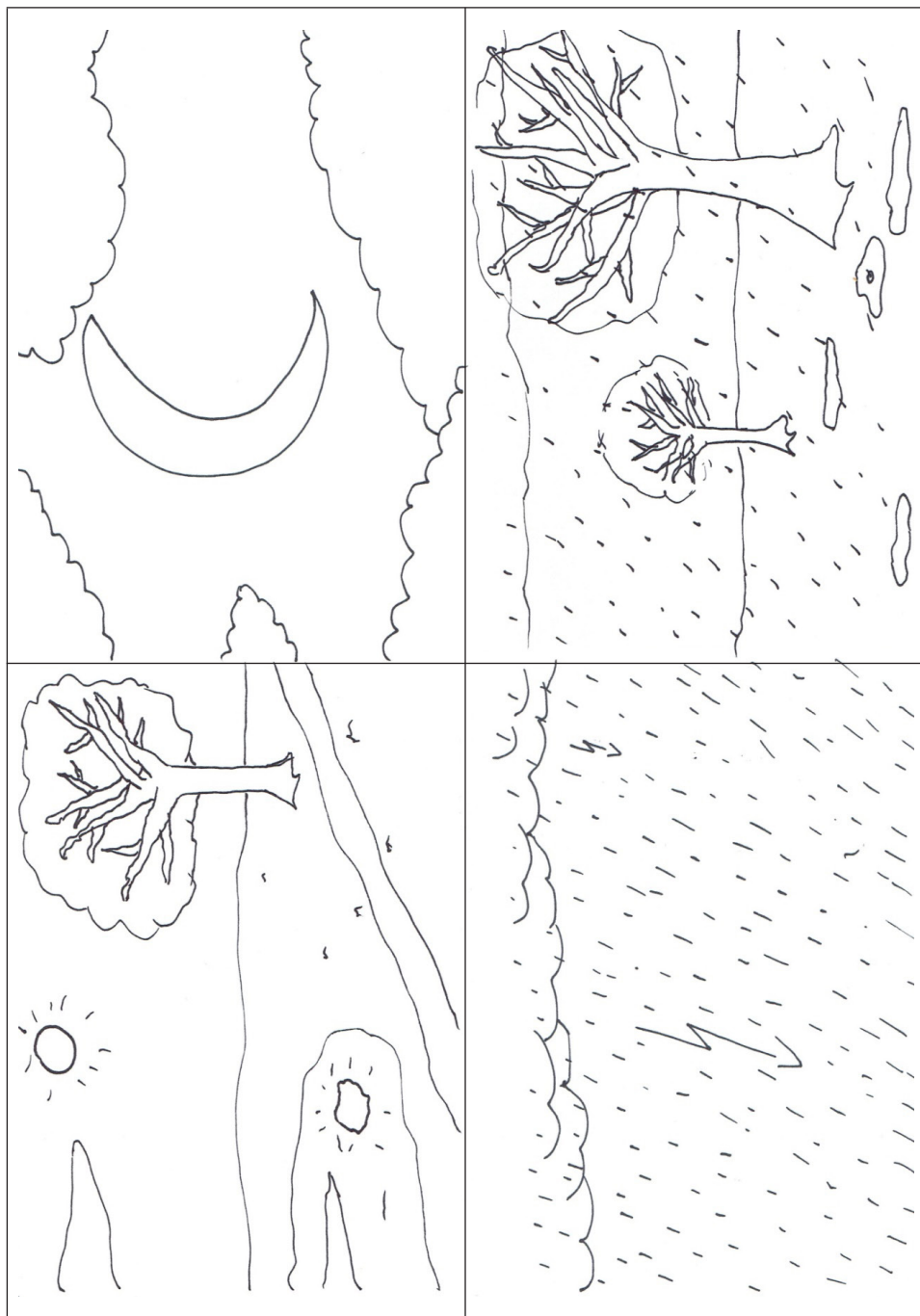


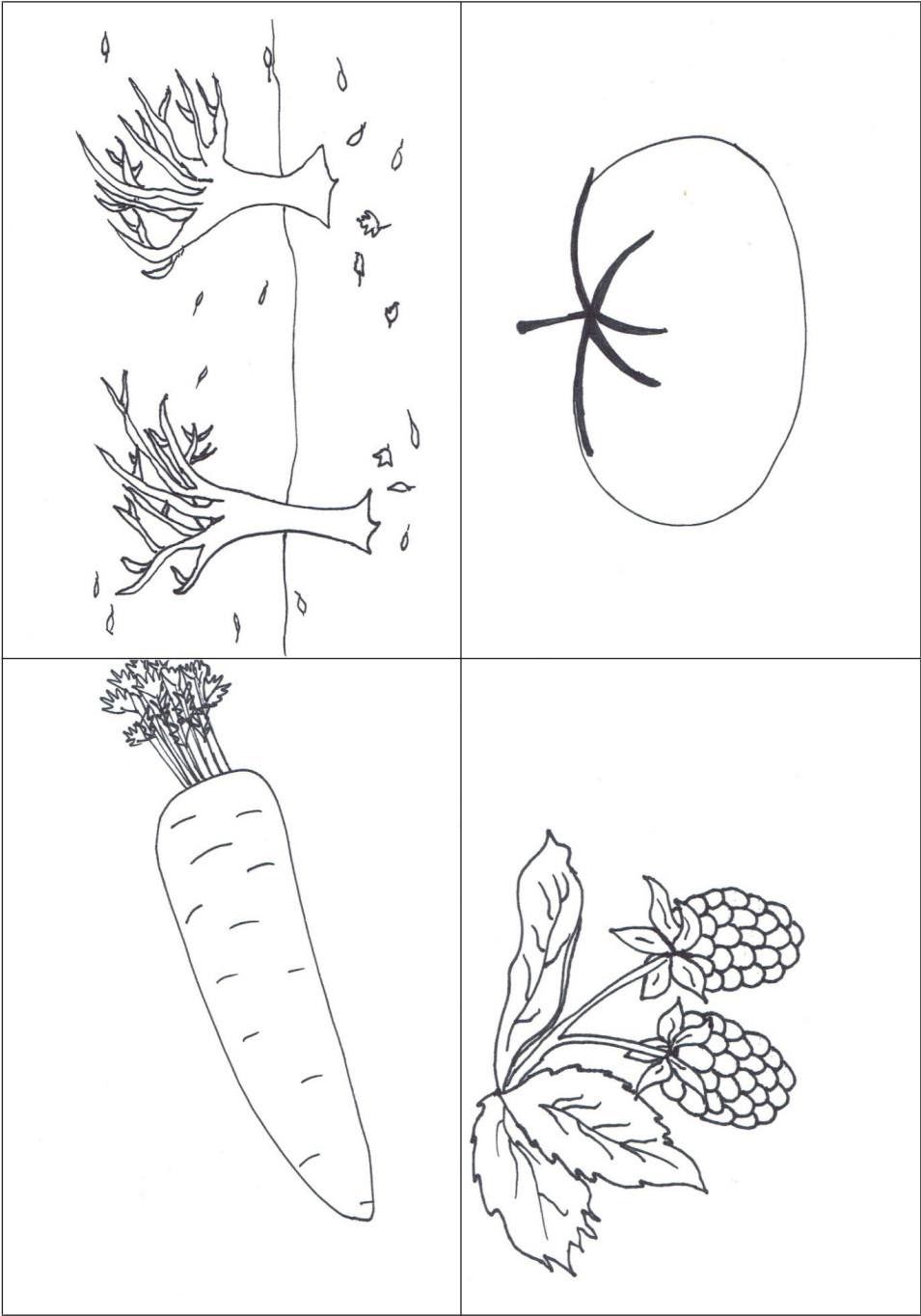


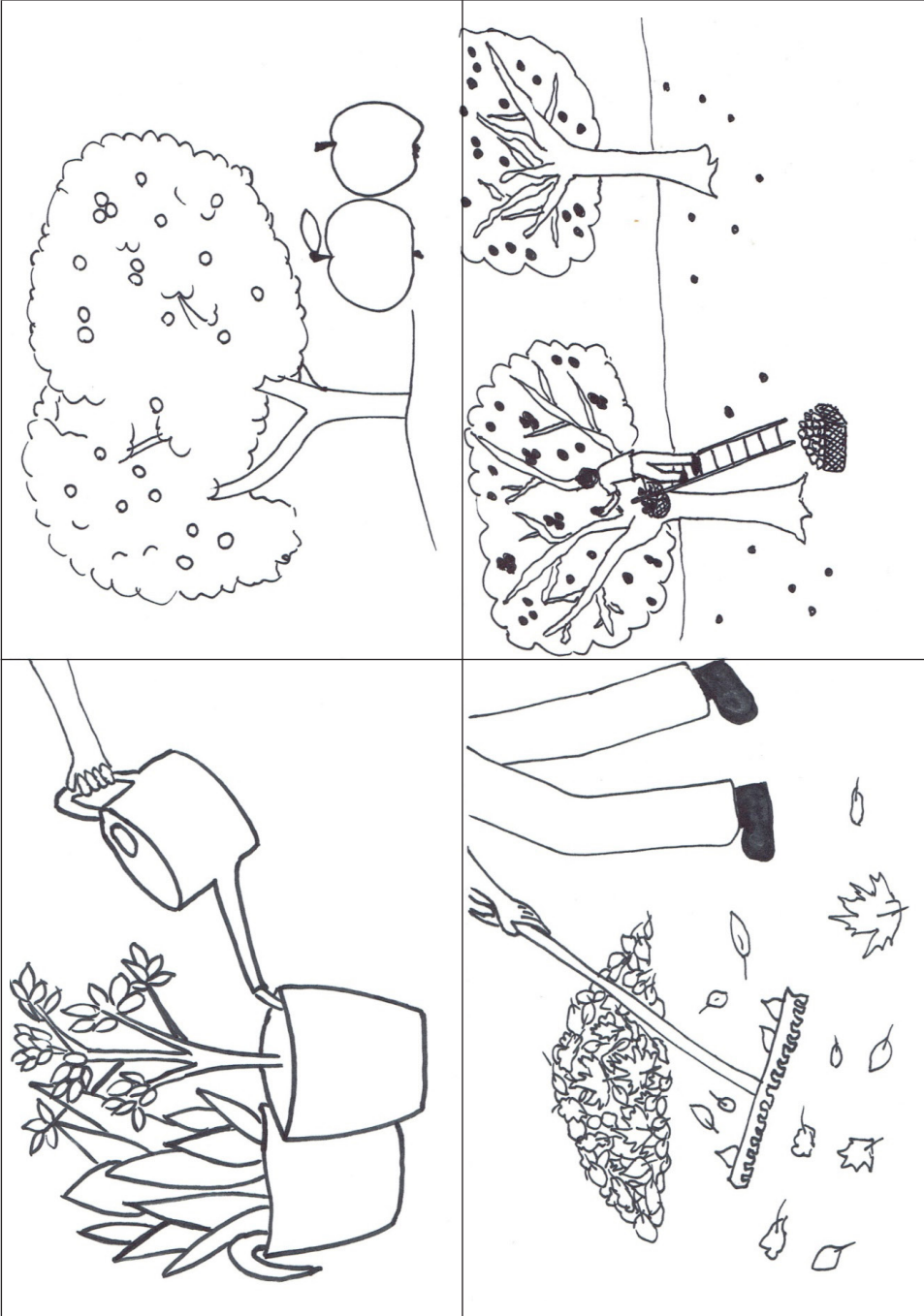


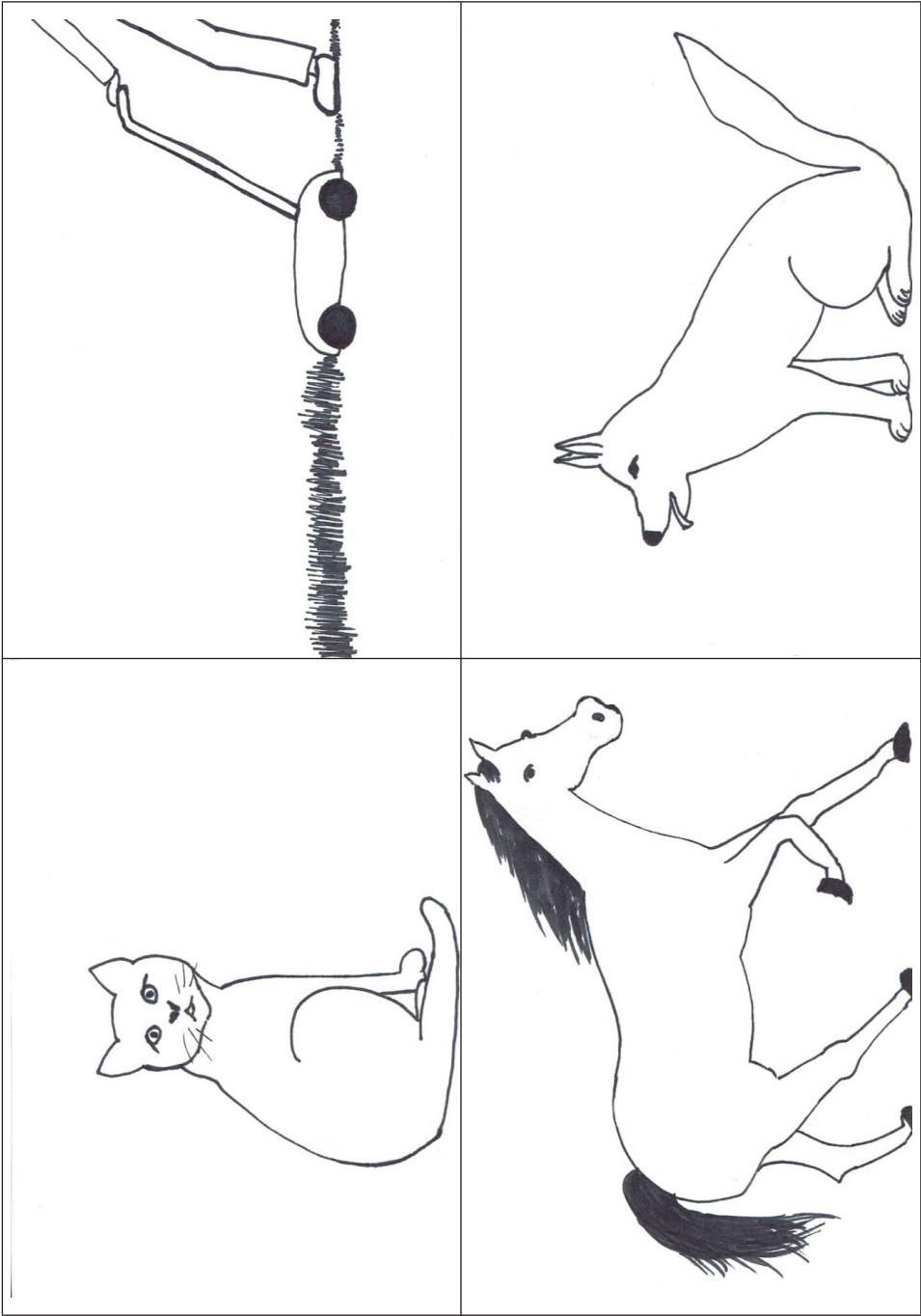


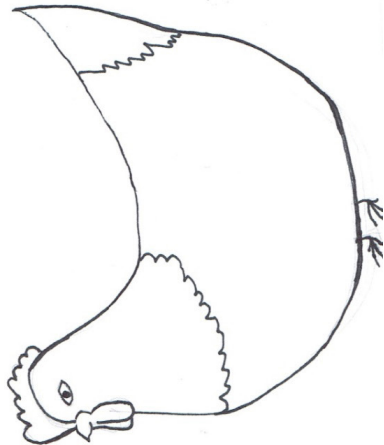
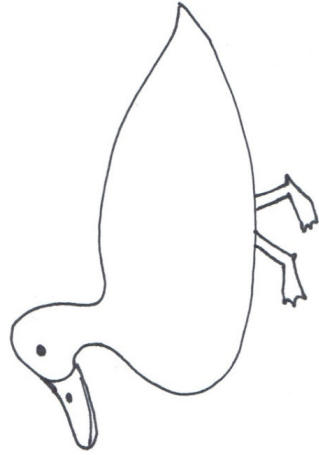


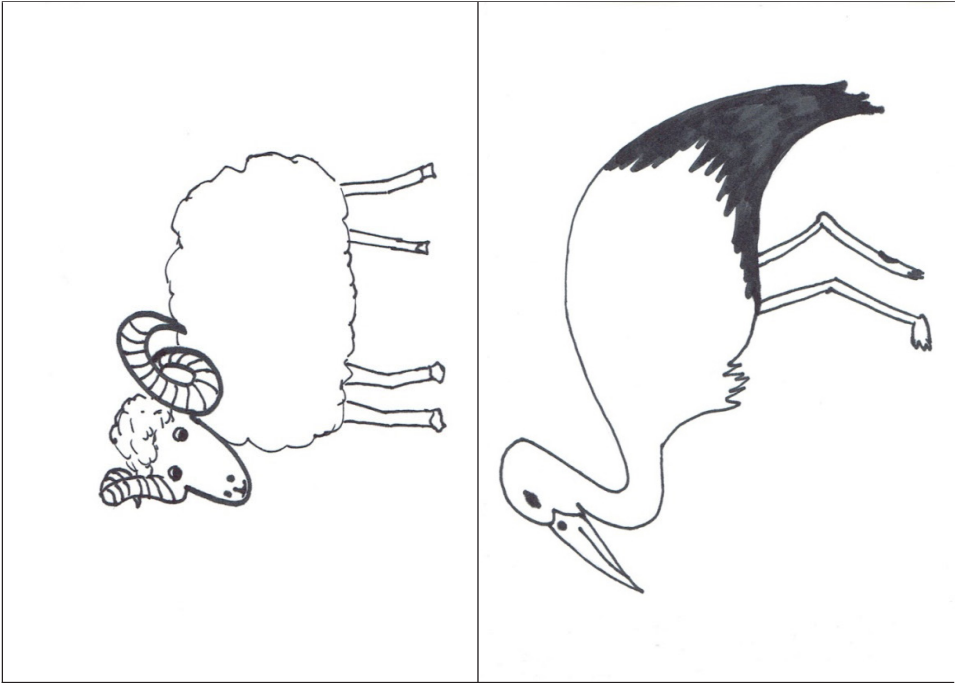












### III zadanie diagnostyczne: nazywanie tzw. oralne na podstawie usłyszanej definicji wyrazu

Logopeda odczytuje definicję wyrazu, na podstawie której badany aktualizuje strukturę wyrazową.

Instrukcja podawana badanemu przez logopedę: *Za chwilę odczytam Panu/ Pani opis jakiegoś przedmiotu, osoby, czynności lub cechy. Proszę powiedzieć, o jaki wyraz chodzi: 1) Co to jest...?; 2) Kto to jest...?; 3) Co robi człowiek, który...?; 4) Jaki jest...?*

| Co to jest...? / Kto to jest...?                                            | Odpowiedź pacjenta |
|-----------------------------------------------------------------------------|--------------------|
| ‘narzędzie do krojenia składające się z metalowego ostrza’ (nóż)            |                    |
| ‘buty zakładane latem, z odkrytymi palcami i piętą’ (sandały)               |                    |
| ‘dolna część ubrania z długimi nogawkami’ (spodnie)                         |                    |
| ‘ozdoba noszona na nadgarstku służąca do wskazywaniu czasu’ (zegarek)       |                    |
| ‘mebel do leżenia i spania’ (łóżko)                                         |                    |
| ‘urządzenie do prasowania ubrań’ (żelazko)                                  |                    |
| ‘duchowny chrześcijański, który odprawia mszę świętą’ (ksiądz)              |                    |
| ‘ścięte drzewko przystrajane bombkami na okres Bożego Narodzenia’ (choinka) |                    |
| ‘potrawy w koszyczku święcone w kościele w Wielką Sobotę’ (święconka)       |                    |
| ‘pojazd mający dwa koła, pedały, siodełko i kierownicę’ (rower)             |                    |
| ‘pojazd na kołach napędzany silnikiem, przewożący osoby’ (samochód)         |                    |
| ‘osoba zajmująca się leczeniem ludzi chorych’ (lekarz)                      |                    |
| ‘pracownik poczty doręczający listy i inne przesyłki’ (listonosz)           |                    |
| ‘osoba trudniąca się uczeniem dzieci w szkole’ (nauczyciel)                 |                    |
| ‘warzywo o grubym, pomarańczowym korzeniu’ (marchew)                        |                    |
| ‘owoc jabłoni’ (jabłko)                                                     |                    |
| ‘zwierzę, które miauczy’ (kot)                                              |                    |
| ‘zwierzę, które szczeka’ (pies)                                             |                    |
| ‘zwierzę hodowlane, które daje mleko’ (krowa)                               |                    |
| ‘ptak hodowlany znoszący jajka’ (kura)                                      |                    |

| Co robi człowiek, który...?                                     | Odpowiedź pacjenta |
|-----------------------------------------------------------------|--------------------|
| 'zapoznaje się z treścią książki, gazety' (czyta)               |                    |
| 'kreśli coś na papierze długopisem' (pisze)                     |                    |
| 'jest pogrążony we śnie' (śpi)                                  |                    |
| 'przemieszcza się szybko' (biega)                               |                    |
| 'przygotowuje w kuchni obiad' (gotuje)                          |                    |
| 'spożywa coś do jedzenia' (je)                                  |                    |
| 'wklada na siebie ubranie, obuwie' (ubiera się)                 |                    |
| 'pokrywa ściany farbą' (maluje)                                 |                    |
| 'porusza się w rytm muzyki' (tańczy)                            |                    |
| 'doprowadza pokój do porządku' (sprząta)                        |                    |
| 'odmawia modlitwę' (modli się)                                  |                    |
| 'podaje komuś dłoń na „dzień dobry”' (wita się)                 |                    |
| 'roztaje się z kimś, podając mu dłoń na pożegnanie' (żegna się) |                    |
| 'kieruje samochodem' (prowadzi)                                 |                    |
| 'podróżuje statkiem' (płynie)                                   |                    |
| Jaki jest...?                                                   | Odpowiedź pacjenta |
| 'człowiek mający wiele lat' (stary)                             |                    |
| 'człowiek niemający włosów na głowie' (łysy)                    |                    |
| 'smak cytryny' (kwaśny)                                         |                    |

## II. OCENA FRAZEOLOGII

### IV zadanie diagnostyczne: etykietowanie

Logopeda eksponuje jednorazowo 4 etykiety z zapisanym frazeologizmem oraz 4 etykiety z wyjaśnieniem ich znaczenia. Zadaniem badanego jest dopasować etykiety.

Instrukcja podawana badanemu przez logopedę: *Za chwilę rozłożę przed Panem/Panią 4 etykiety z zapisanym związkiem frazeologicznym (związkiem wyrazowym o przenośnym znaczeniu), np. „w gorącej wodzie kąpany”. Następnie rozłożę 4 etykiety z wyjaśnieniem znaczenia tych związków, np. ‘ktoś niecierpliwy, kto działa bez zastanowienia’. Zadaniem Pana/Pani jest dopasować etykiety.*



| Frazeologizm                     | Wyjaśnienie znaczenia                                                                                             | Uwagi dotyczące wykonania zadania przez badanego |
|----------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|
| <i>brzydkie kaczątko</i>         | ‘osoba nieefekowna, wywołująca litość, współczucie’                                                               |                                                  |
| <i>chłop jak dąb</i>             | ‘postawny, silny, dobrze zbudowany mężczyzna’                                                                     |                                                  |
| <i>cicha woda</i>                | ‘o kimś pozornie spokojnym, nieśmiałym’                                                                           |                                                  |
| <i>ciepłe kluchy [kluski]</i>    | ‘o człowieku powolnym, nieumiejącym zatroszczyć się o własne sprawy, niesamodzielnym, mało energicznym’           |                                                  |
| <i>czarna owca</i>               | ‘wyrzutek jakiejś społeczności, osoba wyróżniająca się złymi cechami, ktoś, kto zachowuje się inaczej niż reszta’ |                                                  |
| <i>czarny charakter</i>          | ‘zły człowiek’                                                                                                    |                                                  |
| <i>dusza towarzystwa</i>         | ‘osoba wesoła, dowcipna, skupiająca wokół siebie innych i zabawiająca ich swoimi żartami’                         |                                                  |
| <i>dziesiąta woda po kisielu</i> | ‘daleki krewny’                                                                                                   |                                                  |
| <i>farbowany lis</i>             | ‘oszust, człowiek nieszczerzy, obłudny’                                                                           |                                                  |
| <i>gruba ryba</i>                | ‘ważna, wpływowa osoba, zajmująca wysokie stanowisko’                                                             |                                                  |
| <i>kłębek nerwów</i>             | ‘o osobie bardzo nerwowej, roztrzęsionej’                                                                         |                                                  |
| <i>koziół ofiarny</i>            | ‘człowiek, na którego zrzuca się całą odpowiedzialność, zwykle za coś, czego nie zrobił’                          |                                                  |
| <i>kura domowa</i>               | ‘pogardliwe określenie kobiety zajmującej się wyłącznie prowadzeniem domu i wychowaniem dzieci’                   |                                                  |
| <i>leń patentowany</i>           | ‘ktoś wyjątkowo leniwy’                                                                                           |                                                  |
| <i>niewierny Tomasz</i>          | ‘ktoś nieufny, chcący wszystko samodzielnie sprawdzić’                                                            |                                                  |
| <i>ofiara losu</i>               | ‘człowiek niezaradny, mało energiczny’                                                                            |                                                  |
| <i>wstać lewą nogą</i>           | ‘mieć zły humor’                                                                                                  |                                                  |
| <i>prawa ręka czyjaś</i>         | ‘osoba w dużym stopniu pomagająca komuś’                                                                          |                                                  |

| Frazeologizm                                                                   | Wyjaśnienie znaczenia                                                                                            | Uwagi dotyczące wykonania zadania przez badanego |
|--------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|
| <i>przyjaciół od serca</i>                                                     | ‘bardzo dobry, zaufany przyjaciel’                                                                               |                                                  |
| <i>przyjazna dusza</i>                                                         | ‘ktoś przyjazny, życzliwie nastawiony’                                                                           |                                                  |
| <i>ranny ptaszek</i>                                                           | ‘ktoś, kto wcześnie wstaje’                                                                                      |                                                  |
| <i>wilk w owczej skórze</i>                                                    | ‘ktoś, kto udaje kogoś dobrego, a w rzeczywistości jest zły’                                                     |                                                  |
| <i>być do tańca i do różańca</i>                                               | ‘umieć i dobrze się bawić, i dobrze pracować’                                                                    |                                                  |
| <i>mieć miękkie serce</i>                                                      | ‘być dobrym, łatwo się wzruszać’                                                                                 |                                                  |
| <i>mieć serce na dłoni</i>                                                     | ‘być dobrym, szczerym, otwartym wobec innych’                                                                    |                                                  |
| <i>muchy by nie zabił [nie skrzywdził]</i>                                     | ‘o kimś, kto jest bardzo dobry, nie potrafi nikogo skrzywdzić’                                                   |                                                  |
| <i>podawać –<br/>podać komuś<br/>[wyciągnąć do<br/>kogoś] pomocną<br/>dłoń</i> | ‘pomagać komuś’                                                                                                  |                                                  |
| <i>z otwartymi<br/>rękami<br/>[ramionami]</i>                                  | ‘życzliwie, serdecznie, z radością’                                                                              |                                                  |
| <i>wykładać<br/>[rzucić] karty<br/>na stół</i>                                 | ‘ujawniać swoje plany’                                                                                           |                                                  |
| <i>wyłożyć kawę na<br/>ławę</i>                                                | ‘wyjaśnić coś prosto, w przystępny sposób; powiedzieć coś otwarcie, szczerze’                                    |                                                  |
| <i>chodzić własnymi<br/>drogami<br/>[ścieżkami]</i>                            | ‘kierować się w życiu własnymi zasadami, postępować po swojemu’                                                  |                                                  |
| <i>płynąć [iść, pójść]<br/>pod prąd</i>                                        | ‘robić rzeczy przez innych nieakceptowane, postępować inaczej niż jakaś grupa ludzi, sprzeciwiać się większości’ |                                                  |

| Frazeologizm                                          | Wyjaśnienie znaczenia                                          | Uwagi dotyczące wykonania zadania przez badanego |
|-------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|
| <i>kuć żelazo póki gorące</i>                         | ‘wykorzystywać pomyślną sytuację’                              |                                                  |
| <i>nie dawać [nie pozwolić] w kaszę sobie dmuchać</i> | ‘być zaradnym, niezależnym, umieć się bronić’                  |                                                  |
| <i>w gorącej wodzie kąpany</i>                        | ‘ktoś nierozważny, niecierpliwy, działający bez zastanowienia’ |                                                  |
| <i>harować [tyrać, orać] jak wół [osioł, koń]</i>     | ‘bardzo ciężko pracować’                                       |                                                  |
| <i>robotą pali się komuś w rękach</i>                 | ‘ktoś pracuje bardzo szybko i wydajnie’                        |                                                  |
| <i>żyć ponad stan</i>                                 | ‘wydawać więcej pieniędzy, niż się zarabia, żyć rozrzutnie’    |                                                  |
| <i>zostawić kogoś na lodzie</i>                       | ‘pozostawiać kogoś samemu sobie w trudnej sytuacji’            |                                                  |
| <i>odpukać w niemalowane drewno</i>                   | ‘gest, który ma zabezpieczyć przed pechem, zapewnić szczęście’ |                                                  |
| <i>siedzieć (cicho) jak mysz pod miotłą</i>           | ‘starać się nie zwracać na siebie uwagi’                       |                                                  |
| <i>być [znaleźć się] pod czyimś pantoflem</i>         | ‘być podporządkowanym komuś’                                   |                                                  |
| <i>mieć dwie lewe ręce (do czegoś)</i>                | ‘być niezaradnym, nie umieć zrobić wielu rzeczy’               |                                                  |
| <i>uparty jak osioł</i>                               | ‘bardzo uparty’                                                |                                                  |
| <i>leżeć do góry brzuchem</i>                         | ‘nic nie robić, leniuchować’                                   |                                                  |
| <i>leżeć plackiem</i>                                 | ‘leżeć nieruchomo przez dłuższy czas’                          |                                                  |
| <i>siedzieć z założonymi rękami</i>                   | ‘nie robić nic w danej sprawie’                                |                                                  |
| <i>dumny jak paw</i>                                  | ‘bardzo dumny’                                                 |                                                  |

| Frazeologizm                                                   | Wyjaśnienie znaczenia                                                                  | Uwagi dotyczące wykonania zadania przez badanego |
|----------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|
| <i>pozjadać wszystkie rozумы</i>                               | ‘ironicznie o kimś, kto uważa, że wie wszystko’                                        |                                                  |
| <i>zadzierać nosa</i>                                          | ‘wywyższać się, być zarozumiałym’                                                      |                                                  |
| <i>leje jak z cebra</i>                                        | ‘pada ulewny deszcz’                                                                   |                                                  |
| <i>pod gołym niebem</i>                                        | ‘na świeżym powietrzu, na zewnątrz budynku’                                            |                                                  |
| <i>pogoda pod psem</i>                                         | ‘bardzo brzydka, zwykle deszczowa pogoda’                                              |                                                  |
| <i>cztery ściany [kąty]</i>                                    | ‘dom, mieszkanie’                                                                      |                                                  |
| <i>dziki lokator</i>                                           | ‘człowiek mieszkający gdzieś nielegalnie’                                              |                                                  |
| <i>iść [pójść] na bruk</i>                                     | ‘stracić mieszkanie, dom, schronienie’                                                 |                                                  |
| <i>mieszkać kątem</i>                                          | ‘mieszkać u kogoś, wynajmować część mieszkania’                                        |                                                  |
| <i>siedzieć [żyć] na walizkach</i>                             | ‘być przygotowanym do wyjazdu’                                                         |                                                  |
| <i>wrócić na stare śmieci</i>                                  | ‘wrócić tam, gdzie się dawniej pracowało lub mieszkało’                                |                                                  |
| <i>zamknąć coś na cztery spusty</i>                            | ‘zamykać coś bardzo dokładnie, szczelnie’                                              |                                                  |
| <i>bębenki komuś pękają</i>                                    | ‘o bardzo dużym hałasie’                                                               |                                                  |
| <i>cisza [cicho] jak makiem zasiał</i>                         | ‘zupełna cisza, bardzo cicho’                                                          |                                                  |
| <i>pchać się [walić, wciskać się] gdzieś drzwiami i oknami</i> | ‘w odniesieniu do dużej grupy ludzi: starać się szybko gdzieś dostać lub coś osiągnąć’ |                                                  |
| <i>groch z kapustą</i>                                         | ‘nieład, zamęt, nieporządek’                                                           |                                                  |
| <i>sodoma i gomora</i>                                         | ‘wielkie zamieszanie, rozgardiasz, zepsucie moralne, upadek obyczajów’                 |                                                  |
| <i>tuż pod nosem</i>                                           | ‘bardzo blisko’                                                                        |                                                  |
| <i>pod ręką</i>                                                | ‘na miejscu, blisko’                                                                   |                                                  |

| Frazeologizm                                                                 | Wyjaśnienie znaczenia                                                                   | Uwagi dotyczące wykonania zadania przez badanego |
|------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|
| <i>lekki jak piórko</i>                                                      | ‘bardzo lekki’                                                                          |                                                  |
| <i>ostry jak brzytwa</i>                                                     | ‘bardzo ostry’                                                                          |                                                  |
| <i>tani jak barszcz</i>                                                      | ‘bardzo tani’                                                                           |                                                  |
| <i>słomiana wdowa</i>                                                        | ‘kobieta pozostająca dłuższy czas bez męża’                                             |                                                  |
| <i>syn marnotrawny</i>                                                       | ‘ktoś, kto porzuca własną społeczność, rodzinę; ktoś, kto zawinił i opamiętał się’      |                                                  |
| <i>bazgrać [pisać] jak kura pazurem</i>                                      | ‘pisać brzydko, niestarannie, nieczytelnie, niewyraźnie’                                |                                                  |
| <i>pisać coś na kolanie</i>                                                  | ‘pisać bardzo niestarannie, szybko, nie przemyślawszy dobrze tego, co się chce napisać’ |                                                  |
| <i>ciężki [twardy] kawałek chleba</i>                                        | ‘sposób zarabiania, który wymaga wiele pracy’                                           |                                                  |
| <i>czarna robota</i>                                                         | ‘ciężka praca fizyczna, często marnie opłacana’                                         |                                                  |
| <i>pracować na czarno</i>                                                    | ‘pracować nieoficjalnie, nielegalnie, potajemnie’                                       |                                                  |
| <i>robota pali się komuś w rękach</i>                                        | ‘ktoś pracuje bardzo szybko i wydajnie’                                                 |                                                  |
| <i>urabiać sobie ręce po łokcie</i>                                          | ‘pracować bardzo ciężko, za dużo pracować’                                              |                                                  |
| <i>zakasać rękawy</i>                                                        | ‘energicznie przystąpić do pracy’                                                       |                                                  |
| <i>złota rączka</i>                                                          | ‘ktoś, kto potrafi samodzielnie wykonać wiele rzeczy’                                   |                                                  |
| <i>dobijać targu</i>                                                         | ‘dokonywać transakcji’                                                                  |                                                  |
| <i>coś idzie [sprzedaje się, rozchodzi się] jak świeże [cieple] bułeczki</i> | ‘coś dobrze się sprzedaje’                                                              |                                                  |
| <i>na krechę [kreskę]</i>                                                    | ‘na kredyt, zadłużając się, nie płacąc od razu’                                         |                                                  |

| Frazeologizm                                     | Wyjaśnienie znaczenia                                                       | Uwagi dotyczące wykonania zadania przez badanego |
|--------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|
| <i>ciulać [składać, zbierać] grosz do grosza</i> | ‘oszczędzać’                                                                |                                                  |
| <i>mieć forsy jak lodu</i>                       | ‘mieć dużo pieniędzy’                                                       |                                                  |
| <i>odkładać – odłożyć coś na czarną godzinę</i>  | ‘odkładać pieniądze na cięższy, trudniejszy okres w życiu’                  |                                                  |
| <i>wyrzucać pieniądze w błoto</i>                | ‘wydawać pieniądze nierozsądnie’                                            |                                                  |
| <i>przymykać – przymknąć oko [oczy] na coś</i>   | ‘udawać, że się nie zauważa czegoś niewłaściwego’                           |                                                  |
| <i>schodzić – zejść na manowce [na bezdroża]</i> | ‘zaczynać postępować źle, nieuczciwie’                                      |                                                  |
| <i>umywać ręce (od czegoś)</i>                   | ‘nie brać za coś odpowiedzialności’                                         |                                                  |
| <i>upaść nisko</i>                               | ‘stracić honor, godność’                                                    |                                                  |
| <i>zakazany owoc</i>                             | ‘coś, co jest niedozwolone, ale kuszące’                                    |                                                  |
| <i>biedny jak mysz kościelna</i>                 | ‘bardzo biedny’                                                             |                                                  |
| <i>czepiać się jak rzep psiego ogona</i>         | ‘być natrętnym, uparcie trzymać się kogoś, czegoś’                          |                                                  |
| <i>czuć się jak ryba w wodzie</i>                | ‘czuć się gdzieś świetnie, znajdować się w korzystnym dla siebie położeniu’ |                                                  |
| <i>żyć z kimś jak pies z kotem</i>               | ‘kłócić się ciągle, mieć z kimś złe stosunki, żyć z kimś w niezgodzie’      |                                                  |
| <i>gumowe ucho</i>                               | ‘donosiciel’                                                                |                                                  |
| <i>robić maślane oczy</i>                        | ‘spoglądać z zachwytem, często bezmyślnie’                                  |                                                  |
| <i>widzieć czubek własnego nosa</i>              | ‘być egoistą, dbać tylko o siebie’                                          |                                                  |

### V zadanie diagnostyczne: aktualizowanie struktury frazeologizmu

Logopeda odczytuje zdanie z tzw. „luką”, a zadaniem badanego jest uzupełnienie zdania o brakujący wyraz – składnik frazeologizmu.

Instrukcja podawana badanemu przez logopedę: *Proszę, aby Pan/Pani uzupełniła zdanie o brakujący wyraz. Będę Pana/Panią pytała o znane i utrwalone w języku polskim związki wyrazowe typu „uparty jak osioł”. Przykładowo: Krzysztof znów musi przepisać wypracowanie, bo pisze (jak kto?) ... pazurem i nauczyciel nie może przeczytać jego pisma.*

| Frazeologizm*                    | Zdanie z tzw. „luką”                                                                                                  | Odpowiedź badanego |
|----------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------|
| brzydkie <b>kaczątko</b>         | Jaka śliczna panna z niej wyrosła! Dawniej trzymała się z dala od ludzi. Wszyscy mówili o niej brzydkie ...           |                    |
| chłop jak <b>dąb</b>             | Marek z łatwością podnosi kilkadziesiąt kilogramów. Mówi się o nim chłop jak ...                                      |                    |
| <b>cicha</b> woda                | Anka niby taka spokojna i nieśmiała, ale tak naprawdę to taka ... woda.                                               |                    |
| cieple <b>kluchy</b><br>[kluski] | Marek to powolny, niesamodzielny mężczyzna. Takie z niego ciepłe ...                                                  |                    |
| czarna <b>owca</b>               | W naszej rodzinie nigdy nie było rozwodów, ale w końcu musiała się znaleźć jakaś czarna...                            |                    |
| <b>czarny</b> charakter          | Karol to aktor, który lubi grać złe postacie. On wciela się w ... charakter.                                          |                    |
| <b>dusza</b> towarzystwa         | Ania jest zawsze wesoła, dowcipna i zabawia innych swoimi żartami. To taka ... towarzystwa.                           |                    |
| dziesiąta <b>woda po kisielu</b> | Olek to mój bardzo daleki krewny. To dziesiąta ... po ...                                                             |                    |
| <b>farbowany</b> lis             | Nigdy nie darzyłam go zaufaniem. Robert to oszust. Jest nieszczerzy i fałszywy. To taki ... lis.                      |                    |
| <b>gruba</b> ryba                | Dyrektor w naszym mieście to znana osoba. Każdy się z nim liczy. To ... ryba.                                         |                    |
| <b>kłębek</b> nerwów             | Hanka zgodziła się na rozwód, ale nie podejrzewała, że będzie ją to kosztowało tyle zdrowia. Kobieta jest ... nerwów. |                    |
| koziół <b>ofiarny</b>            | Szef zrzucił na Marka całą odpowiedzialność za coś, czego nie zrobił. Stał się kozłem ...                             |                    |

| Frazeologizm*                                           | Zdanie z tzw. „luką”                                                                                                                | Odpowiedź badanego |
|---------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------|
| <b>kura domowa</b>                                      | Iwona bardzo lubi zajmować się domem: gotowaniem, praniem, prasowaniem, sprzątaniem. Wcale jej nie przeszkadza, że jest ... domową. |                    |
| <b>leń patentowany</b><br>[śmierdzący]                  | Koniec lenistwa! Już czas wstawać, ty leniu...                                                                                      |                    |
| <b>niewierny Tomasz</b>                                 | Mój mąż nigdy nie wierzy na słowo. Zawsze musi dwa razy sprawdzić. Jest jak ...Tomasz.                                              |                    |
| <b>ofiara losu</b>                                      | To dobry chłopak, ale trzeba nim pokierować, bo taka z niego ... losu.                                                              |                    |
| <b>wstać lewą nogą</b>                                  | Olek ma bardzo zły dzień. Chyba ... lewą ...                                                                                        |                    |
| <b>prawa ręka</b>                                       | Swojej zastępczyni dyrektor mógł powierzyć wszystkie sprawy i był o nie spokojny. Była jego prawą ...                               |                    |
| <b>przyjaciół od serca</b>                              | To mój bardzo dobry i zaufany kolega. Jest jak ... od serca.                                                                        |                    |
| <b>przyjazna dusza</b>                                  | Mirek jest bardzo przyjazny i życzliwy. Mówi się o nim przyjazna ...                                                                |                    |
| <b>ranny ptaszek</b>                                    | Magda lubi wcześniej wstawać. To ... ptaszek.                                                                                       |                    |
| <b>wilk w owczej skórze</b>                             | Bogdan tylko udaje kogoś dobrego, a w rzeczywistości jest zły. Moim zdaniem to ... w ... skórze.                                    |                    |
| <b>być do tańca i do rózańca</b>                        | On umie i dobrze się bawić, i dobrze pracować. To chłopak do ... i do ...                                                           |                    |
| <b>mieć miękkie serce</b>                               | Rafał to dobry chłopak. Łatwo się wzrusza. On ... miękkie ...                                                                       |                    |
| <b>mieć serce na dłoni</b>                              | To jest bardzo dobry, szczery i otwarty człowiek. Ma dosłownie serce na ...                                                         |                    |
| <b>muchy by nie zabił</b><br>[nie skrzywdził]           | Michał jest bardzo dobry. On nie potrafiłby skrzywdzić człowieka. Nawet ... by nie zabił.                                           |                    |
| <b>podać komuś</b><br>[wyciągnąć do kogoś] pomocną dłoń | Gdy w pożarze rodzina straciła cały dobytek, ktoś ... im pomocną ...                                                                |                    |
| <b>z otwartymi rękami</b><br>[ramionami]                | Przywitali ich bardzo radośnie i serdecznie – z ... rękami.                                                                         |                    |



| Frazeologizm*                                                | Zdanie z tzw. „luką”                                                                                                            | Odpowiedź badanego |
|--------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------|
| <b>wykładać</b> [rzucić] <b>karty na stół</b>                | Przyszedł poprosić o rękę ich córki. Podczas kolacji szczerze ujawnił swoje zamiary. On ... .. na stół.                         |                    |
| <b>wyłożyć kawę na ławę</b>                                  | Nie mogliśmy dojść do porozumienia, ale wreszcie Zenek powiedział szczerze, o co mu naprawdę chodzi. Wreszcie ... kawę na ... . |                    |
| <b>chodzić własnymi drogami</b> [ścieżkami]                  | On zawsze postępuje po swojemu, według swoich zasad. Inni mówią, że on chodzi ... drogami.                                      |                    |
| <b>płynąć</b> [iść, pójść] <b>pod prąd</b>                   | On zawsze sprzeciwiał się panującym zasadom i postępował inaczej niż wszyscy. Zawsze płynął pod ... .                           |                    |
| <b>kuć żelazo póki gorące</b>                                | Szef jest dzisiaj w wyśmienitym nastroju. Pójdę do niego i poproszę o podwyżkę. Trzeba kuć ... póki ... .                       |                    |
| <b>nie dawać</b> [nie pozwolić] <b>w kaszę sobie dmuchać</b> | Lepiej uważaj na lekcjach pani od matematyki, ona nie da sobie w kaszę ... .                                                    |                    |
| <b>w gorącej wodzie kąpany</b>                               | Marek kupił dom bez namysłu. On zawsze działa bez zastanowienia. Jest w ... wodzie kąpany.                                      |                    |
| <b>harować</b> [tyrać, orać] <b>jak wół</b> [osioł, koń]     | On bardzo ciężko pracuje, żeby utrzymać rodzinę. Haruje jak ... .                                                               |                    |
| <b>robotą pali się komuś w rękach</b>                        | Nie chciało mu się pracować, ale po urlopie i powrocie do pracy robotą ... mu się w ... .                                       |                    |
| <b>żyć ponad stan</b>                                        | Karol zawsze był lekkoduchem i hazardzistą. Chociaż miał rodzinę na utrzymaniu, ... ponad stan.                                 |                    |
| <b>zostawić kogoś na lodzie</b>                              | Szefowa wyjechała na wakacje i zostawiła swoich pracowników na ... .                                                            |                    |
| <b>odpukać w niemalowane drewno</b>                          | Nie mów więcej, że możesz nie zdać egzaminów. Lepiej ... w ... drewno.                                                          |                    |
| <b>siedzieć</b> (cicho) <b>jak mysz pod miotłą</b>           | Chłopiec zbił dzbanek, ale liczył na to, że nikt tego nie zauważy, kiedy będzie ... cicho jak ... pod miotłą.                   |                    |

| Frazeologizm*                                        | Zdanie z tzw. „luką”                                                                                            | Odpowiedź badanego |
|------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------|
| <i>być [znaleźć się] pod czyimś <b>pantoflem</b></i> | On nie umie samodzielnie podjąć żadnej decyzji. Zaraz po ślubie znalazł się pod ...                             |                    |
| <i>mieć dwie <b>lewe</b> ręce (do czegoś)</i>        | Jej mąż to wielka niezdara. Do każdej naprawy kobieta musi wzywać fachowca, bo mąż ma dwie ... ręce.            |                    |
| <i><b>uparty</b> jak osioł</i>                       | Zrób wreszcie to, o co cię proszę i nie bądź taki ... jak osioł.                                                |                    |
| <i>leżeć do góry <b>brzuchem</b></i>                 | Wszyscy pracowali, a on nie robił nic. Leżał do góry ...                                                        |                    |
| <i>leżeć <b>plackiem</b></i>                         | Monika leżała ... na słońcu przez długi czas i spiekła się na raka.                                             |                    |
| <i><b>siedzieć</b> z założonymi <b>rękami</b></i>    | Zaczynj coś robić. Poszukaj pracy. Nie możesz ... z założonymi ...                                              |                    |
| <i><b>dumny</b> jak paw</i>                          | Sabina zajęła pierwsze miejsce w konkursie poetyckim. Jej matka chodzi ... jak paw.                             |                    |
| <i><b>pozjadać</b> wszystkie rozumy</i>              | Tomek myśli, że wszystko wie. Zachowuje się jakby ... wszystkie rozumy.                                         |                    |
| <i><b>zadzierać</b> nosa</i>                         | Ona jest bardzo zarozumiała. Myśli, że jak skończyła studia, to już wszystko wie najlepiej. Cały czas ... nosa. |                    |
| <i>leże jak z <b>cebra</b></i>                       | Okropna dziś ulewa. Nie pójde na spacer, bo leże jak z ...                                                      |                    |
| <i>pod <b>gołym</b> niebem</i>                       | Koncert był na świeżym powietrzu, pod ... niebem.                                                               |                    |
| <i>pogoda pod <b>psem</b></i>                        | Koncert nie mógł się udać, bo pogoda była pod ...                                                               |                    |
| <i>cztery ściany [<b>kąty</b>]</i>                   | Bardzo chcę mieć już własny dom, swoje cztery ...                                                               |                    |
| <i><b>dziki</b> lokator</i>                          | W tym budynku mieszkało nielegalnie dużo ludzi, ale już usunięto tych ... lokatorów.                            |                    |
| <i>iść [<b>pójść</b>] na <b>bruk</b></i>             | Od dawna nie płacił czynszu za mieszkanie, więc w końcu poszedł na ...                                          |                    |
| <i><b>mieszkać</b> kątem</i>                         | Alicja straciła pracę i nie było jej stać na kupno własnego mieszkania, więc długo ... kątem u swoich krewnych. |                    |

| Frazeologizm*                                                         | Zdanie z tzw. „luką”                                                                          | Odpowiedź badanego |
|-----------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------|
| <b>siedzieć</b> [żyć] <i>na walizkach</i>                             | Termin wylotu przesunięto o dwie godziny, więc ... na walizkach, nie wiedząc, czym się zająć. |                    |
| wrócić na <b>stare śmieci</b>                                         | Długo mieszkał w Krakowie, ale niedawno wrócił na ... śmieci.                                 |                    |
| <b>zamknąć</b> coś na <b>cztery</b> spusty                            | Wyjeżdżają na długie wakacje, więc ... dom na ... spusty.                                     |                    |
| <b>bębenki</b> komuś <i>pękają</i>                                    | Na meczu był taki hałas, że ... pękały.                                                       |                    |
| cisza [cicho] jak <i>makiem zasiał</i>                                | Gdy rozpoczęła się uroczystość, w sali zrobiło się cicho jak makiem ... .                     |                    |
| <i>pchać się</i> [walić, wciskać się] <i>gdzieś drzwiami i oknami</i> | Wszyscy chcieli tam się dostać, więc pchali się drzwiami i ... .                              |                    |
| groch z <b>kapustą</b>                                                | Anna ma bałagan w szafie – groch z ... .                                                      |                    |
| <i>sodoma i gomora</i>                                                | Kiedy wróciłam do domu, zastałam tam wielkie zamieszanie, jednym słowem – sodoma i ... .      |                    |
| tuż pod <b>nosem</b>                                                  | Mieszkam w centrum, a park mam tuż pod ... .                                                  |                    |
| pod <b>ręką</b>                                                       | Jako szef telefon muszę mieć zawsze pod ... .                                                 |                    |
| <b>lekki</b> jak piórko                                               | Spakowałam tylko drobne rzeczy, więc walizka jest ... jak piórko.                             |                    |
| <b>ostry</b> jak brzytwa                                              | Nowy nóż jest ... jak brzytwa.                                                                |                    |
| <b>tani</b> jak barszcz                                               | Ten płaszcz kupiłam z wyprzedaży, był ... jak barszcz.                                        |                    |
| <b>słomiana</b> wdowa                                                 | Jej mąż wyjechał w dłuższą podróż, więc została ... wdową.                                    |                    |
| syn <b>marnotrawny</b>                                                | Karol wrócił skruszony do ojca po wielu latach jak syn ... .                                  |                    |
| <i>bazgrać</i> [pisać] jak kura <b>pazurem</b>                        | On pisze niewyraźnie, jak kura ... .                                                          |                    |
| <i>pisać</i> coś na <b>kolanie</b>                                    | Za to wypracowanie dostał marną ocenę, bo napisał je szybko na ... i nie przemyślał tematu.   |                    |
| <b>ciężki</b> [twardy] <i>kawałek chleba</i>                          | Praca w kopalni to ... kawałek chleba.                                                        |                    |

| Frazeologizm*                                                                | Zdanie z tzw. „luką”                                                                      | Odpowiedź badanego |
|------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------|
| <b>czarna robota</b>                                                         | Chwytał się każdej pracy, każdej ... roboty, byle tylko zarobić jak najwięcej.            |                    |
| <b>pracować na czarno</b>                                                    | Wiele osób ... na czarno, bez umowy.                                                      |                    |
| robota <b>pali</b> się komuś w rękach                                        | Po powrocie do pracy z urlopu, robota ... mu się w rękach.                                |                    |
| urabiać sobie ręce po <b>łokcie</b>                                          | Od miesiąca urabia sobie ręce po ..., ale i tak nie udało jej się skończyć pracy.         |                    |
| <b>zakasać</b> rękawy                                                        | Byli pełni werwy do pracy – ... rękawy, chwycili pędzle i pokój umalowali w kilka godzin. |                    |
| <b>złota rączka</b>                                                          | Mój tata to ... rączka, bo wszystko potrafi zrobić sam.                                   |                    |
| <b>dobijać</b> targu                                                         | Wreszcie ... targu – udało mu się kupić wymarzony dom.                                    |                    |
| coś idzie [sprzedaje się, rozchodzi się] jak <b>świeże</b> [cieple] bułeczki | To był znakomity piosenkarz, więc bilety na jego koncert zawsze szły jak ... bułeczki.    |                    |
| na <b>krechę</b> [kreskę]                                                    | On często kupuje na ... i zadłuża się w miejscowym sklepie.                               |                    |
| <b>ciulać</b> [składać, zbierać] grosz do grosza                             | Marek oszczędza pieniądze na nowy samochód. On ..... grosz do grosza.                     |                    |
| mieć forsy jak <b>łodu</b>                                                   | On jest bardzo bogaty. Ma forsy jak ... .                                                 |                    |
| odkładać [odłożyć] coś na <b>czarną</b> godzinę                              | Maria odkłada pieniądze z emerytury na ... godzinę.                                       |                    |
| wyrzucać <b>pieniądze</b> w błoto                                            | Karol nigdy nie przemyśli zakupów, często wyrzuca więc ... w błoto.                       |                    |
| przymykać [przymknąć] <b>oko</b> [oczy] na coś                               | Ona często przymyka ... na złe zachowanie swojego syna.                                   |                    |
| schodzić [zejść] na <b>manowce</b> [na bezdroża]                             | Karol spotyka się z nieuczciwymi ludźmi. On schodzi na ... .                              |                    |
| umywać <b>ręce</b> (od czegoś)                                               | On nie czuje się odpowiedzialny za kłopoty rodzinne. Umywa od tego ... .                  |                    |

| Frazeologizm*                            | Zdanie z tzw. „luką”                                                                     | Odpowiedź badanego |
|------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------|
| <i>upaść nisko</i>                       | On uważa, że nie upadł jeszcze tak ..., żeby prosić o pomoc.                             |                    |
| <i>zakazany owoc</i>                     | On wie, że palenie papierosów jest szkodliwe, ale przecież ... owoc smakuje najbardziej. |                    |
| <i>biedny jak mysz kościelna</i>         | Jego firma upadła, więc teraz jest ... jak mysz kościelna.                               |                    |
| <i>czepiać się jak rzep psiego ogona</i> | Ona uparła się na remont domu i ... się tego pomysłu jak rzep psiego ogona.              |                    |
| <i>czuć się jak ryba w wodzie</i>        | On uwielbia śpiewać, więc na scenie czuje się jak ... w wodzie.                          |                    |
| <i>żyć z kimś jak pies z kotem</i>       | Oni kłócą się od lat. Żyją ze sobą jak ... z kotem.                                      |                    |
| <i>gumowe ucho</i>                       | On donosi na kolegów, więc mówią na niego ... ucho.                                      |                    |
| <i>robić maślane oczy</i>                | Zosia od roku kocha się w Sławku. Kiedy go widzi, robi do niego ... oczy.                |                    |
| <i>widzieć czubek własnego nosa</i>      | On nigdy nikomu nie pomógł i widzi tylko czubek własnego ...                             |                    |

\* Wytluszczonym drukiem zaznaczono składniki frazeologizmu, o których zaktualizowanie badany był proszony.

## VI zadanie diagnostyczne: wyjaśnianie znaczenia frazeologizmu

Logopeda prosi badanego o wyjaśnienie, co oznacza dany związek frazeologiczny.

Instrukcja podawana badanemu przez logopedę: *Proszę wyjaśnić, co oznacza... (np. siedzieć na walizkach)?*

| Frazeologizm             | Wyjaśnienie znaczenia                                 | Odpowiedź badanego |
|--------------------------|-------------------------------------------------------|--------------------|
| <i>brzydkie kaczątko</i> | ‘osoba nieefektowna, wywołująca li-tość, współczucie’ |                    |
| <i>chłop jak dąb</i>     | ‘postawny, silny, dobrze zbudowany mężczyzna’         |                    |
| <i>cicha woda</i>        | ‘o kimś pozornie spokojnym, nieśmiałym’               |                    |

| Frazeologizm                     | Wyjaśnienie znaczenia                                                                                             | Odpowiedź badanego |
|----------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------|
| <i>ciepłe kluchy</i><br>[kluski] | ‘o człowieku powolnym, nieumiejącym zatroszczyć się o własne sprawy, niesamodzielnym, mało energicznym’           |                    |
| <i>czarna owca</i>               | ‘wyrzutek jakiejś społeczności, osoba wyróżniająca się złymi cechami, ktoś, kto zachowuje się inaczej niż reszta’ |                    |
| <i>czarny charakter</i>          | ‘zły człowiek’                                                                                                    |                    |
| <i>dusza towarzystwa</i>         | ‘osoba wesoła, dowcipna, skupiająca wokół siebie innych i zabawiająca ich swoimi żartami’                         |                    |
| <i>dziesiąta woda po kisielu</i> | ‘daleki krewny’                                                                                                   |                    |
| <i>farbowany lis</i>             | ‘oszust, człowiek nieszczerzy, obłudny’                                                                           |                    |
| <i>gruba ryba</i>                | ‘ważna, wpływowa osoba, zajmująca wysokie stanowisko’                                                             |                    |
| <i>kłębek nerwów</i>             | ‘o osobie bardzo nerwowej, roztrzęsionej’                                                                         |                    |
| <i>koziół ofiarny</i>            | ‘człowiek, na którego zrzuca się całą odpowiedzialność, zwykle za coś, czego nie zrobił’                          |                    |
| <i>kura domowa</i>               | ‘pogardliwe określenie kobiety zajmującej się wyłącznie prowadzeniem domu i wychowaniem dzieci’                   |                    |
| <i>leń patentowany</i>           | ‘ktoś wyjątkowo leniwy’                                                                                           |                    |
| <i>niewierny Tomasz</i>          | ‘ktoś nieufny, chcący wszystko samodzielnie sprawdzić’                                                            |                    |
| <i>ofiara losu</i>               | ‘człowiek niezaradny, mało energiczny’                                                                            |                    |
| <i>wstać lewą nogą</i>           | ‘mieć zły humor’                                                                                                  |                    |
| <i>prawa ręka czyjaś</i>         | ‘osoba w dużym stopniu pomagająca komuś’                                                                          |                    |
| <i>przyjaciół od serca</i>       | ‘bardzo dobry, zaufany przyjaciel’                                                                                |                    |
| <i>przyjazna dusza</i>           | ‘ktoś przyjazny, życzliwie nastawiony’                                                                            |                    |
| <i>ranny ptaszek</i>             | ‘ktoś, kto wcześniej wstaje’                                                                                      |                    |

| Frazeologizm                                                   | Wyjaśnienie znaczenia                                                                                            | Odpowiedź badanego |
|----------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------|
| <i>wilk w owczej skórze</i>                                    | ‘ktoś, kto udaje kogoś dobrego, a w rzeczywistości jest zły’                                                     |                    |
| <i>być do tańca i do rózańca</i>                               | ‘umieć i dobrze się bawić, i dobrze pracować’                                                                    |                    |
| <i>mieć miękkie serce</i>                                      | ‘być dobrym, łatwo się wzruszać’                                                                                 |                    |
| <i>mieć serce na dłoni</i>                                     | ‘być dobrym, szczerym, otwartym wobec innych’                                                                    |                    |
| <i>muchy by nie zabił [nie skrzywdził]</i>                     | ‘o kimś, kto jest bardzo dobry, nie potrafi nikogo skrzywdzić’                                                   |                    |
| <i>podawać – podać komuś [wyciągnąć do kogoś] pomocną dłoń</i> | ‘pomagać komuś’                                                                                                  |                    |
| <i>z otwartymi rękami [ramionami]</i>                          | ‘życzliwie, serdecznie, z radością’                                                                              |                    |
| <i>wykładać [rzucać] karty na stół</i>                         | ‘ujawniać swoje plany’                                                                                           |                    |
| <i>wyłożyć kawę na łąkę</i>                                    | ‘wyjaśnić coś prosto, w przystępny sposób; powiedzieć coś otwarcie, szczerze’                                    |                    |
| <i>chodzić własnymi drogami [ścieżkami]</i>                    | ‘kierować się w życiu własnymi zasadami, postępować po swojemu’                                                  |                    |
| <i>płynąć [iść, pójść] pod prąd</i>                            | ‘robić rzeczy przez innych nieakceptowane, postępować inaczej niż jakaś grupa ludzi, sprzeciwiać się większości’ |                    |
| <i>kuć żelazo póki gorące</i>                                  | ‘wykorzystywać pomyślną sytuację’                                                                                |                    |
| <i>nie dawać [nie pozwolić] w kaszę sobie dmuchać</i>          | ‘być zaradnym, niezależnym, umieć się bronić’                                                                    |                    |

| Frazeologizm                                      | Wyjaśnienie znaczenia                                          | Odpowiedź badanego |
|---------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------|--------------------|
| <i>w gorącej wodzie kąpany</i>                    | ‘ktoś nierozważny, niecierpliwy, działający bez zastanowienia’ |                    |
| <i>harować [tyrać, orać] jak wół [osioł, koń]</i> | ‘bardzo ciężko pracować’                                       |                    |
| <i>robotą pali się komuś w rękach</i>             | ‘ktoś pracuje bardzo szybko i wydajnie’                        |                    |
| <i>żyć ponad stan</i>                             | ‘wydawać więcej pieniędzy, niż się zarabia, żyć rozrzutnie’    |                    |
| <i>zostawić kogoś na lodzie</i>                   | ‘pozostawiać kogoś samemu sobie w trudnej sytuacji’            |                    |
| <i>odpukać w niemalowane drewno</i>               | ‘gest, który ma zabezpieczyć przed pechem, zapewnić szczęście’ |                    |
| <i>siedzieć (cicho) jak mysz pod miotłą</i>       | ‘starać się nie zwracać na siebie uwagi’                       |                    |
| <i>być [znaleźć się] pod czyimś pantoflem</i>     | ‘być podporządkowanym komuś’                                   |                    |
| <i>mieć dwie lewe ręce (do czegoś)</i>            | ‘być niezaradnym, nie umieć zrobić wielu rzeczy’               |                    |
| <i>uparty jak osioł</i>                           | ‘bardzo uparty’                                                |                    |
| <i>leżeć do góry brzuchem</i>                     | ‘nic nie robić, leniuchować’                                   |                    |
| <i>leżeć plackiem</i>                             | ‘leżeć nieruchomo przez dłuższy czas’                          |                    |
| <i>siedzieć z założonymi rękami</i>               | ‘nie robić nic w danej sprawie’                                |                    |
| <i>dumny jak paw</i>                              | ‘bardzo dumny’                                                 |                    |
| <i>pozjadać wszystkie rozumy</i>                  | ‘ironicznie o kimś, kto uważa, że wie wszystko’                |                    |
| <i>zadzierać nosa</i>                             | ‘wywyższać się, być zarozumiałym’                              |                    |
| <i>leje jak z cebra</i>                           | ‘pada ulewny deszcz’                                           |                    |
| <i>pod gołym niebem</i>                           | ‘na świeżym powietrzu, na zewnątrz budynku’                    |                    |



| Frazeologizm                                                   | Wyjaśnienie znaczenia                                                                  | Odpowiedź badanego |
|----------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------|--------------------|
| <i>pogoda pod psem</i>                                         | ‘bardzo brzydka, zwykle deszczowa pogoda’                                              |                    |
| <i>cztery ściany</i><br>[kąty]                                 | ‘dom, mieszkanie’                                                                      |                    |
| <i>dziki lokator</i>                                           | ‘człowiek mieszkający gdzieś nielegalnie’                                              |                    |
| <i>iść [pójść] na bruk</i>                                     | ‘stracić mieszkanie, dom, schronienie’                                                 |                    |
| <i>mieszkać kątem</i>                                          | ‘mieszkać u kogoś, wynajmować część mieszkania’                                        |                    |
| <i>siedzieć [żyć] na walizkach</i>                             | ‘być przygotowanym do wyjazdu’                                                         |                    |
| <i>wrócić na stare śmieci</i>                                  | ‘wrócić tam, gdzie się dawniej pracowało lub mieszkało’                                |                    |
| <i>zamknąć coś na cztery spusty</i>                            | ‘zamykać coś bardzo dokładnie, szczelnie’                                              |                    |
| <i>bębenki komuś pękają</i>                                    | ‘o bardzo dużym hałasie’                                                               |                    |
| <i>cisza [cicho] jak makiem zasiał</i>                         | ‘zupełna cisza, bardzo cicho’                                                          |                    |
| <i>pchać się [walić, wciskać się] gdzieś drzwiami i oknami</i> | ‘w odniesieniu do dużej grupy ludzi: starać się szybko gdzieś dostać lub coś osiągnąć’ |                    |
| <i>groch z kapustą</i>                                         | ‘nieład, zamęt, nieporządek’                                                           |                    |
| <i>sodoma i gomora</i>                                         | ‘wielkie zamieszanie, rozgardiasz, zepsucie moralne, upadek obyczajów’                 |                    |
| <i>tuż pod nosem</i>                                           | ‘bardzo blisko’                                                                        |                    |
| <i>pod ręką</i>                                                | ‘na miejscu, blisko’                                                                   |                    |
| <i>lekki jak piórko</i>                                        | ‘bardzo lekki’                                                                         |                    |
| <i>ostry jak brzytwa</i>                                       | ‘bardzo ostry’                                                                         |                    |
| <i>tani jak barszcz</i>                                        | ‘bardzo tani’                                                                          |                    |
| <i>słomiana wdowa</i>                                          | ‘kobieta pozostająca dłuższy czas bez męża’                                            |                    |
| <i>syn marnotrawny</i>                                         | ‘ktoś, kto porzuca własną społeczność, rodzinę; ktoś, kto zawinił i opamiętał się’     |                    |

| Frazeologizm                                                                                 | Wyjaśnienie znaczenia                                                                   | Odpowiedź badanego |
|----------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------|--------------------|
| <i>bazgrać [pisać]<br/>jak kura<br/>pazurem</i>                                              | ‘pisać brzydko, niestarannie, nieczytelnie, niewyraźnie’                                |                    |
| <i>pisać coś na<br/>kolanie</i>                                                              | ‘pisać bardzo niestarannie, szybko, nie przemyślawszy dobrze tego, co się chce napisać’ |                    |
| <i>ciężki [twardy]<br/>kawalek chleba</i>                                                    | ‘sposób zarabiania, który wymaga wiele pracy’                                           |                    |
| <i>czarna robota</i>                                                                         | ‘ciężka praca fizyczna, często marnie opłacana’                                         |                    |
| <i>pracować na<br/>czarno</i>                                                                | ‘pracować nieoficjalnie, nielegalnie, potajemnie’                                       |                    |
| <i>robota pali się<br/>komuś w rękach</i>                                                    | ‘ktoś pracuje bardzo szybko i wydajnie’                                                 |                    |
| <i>urabiać sobie ręce<br/>po łokcie</i>                                                      | ‘pracować bardzo ciężko, za dużo pracować’                                              |                    |
| <i>zakasać rękawy</i>                                                                        | ‘energicznie przystąpić do pracy’                                                       |                    |
| <i>złota rączka</i>                                                                          | ‘ktoś, kto potrafi samodzielnie wykonać wiele rzeczy’                                   |                    |
| <i>dobijać targu</i>                                                                         | ‘dokonywać transakcji’                                                                  |                    |
| <i>coś idzie<br/>[sprzedaje się,<br/>rozchodzi się] jak<br/>świeże [cieple]<br/>bułeczki</i> | ‘coś dobrze się sprzedaje’                                                              |                    |
| <i>na krechę<br/>[kreskę]</i>                                                                | ‘na kredyt, zadłużając się, nie płacąc od razu’                                         |                    |
| <i>ciulać [składać,<br/>zbierać] grosz do<br/>grosza</i>                                     | ‘oszczędzać’                                                                            |                    |
| <i>mieć forsy jak<br/>łodu</i>                                                               | ‘mieć dużo pieniędzy’                                                                   |                    |
| <i>odkładać –<br/>odłożyć coś na<br/>czarną godzinę</i>                                      | ‘odkładać pieniądze na cięższy, trudniejszy okres w życiu’                              |                    |
| <i>wyrzucać<br/>pieniądze w błoto</i>                                                        | ‘wydawać pieniądze nierozsądnie’                                                        |                    |

| Frazeologizm                                             | Wyjaśnienie znaczenia                                                       | Odpowiedź badanego |
|----------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------|--------------------|
| <i>przymykać –<br/>przymknąć oko<br/>[oczy] na coś</i>   | ‘udawać, że się nie zauważa czegoś niewłaściwego’                           |                    |
| <i>schodzić – zejść<br/>na manowce [na<br/>bezdroża]</i> | ‘zaczynać postępować źle, nieuczciwie’                                      |                    |
| <i>umywać ręce (od<br/>czegoś)</i>                       | ‘nie brać za coś odpowiedzialności’                                         |                    |
| <i>upaść nisko</i>                                       | ‘stracić honor, godność’                                                    |                    |
| <i>zakazany owoc</i>                                     | ‘coś, co jest niedozwolone, ale kuszące’                                    |                    |
| <i>biedny jak mysz<br/>kościelna</i>                     | ‘bardzo biedny’                                                             |                    |
| <i>czepiać się jak<br/>rzep psiego ogona</i>             | ‘być natrętnym, uparcie trzymać się kogoś, czegoś’                          |                    |
| <i>czuć się jak ryba<br/>w wodzie</i>                    | ‘czuć się gdzieś świetnie, znajdować się w korzystnym dla siebie położeniu’ |                    |
| <i>żyć z kimś jak<br/>pies z kotem</i>                   | ‘kłócić się ciągle, mieć z kimś złe stosunki, żyć z kimś w niezgodzie’      |                    |
| <i>gumowe ucho</i>                                       | ‘donosiciel’                                                                |                    |
| <i>robić maślane<br/>oczy</i>                            | ‘spoglądać z zachwytem, często bezmyślnie’                                  |                    |
| <i>widzieć czubek<br/>własnego nosa</i>                  | ‘być egoistą, dbać tylko o siebie’                                          |                    |



## SUMMARY

---

The main objective of the dissertation is the assessment of lexical and semantic skills as well as the analysis of alternative language strategies existing in case of lexical and semantic shortages in people at various levels of Alzheimer's dementia. The tests which results have been analysed in this dissertation included 60 people; 30 of them were seniors with Alzheimer's dementia and 30 ageing physiologically. They were the patients of nursing home.

The assessment of comprehension and updating the lexemes and idiomatic expressions being characterised by the high frequency of use in Polish has been performed by means of author's diagnostic tool. The tested people had the following diagnostic tasks offered: 1) recognition of illustrated names of designates; 2) the so-called confronting naming with the use of illustrations of various things, places, people, organisms, phenomena, activities, features of alive creatures; 3) verbal naming based on a definition of a word heard; 4) labelling, i.e. matching the idiomatic expression with the description of its meaning; 5) updating the structure of idiomatic expression by completing the sentences with the gaps using the correct expression; 6) explaining the meanings of idiomatic expressions.

The research conducted had the longitudinal character. Such research enables to register the progressive symptoms of lexical and semantic disorders in people with Alzheimer's dementia in mild and moderate phase and the possible lexical and semantic difficulties in seniors without dementia observed in people included in the test for three years.

The results of research conducted have been presented in the summary and conclusion of the dissertation. The dissertation also includes the bibliography, list of tables and diagrams, list of appendices and a broad enclosure including the author's test to measure the lexical and semantic skills.

The own research proves that the level of lexical and semantic skills of people ageing naturally and the people suffering from Alzheimer's dementia is varied significantly. The people ageing physiologically well maintain the ability of Polish words and idiomatic expressions comprehending and analysing. However, the lexical and semantic disorders have been recognised in the people suffering from the Alzheimer's dementia.

The lexical lacks concerned seniors even at the initial stage of Alzheimer's dementia and the people with the moderate Alzheimer's dementia were even more

exposed. It has been elaborated then that the lexical and semantic skills deficiency has the progressive nature. It can be assumed that progression of cognitive functions deficiency at the people who took part in the research reveal stronger disorders of lexical and semantic skills.

The author's research proved as well that the people suffering from Alzheimer's dementia apply various compensation strategies in case of the difficulties with reminding the word. They include: semantic paraphrasing (superordinates, co-hyponyms, hyponyms, meronyms, synonyms, antonyms, negated substitutes), periphrasis (descriptions), phonological paraphrasing, remembering the first letter or syllable, mixed paraphrasing, lexical paraphrasing (paronyms), neologisms, omissions: long pauses, hint requests, auto comments, quasi-nominating by means of pronouns, perception mistakes, periphrases being semantically unrelated, persuasion, compensation in a form of writing or gestures.

As it results from the author's research, the lexical and semantic skills deficiencies at people suffering from Alzheimer's dementia reveal also by the modifications of the structure and semantics of phrases. In scope of the structural changes of the idiomatic expressions, the developing, contaminating, shortening and regulating innovations have been noticed. However, the semantic modifications concerned: weakening the metaphorical meaning of the idiomatic expression, broadening the traditional meaning of the idiomatic expression, change of the emotional level and style of the expression, creating the new connections having the opposite meaning in reference to the traditional idiomatic expression or contrary to it.

It has been proven that in scope of compensation language strategies and creating various idiomatic modifications by seniors ageing physiologically and people with Alzheimer's dementia in the mild and moderate phase some differences can be noticed.

## LOGOPEDIA

Publikacja znakomicie wpisuje się w rodzącą się właśnie nową specjalność w obrębie logopedii – gerontologopedię, która wyjaśnia procesy komunikowania się słownego ludzi w starszym wieku, starzejących się fizjologicznie lub z towarzyszącymi zjawiskami patologii zdrowotnej (np. afazja, otępienie). Można uznać ją także za ważny przyczynek z zakresu rodzącej się na polskim gruncie gerontolingwistyki, badającej złożone relacje między zmianami w mowie a ludzkim starzeniem się w aspekcie biologicznym i społecznym [...]. Stanowi ona cenny wkład w badania nad zaburzeniami komunikacji językowej u osób z chorobą Alzheimera. Jest to książka świadcząca o pracowitości i solidności badawczej Autorki. Łączy w sobie wyważoną refleksję teoretyczną i precyzyjną analizę umiejętnie zebranego materiału badawczego.

Z recenzji dr. hab. Stanisława Milewskiego, prof. UG

 **WYDAWNICTWO**  
UNIwersYTETU  
ŁÓDZKIEGO

 [wydawnictwo.uni.lodz.pl](http://wydawnictwo.uni.lodz.pl)  
 [ksiegarnia@uni.lodz.pl](mailto:ksiegarnia@uni.lodz.pl)  
 (42) 665 58 63

Książka dostępna również  
jako e-book

